

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

KÉTSZÁZÖTVENKILENCEDIK KÖTET

(755., 756., 757. SZÁM)

BUDAPEST
FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1940

TARTALOM.

DCCLV.

	Lap
AZ ERDÉLYI MÚZEUM, ÖTVEN ESZTENDEJE. — György Lajostól	1
AZ ELNÉPTELENEDEŐ FALU. — Gesztelyi Nagy Lászlótól — — — —	23
KÖLTEMÉNYEK. — <i>Mindennap temetek.</i> — <i>A dal.</i> — <i>Tűnnek az órák . . .</i>	
Vietórisz Józseftől — — — — —	44
LISZT ROMÁN RAPSZÓDIÁJA. — Szöllősy Andortól — — — — —	46
IRODALOM. — 1. <i>Egy jeles magyar színész élete és emlékei.</i> — (Szacs- vay Imre: <i>Életem és emlékeim.</i>) — Kéky Lajostól.	
2. <i>Regény az orvostudomány művelőinek magyarországi sorsáról.</i> (Feliczián Vilmos: <i>Fehérköpenyes rabszolgák.</i>) — — őf-től. —	
3. <i>A Hűség Diadalma.</i> — (Kozocsa Sándor: <i>A Hűség Diadalmának</i> <i>első kidolgozása.</i>) — Gálos Rezsőtől.	
4. <i>Erdély a Habsburgok ellen.</i> — (Depner Maja: <i>Das Fürstentum</i> <i>Siebenbürgen im Kampf gegen Habsburg.</i>) — Horváth Jenőtől.	
5. <i>Az egyházi reform és Magyarország.</i> — (Galla Ferenc: <i>Borro-</i> <i>mei szent Károly hatása Magyarországon.</i>) — Révay Józseftől	51

DCCLVI.

LOGIKÁK ÉS LOGIKA. (I.) — Schütz Antaltól — — — — —	65
HOMEROS ÉS HEKABÉ. (I.) — Hegedüs Loránttól — — — — —	80
A MAGYAR THÁLIA ELSŐ LÉPÉSE. — Kéky Lajostól — — — — —	93
KÖLTEMÉNYEK. — Régimódi versek. — <i>Fenyő a Hargitán.</i> — <i>Őszi dalok.</i>	
— <i>A virágot sohse töröd le . . .</i> — Szász Károlytól — — — — —	105
SZEMLE. — 1. <i>Erdély köszöntése.</i> — Voinovich Gézától.	
2. <i>Arany János és a magyar sorskérdés.</i> — Zilahy Lajostól.	
3. <i>Egy év magyar drámatermése.</i> — Rédey Tivadartól — — — —	107

- IRODALOM. — 1. *Vadászati életképek és természeti rajzok.* —
 (Zsindely Ferenc: *Dunáról fúj a szél.*) — k. l.-tól.
2. *Magyar költők francia fordításban.* — (Jean Hankiss et L. Molnos-Müller: *Anthologie de la poésie hongroise.*) — Elek Oszkártól 121

DCCLVII.

SZENT LÁSZLÓ EMLÉKEZETE. — Lukinich Imrétől.	129
KULTÚRÁK TALÁLKOZÁSÁRÓL ÉS KÜZDELMERŐL. — Spranger Eduárdtól.	137
A VISSZATÉRT MAGYAR- ÉS ERDÉLYORSZÁGI RÉSZEK ÁSVÁNY- KINCSEI ÉS Bányászatuk. — Vitális Istvántól.	159
HOMEROS ÉS HEKABÉ (II.) — Hegedüs Loránttól.	177
LOGIKÁK ÉS LOGIKA (II.) — Schütz Antaltól.	192
«CODIFICATIO» — Auer Györgytől.	221
KÖLTEMÉNYEK. — <i>Hadd essen az árnyék...</i> — <i>Dalolj, ne félj!</i> Óda egy nyúlhoz. — Sík Sándortól.	239
IRODALOM. — 1. <i>Erdély és az erdélyi kérdés.</i> — <i>Erdély.</i> — <i>Die siebenbürgische Frage.</i> — Horváth Jenőtől.	
2. <i>A mese felfedezése és a magyar mese.</i> — (<i>Kegyességre serkentő, 'szíveket vidámitó, elmét mulattató Históriaik és mesés Fabulák, melyeket iminnen amonnan válogatva egybeszedegedett s mind hasznos időtöltésre s mind épületes tanulásra kibocsájtott</i> Turóczi-Trostler József.) — Elek Oszkártól.	
3. <i>Róma eredete.</i> — (Emanuele Ciaceri: <i>Le origini di Roma.</i>) — Révay Józseftől.	243

AZ «ERDÉLYI MÚZEUM» ÖTVEN ESZTENDEJE.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület, amelynek egyik időszak kiadványát ismertetjük az alábbiakban, a legrégebb erdélyi magyar tudományos testület. Eredete a mult századnak a magyar tudományos élet alapjait megvető első szervezkedő törekvéseihez kapcsolódik. Több évtizedes előkészület és próbálkozás után még az abszolutizmus idejében, 1859. november havában alakult meg Kolozsvárt a M. Tud. Akadémia volt igazgató- és tiszteleti tagjának, gróf Mikó Imrének, a buzgólkodásából és az erdélyi magyar társadalom áldozatkészségéből. A világháború idejéig országos hírre és elismerésre tett szert, de az utóbbi két évtizedben neve a köztudatban elhomályosult. Ezért általános tájékoztatásul röviden jeleznünk kell annyit, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület az 1860-ban felállított erdélyi múzeum gyűjteményeinek a fenntartására és gyarapítására alakult szerv.

Első sorban tehát muzeális rendeltetése van ennek az Egyesületnek, amely néhány évtized alatt a maga nemében páratlanul gazdag tudományos gyűjteménytárakat hozott létre, mégpedig 1. könyvtárt kézirat-tárral és levéltárral, 2. érem- és régiségtárt képtárral, 3. etnografiai gyűjteményt, 4. ásvány-, állat- és növénytárt. Erre a tudományos anyagra támaszkodott az 1872-ben felállított kolozsvári Ferenc József tudományegyetem 1919. május 12-ig, s az Egyesület kétségbevonhatatlan tulajdonjogának a hangsúlyozásával mostanig is szerves részét alkotta a kolozsvári román egyetemnek.

Az Egyesület alapszabályai azonban a muzeális gyűjtő munkán kívül módot nyújtottak az akadémikus működésre, a magyar tudományos élet ápolására és fejlesztésére is. Idők folyamán, még a mult század utolsó évtizedeiben, négy szakosztálya fejlődött ki: 1. a bölcsészet-, nyelv- és történettudományi, 2. a természettudományi, 3. az orvostudományi, 4. a jog- és társadalomtudományi. Ezek a szakosztályok a folyóirataikkal, kiadványaikkal, felolvasó üléseikkel és vándorgyűléseikkel igen sokat tettek a multban és tesznek ma is Erdélyben a tudományos élet fenntartása és a közműveltség emelése

érdekében. Az elmúlt háromnegyed század alatt az önálló műveken és különlenyomatokon kívül, amelyek meghaladják a 600-at, csak az Egyesület kiadásában megjelent folyóiratok 180 kötetre rugnak s 52,000 lapon és 500 táblamellékleten több ezer önálló dolgozatot és közleményt tartalmaznak a tudomány valamennyi ágából. Tekintetbe kell venni továbbá, hogy a négy szakosztály tevékenysége háromnegyed század alatt 2,509 tudományos és 776 népszerűsítő, összesen 3,285 előadásról tud számot adni.¹ Aligha esünk túlzásba, ha a felsorolt adatok alapján azt állítjuk, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület a nyolcvtizedes múltjában a tudományművelés és a közművelődés javára dúsán gyümölcsöző, mély nyomokat hagyó, a magyar tudományosság történetében is méltánylásra érdemes, fáradhatatlan kötelességteljesítést végzett.

Emnek az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek egyik kiadványát, az *Erdélyi Múzeum* című folyóiratnak a történetét vázoljuk a következőkben, hogy az országhatárokon túl élt magyarság tudományos törekvéseinek általánosságban kevésbé ismert múltjára és jelenére irányítsuk a figyelmet, s ezzel is szorosabbra igyekezzünk fogni a lelki kapcsolatokat és mélyíteni az együttérzést, amely ma közösségi és erkölcsi követelmény.

I.

Az *Erdélyi Múzeum* története 1874-től 1937-ig 63 esztendőt ölel fel és kerek 50 kötetről ad számot. Ha egy ízben, 1884-ben, az évfolyamok számozása nem kezdődött volna újra, s világtörténeti események nem kényszerítik rá az 1917-től 1930-ig tartó több mint egyévtizedes szünetelést, folyóiratunk már régen túl lenne félszáz évfolyamán. Így csak az 1937. évfolyammal jutott el az *Erdélyi Múzeum* az 50. kötetéhez. A történeti távolságból ma tisztán látható, hogy az *Erdélyi Múzeum* 1874-ben indult meg, s címének módosulásai, életének újrakezdései és elalélt időszakai ellenére is az összefüggés és a folytonosság a mai napig szakadatlanul fennáll.

A nyolcvanéves Erdélyi Múzeum-Egyesületnek ez a ma is megjelenő legrégebb kiadványa egyúttal a legidősebb magyar tudományos folyóirat Erdélyben a szellemtudományok művelése terén. Egyetemes viszonylatban is a legtekintélyesebb multtal rendelkező magyar közlönyök sorába tartozik. Mindazon folyóiratok közül, amelyek 1840 és 1874 között keletkeztek, az *Erdélyi Múzeum*mal együtt csak

¹ Dr. György Lajos: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület háromnegyedszázados tudományos működése (1859—1934.)* Kolozsvár, 1938.

12 élte át mai napig az idők változó szükségleteit és az anyagi nehézségek viszontagságait. Ez a tekintélyes múlt nemzedékek tudományos törekvéseit irányította s hagyományos ereje a mára is kihat. A 63 esztendő s fennállás és az 50 kötet történetét mai erőfeszítéseink megacélozására és a jövő tanulságára ezért számbavenni és összefoglalni tartozunk.

Folyóiratunk megindulásakor az *Erdélyi Múzeum* már közkeletű és népszerű folyóiratcím volt. Még a XVIII. századból ered az a hagyományos irodalmi nyelvszokás, amely «Múzeum» névvel nemcsak a tudományos gyűjteményeket illetve, hanem jelentésávitellel a szellemi termékek tárházát is szívesen nevezgette «Múzeum»-nak. A németeknél 1776 és 1791 között egy *Deutsches Museum* című irodalmi tartalmú időszaki kiadvány jelent meg, s az is közismert, hogy hasonlóképpen címezte Schlegel Frigyes az 1812—13-ban kiadott havi folyóiratát. Koruk szellemét és nyelvszokását követték tehát a kassai kiadók, amikor az 1788-ban megindított első magyarnyelvű folyóiratukat *Magyar Múzeumnak* nevezték. Ez a cím egy jó fél-századdal később, 1850-ben, újra felelevenedett Toldy Ferencnek az *Új Magyar Múzeumában*, a maga idejének legtekintélyesebb folyóiratában. Részint a kassai *Magyar Múzeum*, részint Schlegel *Deutsches Museum* a lebeghetett Döbrentei Gábor szeme előtt, amikor 1813. februárjában Kolozsvárt megindította az irodalomtörténetben is emlékezetes nevet szerzett *Erdélyi Múzeumát*, mely az 1818-ig megjelent 10 füzetével az első és sokáig folytatásra nem talált magyar tudományos folyóirata volt az erdélyi részeknek. Amikor a 40-es éveknek egy «erdélyi múzeum» szervezésére irányuló mozgalma az önkényuralom idejében a siker reményével felelevenedett, annyival is inkább emlékezetbe idéződött a régi folyóiratcím, mert az véletlenül pontosan egyezett a megalapítandó tudományos gyűjtemény nevével. A mozgalomnak, hogy a közvéleményt megnyerje, sajtóra volt szüksége, s ezt meg is találta a gróf Mikó Imre támogatásával 1856-ban megindult *Kolozsvári Közlönyben*. A laptulajdonos Berde Áron és a lapszerkesztő Vida Károly 1856. április 3-án a *Kolozsvári Közlöny* mellé egy 4-r alakú és 1 ív terjedelmű heti mellékletet csatolt, s ezt a tudományos és szépirodalmi jellegű kiadványt *Erdélyi Múzeum* címmel látta el. Mindjárt első számát gróf Mikló Imrének az Erdélyi Múzeum-Egyletről írt híres cikke vezette be, s azután is csaknem minden alkalommal közleményeket és híreket adott az országos jelentőségű mozgalom fejlődéséről és sikereiről. Látszik, hogy ez a pár oldalas kiadvány az alakulófélben levő múzeum szolgálatában állott, azért is választotta a jellemző *Erdélyi Múzeum* címet. Ez a kis

laposka 1857. végéig működött, s el kell ismerni, hogy a számról számra megismétlődő *Erdélyi Múzeum* címével a társadalom lelki ismeretét a nagy nemzeti mozgalom iránt ébren tartotta és sikeresen ösztökélte. Ez arra a megállapításra is csábíthatna, hogy folyóiratunk előzményei tulajdonképpen az 50-es évek közepére nyúlnak vissza. De ha tartózkodunk is ilyen erőszakos összefüggések teremtésétől, arra mindenesetre tévedés nélkül lehet utalni, hogy amikor a folyóirat gondolata felvetődött, az Egyesület nem is választhatott más címet, mint a többszörösen kipróbált és a köztudatba is belemélyült hagyományos *Erdélyi Múzeumot*.

II.

1874—1882.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület alapításának a gondolata már magában foglalta az időszaki kiadványok tervét. Az 1859. november 26-i közgyűlésnek az a határozata, mely az «alakító közgyűlés jegyzőkönyvét mint külön emlékkönyvet» kívánta kinyomatni, indította el 1860-ban az *Erdélyi Múzeum-Egyület Évkönyvei* című sorozatot. Ez még nem volt folyóirat, hanem kötetlen időközökben megjelent olyan füzetes vállalat, amelyben Brassai Sámuel múzeumi igazgató az Egyesület tudományos ülésein felolvasásra került dolgozatokat közölte. Ezeket a füzeteket időnként egy kötetbe csoportosították. A Brassai-féle Évkönyvek 1873-ban a VI. kötettel befejeződtek, s 1874-ben az igazgató-választmány megbízásából az új folyam szerkesztését Finály Henrik folytatta. Öt év alatt, 1874-től 1878-ig, újabb 17 füzet jelent meg belőle két kötetbe foglalva. Mindenik füzet egy-egy önálló értekezést tartalmazott, némelyik egész könyvterjedelművé vastagodott. E vállalat jellegéből az látszik, hogy az Egyesület kebelében folyó s a múzeumi gyűjtemények anyagával összefüggő tudományos munka terjedelmesebb eredményeinek a közzétételére szolgált.

Ilyen előzmények után indult meg az *Erdélyi Múzeum* 1874. február 1-én. 63 esztendő telt el, míg az egyíves szerény első füzet 50 kötetre gyarapodott. E hosszú időnek megvannak a természetes fejlődési fokozatai, hullámszásai, föllendülései és hanyatlásai, tágabb és szűkebb célkitűzései, külső és belső küzdelmei. Ezek a változások öt fejezetre tagolják az *Erdélyi Múzeum* történetét, s ebből nemcsak az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek a tágkörű, sokoldalú s Erdélyben hagyományt teremtő tudományos munkássága domborodik ki, hanem a mult század 70-es éveitől frissen előretörő magyar szellemi-

ség képe is tanulságosan verődik vissza. A világháború befejezéséig megjelent 42 kötet mellőzhetetlen forrása marad mindig Erdély félszázados szellemi életének, s az a 8 új évfolyam, amelyet napjaink küzdelmes vergődése csatolt hozzá, a romjaiból megelevenedő Egyesületünk tudományművelő hivatásának lesz egykor a becses történeti emléke.

A 70-es évek elején az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek az az elhatározása, hogy tartós életre számító időszaki folyóiratot indít, nemcsak annak a kötelességvállalásnak a teljesítése volt, hogy a maga tudományos működéséről időnként kibocsátott nyomtatványokban értesíti a közönséget, hanem szoros kapcsolatban állott az 1872-ben alapított kolozsvári egyetem tudományművelő és műveltségterjesztő feladatával is. A múlt század második felében az általános európai korszellem sugallta azt a törekvést, hogy a tudományhoz vezető utakat egyengetni, a tudomány megszerzésére szolgáló eszközöket szaporítani s mennél szélesebb rétegek számára a tudomány eredményeit hozzáférhetőkké kell tenni. Az egyetem felállítására, amely Kolozsvárt megsokasította a tudomány művelését életcélul tekintő férfiak és ifjak számát, méltán támasztotta azt az igényt, hogy a tudomány világossága a tantermeken kívül is lövelljen szét egynéhány sugárt. Maguk a tudósok is érezték, hogy tudományos működésük eredményeit nyilvánosságra bocsátani s a tudást mennél szélesebb körökben terjeszteni hivatásukkal járó szoros kötelességük.

Ilyen indítékok állottak az egyetemi tanárok körében több ízben és több oldalról felmerült annak az óhajtnak a hátterében, hogy alapítani kellene egy olyan tudományos jellegű közlönyt, amely kiválóan az egyetemi tanároknak nyitna tért tudományos működésükről értesíteni s e működés sikeréről meggyőzni a közönséget. Az egyetemi tanároknak ugyan rendelkezésükre állottak a Magyar Tudományos Akadémia, a Magyar Történelmi Társulat, a Magyar Természettudományi Társulat közlönyei, sőt a külföldi tudományos szaklapok is, de a megfontolás azt a meggyőződést érlelte meg, hogy az egyetem érdekében csakis az egyetem székhelyén, Kolozsvárt, megjelenő folyóirat biztosíthatja a sikeres működést.

Ez a terv a megszületés pillantában már számos nehézségbe ütközött. Hiányzott a tudomány iránt érdeklődő nagyközönség, a csekély számú készségesek csoportjának a megszerzése pedig olyan olcsó előfizetési árat tételezett föl, amely lehetetlenné tette volna a folyóirat fenntartását s a munkatársaknak a tisztességes díjazását. Ugyanezek az okok azt a számítást is keresztülhúzták, hogy üzlet-

ember vállalkozzék a kiadásra. Így az egyetemi tanárok nemes szándékú mozgalma a reménytelenség és a lemondás lejtőjére jutott volna, ha a Múzeum-Egylet közbe nem lép a nehézségek megoldására.

A Múzeum-Egylet nélkülözhetetlensége és nagyszerű rendeltetése már akkor bebizonyosodott, amikor gyűjteményeit 1872-ben az egyetem rendelkezésére bocsátotta. Hasonló hivatásérzetből most másodszer sietett az Erdély büszkeségének vallott tudományos intézet céljainak a segítségére. Amikor az egyetem tanárai sehogy sem bírták megvalósítani a nagy hiánynak érzett folyóiratot, a Múzeum-Egylet vállalkozott arra, hogy közlönyt alapít az egyetem tudományos működésének közzétételére. Annyira előzékeny volt, hogy a fenntartási költségeken kívül vállalta az írói és szerkesztői tiszteletdíjakat, sőt az előfizetésekből befolyó jövedelemtől is lemondott a kiadvány javára. Célul a hazai tudományosság előmozdítását tűzte ki, s azt is kimondotta, hogy természetesen nemcsak az egyetem tanárainak akar tért nyitni, hanem általában a tudománnyal foglalkozóknak, ennél fogva semmi olyan munkától sem szándékozott a felvételt megtagadni, amely tudományos becsével a művelődés érdekét előmozdítani alkalmas. Világosan látható, — s erre már itt rá kell mutatnunk — hogy közvetlenül nem az Egyesület belső szükségletéből, hanem rajta kívül álló, bár az ő hivatásával is összhangzó cél szolgálatának a gondolatából született meg a folyóirat.

Ezekkel a célkitűzésekkel indult útnak 1874. február 1-én az *Erdélyi Múzeum*, az igazgató-választmány meg bizásából Finály Henrik m. k. egyetemi tanár, a Múzeum-Egylet titkára, a M. Tud. Akadémia I. tagjának a szerkesztésében. Az Egylet havi értesítőnek szánta közlönyét, amely ettől kezdve kilenc éven keresztül, szeptember és október kivételével, minden hónap 1-én évente 10 füzetben jelent meg. Az első négy évben füzetenként egy, tehát évfolyamonként 10 ívre szorítkozott, majd 1878-tól 15—20 ívre emelkedett a terjedelme.

A célkitűzést a megvalósításig vivő út nagy távolsága az *Erdélyi Múzeum* esetében is igazolódott. A szerkesztő azt hitte, hogy a tudományos érdekű közlemények olyan áradata fogja ellepni, mely a közlöny szűk kereteit szétfeszíti s az igényeket kellemes csalódásba ejti. Ez távolról sem így történt. Akik hivatva lettek volna a lapot becses közleményeikkel táplálni és megtölteni, nem tudtak tisztába jönni dolgozataik tárgyával és terjedelmével. Így inkább nem adtak dolgozatokat. A szerkesztő úgynevezett tárcalapra törekedett, vagyis olyan tartalmú közlönyre, amely ne annyira a kimerítő értekezések nehézkes felszereltségével gyarapítsa a tudományt, — hiszen éppen

ezt a feladatot szánta az *Erdélyi Múzeumnal* egyidőben újra megindított Évkönyveknek — hanem inkább változatos tartalmú, könnyed és eleven cikkekkel ébresszen kedvet és érdeklődést a nagyközönségben a korszerű tudományos törekvések iránt. A dolgozó-társakkal ezt megértetnie azonban sehogy sem sikerült. Terjedelmes fejtegetésekkel gátolták a lap egyenletes összeállítását, amikor ő a négyoldalnyi maximumot hangsúlyozta. Kezdetben még arra is kérnie kellett a szerzőket, hogy mellőzzék az álneveket meg a jeleket, mivel a szerénykedés e nemének nincsen helye tudományos folyóiratban. «Indítványozom, — írja egyik szerkesztői üzenetében — hogy ezentúl mindenki tegye ki egész nevét minden dolgozat alá. Inkább megígérem, hogy nagyon apró betűkből fogom szedetni».

Annak ellenére, hogy a fennállás negyedik esztendejében a szerkesztő bizonyos elégteliséggel állapította meg az *Erdélyi Múzeum* növekvő hírnevét, a komoly tudományos szakirodalmat kísérő általános részvétlenségen kívül más nehézségek is sok küszködést okoztak neki. Nem a tudósokban volt hiány, hiszen az egyetem szaktestülete közvetlen közelében állott, hanem az volt a baj, hogy a fővárosi lapok versenye a legjobb erőket vonta el az *Erdélyi Múzeumtól*. A kolozsvári tudósok ugyan elégtelenül vettek tudomást a helybeli folyóirat próbálkozásairól, de azért cikkeiket és tanulmányaikat szívesebben küldözgették a fővárosi szakközlönyökbe azzal a számítással, hogy így szélesebb olvasóréteg vesz tudomást eredményeiről, mint ha a szűk olvasókörrrel tekintélytelenül tengődő vidéki folyóiratban keresik a nyilvánosságot. Akkor még országszerte uralkodott az a babonás elfogultság, amely mereven elutasított és lenézett minden olyan kiadványt, melynek a címlapján nem Budapest állott. A tudományos erők is a központ felé törekedtek s «ott igyekeztek nevük sűrű hangzásával hírüket közismertté tenni.» Olyan nehezen megváltoztatható külső körülmények voltak ezek, amelyek fagyos dérral verték a szerkesztő nagytorő zsenge bizodalját. Pedig az *Erdélyi Múzeum* a részvétlenségnek ebben a rideg idejében is nagy célok és fontos tervek csíráit melengette. Az a felfogás kezd a folyóirat lapjain kibontakozni, hogy nem elég csak a múzeumba gyűjteni, hanem a gyűjtött anyagot fel is kell dolgozni, s így kell egyengetni az utat arra az átmenetre, mely az eddig csak múzeumot alapító és ellenőrző igazgató testületből lassanként tudományt terjesztő és tudományos eredményeket termelő testületet, azaz valóságos tudós társaságot alakítson. A múzeumi gondolattól való ez az elhajlás, s az a tudománypolitikai vezérelv, hogy a számos előnnyel bővelkedő fővárosi központ mellé Kolozsvárt egy második tudományos központ

szerveztessék, hosszú ideig irányítani és jellemezni fogja az *Erdélyi Múzeum* működését.

Az akadémikus gondolat az egyetem hatása alatt az Egyesületben is lassanként tért hódított s ez természetszerűleg kihat a folyóirat jellegére. Az 1878. március 21-i közgyűlés, nyilván az egyetemi tanárok sürgetésére, megalakította a bölcséleti és a természettudományi szakosztályt s ugyanakkor a kiadványokat a szakosztályok keretébe utalta. Ez lényegbe vágó változásokat idézett elő az *Erdélyi Múzeum* külsejében és belső szerkezetében. Eddig az *Erdélyi Múzeum* az egész Egylet folyóirata volt, tehát vegyesen tartalmazott szellem-tudományi és természettudományi dolgozatokat. 1879. január 1-től az *Erdélyi Múzeum* címe alá ez a megjelölés került: «Az Erdélyi Múzeum-Egylet Történelmi Szakosztályának Közlönye», s ettől kezdve csak a bölcsészeti szaktudományok körébe vágó dolgozatoknak állt rendelkezésére. Azok a remények és rendeltetések azonban, amelyek a szakosztálynak a folyóiratot támogató szervezéséhez fűződtek, egyelőre nem váltak valóra. A szakosztály és a folyóirat elméleti viszonya leginkább az 1882. április 17-i közgyűlésen tűnt ki, amikor a természettudományi szakosztály külön számolt be a maga működéséről, a történelmi szakosztály jelentése ellenben hiányzott, mégpedig azért, mivel a teljes tétlenség miatt nem volt beszámolni valója. Egyetlen eredménye az *Erdélyi Múzeum* 20 éves kötete volt, de az is nem a szakosztály, hanem a szerkesztő egyéni buzgal-mából.

A meg nem akadályozható válság, melyet a fejlődés helyes irányának a keresése idézett elő, csakhamar bekövetkezett. Még ugyanabban az évben, 1882. december 28-án, Finály Henrik megvált a folyóirat szerkesztésétől. 1874. óta 9 kötetet jegyzett az ő neve, Hozzá mérhető széles látkör és enciklopedikus tudás azóta sem vezette az *Erdélyi Múzeumot*. Nagy kedvvel dédelgetett gondolata volt, hogy Kolozsvárt, mint egyetemi várost, pezsgő szellemi élet központjává kell tenni, s ezzel kapcsolatban kezdettől fogva arra törekedett, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyletet tudós társasággá fejlessze és alakítsa át. A szerkesztőnek ez a lelkes gondolata szabta meg az *Erdélyi Múzeum* első kilenc esztendejének az irányát. A folyóirat szűk terjedelme és anyagi eszközeinek fogyatékosága miatt azonban még az sem sikerült hiánytalanul, hogy az egyetem tanárait maga mögé szervezze. Így az első kilenc kötetnek alig tulajdonítható más jelentőség, mint a tapogatózó úttörés a tudományos élet szervezése felé s az elindulás az *Erdélyi Múzeum* tulajdonképpeni feladatának a nyomozása irányában.

III.

1884—1891.

Az Erdélyi Múzeum az 1882. december 1-én megjelent füzettel és Finály Henrik szerkesztői búcsúszavával egyelőre megszűnt. A múzeumi iránytól elfordult, de még a maga munkaterületére nem talált történeti szakosztály válsága annyira tartós volt, hogy az egész 1883. évben szünetelt a folyóirat. Folytatása egészen meglepő. Az 1884. évben az egyszerű, már megszokott és közismertté vált Erdélyi Múzeum nevet ez a körülményes cím váltja fel: *Az Erdélyi Múzeum-Egylet Bölcsélet-, Nyelv-, és Történet-tudományi Szakosztályának Kiadványai.*

Ez a Kiadvány azzal, hogy I. kötetnek nevezte magát s elhagyta a 9 esztendeig használt Erdélyi Múzeum címet, külsőleg is nyomatékosan kifejezésre juttatta, hogy új kezdetet, új elindulást akar. Az átszervezés szorosan összefügg a bölcsélet-, nyelv-, és történettudományi szakosztálynak dr. Hóman Ottó elnöklete alatt történt 1883. október 19-i új megalakulásával, amely nemcsak az Erdélyi Múzeum címmel szakított, hanem a folyóiratjellegét is megszüntette s visszavert az 1860. óta hagyományos évkönyv-forma füzetes kiadványaihoz. Dr. Schilling Lajos egyetemi tanárnak, a szakosztály titkárnak, a szerkesztésében ebben a formában jelentek meg azután négy esztendőn keresztül a Kiadványok. A történeti tudományoknak olyan szakszerű művelését szemlélhetjük ekkor a Kiadványok kötetében, amely igényt tarthatott mindazok megbecsülésére, akik a magyar tudományosság sikerét őszintén óhajtották. Abban a tekintetben azonban egyáltalában nem változott a helyzet, hogy az E. M. E. kiadványa, a maga sajátos céljainak a művelésére nem eszmélve, a szakosztályba tömörült egyetemi tanárok tudományos dolgozatainak a 'erakodó helyéül szolgált, s inkább az egyetemnek, mint a Múzeum-Egyesületnek az érdekeit tartotta szem előtt. Míg az előbbi időszakban az Erdélyi Múzeum a nagyközönség érdeklődését magához kapcsolni törekedett, megváltozott formája semmit sem törődött a szak tudósok szűk csoportján kívül állók esetleges igényeivel. Csakhamar ki is tűnt, hogy a kiadványforma nem kielégítő, s kifogások kezdtek hallatszani, hogy nem helyes, ha a tudomány olyan rideg és zárkózott háztartást rendez be, amely visszariasztja a látogatót. A tudományt, igenis, közkinccsé kell tenni, az élet mindennapi kérdéseire közelebb kell vinni, mert csak így lehet hathatósan szolgálni a közműveltséget. A tudomány fényét minden ember szomjuhozza, nem lehet tehát

ebből a nagyközönséget kirekeszteni. A Múzeum-Egyletnek éppen az lenne a feladata, hogy művelt olvasó közönséget teremtsen. Ne zárkózzék tehát a szakosztály a szakszerű működés szűk korlátai közé, hanem vegye észre az idők követelményeit, s azokat a feladatokat, amelyeket az újszerű szellemi áramlatok sodornak feléje.

Sokak e felfogásának Hegedüs István kolozsvári ref. kollégiumi tanár, választmányi tag adott kifejezést a szakosztály 1887. január 23-i közgyűlésén, amikor terjedelmes indítványt terjesztett elő azzal a javaslattal, hogy a Kiadványok az Erdélyi Múzeum-Egylet támogatásával megindítandó havi folyóirattá alakíttassanak át, tudományos, szépirodalmi és kritikai tartalommal. Az átalakítás tervét a közgyűlés helyesléssel fogadta, s úgy határozott, hogy az érdeklődés fokozására a Kiadványok évenként legalább hat ízben jelenjenek meg, füzetenként öt ív terjedelemben és meghatározott időpontban. A kéthavonként megjelenő kiadványok szerkesztését a közgyűlés ugyanekkor a titkárra bízta. Így került az egyébként változatlan című 1888—1890. évfolyamok füzeteinek a címlapjára ez a megjelölés: «Szerkeszti a szakosztály választmányával egyetértve Hegedüs István».

Folyóirat-formájában tartalma csakugyan jelentősen megélnéült. Az 1890. január 26-i közgyűlésen a titkári jelentés már önérzettel állapította meg, hogy a nyilvánosság legfőbb tényezői a Kiadványokat irodalmi nyereségnek nyilvánították. Más jelenségek is a Kiadványok növekedő tekintélyére mutattak. A szakosztályi tagok száma hirtelen emelkedni kezdett, kiváló tudósoktól érkeztek dolgozatok, a fővárosi sajtó tüzetes ismertetésre méltatta a füzeteket és közleményeket vett át belőlük. Ezt a föllendülést, amely még tartós ideig emelkedő irányban haladt, mindenki Hegedüs István szerkesztői ügyességének tulajdonította. Megkezdett munkáját azonban félbeszakította az a körülmény, hogy 1890-ben Kolozsvárról a budapesti egyetemre távozott. Helyébe az 1891. január 25-i szakosztályi közgyűlés titkárnak dr. Szinnyei József egyetemi tanárt választotta meg. Az 1891. évfolyam már az ő szerkesztésében jelent meg.

Az *Erdélyi Múzeum* életének az 1884-től 1891-ig terjedő nyolc esztendeje fejlődésének s tudományos értékgyarapodásának nevezetes időszaka. Folyóirat-jellegének a feláldozásával a tevékenyen működő szakosztály tudományművelésének lett kizárólagos közlönye. Különösen kezdetben kivétel nélkül csak a szakosztályi üléseken bemutatott dolgozatokból került ki tartalma. Ezek a dolgozatok nemcsak terjedelemben, hanem tudományos értékben is fölülmúlják az előbbi időszak iránytalan termelését. Tárgykörük a lehető legváltozatosabb :

az irodalomtörténettől a pedagógiáig, a numizmatikáig és az archeológiáig alig van olyan tudományág, mely a folyóirat hasábjain képviselve ne volna. Természetesen halvány nyoma sem mutatkozik bennük a múzeumi célgondolatnak, de annál szembetűnőbben domborodik ki belőlük az Egyesület alapításába beágyazott honismereti művelése. A Kiadványok jó háromnegyed része erdélyi honismereti anyagot tartalmaz. Mindenki önkéntelenül is érezte, hogy a Múzeum-Egylet tudományos közlönye elsősorban Erdély multjának és jelenének a megvilágítására van hivatva. Az *Erdélyi Múzeum* fejlődésének e második időszakában találta meg ezt a sokáig keresett tudományos irányvonalat, s ettől azután mai napig sem tért el. Országos nevű s a magyar tudományosság történetében helyet foglaló olyan tekintélyes munkatársak működtek közre színvonalának emelésében, mint Brassai Sámuel, Finály Henrik, Szabó Károly, Jakab Elek, Kővári László, Ferenczi Zoltán, Hegedüs István, Imre Sándor, gr. Kuún Géza, Beöthy Zsolt, Váczy János és még mások.

IV.

1892—1905.

A harmadik időszakban, amely 1892-től 1905-ig terjed, az az első szembeötlő jelenség, hogy az 1892. évi összevont I—II. füzet ismét az *Erdélyi Múzeum* címet viseli homlokán. Az 1892. január 31-i szakosztályi közgyűlés ugyanis helyesléssel fogadta Szinnyei József titkárnak azt az észrevételét, hogy a Kiadványoknak 10 szóból álló felirata voltaképpen nem cím, hanem a hiányzó címnek a magyarázata, s így a nyolc esztendeig indokolatlanul mellőzött *Erdélyi Múzeum* cím visszaállítását egyhangúlag azzal az utasítással vette tudomásul, hogy a főcím alá az eddigi felirat csak magyarázatul teendő ki. Így lett ismét és maradt változatlanul a most következő 14 évfolyamon keresztül ez a cím: *Erdélyi Múzeum*. Az Erdélyi Múzeum-Egylet Bölcelet-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályának Kiadványa.

Ugyanezen a közgyűlésen Szász Béla alelnök azt az indítványt terjesztette elő, hogy az eddig kéthavonként megjelenő kiadvány az 1892. év elejétől 10 füzetből álló s füzetenként legalább 3 és $\frac{1}{2}$ ív terjedelmű olyan havi folyóirattá formáltassék át, amelynek a tartalmát a tudományos dolgozatokon kívül «rövid irodalmi, bírálati és más hasonló természetű közlemények szolgáltatassák». Az Egyesület február 29-i közgyűlése Szász Béla javaslatát elfogadta, s így az

Erdélyi Múzeum 1892-től 1905-ig bezárólag 10 füzetből álló s évenként átlag 35—40 ív terjedelmű havi folyóirattá vált.

Alighogy az új kezdet megindult, az 1893. június 14-i rendkívüli szakosztályi közgyűlésen Szinnyi József lemondott titkári-szerkesztői tisztségéről, mivel a budapesti egyetemre az uralaltáji összehasonlító nyelvészet rendes tanárává neveztetett ki. Széchy Károly meleg szavakkal méltatta Szinnyi József érdemeit, ki a folyóiratot rövid tartamú működése alatt is a tudományos közvéleménytől elismert magas színvonalra emelte, s ezért háláját a közgyűlés jegyzőkönyvében örökítette meg. Ugyanez a közgyűlés mindjárt meg is választotta az új titkár-szerkesztőt Szádeczky Lajos egyetemi tanár személyében, aki a folyóirat valamennyi szerkesztője közül a leghosszabb ideig, 1905 végéig, tehát 12 és fél évig vezette az *Erdélyi Múzeumot*.

Az új időszaknak egyik fontos törekvése arra irányult, hogy olvasóközönset sorakoztasson az *Erdélyi Múzeum* mögé. Sok fáradozással jár, kitartó küzdelemre elszánt célkitűzés volt ez abban az időben, amikor megszakítatlanul harsogott a panasz és a szemrehányás a nagyközönségnek a tudományos törekvések iránt tanúsított közönyössége és érzéketlensége miatt. Súlyos kórtünet nyilvánulása volt ez. A materializmus tartotta fogva a lelkeket, a magasabb eszmények iránt a lelkesedés tüzet fogni nem tudott. Ez a korszak a tudományt is csak abból a szempontból nézte és becsülte, hogy mennyiben szolgálja az élet nélkülözhetetlen szükségleteinek a kielégítését. Ekkor kezd a napisajtó egyetlen táplálék lenni, s a hírlapokon kívül legföljebb még a szórakoztató könnyű irodalom tudott széles köröket meghódítani. A tudomány és a tudósok csak távoli tiszteletben részesültek.

Ilyen körülmények közt csakugyan nem kis feladat volt betörni a közönyösség mezejére, érdeklődést kelteni és olvasókat hódítani. A szakosztálynak az az igyekezete azonban, hogy taggyűjtéssel mélyebb gyökeret verjen a művelt nagyközönség rétegeiben, csakugyan számbavehető sikerrel járt. Az előbbi időszak 160-as példányszáma 1896-ig 400-ra, 1897-ben 500-ra emelkedett s 1898-ban ötödfél-száz tagsági-, csere- és tiszteletpéldány ment szét. Pusztán toborzó mesterkedésekkel nem lehetett volna ezt az eredményt elérni, ha ugyanakkor a folyóirat belső szerkezete is nem igazodik az alkalomszerűséghez és a terjedés külső követelményeihez. A Szinnyeitől megvonnt keretekben Szádeczky Lajos szerkesztősége alatt végleg kialakult az *Erdélyi Múzeum*nak az a formája, hogy a változatosság érdekében lehetőleg rövid értekezésekre törekedett, a magyar és külföldi irodalomból évenként átlag 40 könyvet ismertetett, a különféle rovatá-

ban apróbb közleményeket és alkalomszerű érdekességeket közölt, a nevezetesebb folyóiratokat számontartotta, az új könyvek jegyzékét adta s hivatalos értesítőjében a szakosztályra vonatkozó közleményeket tette közzé. A 90-es évek közepén már az erdélyi részekben a bölcsészeti szaktudományok körébe vágó irodalmi és tudományos működés központja s országos hírével általában az Erdélyre vonatkozó tudományos dolgozatok gyűjtőhelye lett. Munkatársai sorában a bölcsészeti-, nyelv- és történettudomány kiváló szakművelői csoportosultak, nemcsak Erdélyből, hanem az egész Magyarországról, s többekévéssé kezdett megvalósulni a szakosztályban az a hagyományos törekvés, hogy Erdély fővárosát tudományos irodalmi gócponttá alakítsa s annak központjává az *Erdélyi Múzeumot* tegye.

De nemcsak anyagi és erkölcsi téren figyelhetjük meg a nagy föllendülést, hanem az erdélyi tudományos öntudat elmélyülésének a jeleit is örömmel vesszük észre. A mult kegyelete, az alapítók szándékának és szellemének tiszteletbentartása vezető elvként kezd érvényesülni. Az az őszinte törekvés hatja át ebben az időben az *Erdélyi Múzeumot*, hogy nevének és rendeltetésének megfelelően. A tiszta tudományművelésre törekedett ugyan, de a nemzeti eszmények ápolását sem tévesztette szem elől s ehhez híven mindenk fölött magyar és főképpen erdélyi kívánt lenni. Az a régebbi jogos kifogás, melyet a 80-as években és a 90-es évek elején hangoztattak egyesek, hogy az *Erdélyi Múzeum* Erdéllyel magával kevesebbet foglalkozik, mint az alapítók szándékai megkívánják, teljesen elnémult, s a tudományos közvélemény kénytelen volt elismerni, hogy a földrajzi határok közé nem szorítható tudományágak művelésén kívül első sorban Erdélyre, annak történetére, nyelvészeti, irodalmi, régészeti, művelődés- és művészettörténeti kérdéseire, s általában arra a főcélra fordítja figyelmét, melyet az Egyesület alapszabálya a «honismeret» kifejezéssel jelöl meg.

A tárgyalt időszakban a 139 füzetből álló 14 évfolyamban 520 íven 1227 közlemény látott napvilágot, háromszor annyi, mint a megelőző 17 kötetben. A közleményeknek nemcsak tekintélyes száma, hanem belső értéke is széles körökben keltett elismerést és szerzett az *Erdélyi Múzeumnak* a tudományos közvéleményben rangot és hírnevet. Az egykorúak helyesen látták, — ezt ma megállapíthatjuk — hogy az *Erdélyi Múzeum* ebben az időszakban olyan hézagpótló munkát végzett, amely számottevő lesz a jövő nemzedék előtt is. A jó igyekezet és az ügyszeretet elismerését, melyet akkor a jövőtől kívántak, ma készségesen meg kell adnunk a szerkesztőnek és a munkatársak neves csoportjának.

Az már szinte természetes velejárója a nagy lendületnek, hogy egyszer csak nehézségek kezdik lassítani a pálya felfelé ívelését. A válság jelei a századforduló éveiben jelentkeznek először és szembe-tűnően abban mutatkoznak, hogy a legnagyobb igyekezettel sem sikerült a vállalatot szilárd pénzügyi alapokra helyezni. De nemcsak anyagi természetű bajok nyugtalanították ebben az időben a folyóirat csendes működését. Az *Erdélyi Múzeum* nyugodtan fejlődő életébe a pénzügyi nehézségeknél jóval zavaróbban szólt bele az a nagy vita, mely az 1900-as évek elején az Egyesület hivatása és rendeltetése körül a szakosztályok és a gyűjteménytárak igazgatói között keletkezett. A folyóirat eltávolodása s 1874. óta folyton nagyobb szakadékká mélyülő elkülönülése a múzeumi táruk tudományos érdekeinek a szolgálatától, másrészt szakosztályi kapcsolatának meglazulása s általában a Múzeum-Egyesület jellegének csak névleges érvényesülése, továbbá a kor tudományos törekvéseiben a múzeumi munka jelentőségének erőrekapása a múlt század utolsó évtizedeiben évről évre az ellentétek kieleződése és kirobbanása felé sodorta az Egyesület életét s az ütközőpontban álló *Erdélyi Múzeumot*. Apáthy István és társai 1904. márciusában az alapszabályok átdolgozása céljából olyan tervezetet nyújtottak be a központi választmányhoz, amely azt akarta, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület eddigi szervezetét változtassa meg, a szakosztályokat s az ezek keretébe állított kiadványokat szüntesse meg s az eddigi széleskörű tudományos munkásságát a gyűjteményes táruk kebelében szervezett új kiadványokkal a táruk ismertetésére korlátozza. Ez a párt súlyos érvekkel hevesen azt vitatta, hogy az Egyesület eredeti alapgondolata a múzeumi cél volt, csakhogy ez lassanként teljesen háttérbe szorult, amikor az E. M. E. az 1872-ben felállított egyetemmel került kapcsolatba. Azok a tudományos erők, akiknek a kezébe került a gyűjtemények kezelése, az akadémikus gondolatot részesítették előnyben, s így lassanként előállott az a helyzet, hogy a múzeum vezetői maguk sorakoztak az akadémiai törekvések élére. Ezzel együttjárt, a kétféle foglalkozás lélektana szerint, a múzeum elhanyagolása, mert nem számítva az anyagi előnyöket, könnyebb volt az akadémiai szereppel kitűnni, mint a csendes és önfeláldozó múzeumi munkában találni gyönyörűséget. Az utódok tágitottak az alapítók felfogásán s abba a tévedésbe estek, hogy a tudomány szolgálatára a múzeumnak akadémikus szervezetet kell öltetnie. Ez az akadémiai szervezet elvonta a gyűjteményektől az anyagi erőt, folyóirata s a szakosztály a múzeumi szervekkel nem tudott eleven tudományos kapcsolatot találni, mivel sem az egyik, sem a másik nem támaszkodott a múzeum gyűjte-

ményeire s nem tartotta szem előtt az alapítás alapelveit. Így évtizedek alatt a múzeumi élet mindjobban zsugorodott s valósággal kiesett a világ fogalmából, ezzel szemben az akadémiai szervezet mindjobban terebélyesedett s nyomasztóan elhatalmasodott az Egyesületben. A Múzeum-Egyletnek tehát, ha hivatásának meg akar felelni, a múzeum anyagát ismertetve, földolgozva, meghatározva, közzétéve kell a munkafelosztás elve szerint művelnie a tudományt. Ilyen tudományos munkásság lebegett gróf Mikó Imre és társai előtt, amikor a nemzeti mult és a honismertetés érdekében való dolgozást sürgették. Az *Erdélyi Múzeum* nem arra való, hogy az egyetem tanárai a tárakkal semmi összefüggésben sem álló munkásságuk céljaira használják, hanem az a rendeltetése, hogy a múzeumi anyagot napfényre hozza s az elrejtett értékeket a tudomány eleven tényezőjévé tegye.

A súlyos érvek ellenére is az akadémikus párt megmaradt a maga elvi álláspontja mellett. «Nem könyveket, köveket, bogarakat, stb. akartak a nagynevű alapítók összegyűjteni, hanem tudományos életet ébreszteni, szellemi érintkezést létrehozni» — mondotta Szamosi János szakosztályi elnök az 1904. május 28-i közgyűlésen s egyszerűsmind ünnepélyesen kijelentette, hogy csak addig marad az Egyesület tagja, míg az régi szelleméhez, hagyományaihoz hű marad. A harc a két fél között annyira kiélesedett, hogy Szádeczky Lajos szerkesztő az 1904. március 20-i közgyűlésen egyesületi titkári állásáról lemondott s évi jelentését a kedvezőtlen jövő nyomasztó érzésével zárta.

V.

1906 - 1917.

1906-ban lényeges változás történt mind az Egyesület, mind az *Erdélyi Múzeum* életében: az akadémiai és a muzeális irányzat elsőbbsége körül az 1902. óta folyó elvi küzdelem az utóbbi győzelmével ebben az évben lezárult és nyugvópontra jutott. Az 1906. január 1-én érvényessé vált új alapszabály a bölcsészeti szakosztály rendeltetésül azt tűzte ki, hogy dolgozza fel az Erdélyi Múzeum-Egyesület könyvtárának, levéltárának és régiségtárának az anyagát a honismeret előmozdítására s folyóiratát is ennek a célnak a szolgálatába állítsa. Ezeket az elveket a bölcsészeti szakosztály még 1906. januárjában életbe léptette, s ugyanakkor a szakosztály titkárává, akinek feladatkörébe tartozott a folyóirat szerkesztése, az akadémikus irány legádázabb ellenfelét, dr. Erdélyi Pál egyetemi könyvtár-

igazgatót, választotta meg. Kétségkívül furesa helyzet keletkezett, mert az akadémikus szervezet igazgatásával megbízott Erdélyi Pálnak az lett a feladata, hogy a szakosztály működését és a folyóiratot eddigi tág területéről a muzeális célgondolat szűkebb korlátai közé szorítsa. Az *Erdélyi Múzeum*nak az 1906-al kezdődő és 1917-el lezáródó 11 kötete csakugyan feltűnően különbözik az előbbi időszakok évfolyamaitól.

A változás első sorban szembetűnően megnyilatkozott nagyobb formájában és egész külső megjelenésében. Az eddigi 8-r. formáról a 4-r. alakra tért át, hogy szélesebb tükrével a múzeumi érdekeknek eleget tehessen, s az *Erdélyi Múzeum* cím alatt ez a hosszú felirat magyarázta a folyóirat tudományos iránykörét: «A Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály, Az Erdélyi Nemzeti Múzeum könyvtára, Érem- és Régiségtára közlönye». Az új utat még az is jelezte, hogy folytatólagos kötetszámozással ugyan, de «új folyam I. kötet» kitételrel indult új korszakot kezdeni az *Erdélyi Múzeum* 1906-ban.

Az új folyamban két jelentős vonás köti le a figyelmet: egyik az, hogy főképpen a felolvasó ülések anyagára támaszkodott, a másik pedig az, hogy az Egyesület gyűjteményeihez, nevezetesen a könyvtárhoz, levéltárhoz, kéziratárhoz s az érem- és régiségtárhoz szorosabban kapcsolódott, vagyis külső formájában és belső berendezésében egyaránt azokat a követelményeket kívánta kielégíteni, amelyeket iránta a tudományosan működő szakosztály, meg a tudomány szolgálatára rendelt gyűjtemények feldolgozása joggal formálhatott. Kétségbevonhatatlan, hogy több évtizedes iránykeresés és próbálkozás után ebben az időszakban és Erdélyi Pál szerkesztésében vált az *Erdélyi Múzeum* a hivatását és rendeltetését legjobban megközelítő, valóságos múzeum-egyesületi folyóirattá azzal a törekvéssel, hogy beleilleszkedjék az egész magyarság tudományos életébe, de mindig úgy, mint az Erdélyre vonatkozó kérdések képviselője. Így rendeltetéséhez híven muzeális és erdélyi maradt, s éppen ezzel a jellegével olyan folyóirattá súlyosodott, melyet a tudomány területén mindenütt ismertek és mindenfelől felkerestek. Ennek az időszaknak 11 kötete 269 íven 450 tudományos közleményt tartalmaz. Kezdetben nagy tért foglaltak el a régészeti dolgozatok, továbbá könyvtári, könyvészeti és levéltári közlemények, s itt-ott jogtudományi értekezések is helyet találtak benne. A folyóirat kötelékéből kivált régészet és jogtudomány helyére később a történettudomány nyomult, s 1910. óta sok becses tanulmány jelent meg az erdélyi magyar történet, magyar és egyetemes irodalomtörténet és művelődéstörténet (sziné-

szet-, nyomda-, iskola-, egyháztörténet) köréből. Ezenkívül még a néprajz, a heraldika, a művészettörténet, zenetörténet, nyelvtudomány, gazdaságtörténet, népköltészet stb. csoportjába tartozó dolgozatok szolgálták az Egyesület alapgondolatát, a honismeretet, melyet az *Erdélyi Múzeum* ebben az időszakban sem tévesztett szem elől. A folyóiratnak a bölcsészeti szakosztály alá rendelt jellegével kapcsolatosak azok a filozófiai, esztétikai, kritikai, irodalomelméleti és lélektani értekezések, amelyek kevesebb számmal ugyan, de változatosan jelentkeznek az *Erdélyi Múzeum* tág körének igazolására és jellemzésére.

Kezdetben jól és zavartalanul ment minden, de 1910. táján a virágzás hervadni, a lendületes fejlődés hanyatlani, az évfolyamok vékonyodni kezdtek s a tudományos célok következetes keresztülvitelében is ernyedtségek mutatkoztak. Az egyre fokozódó és le nem gyűrhető anyagi nehézségek miatt nyilvánvalóvá kezdett válni, hogy a vállalt feladatokat és célkitűzéseket, melyeket a szerkesztő az új folyam elé tűzött, szűk terjedelmével az *Erdélyi Múzeum* megoldani és megvalósítani nem tudja. A baj gyökere főképpen abban rejlett, hogy múzeális irányban olvan tág kört szabott maga elé, amelyet lehetetlen volt lezorítani a folyóirat korlátolt terjedelmébe. 1906-ban az új irány azzal a reménykedéssel indult el, hogy a bölcsészeti szakcsoportba tartozó összes tudományágakon kívül nagyobb teret biztosít a könyvtár és a régiségtár köréből eredő dolgozatoknak. Előre lehetett látni, hogy a feladatkörök szétfeszítik a szűk kereteket, mivel két szakosztály (bölcsészet és jog) és két tár várta az *Erdélyi Múzeum*tól igényei kielégítését. A nyomasztó teher alól némi megkönnyebbülés 1908-ban állt be, amikor a jog- és társadalomtudományi szakosztály önállósította kiadványait, s így a tőle eredő tanulmányok és cikkek kiestek az *Erdélyi Múzeumból*. Két évvel később, 1910-ben, az érem- és régiségtár tette meg ugyanezt a lépést, amikor a maga múzeumi anyagának tudományos közlésére évi 20 ív terjedelemben Pósta Béla szerkesztésében önálló folyóiratot indított. A gyűjtemények közül most már csak a könyvtár és a levéltár maradt az *Erdélyi Múzeum* háta mögött, de e két tárnak nem sok hasznát vehette a folyóirat, mert éppen ebben az időben díszes új épület készült a könyvtár részére, s az átköltözködés, berendezkedés s a könyvanyag tudományos színvonalú csoportosítása miatt, amely még a világháború éveire is átnyúlt, a könyvtári és levéltári közlemények kezdtek elmaradozni az *Erdélyi Múzeum* hasábjairól.

Az *Erdélyi Múzeum* így újból válságba jutott. Multjából és fejlődéséből kitetszik, hogy mindig csak rövid időre, átmenetileg tudta

megtalálni nyugalmi helyzetét. Amikor az 1910-es években megint visszakerült oda, ahonnan eredetileg elindult, a bölcsészeti szakosztály kizárólagos céljainak a szolgálatába, fölmerült az a gondolat, hogy kívánatos volna, ha az *Erdélyi Múzeum* általános jellegű tudományos dolgozatokat közölné. A jövőre is irányadó gazdag tapasztalatokkal győzte meg ez az időszak az Egyesületet, hogy a szaktudományok elkülönülése és önállóságra törekvése miatt az *Erdélyi Múzeum* sohasem elégítheti ki hiánytalanul a különféle szakosztályok és a különböző tárgyú gyűjtemények követelményeit. Egy folyóirat önmagában nem tehet eleget ötféle szétágazó feladatnak. A muzeális lendület összeroppanása, bár kétségtelenül szép eredményekkel öregbítette a folyóirat és az Egyesület multját, nagy elégtétele volt a Szinnyei-Szádeczky-féle iránynak, amelyhez egy évtizede mulva ismét vissza kellett kanyarodni. Maga Erdélyi Pál is 1912-ben arra a belátásra jutott, hogy a tisztán tudományos célt szolgáló szakosztályi és muzeális folyóirat helyett sokkal célszerűbb lenne egy olyan általános jellegű kiadványt szervezni, mely az Egyesületnek nagyon különböző, minden rendű, rangú, állású és műveltségű tagjaihoz igyekeznék közelebb férkőzni s kizárólagosan Erdély politikai, szellemi multjának a feltárására, nyelvének és nyelvjárásainak ismertetésére, földjének és művészetének a leírására törekednék. Ez a korát megelőző magyarságtudományi eszme, amely végső gyökerében Mikó Imre gondolatának a kibontása, indítvány formájában az Egyesület központi választmánya elé került, a szükséges anyagi eszközök megszerzésére a kormánynál kísérlet is történt, megvalósítására azonban már nem jutott idő, s így az *Erdélyi Múzeum* megmaradt addigi keretében, a gyűjtemények és a szakosztály elernyed szolgálatában. Abban igyekezett továbbra is dicsőséget keresni, hogy új tudományos rajokat bocsáthasson szárnyra az Erdélyi Múzeum-Egyesület működésének kiszélesítésére.

A táarakkal és a szakosztállal való kapcsolatnak szinte teljes megszűnése közben így érkezünk el az 1914. évfolyamhoz, amely még reményekkel eltelve a rendes keretekben indul, de a világháború kitörése miatt az utolsó füzet papirosa már nem érkezik meg, s csak késéssel tud megjelenni alig 1 és $\frac{1}{4}$ ív terjedelemben. A megnehezült idők járása a szakosztályi üléseket csaknem teljesen megszünteti, s a folyóirat csírázó új törekvéseire is árnyat vet. 1915-ben már a sorvadás szomorú jelei mutatkoznak: az *Erdélyi Múzeum* ezévi hat füzetét összevontan csak két füzetben tudta kibocsátani mindössze 15 ív terjedelemben. A háborús viszonyok 1916-ban teljesen meg is akadályozták az *Erdélyi Múzeum* kiadását, úgyhogy csak

1917-ben jelenhetett meg az 1916. és 1917. évfolyam egy kötete 16 ív terjedelemben. A nyomorúságos viszonyokat az is mutatja, hogy ez az összevont évfolyam hatféle papirosra van nyomtatva. Erdélyi Pálnak ez volt utolsó szerkesztése s a hatalomváltozás előtt a Múzeum-Egyesületnek utolsó kiadványa. Amikor az összeomlás maga alá temette az Egyesületet, az egyetemet s Erdély valamennyi magyar tudományos intézményét és tényezőjét, s amikor az Egyesület szellemi vezérkara hontalanná vált s az egyetemmel együtt Kolozsvárról eltávozott, nem is lehetett sejteni, hogy az *Erdélyi Múzeum* valaha még feltámad-e.

VI.

1918—1937.

Az 1918-tól 1929. végéig terjedő az a 12 esztendő, míg az *Erdélyi Múzeum* alétan szünetelt és a történeti események sodrában emlékké kezdett halványulni, Erdély politikai, művelődési és szellemi átalakulásának olyan mélyreható fordulata, amely minden téren merőben új életet indított el s a tudományos törekvéseket is új feladatok elé állította. E nagy átalakulás mozzanatainak a részletezése a történetírás és az Egyesület multjának az eseményei közé tartozik. Az 1917-ben bizonytalan ideig megállott *Erdélyi Múzeum* történetének fonalát ott kell felvennünk, hogy amikor a bölcsészeti szakosztály léleketét visszanyerte s 1920. október 23-án először ült össze, dr. Ravasz László teológiai tanár elnöklete alatt bizottságot küldött ki azoknak a módoknak és lehetőségeknek a megkeresésére, amelyeknek segítségével az *Erdélyi Múzeumot* újból meg lehetne indítani. Ezeket a módokat és lehetőségeket azonban pénzügyi nehézségek miatt sehogy sem lehetett megtalálni, hiszen az uralomváltozás első tíz esztendeje alatt az Egyesületnek a hadikölcsönkötvényekben és az állampapírokban teljesen megsemmisült vagyona még a szokásos előadás-sorozatok kinyomtatásának a költségeit sem tudta fedezni, nemhogy folyóirat kiadására lehetett volna gondolni.

Az erdélyi magyar irodalmi és szellemi életnek abban a lelkes elindulásában azonban, mely a huszas években a magyarság ernyedetlen lelkiere éről tett tanúságot, a tudomány sem maradhatott néma. Mivel megszólalásra helye és eszköze egyáltalában nem volt, s a tudományos erők tétlen tengődésben kedvetlenkedtek, két lelkes kezdeményező, dr. Borbély István kolozsvári unit. kollégiumi tanár és Kovács Kálmán unit. püspöki titkár, merész és hősi elhatározással

tudományos és kritikai irányú folyóiratot alapított, amely 1924. januárjában *Erdélyi Irodalmi Szemle* címmel indult meg Kolozsvárt s még ugyanabban az évben 27 ív terjedelmű 10 füzetet jelentetett meg. 1926-ban a folyóirat szerkesztését György Lajos vette át és vezette tovább az *Erdélyi Múzeum* feltámadásáig. A folyóirat munkatársai jórészt ugyanazok voltak, kik az Erdélyi Múzeum-Egyesület akkori bölcsészeti szakosztályában működtek, s az *Erdélyi Irodalmi Szemle* ugyanazt a feladatot teljesítette, amelyet végzett volna az *Erdélyi Múzeum*, ha módjában lett volna megjelenni. Füzeteiben sokszor adott helyet olyan különleges tanulmányoknak, amelyek első sorban a Múzeum-Egyesület szakosztályainak és tárainak az érdekeit támogatták, és zászlót mert bontani olyan időben, amikor az Erdélyi Múzeum-Egyesület különböző okokból erre nem is gondolhatott. Így az *Erdélyi Irodalmi Szemle*, némi megszakítással, az összekötő kapocs szerepét töltötte be a Múzeum-Egyesület feladatteljesítésében. Az alapítók és a szerkesztők sem öncélnak tekintették tudományos és kritikai szemléjüket, hanem az a gondolat lelkesítette őket, hogy az *Erdélyi Irodalmi Szemlé*t igyekeznek addig fenntartani, míg a Múzeum-Egyesület abba a kedvező helyzetbe jut, hogy a maga nagymultú s irányításra egyedül jogosult közlönyét, az *Erdélyi Múzeumot*, újból megindíthatja.

Amikor azután az Egyesület vezetőinek okos takarékosága és gróf Wass Ottiliának, Kemény Zsigmond egykori eszményképének, a hagyatéka lehetővé tette, hogy az 1930. évi február 2-i közgyűlés szerény keretek között az *Erdélyi Múzeum* új megindítását merete elhatározni, önként adódott az Erdély magyar tudományos életében 1924. óta fontos szerepet vivő *Erdélyi Irodalmi Szemle* átvétele, illetőleg beolvasztása. A tárgyalások azzal az eredménnyel zárultak, hogy az *Erdélyi Irodalmi Szemle* előfizetőivel és az *Erdélyi Tudományos Füzetek* című vállalatával, amelynek 1929. végéig 21 száma jelent meg, tehermentesen átment az Erdélyi Múzeum-Egyesület tulajdonába, s György Lajos, mint az Egyesület megválasztott főtitkára, nyert megbízást a folyóirat és az Egyesület kiadványainak a szerkesztésére.

Tizenkét esztendei szünetelés után 1930. március havában így támadt fel ismét az *Erdélyi Múzeum*. Az Egyesület korlátolt anyagi ereje, nemkülönben muzeális rendeltetésének a megbénulása készítette arra, hogy ne egyik-másik szervnek, hanem az «Erdélyi Múzeum-Egyesület szakosztályainak közlönye» legyen. Az újjászervezett *Erdélyi Múzeum* tehát ugyanabba az állapotba került, ahonnan 1874-ben elindult s ahová az 1910-es évek elején körülbelül vissza-

tért: arra a feladatra vállalkozott, hogy a bölcsészeti, természet-tudományi, orvostudományi, jog- és társadalomtudományi szakosztályok általános érdekű, erdélyi tárgyú dolgozatainak közös közlönye legyen, s azonkívül még az Egyesület működésére vonatkozó közleményeknek is helyet adjon. Az a nagy harc, amely valaha a muzeális és a szakosztályi kettős feladat körül zajlott, a törekvéseket és a kedélyeket többé már nem izgató emlékké vált, s ebben az időszakban már azért sem vetődhetett fel, mert az Egyesület tárainak az élére a román egyetem tanárai kerültek, s így az *Erdélyi Múzeum* a gyűjteményekkel és az egyetemmel is a kapcsolatát teljesen elveszítette. Az *Erdélyi Múzeum* most egyedül arra törekedett, hogy a négy szakosztálynak az igényét arányosan kielégítse s az elhangzott előadások közlésével a serény munkát további sikerekre buzdítsa. E mellett helyet tudott szorítani olyan nem szakosztályi dolgozatoknak is, amelyek különleges erdélyi tárgyukkal az *Erdélyi Múzeum* hasábjaira kívánczoltak. Az *Erdélyi Múzeum* ebben az időben jobban, mint valaha, és tudatosabban, mint bármikor, törekedett erdélyi feladatainak betöltésére, erdélyi jellegének a kidomborítására. Fél-százados multjának törekvéseiből és a körülötte lezajlott sok vitának kiforrt alapelveiből megtanulta, hogy rendeltetését akkor tölti be célszerűen, ha mindig szem előtt tartja az Egyesület muzeális és honismereti tudományos alap gondolatát, s abból igyekszik megvalósítani, amit bennünk helyzete megenged, s ami a körülményekkel legjobban összeegyeztethető. Ez az időszak új feladatkört is szabott eléje, s ez abból a helyzetből származik, hogy az *Erdélyi Múzeum* az erdélyi magyarságnak ma egyetlen közérdekű tudományos folyóirata, s az Erdélyi Múzeum-Egyesület az egyetlen szerv, amely Erdélyben a magyar tudományosság művelésére és ápolására van rendeltetve. Feladata és hivatása tehát, hogy a magyar tudományosság hagyományát Erdélyben a mostoha viszonyok közt is fenntartsa, a tudományos erőket egybefogja s a tudományos utánpótlást tőle telhetőleg támogassa.

Bár az *Erdélyi Múzeum* ebben az időszakban az összes szakosztályok közlönye lett, jellegét első sorban a bölcsészeti-, nyelv- és történettudományok körébe eső tudományos munkásság adja meg. Az orvostudomány részére szűkek voltak a keretek behatóbb működés kifejtésére, a jogtudomány művelése nem tartozott ezeknek az éveknek a lehetőségei közé, a természettudomány beérte évfolyamonként pár ív terjedelemmel. Így a folyóiratnak több mint háromnegyed részét az ősi tulajdonos, a bölcsészeti szakosztály, illetőleg a hozzátartozó tudományágak művelése vehette igénybe. Nagyrészt

a szakosztály felolva ó üléseiből kikerült s a honismeret szolgálatában álló dolgozatok sorakoznak ezeknek az éveknek a köteteiben. Nagyobb arányban, mint a multban, jutott térhez a nevezetes erdélyi magyar műemlékek ismertetése és a helynévkutatás adatainak közlése. A nyelvművelő mozgalmat Erdélybe átvezette s füzetről-füzetre ma is ébren tartja. Az erdélyi magyar társadalomkutatásnak, a nép-egészségügy-vizsgálatnak s a néprajzi gyűjtésnek tudományos teret nyitott. Az erdélyi magyar irodalom és időszaki sajtó bibliografiai adatait évenként rendszeresen közli, s a szellemi vesztegzár enyhítésére, amíg lehetőségek voltak, bő könyv- és folyóiratszempléről gondoskodott. Különös figyelmet fordított arra, hogy az Egyesület multjára és folyó jelenére vonatkozó adatok mennél nagyobb teljességben kerüljenek közlésre. Tulajdonképen a mult hagyományait folytatta az Erdélyben élő népek művelődési kapcsolatainak az ápolásával. E téren a hiányosságok a politikai légkör feszültségének következményei.

Az *Erdélyi Múzeum* történetének ebben a fejezetében túlságosan érdekelték vagyunk, ezért végét is vetjük a történeti áttekintésnek s a jövőre bízunk az ítélkezést e sokágú kötelességteljesítést kívánó időszaknak azokról a rendkívüli küzdelmeiről, amelyeket az anyagi nehézségekkel, a szellemi színvonal tartásáért, az Egyesület jogi alapjainak megszilárdításáért, s nem utolsó sorban a sajtóellenőrzéssel, az elzárttság tehetetlenségével, s a tudomány szabadságát gátló politikai magatartással kellett folytatni. Még csak azt az összefoglaló adatot említjük meg, hogy az 1874-től 1937-ig megjelent 50 kötet 352 füzetet tesz ki s 22,059 lapon azaz 1378 és $\frac{3}{4}$ íven 3021 közleményt és 97 táblamellékletet tartalmaz. Mindezt pontosan részletezi az 50 kötetnek az a kiadásra kész tárgy- és névmutatója, amely az *Erdélyi Múzeum* tudományos anyagát kívánja hozzáférhetővé és használhatóvá tenni.

GYÖRGY LAJOS.

AZ ELNÉPTELENEDEŐ FALU.

A falu népe és földje együtt, elválaszthatatlanul, a nemzet alapja, a faj ereje s a fejlődés lehetősége. Ha a falu népe és földje elszakad egymástól, akkor megrendül a nemzeti élet épülete.

A falu és a város jellege és fogalma, nagysága alapján, alig határozható meg. Vannak nagy alföldi községek 20—25—30,000 lakossal és vannak 3—4—5000 lakosú városok. Viszont vannak nagy alföldi városok, amelyeknek jellege, társadalma, életszemlélete falusi, különösen pedig az agrárvonatkozásúaké.

A város és a falu találkozásának vonalai is összefolynak, ezért közvetlenül és biztonsággal nem jelölhetjük meg azt a határt, ahol a kettő találkozik. „Egyben azonban találkoznak : sok magyar gondban, kevés magyar örömben ; találkoznak a magyarság fennmaradásának és a magyar jövő optimista várásának hitében.“

A falu és a város kölcsönhatása, egymásra utaltsága nyilvánvaló és közismert már csak abból a szempontból is, hogy a falu és a tanya adja a városok fogyó népességének pótlását, mert tudvalevően a város nem szaporodik, kivéve Kecskemétet.

A falu kétféleképpen néptelenedhetik el : *a)* több a halálozás, mint a születés, *b)* elvándorlás útján.

A kevesebb születés és több halálozás esete azonban csak akkor aggasztó és katasztrofális, ha az ú. n. egyke határát érinti. Sajnos, igen nagymértékben találunk ilyen községeket is a Dunántúl, a Duna—Tisza közének Duna és Tisza melletti részein s az ország más helyein is. Ezek a népek fáradtak,

kimerültek s önmagukat ítélték halálra. Szomorú vagyok, amikor ilyen falvakban járok. Sohasem felejttem el, mikor egyik baranyai faluban több olyan portát láttam, ahol be volt szegezve a kapu, a ház ajtaja és ablaka, mert még rokonság sincsen, aki birtokba vegye azokat. Mult év nyarán egy dunamenti községben egy előkelő módos gazdánál járva, szomorúan láttam az apát és anyát, fiút és ennek feleségét, unoka már nincs, nem is lesz, mert idősek ; rokona sincs sem a férfinak, sem az asszonynak, így gondot okoz, hogy a kis faluban nagybirtokos-számba menő 80 holdas gazda vagyona gyönyörű házzal kinek a kezére kerül. Különösen a vagyonos rétegek egykések és fáradtak.. Egyik dunamenti községben a vagyon még most is 84%-ig az egykéző vagyonos református réteg kezében van, míg a lakosság majdnem 46%-ának alig van valami vagyona, bevándorolt cselédekből, napszámosokból, zsellérekéből adódó kevert lakosság.

Nagyon érdekes szemlélni az ilyen falunak az életét, társadalmi rétegződését, lelkiségét, az ú. n. községi közösségi lelket, amely ilyen helyen alig van. Nincsen hagyomány, nincsen az ősökre hivatkozás, nincsen meg a régi bennszülöttség tudata, pedig ez erő azokban a községekben és városokban, ahol régi bennszülött réteg lakik, amely zárkózott, önző a bevándorlottakkal szemben és nem fogadja be csak nagy sokára, egy-két nemzedék után a bevándorlottakat, a jöttmenteket.

Amikor e kérdésről beszélünk, megítélésem szerint nem az egyke ellen kell harcolni és az anyagi támogatás erejét nem az egyke ellen kell harcbavinni, mert ez úgyszólván kilátástalan, hanem a sokgyermekes egészséges családokat kell gyermekeiken keresztül támogatni abban, hogy fel tudják azokat nevelni, el tudják indítani az életbe és állampolgárrá, adózó, katonáskodó, dolgozó nemzettaggá tudják tenni.

A másik oka a falu elnéptelenedésének a városba özönlés, amely a könnyebb és biztosabb megélhetés, a város-nyújtotta szórakozási lehetőség, a kevesebb munkaidő és a könnyebben megszerezhető nagyobb jövedelem felé csalja a falvak ingatag lakóit.

A mult század második felében, amikor az európai országokban az iparosodás nagy mérveket öltött és a gazdasági liberálizmus hatásaképpen, a föld elhanyagoltatván, nem nyújtott biztos megélhetést a falusi lakosságnak, megindult a városba özönlés, mert az ipar folytonos fejlődése állandóan nagyobb és nagyobb tömegeket igényelt és szívott fel, szakított el a földtől, részint véglegesen, részint ideiglenesen és kapcsolta be abba a marxista csatasorba, amelynek célja a polgári társadalom romjain új társadalom felépítése volt.

Ez a folyamat az egyes európai agrárországokban már-már olyan mérveket öltött, hogy annak kártékony következményei mutatkozni kezdtek. Otthagyták a földet a falusi lakosok és a könnyebb megélhetést, kevesebb kockázatot jelentő és élvezeteket nyújtó, városban lévő ipari foglalkozás felé törekedtek. Ekkor adta ki a jelszót Meline, Franciaország volt földművelésügyi minisztere és miniszterelnöke, *Vissza a faluba* című könyvében, amely könyv egész Európában nagy feltűnést keltett és Magyarországon is megindítója lett az itt is jelentkező veszedelmes folyamat időleges megállításának. Ebben az időben jelent meg René Bazin könyve is a *Haldokló földről*, amely szintén ezt a folyamatot örökíti meg.

Ha megnézzük a mai társadalmi rétegződést s az egyes társadalmi rétegek folytonos hullámzását és kicserélődését, nagyon érdekes megfigyeléseket tehetünk ebből a szempontból ma is. Két egymással ellentétes folyamatot lehet Magyarországon, különösen a háború utáni időben, idevonatkozólag megfigyelni. Az egyik az, hogy a falusi kisemberek, napszámosok, törpebirtokosok, zsellérek vagy városban akarnak ipari munkára elhelyezkedni, vagy hivatalszolgáknak, rendőröknek stb. igyekeznek a városokba. Ezzel szemben a városi kisember, a rendőr, a postakihordó, a villamoskalauz, a hivatalszolga, a vasúti kalauz stb. mind vidékre vágyik, mind igyekszik venni magának vidéken egy kis földet, egy kis házat, hogy nyugalomba vonulása után vidéken tudjon megpihenni. Tehát, amikor ma is észlelhető a városba özönlésnek a fentemlített formája és módja Magyarországon, ugyanakkor azok, akik faluból mentek be a városba, visszatérnek ismét oda,

mert nem tudtak elszakadni a földtől, tudat alatt bennök él és bennök ég az a vágy, hogy egy kis földet mondhassanak magukénak.

Ugyanílyen vagy még érdekesebb jelenséggel találkozunk, hogyha a falusi és városi intelligens elem soraiból veszszük a gyakorlati példákat.

A kissé vagyonilag megerősödött, megtollasodott kisközgazda gyermekeit igyekszik kitaníttatni, nem azért, hogy nagyobb tudásával intenzívebb gazdálkodást folytathasson, hanem azért, hogy hivatalba küldje fiát. Mert ha a tehetősközgazda gazdasági, kertészeti, baromfityénészeti tanfolyamokat s iskolákat akarna elvégeztetni fiával azért, hogy az ismét visszatérjen a földhöz, ezt a munkát folytatni, akkor az felette dicsérendő jelenség volna. De, sajnos, nem azt látjuk. Azt látjuk, hogy gimnáziumot, jogot végeztet gyermekével még akkor is, ha helyben gazdasági irányú iskola van. A legritkább esetben viszi vissza fiát a gazdaságba és minden módon arra törekszik, hogy a városházán, a pénzügyigazgatóságon, valamelyik bankban díjnoki, gyakornoki stb. állásokat nyerhessen el.

Pedig a magyar föld és vele együtt a magyar kisbirtokos jövője nem itt és nem így keresendő. Ez a folyamat káros. Olyan fejlődési folyamat szükséges itt, amely a középosztály kiháló részét pótolni tudja, hogy elfoglalja a nép feltörekvő rétege megfelelő helyét a társadalomban. Nagyon örvendetes az, hogy pl. orvosnak, papnak, tanítónak, jegyzőnek megy a falusi és tanyai gazda fia, ahol óriási hivatás várhat egy ilyen népből kisarjadt őserőre. De a birtok osztódásával kapcsolatban csak az mentheti meg a kisbirtokos elemet, ha négyfelé osztott 100 holdas birtokon négyen olyan intenzív gazdálkodást fognak kifejleszteni, hogy egynek-egynek a 25 holdas földön a régi 100 holdas színvonalat lehessen biztosítani. Erre megvan a mód, ha gyümölcstermeléssel, szőlővel, baromfival, állattenyésztéssel, zöldségfélékkel stb. foglalkozik, vagy öntözéses gazdaságot rendez be. S éppen azért volna kívánatos a kisközgazdafiúknak ilyen irányú kiképzése.

Míg egyik oldalról a fentieket figyeljük, a másik oldalon nem lehet elmenni szó nélkül az ezzel szembenálló jelenség

mellett. Katonatisztek, bírák, tanárok, városi tisztviselők, vasutasok és egyéb közalkalmazottak igyekeznek mind egy-egy kis földet, szőlőt, gyümölcsöst, nyaralót venni vidéken, hogy visszatérhessenek a földhöz, onnan meríthessenek erőt az élet küzdelmeihez. Ez nemcsak azért nagyjelentőségű, mert a városi levegő mellett az év egy jó részében olcsó, kellemes és egészséges nyaralást biztosít a tisztviselőknek, hanem azért is, hogy ez a folyamat, ez a birtokszerzés rengeteg pénzt ad a közgazdasági élet vérkeringésébe. Az intelligens új birtokos nyomban planíroz, kerítést épít, kútat fúrat, házat épít, gyümölcsöst, szőlőt telepít, amelyek mindegyikéhez rengeteg munkára és munkásra van szükség. Nagyon érdekesen igazolják ezt szántóföldi területek parcellázásai, ahol a rozs- és kukoricaföldeken, a legnagyobb külterjesség helyett, a legintenzívebb belterjes gazdálkodás indult meg ezer és ezerféle munkaalkalom teremtésével, tőkebefektetéssel, amely termézszerzőleg egész vidékeket lendít fel. Vannak szerződött társaságok, amelyek szeptembertől tavaszig, a fagyos időt kivéve, szőlő alá földet fordítanak, egész társaságok vannak, amelyek tanyáról-tanyára járva, házakat építenek és kerítéseket húznak, vagy fákat ültetnek és olyan 10 holdon, amely tulajdonban vagy bérletben eddig 500 pengő értékű forgalmat sem ért el egy esztendő alatt, intelligens ember kezében 2—3000 pengőt forgalmaz éveken át különféle beruházásokban.

Ez mind útmutatás arra, hogy miként lehet a termelés irányát ilyen formában megváltoztatni. Ezek a kezdeményezések, amelyekben sok újszerű is van, adják az ösztönzést a kevesebb tőkével rendelkező kisembereknek, akik lassan, nem egy-két év, hanem 6—8 év alatt elvégzik ugyanezt a munkát a maguk kisebb tőkeerejéből és lesznek értékes tényezői a kisüzemű gazdálkodás fellendítésének.

Nagy erő ez a föld, amely embereket vonz, alakít át és tesz ennek a földnek szerelmesévé, áldozatos munkásává, amely egyúttal biztos alapot nyújt a nemzeti erő fenntartásához s az erőteljesebb jövő kiépítéséhez.

Hogy a falu életét vonzóvá tudjuk tenni, meg tudjuk kedveltetni, hogy ne vágyjanak el onnan az emberek, annak sok módja között csak két tényezőre mutatok rá :

a) A falut széppé, egészségessé, tisztává, vonzóvá kell tenni. Ehhez szükségesek először is a közlekedési lehetőségek, mint az út, vasút, autóbusz, telefon, posta, amelyek közül egy sem tartozik a megvalósíthatatlanok birodalmába.

b) A másik pedig : a falugazdasági helyzetét kell emelni. Ez sem lehetetlen, ha különösen azokat a kistermelési ágakat támogatjuk, amelyeket a falu érdeke követel és megszüntetjük különösen azokat a szörnyű terheket, amelyek legtöbbször jelentkeznek a községi pótdóban és közmunkaváltásban, az egyházi adóban és egyéb közületi közterhekben. E két célnak egymás melletti megvalósítása jelentheti a falu életében a boldogulást és a fejlődést. Van itt még természetesen nagyon sok mellékkörülmény, ami tulajdonképpen beletartozik az előbbi kettőbe.

Mindezekre azért van szükség, hogy azok, akik földhöz jutnak a faluban, ne vágyjanak el a faluból. Ha most megindul a földparcellázás és a sok kisember a falun földhöz, házhelyhez jut, úgy kell megkönnyíteni életük sorsát, körülményeiket, hogy megragadjanak, odagyökeresedjenek, boldogulni és fejlődni tudjanak. Ma ugyanis éppen a falusi nehéz viszonyok miatt, igen nagy elvándorlás folyik az egész országban a falvakból. Magyarországon a 2000 lakoson aluli, tehát túlnyomólag őstermelő jellegű tömörülések, vagyis községek, 1920—1930. években 647,000 léleknyi természetes népességű többletüknek felét elvesztették a vándorlás útján. Ez mind városba tódulás folytán veszett el.

Az 1930. évi népszámlálási adatok szerint az 1921—30. évek között a 10,000-nél kevesebb lakosságú községekből kerekaszámban 226,000 mezőgazdaságból származó egyén vándorolt a városok felé. Ez a szám 1930 óta legalább 200,000-rel növekedett.

Az 1930-as népszámlálás szerint a Dunántúlról 10 év alatt 126,000 ember vándorolt el ; 45,000 az északi dombos vidékről és 94,000 az Alföldről. A vándorlás a városok, a gyár- és ipartelepek, különösen Budapest felé irányult. A szóban-

forgó tíz év alatt egyedül Budapestre 75,000 ember vándorolt be s az 1930. évi népszámlálás szerint Budapesten 78,000 munkanélkülit találtak.

Budapest lakossága az utolsó négy évben 55,000 lélekkel szaporodott, de ebből csak 1634 a szaporodás születések révén, 53,800 lélekkel bevándorlás útján szaporodott. Ha tíz évre vetítjük át ezt a számot, akkor Budapest lakossága tíz év alatt bevándorlás útján több mint 100,000 fővel gyarapodott.

1930—1940-ig Budapest lakossága 152,000-rel szaporodott és 998,000-ról 1.150,000-re emelkedett. Ebből a 152,000-ből csak 5000 esik a természetes szaporodásra, a többi 147,000 vidékről vándorolt be.

Az ezer lakoson aluli községek száma 1705, az összes községeknek 49'9%-a volt 1930-ban. A lakosság száma ebben az 1705 községben 950,478, a népességnek csak 10'9%-a. 1 km²-re esett a 10,000-nél kisebb községekből 67'4 lakos, 10,000 népesebb községekből 106'2, a megyei és th. városoknál 164.

Érdekes összehasonlítást tenni a törvénytelen gyermekek száma tekintetében a falu és a város között. Az újszülötteknek 1936-ban 8'7%-a volt törvénytelen, 1937-ben 8'5. A falvakban a törvénytelenek aránya feleannyi, mint a fővárosban. A községekben 1937-ben 6'4 volt a törvénytelenek aránya, a fővárosban 15%. A fővárosban született törvénytelen gyermekek egyrésze falusi leányanyák gyermeke.

Ha a házasságok termékenységét vizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy 1933—1935-ig a th. városokban 100 házasságból 275 gyermek született, a vármegyékben, tehát a megyei városokban és községekben 403 gyermek. A csecsemőhalandóság azonban megfordítva áll: 1937-ben Budapesten 11'2% volt a csecsemőhalandóság, községekben 14%.

Érdekes, hogy a tüdővész Budapesten nagyobb, mint a vidéken, legnagyobb azonban a th. városokban. 1937-ben a th. városokban Budapesttel együtt a tüdővész halálozás tízezer lélekre 17'1%, Budapest székesfővárosban egyedül 16'6, községekben 14%. (Ez adatok a Közegészségügyi Intézet 1939. évi jelentéséből valók.)

A székesfővárosnak, valamint a tíz th. városnak, megyei városoknak, a 10,000-nél népesebb községeknek szaporodása volt a bevándorlás folytán. Csak a 10,000-nél kisebb községeknek volt 4'9%-os fogyása az elvándorlás folytán.

Ez a jelenség nagyon szomorú és káros az ország nemzeti erejére nézve, mert a főváros a nemzet fizikai erősítése és gyarapítása szempontjából nem teszi meg eléggé a magáét, itt valóban dívik az egyke, az egyse és az agglegénység. Pedig itt mindenféle szegénysegítés megtalálható: vannak nagyszerű iskolák, nagyszerű egészségügyi berendezések, van kereseti lehetőség stb. Ez a tény még azt is jelenti, hogy a főváros elszívja a vidéktől a néptömegeket, elszívja az erőt, a népszaporodást, pedig ez nem egészséges folyamat. Ezúttal is fel kell emelni szavunkat a falu elnéptelenedése ellen, aminek főoka az, hogy a haladó, művelődő falusi nép sem akar belefúladni a kulturálatlanságba, a nincstelenségbe, a sárba, az elhagyatottságba, a sok közigazgatási, adóügyi bajba. Pedig ha a falvak elnéptelenednek, gyökértelemné válik minden, ami a városokban felépült.

Az a hatalmas arányú munka, amelyet a Közegészségügyi Intézet végez a falu egészségügyének fejlesztése érdekében, lassanként valóban megtermi a maga gyümölcsét. Emelkedik a tisztiorvosok létszáma, emelkedik a községi védőnők száma, a bábák, a halottképek képzetebbek lesznek, több községi és körorvosi lakás épül és körorvos kerül a vidékre, egészségházak, óvodák, gyógyszertárak épülnek, javul a népélelmezés, az ivóvíz-ellátás, a fertőzőbetegségek továbbterjedését ma már meg tudják állítani, általában a lakosság szociális helyzetének a javulása is nagymértékben van befolyással a közegészségügyre.

*

A falusi kisemberek támogatása, mindezekből kitetszőleg, nemzeti önzésből is megvalósítandó, t. i. ez a legnagyobb szaporaságú réteg Magyarországon. Egyik kiváló statisztikus szerint az országok közötti összehasonlításban az iparosodás foka fordított arányban alakul a születési arányszámmal. Az őstermelő nép születési arányszáma nálunk 1934—

35-ben 25'2, az iparié 20'6, a kereskedelem és hiteléleté pedig 13'6%. Az iparforgalmi népesség születési aránya nemcsak alacsonyabb, hanem rohamosabban is csökken. Minél inkább átíparosodott valamely vidék, annál inkább csökken a születési arányszám, a házasságok átlagos termékenysége, viszont nő a teljesen terméketlenül maradt házasságok aránya és csökken a sokgyermekes családok hányada. Ezzel szemben viszont az iparosodással csökken az átlagos halandóság, a gümőkór és csecsemőhalandóság is.

A maradék országban ezer lélekre 1920-ban 31'4 születés esett, 1930-ban 25'4, 1935-ben 21'2, 1936-ban 20 élveszületés esett ezer lélekre, tehát 16 esztendő alatt 11'4%-kal csökkent a születés, pedig a húszas szám a hanyatló, pusztuló százalékot mutatja.

Hogy a falu életének a színeképe megváltozzék és megjavuljon s hogy a földbirtok rohamos szétporladásával szemben a falusi lakosság a gazdasági színvonalat mégis fenn tudja tartani, a nagyobb, intenzívebb kultúra s ezenkívül a jobb értékesítési lehetőségek, csökkentett közteher s a szegényeknek a nagyobb napszámber, több munkaalkalom kínálkozik javítási eszközként. Itt van az az idő, amikor a falut minden erővel meg kell erősíteni. Lehetetlenség, hogy Budapesttől 40—50 km-re nincs telefon, kevés az iskola, nincs orvos, nincs gyógyszertár, nincs egészségház, nincs villany, csak sár és kétségbeesés. Mind az építkezésnél, mind egyéb téren mindent meg kell tenni e kérdéssel kapcsolatban.

«Nézzük csak a földműves sorsát! — kiált fel Prohászka Ottokár szenvedélyesen 1917-ben. — Egész nap verejtékezik, magának megtartja a verejtékkal biztosított kenyeret, a többi pedig hitelezőinek adja. Még a fáraók sem kínozták meg népüket ilyen kegyetlenül, mint ez a gazdasági rendszer. A magyar földműves lakosság menthetetlenül odasodródik a szétporlás veszélyébe. El fogja hagyni faluját és a nincstelenek számát, a városi proletáriátus számát fogja szaporítani.»

A falu elnéptelenedésének tehát egyik felette fontos kérdése az elvándorlás. Ez nem azért szomorú, mintha ezzel kevesebb lenne az ország lakossága, mert az az illető meg-

marad állampolgárnak a városban is; de azt mutatja ez, hogy nem bírja a küzdelmet a falun, az elemi csapásokat, a nélkülözéseket, a rossz utakat, a kultúra hiányát, az orvosnélküliséget és számos más olyan tényező híját, amelyet ma már igényel a falusi nép is. Megúnja a küzdelmet, belefárad a végnélküli erőfeszítésekbe és az életnek a szerinte könnyebb módját választja, amely bizony sokszor nehezebb munkával ugyan, de biztosabb megélhetést nyújt. A mindenféle betegsegélyezés, OTI, stb., a szegény-ellátás, az ínségakciók városon mindenütt jobban ki vannak fejlődve, mint falun. Nem úgy van már ma a falun sem, mint régen volt, mondván, hogy a faluban nincsen szegény, nincsen éhező; ma már van, igenis, rongyos, éhező, nyomorult. Csak meg kell nézni az arató- és cséplőmunkásokat, még az ú. n. lenge magyarjok sincsen meg, úszónadrágban dolgoznak egész nyáron, mert nincs fehérneműjük, még kevésbé felsőruhájuk.

De ez mutatja azt is, hogy ma már nincsen fizikai erejük a kitartáshoz, nincsen türelmük a várakozáshoz, alábbhagyott energiájuk a nélkülözésben, fáradtak, lelki- leg és testileg megtörtebbek s ezért menekülnek, bár megállapítható, hogy a nagy városokban, különösen Budapesten a proletár-sors még keservesebb, mint a vidéki falvakban, mert nem mindenki lesz a városokban altiszt, rendőr, postakihordó, Beszkárt-kalauz, állandó foglalkozású gyári munkás; ez csak keveseknek jut osztályrészül, mert nincs annyi lehetőség, mint amennyi az igénylés. De elmegy és a kegyetlen sorsot, az ismeretlen nyomort választja az ismert nyomor helyett.

Hogy milyen a változás ezen a téren, idézzük Markos Györgynek egy kis cikkéből (*Kis Ujság*, 1940. április 7.) az alábbi adatokat:

1880-ban Nagymagyarországon 100 lakos közül 84 volt falusi, 16 városi.

1910-ben Nagymagyarországon 100 lakos közül 76 volt falusi, 24 városi.

1920-ban Csonkamagyarországon még 100 lakos közül 62 volt falusi, 38 városi.

1930-ban Csonkamagyarországon 100 lakos közül 57 volt falusi és 43 városi. Kerek 60 esztendő alatt tehát a 84 falusi lakos arányszáma 100 lakos közül leszállt 57-re.

Hasonló folyamatot látunk a nyugati nagy ipari álamokban is, pl. Angliában, ahol 1820-ban 100 angol közül 78 volt falusi, 22 városi, míg 1920-ban, tehát 100 év múlva, az arány megfordult, 22 angol él falun és 78 a városban.

Még Dániában is nagy a városba húzódás az elmúlt 120 évben. 1820-ban 100 dán közül 89 volt falusi és 11 városi, 1920-ban 60 volt falusi és 40 volt városi.

Amint már fentebb mondtuk, a város iparosodása kétségkívül maga után vonzza a vidék lakosságát, mert munkásra szükség van, de az, ami nálunk ezen a téren megindult, semmiképpen sem egészséges folyamat.

Itt kell megemlékeznünk arról is, hogy egyik oka a falu elhagyatottságának az is, hogy a vidék hangja, a falu érdekei nem érvényesülnek olyan mértékben, mint az kívánatos volna. *Budapest és az ország* című tanulmányomban rámutattam arra, hogy tulajdonképpen csak elméletileg lehet megoldani a gyártelepeknek vidékre helyezését, hogy a vidék is kapjon ilyen munkalehetőségeket, mert még azok a gyárvállalatok is, amelyeknek telepe vidéken van, kénytelenek Budapesten irodát tartani, hogy a mai kötött gazdálkodási rendben minden lehetőséghez jobban hozzá jussanak, ki tudjanak járni és ki tudjanak sürgetni bizonyos ügyeket. Egy h-i gyárigazgató mondta, hogy évenként tízezer pengőjébe kerül csak az, hogy folyton Budapestre kell utaznia kiviteli engedély, behozatali engedély, deviza-elszámolás, nyersanyagkérdésekben, közszállítási pályázatokban részvétel miatt, pedig így is legtöbbször lemaradnak, mert a budapestiek azonnal értesülnek mindenről és elveszik a lehetőséget a vidéktől. De nézzük tovább ezt a kérdést; vidéken legtöbb helyen nincs víz, gáz, nincs olcsó villanyáram, drága a szénfuvar és a kész árút is Budapestig kell fuvarozni, míg a budapesti vállalatoknak külön előnyt jelent, hogy helyben vannak. Számos ilyen nehézség állja útját a vidéki gyáripár fejlődésének, ami a túlzott központosításban leli magyarozatát.

De nézzük meg pl. a vidék helyzetét a tőke szempontjából

ból. Az OTI, a MABI, az OTBA, a budapesti bankok vidéki fiókjai, a budapesti biztosító intézetek vidéki kirendeltségei elszívják a tőkét a vidéktől és nem adják azt vissza. A vidéki városok nem tudnak hozzájutni egy-egy épülethez ezek részéről. Kecskeméten évek óta dolgoznak azon, hogy az OTI és a Gazdák Biztosító Szövetkezete építsen valamit, bár a város óriási kedvezményeket nyújt, mégsem tudtuk eddig keresztülvinni.

A pótadók tömege is egyik indítóoka annak, hogy az emberek menekülnek egyes falvakból ipartelepükkel is. Ez először megöli a termelést, másodsor megbénítja a község fejlődését. Ezért javasoltam a földbirtokpolitikai javaslat kapcsán mondott parlamenti beszédemben, hogy az új birtokosok vállairól, legalábbis az első 5—10 esztendőben, le kell venni azt a nagy pótadó-terhet, amely egyik-másik községben nyomja a lakosságot, mert az új birtokos elpusztul, ha mindjárt 80—100—150%-os pótadóval kell elindulnia az életbe. Vagy ha nem is egészben, csak részben szabad rájuk ezt a nagy terhet kivetni.

Természetesen még szomorúbb a helyzet a kisebb falvakban. Itt aztán ezek a nehézségek és bajok annyira kiütököznek, hogy nem csoda, ha valóban vágynak el a falvakból. Természetesen legszomorúbb a nagyobb városok közelében fekvő falvakban. Ilyen falvakban nem lehet kapni egy liter tejet, egy tojást, egy csirkét, egy kiló szőlőt, mert mindennel bemennek a városba, nem azért, mintha nagyobb árat kapnának érte ott, hiszen napot mulaszt, ruhát rongál a falusi, csak azért, mert ott lát és szórakozik, találkozik más falubeliekkel, megkedveli a városi életet, a mozit, a cukrászdát, és amit kap a portékájáért, sokszor el is költi.

A falusi bajok és nehézségek nagyrésze a közigazgatás nehézségeiből adódik. Ezért mondta a belügyminiszter 1939 őszén költségvetési beszédében, hogy «a községi igazgatás úgy, ahogy ma van, nem jól működik, jobban mondvá, az az ember, akire a községi igazgatás bízva van, a községi jegyző, sokszor olyan rettenetesen túlterhelt páriája a magyar közszolgálatnak, hogy tőle már szinte nem lehet várni a hivatása maradéktalan teljesítését. A jegyző utóvégre hivatva

van a községben nemcsak hatósági teendőket végezni, hanem a népet is vezetni.»

A vidéki falusi lakosság előtt természetszerűleg utólrétegetlen ábránd és vágyként él Budapest. Oda kerülni, oda bejutni, ott elhelyezkedni s a nehezebb és bizonytalanabb falusi munkától megmenekülni, ez a vágya mindenkinek. Ezt látjuk, amikor a szegény kubikusok kétségbeesett serege vonul fel az ország különféle részeiről a Teleki-térre, látják az országgyűlési képviselők, akiket kerületük községeiből agyonnyomorítanak olyan kérésekkel, amelyeknek célja a budapesti elhelyezkedés. Mindenki azt hiszi, hogy Budapest valóban eldorádó, azt hiszi, mert egy pár példát látnak maguk előtt, aki tényleg altiszt, vagy rendőr, vagy villamoskalauz lett, vagy gyárban rendes munkás, akik pedig, mint fentebb már említettük, legtöbbször arra törekednek, hogy egy kis földet vagy házat tudjanak vidéken szerezni maguknak. Régen ez a szerezni akaró réteg Amerikába vándorolt ki, hogy kifizesse adósságát és egy kis házhoz vagy földhöz jusson. Ma le vannak zárva a külföldi lehetőségek kapui, csak Budapest áll ottan, ahova központosított a vagyon, a tőke, a nagyipar, a nagy bankok, a kereseti lehetőségeknek legnagyobb része, ahol legjobb a napszám is, bár nagy a drágaság és a nyomor. Ezt már azonban nem veszik észre.

A Budapestre özönlők leginkább a pestkörnyéki városok és falvak nyomortanyáiban telepednek le. Azért duzzadtak meg az utolsó évtizedek alatt ezek a pestkörnyéki falvak, amelyekből nagy lélekszámú városok lettek, mint Csepel, Újpest, Pestszenterzsébet, Rákospalota stb., amelyeknek soraiban lelhető fel valóban az ország nagyrészéről összesereglett különböző korú, vallású, világszemléletű, gondolkodású és igényű lakosság. Ezért nincs a pestkörnyéki falvakban önkormányzati szellem, községi szellem, városi szellem, mert ezek a Budapestre felhúzó, vándorló munkás- és tisztviselőrétegeknek összeverődött tömegei.

Van itt még egy felette nagyfontosságú szempont, ez pedig az, hogy az az ifjúság, amely egyszer elszakadt a földtől, a falutól, aligha tér már vissza többé ősei rögéhez, abból aligha lesz többé földműves, földet túró, rögöt munkáló, búzá-

arató paraszt. Pedig sohase felejtjük el, mint Földes Gyula írja a Községi Közlöny 1939. november 26-i számában közölt vezércikkében, hogy a falu fiatalság nélkül, ifjúság nélkül megölte önmagát, csak jelene van, de jövője nincs. Mi lesz abból a faluból, vagy mi lesz a falvakból általában, ha azokból az ifjúság eltávozik? Megölte a falu ezzel a jövőjét! Ez a falu, illetőleg ezek a falvak elöregednek, nem lesz, aki a munka kieső szerszámaikat az öregek kezéből átvegye s tovább vigye, nem lesz szaporodás, nem lesz új erő, amely új eszméket onnan a gazdasági élet különböző csatornáiba, mert ezek a falvak elvesztették, elajándékozták, elengedték, vagy elűzték azt a fiatalságot, amely a jövőt építette volna, — a városba, a gyárak kohóiba, a bányákba, az ipartelepekre, az építkezések állványaira, a pesti nyomortanyákra, szellőztelen, levegőtlen odúkba, amely így meghalt nemcsak a falu számára, hanem legtöbbször nemzete, fajtája és jövője számára is.

De ha a falvak lassanként elnéptelenednek, hogy' fog megélni a város falu nélkül, ki fog termelni, ki fogja a növénytermelés, állattenyésztés, kertgazdaság, gyümölcscsészet ezer és ezer változatát a városok piacaira, a fogyasztók asztalára, sőt a külföldre is termelni? Elszakad a falutól a leghivőbb nép, amely a barázdákban, a fakadó rügyben, a pacsírtá dalában Isten dicsőségét szemlélte. Mi lesz a városokkal falvak nélkül? Ha így a falvak elöregednek, honnan fogja a jövő városa felfrissíteni lakosságát, honnan fog szaporodni ez a nemzet, ez a faj, amely körül a fiatalabb népek: oláhok, szerbek, oroszok szörnyű módon szaporodnak, ki fogja megvédeni ezt a nemzetet 50 vagy 100 év múlva, ha a falu elöregszik, elnéptelenedik, a városban pedig nem születik gyermek?!

Kétségkívül meggondolásra késztet a város vonzóereje a faluval szemben. A városban ezer és ezer vonzó lehetőség és alkalom van, amelyeket a falu nélkülözni kénytelen. Kétségkívül áll az is, hogy pl. az ipari munkások szociális, egészségügyi, kulturális helyzete, a gyárak és ipartelepek helyein, mérföldekkel előzte meg a mezőgazdasági lakosság helyzetét és így, aki látja a különbséget, a maga számára meg tudja jelölni a boldogulás lehetőségét is. Bár Johan Bélának nem

régen megjelent *Gyógyul a magyar falu* című könyvében csodálatos tárháza tárul elénk a falusi szociális védelemnek, egészségügyi berendezkedés fejlődésének s a falu egészségvédelmének, mégis az állam gazdasági erejének korlátozottsága egyelőre a nagyobb és erőteljesebb ütemű fejlődésnek gátat szab, így messze van még az az idő, amikor egyenlő szociális és egészségügyi lehetőségek állnak az ipari munkások és a mezőgazdasági lakosság rendelkezésére.

Rengeteg lehetőség van pedig arra, hogy a falu fejlődése is biztosítható legyen. Egészen könnyen volna megoldható pl. a falu villamosítása, az utak kiépítése, elsősorban a falusi és tanyai nagyforgalmú központok bekötő útjainak megépítése, a földbirtokpolitika olyan irányú végrehajtása, amely fejlődést jelent, a tagosítás kérdése, az ipari decentralizáció keresztülvitele, amiről az előbb már beszéltünk, úgy azonban, hogy annak hátrányát ne lássa a falu; mezőgazdasági ipari vállalatok létesítése, a jó értékesítés, amelyhez elsősorban út, vasút, autóbusz, autó, posta és telefon szükséges, hogy a falusi és tanyai lakosság legalább a kultúra primitív áldásaiban részesülhessen és ne kelljen neki legkisebb szükségletének kielégítése végett óriási utat, költséget és fáradságot elszenvednie.

Ha mi meg tudnók tenni azt, amit más országokban látunk: hogy a falusi fiatalság, amikor orvos, tanító, pedagógus, jegyző lesz, visszavágyik falujába és mindenáron arra törekszik, hogy a falu boldogulását szolgálja, akkor meg tudnók a falu életét tölteni erkölcsi, lelki és gazdasági tartalommal is. A falu költségvetését ne azok nyirbálják meg, akik még százezer falun nem voltak, az ottani szükségleteket nem ismerik.

A falut széppé kell tenni és ehhez szükséges a fásítás, szükséges a falu lakosságát megtanítani a virágok és fák szeretetére, gondozására és ápolására; legyen mindenütt jó ivóvíz, terjesszük ki a falvakra is az építési szabályrendeletet; létesítsünk közteret, általában igyekezzünk vonzóvá tenni a falut. Ne öljük meg a gazdakörök műkedvelő előadásait, vígalmaikat azzal, hogy agyonnyomorítjuk őket a különféle díjakkal. Az 1937: VI. tc., amely a város és község rendezéséről szól, 12—16. §-aiban a községfejlesztési célokra

nemcsak kisajátítási jogot biztosít, hanem módot nyújt a községfejlesztési költségek biztosítására is, amikor kimondja, hogy a község e célra külön szolgáltatásokat szedhet és telekértékemelkedési adót vehet ki. (Földes Gy. cikkéből).

Ilyen adottságok mellett sor kerülhet a belső falurendezésre is, a nádfedeles, szalmával és cseréppel borított házak előtt megkezdődhetik az utcák rendezése és fásítása, szélesebb utcákra virágos ágyak létesítése, járdák építése, előkertek kiképzése, utak portalanítása, locsolása, belvizek lecsapolása, pocsolyák eltüntetése. Sor kerülhet poshadtvizű gémeskutak helyett mélyfúrású, jó ivóvizű kútak létesítésére. Le kell csapolni a bűzös vizű faluszéli pocsolyákat is; sor kerülhet a közvilágításra, nyári zuhanyfürdő létesítésére, napközi és szülő-otthonok, kultúrházak létesítésére stb. (U. o.)

Ahhoz, hogy a falu ezeket keresztülvihesse, kell a kormányzat megértő támogatása, a községi háztartások rendbe-szedése, a községi gazdálkodás, a birtokos községek és városok ingatlanainak hasznosítása, esetleg terhes adósságainak kifizetésére azok részbeni vagy egészbeni eladása. Segítse az állam a mindnyájunk által fizetett adóból a községeket a fejlődésben, intézmények létesítésében s kulturális terveik megvalósításában.

Ismételten hangsúlyozzuk, hogy minderre azért van szükség, mert ma a falusi gazdák valósággal menekülnek, a rossz cseléd- és munkásviszonyok miatt is, földjüktől. Az országnak nagyon sok helyén, főleg az Alföldön, a gazda vagy bérbeadja földjét, vagy eladja; a ksigazdák fiaikat kitaníttatják és hivatalba küldik, a mezőgazdasági munkások pedig menekülnek a gyárakba.

Egypár adatot kívánok idézni idevonatkozólag: a Szentesen megjelenő *Alföldi Ujság* 1939. augusztus 20-i számában 134 eladó és kiadó birtokot hirdetnek, a *Szentesi Napló* ugyanaznapi számában 58-at, ezzel szemben ugyancsak a Szentesen megjelenő *Alföldi Ujságnak* augusztus 22-i számában 22-en keresnek tanyást, cselédet, konvencióst, gulyást és konyhakertészt. Egy nagykőrösi újság 1939 július 16-i számában 46 kiadó birtok van hirdetve, a *Kecskeméti Közlöny* 1939 augusztus 26-i számában 40-en keresnek kertészt és konven-

cióst. A *Vásárhelyi Reggeli Ujság* augusztus 13-i számában eladó és kiadó birtok van 146; bérest, tanyást kres 36 ember. Ez azt mutatja, hogy itt baj van. S ez is egyik oka annak, hogy menekülnek a faluból.

A gyár lassan magához vonzza az őslakosságot könnyebb, jobb kereseti lehetőségével, a falu régi népéből észrevétlenül felemás tömeg formálódik, a fiatalság már az új hatás alatt nevelkedik, a föld megúnt előtte, a sáros csizma szégyelt. Sajnos, nincs messze már az az idő, amikor gyökerestől el fog tűnni a kedves művészi népviselet, amely ma még féltve őrzött kincs, külföldinek bámulat tárgya, nekünk mult, hagyomány, magyar érték. A külsővel lassan elsikkadhat a lélek is, a józanságot, az értelmet egy-két, a föld mellett maradt öreg magyar őrzi, a többi : munkás, cipős proletár. A lányok selyemharisnyát és lakkcipőt vettek a csizma helyett s a szemérmes pirulás helyett rúzszt. Először csak bejár a városba, a gyárba, később ott telepedik le, aztán magára marad az idegenné lett föld, az aranykalász, a sáros utca. A föld népe megy a városba, ahonnan nincs visszatérés; nincs, mert a gyermekek már elszakadtak a százados gyökértől, városi proletárrá váltak, akik nyomortanyákon várják az ingyen ebédet.

Az, aki így elhelyezkedett a városban, az a kevés, aki jól helyezkedett el, már lenézi és másodosztályú polgárnak tartja a falusi gazdát még akkor is, ha annak címeres ökrei, szép darab földje s hízó sertései vannak. Csak paraszt a neve annak a falusi gazdának, ha 50 holdas is az. Ennek az állapotnak a nyomában jelentkezik aztán a falunak, ennek a kiapadhatatlan energiával rendelkező ősmagyar rétegnek, lassú sorvadása.

Meg kell állítanunk ezt a folyamatot, bele kell vetnünk magunkat ebbe a harcba, amely folyik a faluért a jövő el-sorvasztása ellen. Meg kell mutatnunk a haladás útját, az élet célját, a falusi paraszt nyugodt, békés és megelégedett társadalmát; meg kell mutatnunk mint példát a kis-zöldségest, kertészt, kis-gyümölcsstermelőt, a százas baromfitörzsből, vagy a három tehénből megélő kisgazdát, a kézmíves építő társadalmát, amely nélkül a falu nem lehet el. Nagyobb megbecsülést kell kapni ennek a falusi paraszt embernek a

hivataloktól, minisztériumtól stb. Napról-napra jobban és jobban meggyőződésemmé válik az az igazság, hogy a magyar falu bajainak, lázadozásának, vagy pl. képviselők munkájának 50%-át az teszi, hogy jár sürgetni az egyes hivataloknál lévő ügyek mielőbbi elintézését. Egy-két tiszteletreméltó kivételt nem tekintve, a hivatalokban vagy soha, vagy csak nagyritkán adnak választ egyik-másik falusi kisember leveleire, fájdmárára. Pedig egy kedves levél de sok fájdalmat enyhítene, de sok sebet begyógyítana, de sok viharvert lélek hullámozását csendesítené le!

Éppen ezért meg kell indulni a falu és a város egymásra találásának. Egyik a másik nélkül nem lehet és ha egyik megismeri a másik életét, nem lesz olyan nagy a vágyakozás egyik helyről a másikra, nem fog olyan menekülési roham indulni meg a falvakból a városok felé, ha megtudják valóban, hogy az a bizonyos irígyelt jólét csak keveseknek jut osztályrészül.¹

*

Ez a jelenség nem egyedülálló Magyarországon és, mint fentebb mondtuk, nem is újkeletű, éppen azért hoztak ez ellen már az egyes országokban törvényes intézkedéseket is. Legutóbb a fascista Olaszország foglalkozott, törvényhozás útján, ezzel a kérdéssel és az 1939 július 6-án kelt 1092. sz. törvényben szigorú rendszabályokat alkalmaz a városba-özönlés ellen. Nem híve a városodásnak, hanem a propaganda eszközeivel éveken át arra törekszik, hogy a falu lakosságát, az egészséges életmódot legjobban biztosító földművelő-foglalkozásnál tartsa meg. Sajnos, az eddig csak propagandával és szép szóval megindított mozgalomnak nem sok eredménye lett, azért kellett a fentemlített törvényt hozni. A jövőben tartomány székhelyéül szolgáló, továbbá 25,000 lakoson felüli, vagy ennél kisebb, ipari szempontból jelentős városban csak az telepedhetik le, aki igazolja, hogy hivatala, alkalmazása, vagy foglalkozása miatt kell állandó lakhelyét megváltoz-

¹ L. ezeket *Szent István város* című folyóirat 1940 áprilisi számában dr. Morandini Géza cikkében: *Ahol a nagyváros a faluval találkozik.*

tatnia. Miden esetben igazolnia kell azt is, hogy az átköltöző megélhetése új lakhelyén biztosítva van. Az előfeltételek igazolása nélkül senki sem vehető fel a város lakóinak nyilvántartásába. Bármely munkaadónak csak olyan idegen munkást lehet felvenni, akit a hatósági munkaközvetítő ajánl. Lakást, vagy irodahelyiséget csak az bérelhet, aki a lakosság nyilvántartásába történt felvételét igazolja. Az időleges munkára szegődött munkások a munka befejeztével eredeti lakóhelyükre visszatérni kötelesek. A földműves foglalkozását azzal védi a törvénynek a rendelkezése, hogy földművest más munkára csak akkor lehet alkalmazni, ha a foglalkozás változtatása elkerülhetetlen. Ezt a hatóságok igazolják.¹

Hasonló intézkedéseket tett a legutóbbi időben Franciaország is, ahol különösen a földművelő lakosság városbaözönlését igyekeznek megakadályozni azzal, hogy gyárakba csak azokat a falusi egyéneket veszik fel munkásnak, akik előző években is már gyáripari munkások voltak.

Érdekes, hogy ez Budapesten is kezd már elterjedni, s legutóbb hallottunk sok olyan esetről, hogy a falvakból Budapestre özönlő mezőgazdasági munkásokat nem vették fel a gyárakba éppen a fenti megfontolás alapján.

Végezetül idézzük itt Harsányi Jenő dr. egyik munkájából² az alábbiakat :

«A parasztság idillikus megelégedettsége, naív derűje, dalos munkakedve a városi lakosság képzeletében él csupán, de nem a valóságban. A parasztság nagyrésze idegenkedik a földművesmunka sokszor szinte emberfeletti nehézségeitől, megunta a vidéki élet szintelenségét és valami több, valami jobb után vágyódik ; mindez önmagában véve se nem különös, se nem helytelen, csupán eredménytelen. A városba özönlő falusi lakoságnak igen kis része tud olyan életlehetőséget biztosítani magának, amely valóban jobb, mint az otthoni. Mindezeketől eltekintve, a *kiindulási pont helytelen : az t. i. hogy a jobb életlehetőségeket ott keresik, ahol azok nincsenek meg, a helyett, hogy azon lennének, hogy az ottani viszonyok megváltoz-*

¹ Magyar Közigazgatás 1940 március 17. Dr. Karay Kálmán cikke : *Olasz törvény a városba-költözés megakadályozásáról.*

² *Az irányított gazdálkodás és a szövetkezeti szervezés rendszere a magyar mezőgazdaságban.* 180—181. lap.

tatásával biztosítsák maguknak az előnyösebb megélhetést. Ha ugyanis a parasztság — pontosabban: a kisbirtokosok és a mezőgazdasági napszámások, cselédek stb. — földművelő munkájukból nemcsak tengődni, hanem valóban élni is tudnának, nem kívánczónak el — tömegesen! — a város ismeretlenségébe, ahol szokatlan, egyéniségüknek idegen adottságokkal, munkával kell szembenéznük. *Ha a földművelés, mint munka, nemcsak megerőltető fizikai munkát és nyomort jelentene, hanem biztos és bőséges jövedelmet, gyarapodást (az életszínvonal fokozásának lehetőségét), akkor megszűnnék a falusi lakosság városba-özönlése és elkallódása!*

A falvak elnéptelenedése az elszegényedésnek egyik kísérő jele, hiszen az elszármazott tömegek keresetüket nem otthon, hanem idegenben költik el! Miért nem tapasztaljuk azt, hogy a bolgár kertészek *íthagyják* földjüket, az egész országot, avval a megokolással, hogy nem tudnak megélni, nem képesek családjukat eltartani, arról pedig, hogy valamit gyűjtsenek, szó sem lehet? A bolgár kertészeknek nincsenek ilyen panaszaik, ők nem vándorolnak a városok felé, hogy beálljanak a külvárosok szürke proletár-légióinak siralmas táborába. A bolgár kertész érti a módját, hogy' kell a földből a természet optimumot előteremteni, a magyar paraszt azonban ezt nem tudja. . . »

Ma már a kertgazdasággal, szőlővel, gyümölcszel, zölde-séggel, főzelékkal foglalkozó magyar-bulgárok sem vágnak el a faluból, a vidékről, amint azt az alföldi földeken látható és űzött kistermelési ágak jövedelmezősége bizonyítja. De az is bizonyos, hogy a falvak kiscgazda-, törpebirtokos- és napszámós-rétege sokszor nem tudja a maga legjobb érdekeit sem felfogni. Ezért igaz az a megállapítás, hogy a falusi és tanyai kisembereket sokszor akarattuk ellenére is boldogítani kell!

*

Ha az ember Johan Bélának *Gyógyul a magyar falu* című nagyszabású könyvét elolvassa, akkor hisz és remél abban, hogy a faluban rövid időn belül megváltozik, megjavul a helyzet s mindnyájan, még azok is, akik régen elszakadtunk a falutól, visszamegyünk oda kipihenni az ideges városi élet fáradalmait, oda, a csendbe, a kellemes napsütésbe, az akácvirágok közé. Hiszen mindnyájunkban van egy kis nosztalgia a falu iránt; emlékezünk még falunk hívó harangszavára, amely eszünkbe juttatja a fehérre meszelt templomot, a hívó-

sereg énekét, a gyermekeket, akikkel együtt jártunk iskolába s ezt a földet, amelyben őseink hamvai porladoznak és amely táplál, eltart és magához vonz.

Ebből a földből, ennek a földnek a méhéből, a hasadó barázda frissen omló szagos földjéből, ha azzal a falusi és tanyai munkás két karja összeölelkezik, erre a népre, erre a nemzetre áldás, boldogulás, fejlődés és jövő fog kisarjadzani.

GESZTELYI NAGY LÁSZLÓ.

KÖLTEMÉNYEK.

Mindennap temetek.

Mindennap temetek, mindenütt halott van ;
Amerre én járok, sírok nyílnak ottan,
S aki odakerül, sok az én halottam.

Mennyi ismerősöm, mennyi jóbarátom,
S mennyi atyámfia túl az életgáton :
Végig e hosszú sort alig-alig látom.

Mennyi fényes álmot, hány ragyogó eszmét
Hantolok el, mintha mindent odavesztnék,
S holnap, holnapután ki tudja, mi lesz még!

Ami tegnap lángolt s lázzal égett bennem,
Hány tervem után kell immár pontot tennem :
Meg nem valósulhat földi életemben.

Eltemetem minden nagyratörő vágyam,
Beteljesülését többé ne is várjam :
Nem segít magasba régi merész szárnyam.

Eltemetem minden olcsó dicsőségem,
Nem is izgat úgy, mint egykor régesrégen :
Még a nap is alább hanyatlik az égen.

Szép lassan betelik rajtam is a mérték,
S mintha már az alkony sátorába lépnek :
Minden érzékemtől meg kell válnom végkép.

Mégse tartom én ezt gonosz ítéletnek :
Kishitű az, aki a haláltól retteg,
Nem fáj nekem, hogy majd engem is temetnek.

Mert amit mindenkor érző szívvel írtam,
S amit olykor-olykor vérző szívvel sírtam :
Nem marad örökké odalenn a sírban.

Por lesz, ami por volt, lélek, ami lélek,
Eleven szikrája a nagy mindenségnek :
Halálon is győz a diadalmas élet!

A dal.

Boldogan hiszem :
Minden új dalomban
Új életre lobban
Hamvadó szívem.

Nem zavar meg ott
Semmi földi lárma :
Szébb lét hajnalára
Ébredek legott.

Lelkem úgy örül,
Hogyha égi hangok
Mint ezüst-harangok
Csengenek körül.

Örök, fiatal,
Halhatatlan élet :
Én a dalban élek,
S bennem él a dal!

Tűnnek az órák ...

Tűnnek az órák,
Múlnak az évek,
Nőnek az árnyak,
Elfogy az élet.
Nincs maradásunk,
Nincs pihenésünk :
Baj, ha előzünk,
Baj, ha lekésünk.

Egy-e : ki tudja?
Jó-e : ki látta?
Bánt ez a kétség,
Biztat e hátha :
Jobb az örök fény
Drága reménye,
Mint a halálnak
Bús, örök éje.

Mért e sietség?
Mért ez a hajsza?
Merre a célja?
Merre a haszna?
Ó hisz a földön,
Bárhova essék :
Egy a mi sorsunk,
Egy a fizetség!

Én e hitemben
Boldogan élek,
S oly bizalommal
Várom a véget!
Mert a halálban
Szent nyugalom van,
S lelkem a porból
Újra kilobban.

LISZT ROMÁN RAPSZÓDIÁJA.

A múlt év karácsonyán jelent meg az *Ethnographiában* Major Ervin tanulmánya Liszt magyar vonatkozású műveiről.¹ A tanulmány több helyen tesz említést a Román Rapszodiáról a nélkül, hogy pontosabb vizsgálat tárgyává tenné a rapszódia eredetét vagy kiadójának (Beu Oktávián) véleményét a szerzemény román-ságára és keletkezésére vonatkozólag. Pedig nem érdektelen Beu véleményét megvizsgálni, ez nemcsak a rapszódia szempontjából fontos, hanem jellemző Liszt román zenetörténeti beállítottságára is.

Beu Liszt-könyve kilenc évvel ezelőtt jelent meg,² a Román Rapszódia pedig 1936 novemberében látott napvilágot a bécsi Universal cégnél, ugyancsak Beu sajtó alá rendezésében. Első bemutatója 1931 december 17-én volt a bukaresti Athenaeum nagytermében (Cionca Aurelia). A Liszt-könyv tanúságai szerint a rapszódia kézírata ismeretlen és semmiféle rávonatkozó feljegyzés sem ismeretes.³ A rapszódia előszavában viszont már említés esik egy állítólagos eredeti kéziratról, amely a bécsi Zenebarátok Társaságának tulajdonában volna.⁴ A mű kiadása e szerint a kézirat és egy Raff által készített másolat⁵ szerint történt a kiadó jónak látott módosításai-
val, amelyekről az előszó végén említést tesz. Az előszó és a könyv egyformán igyekszik bebizonyítani a Cserebogár, sárga cserebogár dallam román voltát (romantă), valamint azt is, hogy a VI. rapszódia, amely ezt a dallamot szintén felhasználja, és a XII. rapszódia,

¹ *Liszt Ferenc és a magyar zenetörténet.* (Forrástanulmányok Liszt magyar műveihez.) Ethn. 1939. 3., 4. sz.

² O. Beu: *Franz Liszt in Ţara Noastră.* Sibiu 1931. Krafft-Drotleff. kiad.

³ 88. l. «Manuscrisul original al Rapsodiei încă n'a fost descoperit.» Később: «Nu s'a găsit încă nici-o însemnare care să se refere la această Rapsodie.»

⁴ Fr. L.: *Rum Rhaps.* előszó 5—6. l.

⁵ Raff másolatát a weimari Liszt-múzeum őrzi.

amelynek stretta-ja azonos a Román Rapszódia Sempre vivace spiritoso feliratú részével (E dur), ez utóbbi szerzemény után keletkezett.¹

Ezzel szemben a könyv 81. lapján azt olvassuk, hogy a IX. rapszodiát Liszt 1847-ben fejezte be Erdélyben. Ha tehát 1847-ben már a IX.-et fejezi be Liszt, akkor a VI. rapszodiának már készen kellett lennie, mint ahogy készen is volt. Az a tény pedig, — amit Beu állít — hogy a Román Rapszódia keletkezésének meg kellett előznie a VI. és XII. rapszodiáét, arra enged következtetni, hogy az említett vázlat már készen volt még mielőtt Liszt román földre ért volna.

A magyar rapszodiák vázlatai és tervei részben már 1840-ben megjelentek Haslinger kiadásában *Magyar Dallok, Magyar Rapszodiák*, stb. címmel.² A vázlatok keletkezésének ideje valószínűleg szintén 1840,³ a kiadás azonban nem teljes, mai napig kiadatlan maradt négy vázlat, a VI., VIII., XII. és XIV. rapszodiában feldolgozott dallamok első lejegyzési formája. Raabe Péter véleménye szerint a Román Rapszódia ezekből a jegyzetektől keletkezett.⁴ Ha pedig keletkezésének forrása a már 1840-ben készenlevő jegyzetekben van, akkor az az állítás, hogy a dallamokat Liszt román földön jegyezte volna le, tökéletesen megdől.

De tekintsük a dallamok és a vázlatok azonosságát véletlen egyezésnek, a rapszódia keletkezésének ideje mégis kétes. Beu ugyanabban a Raff-másolatban ismeri a szerzeményt, amelyben Gárdonyi Zoltán látta a weimari Liszt-múzeumban. A másolat «Ungarische National Melodien» nyomtatott feliratú borítólapba van téve, melyen ferdén keresztülírva «Ungarische Rhapsodie» címet találunk. A másolat huszonegy rapszodiát tartalmaz, az állítólagos román vonatkozású szerzemény pedig a 20. számot viseli. Keletkezési dátum nincs rajta föltüntetve, így csak következtethetünk reá, ebben azonban segítségünkre lesz a 20. számmal jelzett rapszodiának a 6. és 12. számmal jelzettekkel való részleges egyezése. A Román Rapszódia bevezető dallama (Lento a capriccio, malanomico) majdnem töké-

¹ Beu: *Fr. L.* 93. 1.

² L. P. Raabe: *Franz Liszt*. Berlin, 1931. II. 261—262. 1.

³ I. m. I. 280. 1.

⁴ Nem igaz tehát Beunak a 3. sz. jegyzetben idézett állítása. A rapszódia létezéséről Raabe tud (i. m. II. 266. 1.). Kapp szintén említi. (Julius Kapp: *Fr. Liszt*. Schuster und Loeffler. Berlin-Leipzig 1909, 563. 1.) Az Ungarische Jahrbücher X. kötete 3. füzetében Gárdonyi Zoltán részletesen foglalkozik vele (*Liszt's 20. Ung. Rhaps.*) L. még Major Ervin: *Liszt Magyar Rapszodiái*. Muzsika, 1929, 1—2. sz.

letesen egyezik a 6. számmal jelzett rapszódia első Andante-jával. (Cserebogár, sárga cserebogár c. dal.). Ez utóbbiban feldolgozása sokkal határozottabb, amiből arra következtethetünk, hogy a 6. sz. rapszódia későbbi időből való. (Ugyanezt az okoskodást fogadja el Beu is, amikor hasonló következtetést von le, t. i. hogy ha Liszt rapszodiáit időrendben végigtekintjük, szemünkbe fog ötlenni a dallamok egyre határozottabbá váló jellege. Különösen feltűnő ez, ha a késői öregkorban (1885) írt XVII. és XIX. rapszodiát összevetjük a többivel.) Ugyanígy viszony van a XII. rapszódia stretta-ja és a Román Rapszódia Sempre vivace spiritoso része között. E mellett még ez a közös motívum azonos a *Csikós* c. népszínmű II. felvonásvégi 12. sz. tánc-zenéjével. (Zenéje Szerdahelyi, 1847.)¹ Az előbb említett Cserebogár c. dalt pedig Fabó Bertalan állítása szerint 1846-ban tanulta volna Liszt, Petrichevich Horváth Lázártól, a Honderú akkori kiadójától.² Ez azonban nem bizonyos. Ezek szerint nem valószínű az az állítás, hogy a dallamokat román földön jegyezte volna le Liszt. Vajjon Szerdahelyi is román népi motívumokból komponálta a *Csikós* zenéjét?

A kérdés már csak az, hogy ha a XX. rapszódia keletkezésében megelőzte a VI. és XII.-t, miért kapta a másolatban a 20. számot? Erre a kérdésre könnyen felelhetünk, ha a másolatban szereplő többi rapszodiát egymással összevetjük, amint azt Gárdonyi Zoltán meg is tette. Az összehasonlításból kitűnik, hogy a másolatban 18., 19., 20., és 21. számmal jelzett szerzemények valamely előbbi rapszodiának vázlatai, melyek azonban, tekintve, hogy nem jelentek meg (a 20.-t Raabe a teljes Liszt-kiadásban sem adja ki), a már kiadottak számjelzése utáni számokat kapták sorszámmak, és tekintettel arra, hogy dallamanyagukat Liszt már fölhasználta, valószínűleg nem is voltak kiadásra szánva. Az összevetés nyomán világosan kimutatható, hogy a XII. magyar rapszódia a 18. sz.-ból, a VIII. a 19.-ből, a VI. és XII. a 20. sz.-ból, a XIV. pedig a 21. sz. vázlatból keletkezett.³ Ugyanezt a magyarázatot fogadja el Raabe is a rapszodiák keletkezésére vonatkozólag. Ennélfogva nem valószínű Beunak az az állítása, hogy a másolás gondossága elvitathatatlan bizonyítéka annak, hogy a munka nyomdába adásra volt szánva.⁴ Ha Beu lelkiismerete-

¹ L. Gárdonyi: i. m. és Csekey I.: *Liszt Ferenc Szegedért*. Napkelet 1937. 673. l.

² L. Fabó cikkét. Népművelés 1911. 292. l.

³ Raabe: *Fr. L.* II. 261. l.

⁴ Beu i. m. 88. l. . . . dovadă incontestabilă că manuscrisul era destinat să fie tipărit.

sen átnézte volna a kérdés irodalmát, bizonyára nem állított volna ilyent.

A rapszódia előszava épp úgy, mint Beu Liszt-könyve, részletesen elemzi a szerzeményt. Egymásután következnek bizonyítás nélküli állítások. A Hermannstädter felírású részt hórának, az *allegretto vivace* jelzésű részt Erdélyből való «băntuta»-nak (román népi tánc) tartja a kiadó, a *tempo deciso* rész Beu szerint azonos egy román *corăbeasca* nevű táncsal és így tovább. Ezek az állítások azonban egyáltalán nincsenek indokolva. Ki gyűjtötte össze ezeket a táncokat, hol jelentek meg ezek a gyűjtemények, és mennyire megbízhatóak? Ezekre a kérdésekre egyáltalán nem kapunk feleletet. Beu felsorolásai gyerekes állítások, körülbelül olyan erejűek, mint ha azt mondanám, hogy az *Esz dur* zongoraverseny fináléja azonos egy esetleg nem is létező magyar csárdás-dallammal. És ha ezek a felsorolt táncok mind léteznének és megegyeznének a rapszódia dallamaival, a IX. rapszódia első négy oldala is egy moldvai óra-dalon épülne fel, és a II. rapszódia bevezetője is egy román «cântec de betie» volna (mint ahogy azt Beu minden bizonyítás nélkül állítja),¹ még ez sem jelentené azt, hogy a rapszodiát Liszt román földön komponálta. Hiszen a Beu által hórának vélt dallam Hermanstädter felírása elég bizonyíték arra, hogy a dallam Erdélyből ered. Valószínűleg a többi dallamot is magyar földön hallotta a szerző, hiszen, mint már mondtuk, mikor Liszt a román Ökirályságban járt, a rapszódia már készen volt. Az azóta történt kutatások még világosabban kimutatták ezt.

A rapszódia bevezető motivuma azonos a román királyhymusz kezdetével, amint azt Beu az előszóban és könyvében (94. l.) egyformán megállapítja. Ez az azonosság kis jóakarattal tényleg kimutatható, a baj csak az, hogy ebből Beu azt következteti, hogy Liszt az uralkodó iránti hálából és a fényes fogadtatásért való köszönetül kezdte volna a rapszodiát a hymusz motivumával.² Úgy látszik, Beu nincs tisztában azzal, hogy a román hymusz szövege 1881-ben keletkezett,³ dallamát pedig Hübsch Edvárd (1833—1894) nevű zeneszerző szerezte, nem pedig régi uralkodói hymuszdallam.⁴ Hymuszuk

¹ Beu i. m. 82—83. l.

² (3. l.): «Liszt in dorinta de a-și arăta recunștința pentru grandioasa primire dela palat a inceput rapsodia cu această inchinare a Domnitorului».

³ V. Alecsandri: *Poezii*. publ. de Ch. Adamescu. II. 260. l.

⁴ A rapszódia előszava (3. l.): «Acest motiv își are probabil originea in unul din vechile imnuri domnști.»

tehát nem volt a románoknak abban az időben, amikor Liszt országukban hangversenyezett (1846—47), és az sem valószínű, hogy a himnusz dallama már meglelt volna, jóllehet előbb keletkezett, mint a szöveg,¹ hiszen szerzője akkor csak tizenhárom éves volt. De tegyük fel, hogy a dallam már megvolt, ekkor sem valószínű, hogy egy tizenhároméves gyermek dallamát valamilyen más szöveggel fogadtatások alkalmával énekelték volna. Beu úr egész egyszerűen összetéveszti a rapszódia szekvenciaszerű kezdetét a román királyhimmusszal, amely pedig csak kb. 35 évvel később keletkezett.

Ilyen tájékozatlanságok után igazán nem csodálkozhatunk a rapszódia hibás címzésén, eredetének hibás megállapításán és általában Beu megállapításának hibás voltán. A kérdés tanulsága szerint ne fogjon ismeretlen művek kiadásába és magyarázásába az, aki nemcsak az egyetemes zenetörténetben nem jártas, hanem saját népe zenéjének történetével és folklorjával sincsen tisztában.

SZÖLLŐSY ANDOR.

¹ Posluşnieu : *Istoria Muuziceii la Români*. Buc. 1928. 562—69. l.

IRODALOM.

Egy jeles magyar színész élete és emlékei.

Szacsvay Imre: *Életem és emlékeim*. Sajtó alá rendezte és a bevezető életrajzot írta Balassa Imre. Budapest, Egyetemi nyomda, 1940. Sr. 272 l.

Szacsvay Imrét, a Nemzeti Színháznak másfél évvel ezelőtt elhalt nagy művészt, pályája iránt még az az eszményi lelkesedés hatotta át, amely eltöltötte a nagy úttörők lelkét. Sohasem tekintette «kenyérkereseti eszköz»-nek a színjátszást, hanem «nemesebb irányú hevület» nyilatkozásának. De nemcsak eszményi ihletű művész volt, hanem gondolkozó és elmélyedő fő is, aki szívós kitartással dolgozott önművelésén egész életén keresztül. Igyekezett nagy szerepeiben az emberi lélek legmélyére hatolni s tudatosan éreztetni, hogy a színjátszás nem az élet szolgálja másolása, hanem jóval több ennél: művészet. Egyidőben mint a Színművészeti Akadémia tanára növendékei előtt is tudatossá igyekezett tenni a rájuk váró feladatokat s mint a hagyományokon és a régi nagyok emlékének hű kegyelettel csüggő lélek írásba is foglalta emlékeit.

Hagyatékát kegyeletes gonddal vizsgálta át régi tisztelő híve, Balassa Imre, s olvasmányának is érdekes életrajzi bevezetéssel bocsátotta közre belőle azt, amit tanulságosnak talált a nagyközönség számára is.

A művész pályájának minden mozzanatára kiterjedő aprólékos gonddal írt életrajz s művészetének megbecsülő méltatása majdnem felét foglalja el a könyvnek. Szacsvay kevés számú barátainak egyike, Tóth Imre, ezt írja róla: «Kevés magyar színész indult el annyi belső értékkel, annyi kiváló külső tulajdonsággal a színpad meghódítására, mint Szacsvay Imre. Kevés színész fáradt annyit, kevés dolgozott olyan lelkiismeretesen. De talán soha nem volt Magyarországon színész, akit több és nagyobb igazságtalanság, balítélet és félremagyarázás, elfogultság és rosszakarattal kísért volna, szinte pályája végéig.»

Ez a megállapítás mintegy vezérfonala Balassa Imre életrajzának is. Széles és gondos környezetrajzot fest hősének különösen fiatalágáról, mely annyira elhatározóvá lett egész egyéniségének

a kialakulására. Gyermekéveit Pozsonyban töltötte, hol atyja, az antik jellemű, fiatalon kivégzett képviselőnek, Szacsvay Imrének öccse, Ágoston, a cs. és kir. osztrák államvasutak elnöke volt. A vértanú nagybátya emléke töltötte be a szülei házat s az ő hátrahagyott, nemes szellemű följegyzései már korán kezébe kerültek a fogékony lelkű ifjúnak. Bejáratos volt házukba a derék Dank Agápius páter, ferencrendi provinciális, aki Pesten a kivégzett gróf Batthyány Lajos tetemét valósággal becsempészte a ferencrendiek templom alatti kriptájába. Tizenhét éves korában, 1871 őszén került föl Pestre, ekkor volt először színházban s ez el is döntötte jövőjét.

A szülei házból hozott megrendítően hősi emlékekhez az ifjú Szacsvay Imre szívéletének szomorú emlékei társultak: első szerelmének korai halála, boldogtalan házasesete egy pályatársnőjével, kitől hamarosan elvált, de még évtizedekig tartó ádáz gyűlölet mérgezte meg mindkettejük életét s még gyötrelmesebbé tette ezt egyetlen gyermeküknek, kisfiuknak halála. Szacsvay valósággal elzárkózik az élettől s egészen csak a színészetnek él. Harmincéves korában kerül föl Pestre, a Nemzeti Színházhoz s itt futja meg aztán művészi pályáját.

Ekkorra már kialakult magányos, minden bohémségtől távolálló, lelke legmélyéig tragikus egyénisége, melynek alapvonása a komoly méltóság volt életben is, színpadon is. Ennek a nyilatkozási formája volt az a sajátsága, amelyért a legtöbb hibáztatás érte: páthosza. Akik hibáztatták érte: páthoszáat összetévesztették az alpáthosszal. A szenvedélyek tolmácsolásának ez a módja kapcsolatban volt elméleti álláspontjával, amelyet *A színész titkai* címmel itt is közölt dolgozatának egypár töredékes gondolatában olvashatunk. Ideáлизmus és realizmus viszonya, milyen az igazi színész?, mit akar a modern irány?, művészet-e a realizmus?: ezeket a kérdéseket fejtegetve arra a megállapításra jut, hogy idealizálni nem annyit jelent, hogy a dolgokat szépíteni kell, hanem *stílust* adni beléjük. A stílus pedig az érzés emelkedettsége. A nézőnek általában alig van fogalma arról a lélek- és idegölő szenvedésről, amivel egy nehéz színpadi feladat megoldása jár. A realistáknak az az elvük, hogy olyannak tüntessék fel a dolgokat, amilyenek. A gondolat náluk felemás, a beszéd pongyola, a cselekmény alantjáró, a forma közönséges, a lelki életnek nem ismerik, csak a hétköznapiját. Ez megnyerheti a hozzá nem értőnek olcsó tetszését. De nem művészet! Aki idealizál, az emberben a nemesebb tulajdonokat keresi. Azt is megmondja, hogy szerinte mit akar a modern irány. «*A könnyebb végét* fogja meg a dolognak. Nem bírván *fölemelkedni* a feladat nagyságához, azt — *magához rántja le*. Ahol *röpülni* kellene, ott a kényel-

mes *gyalogjárást* hirdeti. Az *erőt* pótolni véli a *szürkeséggel*. Tagadja a lélek *ünnepnapjait* és csak *hétköznapokat* ismer. A nagy szellemek közvetítése helyett zagyva és kiforratlan írók szürke és selejtes ideáinak tolmácsává szegődik. Követeli a *természetes* beszédet a színpadon és azt hiszi, ezzel a tétellel *új ígét* hirdet. Mintha ez nem *régi, örök igazság* volna! Hamlet gyönyörűen magyarázza ezt a színészeknek. Amelyik színész nem a természetesség útján jár, az — *rossz színész.*»

Ezeket az elveket vallotta és képviselte a Nemzeti Színház deszkáin is, hova harmincéves korában került. Kitűnő erőt nyert benne Paulay drámai műsora. Eleinte nagyon sokoldalú volt, később azonban inkább csak a fenséges tragédiai szerepek vonzották. Balassa Imre behatóan méltatja legnagyobb alakításait. Ő is Lear királyban látja egész pályafutásának leghatalmasabb színpadi alkotását, melyet egységesnek, hatalmasnak, megrendítőnek mond. Ezt érezteti a könyv borító lapjának képe is, mely első tekintetre meggyőz bennünket arról, hogy Lear magyar ábrázolói közt, legalább külsőségekben, versenytárs nélkül állt Szacsvay. A tébolytól feldúlt arc fensége, a hatalmas, nagy vizes szemek lenyűgöző tekintete a leglesújtottabban csalódott lélek összeomlásának szinte lélekzetelállítóan megrendítő képét mutatja. Nagy szeretettel méltatja Balassa Szacsvay többi jeles alakítását is: emlékezetes Shakespeare és Ibsen ábrázolásait; de nem feledkezik el magyar szerepeiről sem, amelyekben különösen nagy volt: Bannai Gerőjéről Szigeti *Rang és módjában*, az Arany-parasztról Kemechey Jenő *Földjében* s Petur bánjáról, melyben «lángolt, mennydörgött, tüzet okádozt».

Az életrajzot Szacsvaynak 7 csoportba sorozott, főleg naplószerű dolgozatai követik. Nem rendszeres, de apróságokban is érdekes följegyzések ezek a maga művészi pályájáról és elveiről, az akkori színházi viszonyokról, nagy és kis emberekről. Sok közöttük az anekdotikus eset, a színházi adoma. Ezekben szinte ismeretlen oldaláról látjuk a zárkózott és zordon ember hírében állott művészt. Sőt van a dolgozatok közt egy naplószerű följegyzés Szacsvay szív-életéről (*Az Antónia-regény*), egy kis szerelmi regény húszéves korából. Sikerült jellemképe ez a későbbi Szacsvaynak is, aki rajongással, szinte szertartásos ünnepélyességgel néz a napló tanúsága szerint egy fiatal, kacér színinövendékre, akit, úgylátszik, mulattat ez a diákos udvarlás, melyet Szacsvay «gyöngéden szép s valóban nem köznapi tisztelet és hódolatnak» mond, «amely által őt csekély személyem, ismeretségünk első napjától, minden más fölé helyezni legszebb feladatának, legkedvesebb kötelességének tartani soha egy percre meg nem szűnt». A nehézkes, komor gavallér nem tudja meg-

érteni, csak fájjalja, hogy a leánykának jobban tetszenek a tiszteletlen, konfidens, de mulatságosabb fickók, mint ő.

A már nyugalomba vonult Szacs vay 1915-ben nagy rábeszélésre tanári állást vállalt a Színművészeti Akadémián. Növendékeinek okulására, színészetelméleti vezérfonalul összeállított jegyzeteit is közli a könyv *A színész titkai* címmel. Egy dicsőséges színészi pálya tapasztalatai alapján szól a színész testi és lelki kellékeiről s ad gyakorlati tanácsokat a hangképzésre, lélekzetvételre, a mozgás plasztikai szépségeire vonatkozólag.

Ezek a tanítások elavulhatnak, de az egészet átható s Szacs vay egész pályájából kisugárzó szellem mégis mintegy végrendelet gyanánt szól a fiatalabb színésznemzedékhez annak a színésznek részéről, akinek summa vitae-jét joggal foglalta össze a könyv szerzője ezekbe a szép szavakba: «Egy régi, nagyszerű, romantikus magyar világ utolsó keményderekű férfiembere tűnt el vele az elmúlás ködében. Sziklaszilárd volt, dacos magyar, erős gerincű. Abból a nagy nemzedékből, amely a színészetet küldetésnek érezte és a maga regényes hevületével, erős hitével, szenvedélyes magyarságával föl is tudta magasítani azzá, aminek hitte: nagy nemzeti hivatássá... Egész életével azt hirdette, amit az ő nemzedékének legnagyobb színészei mind: a színész csak úgy teljesítheti nagy nemzeti küldetését híven, csak úgy jogosult arra, hogy erényt hirdessen a színpadról, csak úgy méltó a Nemzeti Színház deszkáira és a közönség tiszteletére, csak úgy érezheti magát kiváltságos művésznek, ha magánéletének tisztasága, jellemének becsületessége és tisztas magyarsága nem hazudtolja meg azt, amit a színpadon művel».

De talán minden dicséretnél szebben jellemzi őt az a fohász-szerű önvallomás, mellyel pályájára visszatekintett: «Hálásan köszöntem mindig Istenemnek, hogy kezdettől végig a legnemesebb irányt szolgálhattam pályámon».

Kéky Lajos.

Regény az orvostudomány művelőinek magyarországi sorsáról.

Feliczián Vilmos: *Fehérköpenyes rabszolgák*. Regény. Singer és Wolfner. Év n. (1940). 246 lap.

Ezt a regényt háromféle elemre, vagy mondjuk inkább így három rétegre lehet szétbontani.

A három réteg közt van egy sikerült: egy orvosprofesszor személyzetének életképszerű rajza. Bárány professzor személyzetének tagjai: két tanársegéd; egyiküknek Orbán a neve, a másik a

regény tartalmának elbeszélője, tehát mintegy maga a szerző, aki egyébként sehol sem nevezi meg magát, és egy doktori szigorlatra készülő leány: Bartók Judit; mellettük szerephez jut még egy altiszt: Bertalan laboráns. Szerzőnknek általában véve is könnyed és ügyes előadásmódja ezeket a regényalakokat mindjárt kezdetben megfürdeti a humor zománcos fényében s nem közönséges mértékű várakozást ébreszt az olvasóban a regény egésze iránt. Jóízű genréképek peregnek le előttünk a klinikai intézetben, mikor a professzor nincs ott. Pl. a két tanársegéd és Bartók kisasszony egy mozi-előadás után visszamegy az intézetbe egy kis kedélyes feketekávézásra; Orbánnak van készletben darált kávéja és cukra; egy lombikban a Bunsen-égőn felforralják, majd pedig vattán át megszűrik a kávé; közben Orbánnak kedve támad arra is, hogy hárman pertut igyanak egymással, de ehhez már alkohoi is kell; a vegyszer-szekrényből tiszta alkoholt vesz elő s «kávé-likőr»-t rögtönöz vele. Az intézeti alkohollal különben néha baj van: a laboráns ötven százalékos s szelídíti a tiszta szeszt, azaz titokban megissza a felét s vizet tölt helyébe. Magától értetődik, hogy a csinos külsejű, de silány jellemű Bartók kisasszonyba mind a két férfi beleszeret s egymásra féltékenykednek, tehát ez az írói ötlet is mulatságosan kihasználható. Egyfelbuzakodott, de tudatlan orvostanhallgató balsikerű vizsgálja is alkalmat ad szerzőnknek egy tanári adoma közlésére. És így tovább. A regénynek ez a rétege, ha nem magasrendű művészi vállalkozás is, a maga nemében rokonszenves és sikerült.

Szerzőnk azonban nem elégedhetik meg az életkép és az adoma ábrázoló eszközeivel, hiszen regényének már a címe is kötelezi őt a komoly, sőt talán tragikus szelíletmódra. Az orvosokat «rabszolgák»-nak nevezi, kíváncsiak vagyunk tehát, vajjon kinek vagy minek a rabszolgái. Úgy gondoljuk: a tudománynak és hivatásuknak. Második réteggént csakugyan a «tudomány» motívuma jut szerephez a regényben; ez a feladat aztán már keményebb próbára teszi szerzőnk regényírói tehetségét és módszerét. Bizony nem is könnyű a tudomány motívumát költői műnek, pl. regényeselekvénynek szerves részévé tenni. Aprólékos vonatkozásban néhányszor talpraesett módon oldja meg szerzőnk a feladatát; pl. az a tanársegéd, akinek elbeszéléseként kapjuk a regény tartalmát, Bartók Judittal esónakkiránduláson van, s vihar éri őket. «Vakító villám hasította át a sötét eget. — Egy... kettő... három... négy... Az ötödik másodpercben megérkezett a dörgés. — Másfél kilométernyire volt! — számítottam ki az eltelt időből a villám távolságát». Az ilyen «tudományos» megjegyzés itt helyénvaló, a

jellemzés találó eszköze, egy fiatal természettudós egyéniségéhez jól illik. De szerzőnk a regény egész légkörét tudományos párateltségűvé igyekszik tenni, s itt válik kockázatosná a helyzete. Itt is meg tudja mutatni érzékét a művészi érdekkeltetés módozatai iránt; pl. a két tanársegéd egyénisége egymásnak teljes ellentéte. Egy orvostanhallgató, aki a professzor előadásait nem tudta megérteni, külön órákon a mi névtelen tanársegédünktől kap magyarázatokat, s ez a magánoktatás megint elfogadható alkalom arra, hogy pl. a lélekzés élettani folyamatának kérdése szöbakerüljön s Szent-Györgyi Albert Nobel-díjas tudósunk neve is megemlíthetődjék. De az a rész már a regény testébe erőszakosan beékelt, szervesetlen, nyers betét, amely a budai meteorológiai és csillagvizsgáló intézetbe hurcol bennünket, s kioktatást kapunk az égbolt fényképezésének módjáról, a csillagtömeg valamelyik részének megkereséséről, a Hold felületénekképéről, az ottani hőmérsékletről, csillagászati távolságokról. Szerzőnknek itt már az előadásmódja sem bír eléggé óvakodni a tudákosság hibájától. «Fényévezredek észbontó messzeségében, valahol az örökkévaló térben egy kozmikus ködtömeg derengett. Nem látszott nagyobbak a tenyeremnél, ami a valóságban persze gigantikus tömeget jelentett». (103. l.) Ez a meg-«perszé»-zett utolsó mondat milyen lapos, fölösleges és nagyképű!

De még most sem érti az olvasó, miért nevezi rabszolgáknak az orvosokat a szerző; hiszen ha a világi örömekre és élvezetekre nem igen jut is idejük a tudományos munkásság miatt, maga a tudományos kutatás öröm és élvezet is az igazi hivatottságú tudós számára. A regény harmadik rétege adja meg kérdésünkre a feleletet; megtudjuk belőle, hogy voltaképpen csak a szegény és kicsiny nemzeteknek, főként a magyar nemzetnek az orvos-tudósaira lehet jogosan alkalmazni a «rabszolga» nevet. A magyar tudósok közül sokan egyszerű felfedezésekre jutnak, de eszméik gyakorlati megvalósításához nincs elegendő pénzük sem nekik, sem a magyar társadalomnak, ezért rendszerint megelőzik őket a megvalósítás terén a külföldi gazdag és nagy államok tagjai, vagy pedig a magyar tudós kénytelen a felfedezését éhbérért eladni külföldi vállalkozónak; a szerző szócsöve itt Orbán tanársegéd, aki keserű elmélkedésekbe bocsátkozik a magyar laboratóriumi kutatók sorsáról. Célzatosan kielezett tételében mindenesetre van igazság, de ahogy a szerző ezt igazolni próbálja a regénycselekvénnyel mint példával: eljárásának eredménye nem egyéb ú. n. *giccsnél*. A most említett értelemben két «fehérköpenyes rabszolga» van a regény szereplői között: Bárány professzor és Orbán tanársegéd. Mi az ő szerencsétlenségük? Az, hogy

mind a kettő negyjelentőségű tudományos felfedezésre jut, s mindkettejük felfedezését ellopja és Amerikában értékesíti egy-egy magyar kollega-nő!! Íme két hűtlen, önző, itthoni néember cselekedete miatt szórja vádjait szerzőnk a külföldi gazdag államok ellen s hullatja könnyeit a magyar tudósok mostoha sorsáért. A két tanársegéd és Bartók kisasszony egyszer benyit Bárány professzor szobájába, nem gondolván, hogy ő ott van ; hát látják, hogy a professzor a falon függő feszület előtt térdepelve és valamire ráborulva alszik ; a földön egy eltörött pohár hever, és a levegőben erős pálinkaszag terjeng ; a professzor előtt a munkaasztalon egy kis szekrény van, benne egy bőr-preparátum ; t. i. Bárány eredetileg papnak készült, de egy leány miatt lemondott erről a tervéről ; mint orvosjelöltek ketten együtt dolgoztak «egy zseniális témán», s a már menyasszonyává lett leány, mikor útra készült Amerikába, leoperált a saját válláról, onnan, ahol Bárány olyan sokszor megcsókolta, egy pici részt és táptalajra téve odaadta emlékül a vőlegényének ; azóta már több évtized elmúlt, de a professzor még most is gyakran bezárkózik a szobájába (de természetesen ez egyszer nyitvafelejtí az ajtaját, hogy megtudhassuk a titkát) s bepálinkázva ábrándozik a bőrdarabka előtt, míg el nem alszik. — Orbán tanársegéd «rabszolgasága» is megérdemli a figyelmünket. Szegény Orbán a regény vége felé igazán nagy nyomorúságban tengődik ; titokban és szabályellenesen az intézetben tölti az éjszakákat is ; egyetlenegy inge van, ezt maga mossa ki időnként és ki is vasalja egy villannyal melegíthető síma vaslappal, melyet az intézet tudományos kísérlet számára vásárolt ; táplálkozása abból áll, hogy az intézetben kísérleti célra szolgáló tökmagkészletet dézsmálja meg és az ugyanott levő kukorica-szemekből a Bunsen-égőn csinál pattogatott kukoricát ; maga stoppolja harisnyáját, maga varrja össze fehér köpenyének szakadásait (természetesen fekete cérnával), s hogy lyukas cipőjét ne kelljen megtalpaltatnia, régi folyóiratok papirosát összepréselte és külön e célra kiesztelt módszerrel vízhatlanná impregnálta. Elfacsarodik a szívünk ekkora «orvosi» nyomorúság láttára, de csakhamar megtudjuk az okát : Orbán azért mondott le a lakásáról, a rendes étkezésről, a fehérműjéről, cipője megtalpaltatásáról stb., hogy minden pénzét odaajándékozhatta útiköltség-pótléku Bartók kisasszonynak, ennek a komisz kis bestiának, akinek Amerikában az lesz első dolga, hogy az Orbán rákbetegség-kutató munkásságának elesent eredményét elárulja egy ottani professzornak, s vele el is vetesse magát feleségül.

Hát vajjon a tudománynak, az orvosi hivatásnak a rabszolgái-e, a «kis» magyar nemzet tragikus sorsának az áldozatai-e ezek a

fehérköpenyes emberek? Ördögöt! Ostoba fajankók, érzelgős szoknyabolondok ők, punktum. A regényolvasó nagyközönség túlnyomó része az ilyen émelygősen romantikus giccsekben szeret gyönyörködni, a komolyabb fajta kritikának azonban kötelessége megróni az ilyen írói eljárásmodot, amely léprecsalja az olvasók szívesen előlegezett bizalmát, részvétét, rokonszenvét. Világért sem csak szerzőnkre érvényes ez a megállapítás, hanem sok más regényírónkra is, köztük elismert nevékre is. Pl. Rákosi Viktor *Elnémult harangok* című, túlságos megbecsülésben részesülő regénye is efféle súlyos hibában szenved. Erdélyben egy-egy falusi református lelkipásztor nemcsak egyházának, hanem magyar fájának is őrállója, felségesen szép, de rettenetesen nehéz hazafiúi hivatást kell teljesítenie. Mélységesen tragikai hatású regényt lehetne írni arról, hogyan bukik el az ilyen veszélyes őrhelyen a legönfeláldozóbb, leghősibb lelkű magyar pap is, — de a Rákosi Viktor regényhősének falujában azért némulnak el a magyar harangok, mert a tiszteletes úr belebolondult az ellenséges fajú és vallású pápa leányába, szerelmi bódultságában botrányos viselkedésűvé süllyed, s nem teljesíti magasztos kötelességét. Hát nem lehetne ilyen helyre meglehetősen korú, családos embert küldeni lelkipásztornak és lelki honvédnek, aki nem azzal töltené az idejét, hogy éjtszaka a pápa leányának ablaka körül ólálkodik?!

Feliczián Vilmos regényének első rétege sikerültnek, második rétege félig sikerültnek mondható, harmadik rétege azonban azt mutatja, hogy szerzőnk a ferde ízlésű olvasók kedvéért feláldozta a jellemrajz és az alapeszmei felépítettségek művészi feltételeit.

— *df* —

A Hűség Diadalma.

A Hűség Diadalmának első kidolgozása. Az eredeti kéziratból bevezetéssel kiadta Kozocsa Sándor. Budapest. Egyetemi Nyomda. 1940.

Kis 8-r., 83 l.

Vörösmarty első nagyobb epikus alkotásának *A' boldog elhalás* volt az eredeti címe, mert Gárdon, a törökverő hős, villivé vált arájának csókjától hal meg. Ennek a költeménynek első fogalmazványát adta ki most egy új, a Régi Magyar Könyvtár mintájára megkezdett *Irodalomtörténeti Források* c. vállalatának első kötetéül Kozocsa Sándor. Hálával tartozunk buzgóságáért, amelynek eredményeként e kis kötet nemcsak kritikai kiadást pótol, hanem pontos közlésével alkalmat ad egy pillantásra Vörösmarty alkotó műhelyébe. A szerkesztésről csak egy vázlat adna igazán fogalmat; de e nélkül is érdekes a kidolgozás próbálkozásait szemlélünk.

Abban azonban nincs igaza Kozocsának, hogy két kidolgozásról beszél. A Gyulai Pál kiadta szöveg — az egyetlen, amelyet ismerünk — csak másolata a most megismert fogalmazványnak. A kiadó a két szöveg viszonyáról nem szól; de könnyen megállapítható, hogy a másolatban a költő csak az első nyolc és az utolsó öt sort írta újra s magát a Villi-éneket toldotta meg egy 11 soros versszakasszal; egyébként a két szöveg mindvégig teljesen egyezik, helyenként egy-két szónyi s mindösszesen 5—6 egész sornyi, tehát annyi eltéréssel, amennyi másolás közben önkéntelenül vagy javításképpen futott a költő tolla alá. Tévedés azt állítani, hogy a most megjelent szöveg «a félbehagyott sorokkal együtt» 861 sorral gazdagabb, mint Gyulaié — ez a 861 sor mind kihúzott, újra írt és megint kihúzott sorkezdés. Ezek nélkül a fogalmazvány inkább pár sorral szegényebb és rövidebb, mint az eddig ismert szöveg. Ebből az is következik, hogy Teslér nem olvashatott két kidolgozást, mert második nem is volt, hanem csak, mint maga mondja, *ismét*, tehát másodszor is elolvasta a «darabot». Ennyit a szövegről.

A bevezetés foglalkozik a költemény forrásaival is. E sorok írója rámutatott,¹ hogy Vörösmarty 1820—1821-ben láthatott Pesten egy Kotzebuenak (valószínűleg tévesen) tulajdonított darabot, amelynek *Gisella, oder die Willis* volt a címe; Kozocsa szerint ez «*semmiesetre* sem lehetett» Vörösmarty ösztönzője, «még pedig azért nem, mert ha Vörösmarty 1820 elején (miért nem 1821-ben?) már látta volna Kotzebue darabját... akkor később kezdett *első* fogalmazásának címéből *semmiesetre* sem hagyta volna el a *második* szövegezés (??) alcímét: «*Költemény a Villi-rege szerint, a török háború idejéből.*» Az indokolás kissé sántít. Vörösmarty főforrása már az «*első*» fogalmazásban Majláth János *Villi-táncz* c. regéje volt — még ennek ellenére sem írta oda az alcímet, hogy a «*Villi-rege szerint*»?²

¹ *Széljegyzetek Vörösmarty két alkotásához.* Győri Szemle, 1937. 139. l.

² Itt jegyezzük meg, hogy a Majláth-rege fordítójának Kenyeres Imrével együtt továbbra is Kisfaludy Károlyt tartjuk. Kozocsa maga idézi Kisfaludy Károly sorait: «Sagen sie ihm (t. i. Majláthnak), dass sein Willi-Tanz eben im Setzen sei, dass er unbesorgt sein könne rücksichtlich der Aenderungen, die ich vornahm zum letzten mal, ich bin seinem Wunsche nachgekommen und hoffe, dass er mit mir zufrieden sein wird.» Kozocsa szerint «igen ám, de ez az *eben im Setzen sei* csak azt bizonyítja, hogy fordítás alatt van, azonban a szöveg nem árulja el azt, hogy éppen ő fordítja.» Ha a kiadó tudta volna, hogy *eben im Setzen sei* annyit tesz, hogy *éppen szedik*, akkor

Nem én emlitem meg először, hanem Kuncze Gyula,¹ majd Waldapfel József², hogy a regét Artner Terézen kívül Köffinger is földolgozta; de én mutattam rá a német szövegeknek egymással való összefüggésére s arra, hogy Artner költeménye is példája volt Vörösmartynak. Kozocsa kereken kijelenti, hogy «Vörösmarty *nem ismerhette* (!)» e forrásokat, mert «mínes egyetlen olyan egyező kapcsolat, amely erre engedne következtetni.» Szerény véleményem szerint Vörösmarty még ebben az esetben is ismerhette a két német költeményt (olyan helyeken jelentek meg, hogy nagyon is ismerhette), de a kapcsolatra is rámutattam: gr. Majláth János prózában írta regéjét; Vörösmarty Artnernál látta a témának más-más versformájú részletekben való földolgozását, s ezeken belül az egyik részlet ritmusa mindkettejükénél Goethe anapaestusos sorai-
val egyezik. Ugyanannak a tárgynak ilyen, epikus költeményekben Vörösmartynál is szokatlanul változatos versformában való földolgozása mégsem lehet véletlen egyezés, Vörösmarty «formateremtő tehetsége» mellett is. Fenn kell tehát továbbra is tartanom azt a föltevésemet, hogy költőnk Majláth regéjén kívül jól ismerte Artner költeményét is, de ismerhette Köffingerét is és láthatta az ál-Kotzebue-darabot is.

Hogy a mese maga Kisfaludy Sándor *Csobáncának* indítékaiból szövődött, azt viszont e sorok írója említette először. Kozocsa erre nem hivatkozik, de több ízben is szól róla: «ez a hatás elég szembe-
szökő, hiszen a mese váza is majdnem megegyezik a két költeményben», — mondja, sőt tovább megy: «Vörösmarty a *Csobánc* történetét megpróbálta a kor hangulatának és egyéniségének jobban megfelelő hexameter formában oldani fel» (!). — Kiss Ferenc dolgozata nyomán (egy lapnyi szövegét idézve) szól az Ossian-hatásról; ez viszont nem egészen meggyőző. A jegyzetben ugyanis megemlíti, hogy «a mű stílusvizsgálatának során több mint húsz szó szerint is egyező részletet mutat ki a két költemény között». E szó szerint egyező részleteket nem találtam meg. Kozocsa maga sem tarthatja az ilyeneket szó szerint való egyezésnek, még hatásnak is csak erőltetve:

Így áll a sokaság s dől, mint a rét füve, melyet
Görbe kaszájával metsz a tér pusztá lakója.

Vörösmarty.

A' nép hullá előtte, mint a' fűszál a' gyermek vesszeje előtt.

Ossian.

más értelmét olvasta volna ki e soroknak s nekünk adott volna igazat.

¹ *Hormayr és az egykorú magyar irodalom.* Pécs 1928.

² IK. 1931. 407. l.

Kiss hasonlataiban többnyire csak *egy szó* — olyan, mint a *felleg*, a *szirt*, a *fergeteg*, a *lemenő nap* — egyezik, ezekhez pedig Vörösmarty-nak nem volt szüksége Ossianra. Nem lehetetlen, sőt valószínű, hogy Vörösmarty már korábban is forgatta Kazinczy Ossian-fordítását, szerény véleményem szerint azonban az igazi Ossian-hatás Vörösmarty-nál csak a *Zalán futása* írásának idejében kezdődik.

Kozocsaival szemben fenn kell tehát tartanunk, amit a *Hűség Diadalmának* forrásairól idézett kis dolgozatunkban megállapítottunk. Arról is meggyőződünk, hogy a költeménynek nincsen *két* kidolgozása, csak *egy*, amely 1822-ben készült; hogy azonban ennek fogalmazványát most közrebocsátotta, azzal, ismételjük, Kozocsa jó szolgálatot tett a Vörösmarty-irodalomnak.

Gálos Rezső.

Erdély a Habsburgok ellen.

Depner Maja: *Das Fürstentum Siebnbürgen im Kampf gegen Habsburg*. Stuttgart. Kohlhammer. 1938. XV. és 331 l.

Kissé szokatlan a fenti cím, de a belső címlapon azt az alcímet találjuk, hogy a szerző Erdély politikáját kívánja ismertetni a harmincéves háború idejében. Felsorolt forrásművei között sok magyar nyelvű is akad és ez feltételezi, hogy Magyarországgal való közelebbi kapcsolatai indokolták munkájának a «külföldi németek városának» tanulmányosorozatában, a Deutsches Ausland-Institut kiadásában való megjelenését.

A gazdagon dokumentált, egyébként értékes és eredeti dolgozat két részből (Hauptteil) áll. Az első Bethlen Gábor és a Rákócziak diplomáciája, (26—180. l.), a második a habsburgi Duna-állam kialakulása és Magyarország ellenállása (181—316. l.).

A szerző jóakarátát és szorgalmát némi fogalomzavar ellensúlyozza, pl. mindjárt az, hogy a habsburgi Duna-államnak Magyarország sohasem volt része, mert attól külön államot alkotott, bár a Habsburgok birodalmának része volt. Önmagával kerül tehát a szerző ellenmondásba, ha Magyarországról ír és azt egy idegen állam részének ismeri. Ugyanezt látjuk azokban a merész kijelentésekben is, amelyeket semmivel sem bizonyít, mint pl. az, hogy a magyar állam nem volt államalkotó képességű nemzet alkotása, hanem csak Szent Istváné, kinek halála után már is bomlásnak indult, mert nem szervesen alakult meg. Éppen azért árnyékéletet folytatott és idegeneknek kellett jönniök, hogy ismét talpra állhasson — az idegenek segítségével. A nemességnek életképtelen államot alkotó képessége, illető-

leg fogyatékosága tette lehetővé az Anjouk és a Habsburgok bejövételét, mire a magyarok a törökkel fogtak össze, tehát ők segítették összetörni Közép-Európának európai államrendjét.

A magyar történetírás eddig azon a nézeten volt, hogy Magyarország a kereszténységnek, az egész Nyugatnak, tehát egész Európának Németországgal együtt, biztos elővéde, nagy áldozattal, hősi elszántsággal védett előbástyája volt. Annak védelmében ezer sebből elfolyó vére sem lankasztotta el és olyan áldozatokkal tartotta meg a bástyát, amelyek az önfeláldozás fogalmát kimerítették.

Nagy kijelentései után lassankint a szerző is megtalálja a maga útját és a történeti források ügyes felhasználásával mondja el Erdély szerepét a harmincéves háborúban. Lelkiismeretes munkáját csak itt-ott zavarja meg néhány kitérés, mint pl. az, hogy a német hatalom megsemmisítése után (1618) a cseh II. Ottokár vagy a magyar Mátyás idejének kellett visszajönnie. A mondat nem egészen érthető, mert egyrészt a német hatalom nem semmisült meg, másrészt a magyar hatalom a némettel együtt szenvedett a török támadásoktól. Bethlen Gábortól aligha lehet rossz néven venni azt, hogy nem a német hatalmat kívánta visszaállítani, mert ő a magyar nemzet szabadságának és életben maradásának zászlóvivője volt. A rebellis szónak tehát ez volt az igazi értelme.

A munka második része kevésbé mondható sikerültnek, mert a szerző a magyar államnak általa elképzelt hibái alapján előre kijelölt célt keres: azt, hogy a magyar állam csak más állam részeként állhatott meg és nem maradhat övé a Donauraum (277. l.), amint ezt nem tudta megtartani sem Ostmark grófja, sem pedig Csehország fejedelme. A Habsburgok is csak akként biztosították a Dunamedence egységét (Raumeinheit), hogy a magyar államiság (Eigenstaatlichkeit) Szapolyaival elbukott (279—81. l.). Munkája végén a szerző maga is elismeri, hogy a magyarországi németiségnek a magyar uralkodók alatt jobb dolguk volt, mint a Habsburgok alatt (316. l.).

Kissé tanácstalanok vagyunk az érdemes szerzőnek pártszempontból írt, egyébként értékes munkájával szemben. Mert idegenként helyes képet ad az eseményekről és helyzetekről, azokat megismerve pedig olyan következtetéseket von le belőlük, melyek az elmondottakból nem következnek.

Horváth Jenő.

Az egyházi reform és Magyarország.

(Galla Ferenc: *Borromei szent Károly hatása Magyarországon*. Influxo di San Carlo Borromeo in Ungheria. Budapest, Stephaneum, 1939).

Még csak huszonnégy éves volt Borromei Károly, mikor nagybátyja, IV. Pius pápa 1559. december 26-án, mindjárt trónralépésekor, magához hívta, kinevezte bíborossá és milánói érsekké s egyben pápai államtitkárrá. A fiatal bíboros esetében ez a kinevezés nem járt a régebben divatos nepotizmus tüneteivel, mert Borromei Károly alázatos, aszkétikus életmódja valósággal új papi eszményt jelentett a renaissance nagyvilági püspöktípusával szemben. Fiatal kora óta ez a mély vallásosság és aszkézis hajtotta egyházi működésében, ennek a lelkeségnek jegyében tette élete céljává az egyház, első sorban a papság belső reformját. Kezdetől fogva jószelleme volt a pápának, az ő befolyására hívta össze a trienti zsinat új ülészakát s ugyancsak neki volt legfőbb része a restauráció tervszerű megindításában. Szent Károly életének még ennél is fontosabb szakasza az a két évtized, amit pápai államtitkársága után milánói székhelyén töltött; főleg a papnevelés reformálása révén sikerült új szellemet vinnie egyházmegyéje kormányzatába. Ezzel azonban egyúttal máig is érvényes és eleven mintát adott az egyház belső megújítására.

Ennek a nagy egyházi férfúnak egyetemes hatását vizsgálja Galla Ferenc, a budapesti egyetem tudós egyháztörténet-tanára nemrég megjelent tanulmányában. Ez a tanulmány azonban túlnő az egyetemes egyháztörténeti kereteken s különösen magyar érdekűvé válik akkor, mikor Borromei Károly magyarországi hatását és befolyását ismerteti és világítja meg, eddig nagyobbrészt ismeretlen adatok sorozatával. Így a XVI. sz. magyar egyházi élete s ezzel története is érdekes új vonásokkal gazdagszik. Borromei Károly fáradhatatlan munkájának köszönhető, hogy a magyar püspökök követeket küldtek a trienti zsinatra, ha már maguk nem mehettek el, az ország és a katolikus vallás szorongatott helyzete és szegénysége miatt. Ferdinánd királyt Draskovics György pécsi püspök, a püspöki kart pedig Kolozsvári János esanádi püspök és Dudics András vál. püspök képviselte; útiköltségükről közös hozzájárulással gondoskodtak a püspökök.

A magyar kiküldöttek közvetlen hatása alá kerültek a lánglelkű egyházi reformátorok, akiben a kitűnő humanista Dudics András eleven érdeklődést keltett a magyarok iránt. Dudics pompás latin beszéde általános feltűnést keltett a zsinaton. Azonban a trienti

zsinat határozatait első sorban azért sikerült Borromei államtitkárnak érvényesíttetnie Magyarországon, mert olyan szellemi vezére volt ekkor a magyar katolicizmusnak, mint Oláh Miklós esztergomi érsek, akit bátran nevezhetnénk a magyar Borromeinek. Nagyfontosságú volt ebből a szempontból, hogy a fáradhatatlan pápai államtitkár személyesen és levélimleg is kereste és megtalálta az érintkezést a magyar főpapokkal. Galla Ferenc tanulmánya szemléltetőn mutatja, mily termékeny volt Borromei érintkezése Báthory István lengyel királlyal és erdélyi fejedelemmel s unokaöccsével, az ifjú Báthory Andrással; egyébként a kiváló herceghez hat levelet intézett a nagy főpap s vele és Forgách Ferencsel személyesen is találkozott. Draskovics György zágrábi, majd győri püspök, továbbá a magyar katolikus restauráció két vezéralakja, Forgách Ferenc és Pázmány Péter, tökéletesen Borromei szellemében érvényesítette a trienti zsinat határozatait az egyházi élet belső megújítása érdekében. Szent Károly szelleme első sorban a papnevelés reformjában érvényesült; a magyar papi elit nevelőintézete, a római Collegium Germanico-Hungaricum is az ő szellemében működött. Hogy mennyire átítatta a magyar katolikus egyház egész életét és szellemét Szent Károly lelkiisége, legjobban bizonyítja, hogy tisztelete mélyre nyúló gyökereket vert a magyar katolikus egyházban és mindenekfelett bizonyítja a borromei szellemű főpapok díszes sorozata: Migazzi Kristóf váci püspök, Esterházy Károly egri püspök, Patacsics Gábor kalocsai érsek s ezek mellett Koptik Odo celldömölki apát. Közülük Esterházy Károlyt már kortársai második Borromei Szent Károlynak nevezték. Ennek a borromei szellemnek köszönhette első sorban a magyar katolikus egyház, hogy nem ingott meg és nem csorbult meg a jozefinizmus viharáiban és üldözéseiben.

Galla professzor tanulmánya a gazdag Borromei-irodalom egyik igen jelentős alkotása, főképpen magyar szempontból. Új anyagával és új szempontjaival értékes adalék a magyar XVI. század mozgalmas történetéhez.

Révay József.

LOGIKÁK ÉS LOGIKA.

A polilogizmus kérdésének vizsgálata.

— Első közlemény. —

ELSŐ FEJEZET.

A polilogizmus genezise és jelentősége.

1. Kant a logikáról kiállítja azt a bizonyítványt, hogy az igazi tudomány biztos útját járja. Aristoteles óta nem kellett egy lépést sem hátrálnia ; igaz, előre sem tett egy lépést sem.¹ Egy századon keresztül ez a kijelentés hányódott-vetődött a bölcselők rostáján. Bírálgatták és igazították : Hogy mégis csak haladt az, nem is egy lépést ; visszakoznia is kellett egyben-másban. De abban megegyeztek és visszhangozták a százados meggyőződést, hogy az aristotelesi logika törzse, nevezetesen a szillogisztikája időállónak bizonyult ; a tudós viták, vélemények, rendszerek forगतagában az egyetlen szilárd pont és útmutató. *Egy* a logika, és Aristoteles annak atyja : ez volt a bölcselőknek, ezeknek a gyökeres különvéleményezőknél úgyszólván egyetlen közös hitvallása a múlt század végéig.

Azóta, kivált a huszas évek óta, különféle helyekről, különféle hangszereléssel, de meglepő egyértelműséggel jelentkezik egy ellenvélemény : Azok az elmeművek, melyek kifejezetten ismerés takarnak közvetíteni, tehát észből észhez szólnak, és nem egyszerűen csak költői vagy szónoki megnyilvánulások akarnak lenni, nem mind az aristotelesi logika szerint építik föl gondolatmeneteiket ; hanem több típus között oszlanak meg, melyeknek mindegyike jól megjellegző külön gondolati törvényszerűségnek hódol. Az aristotelesi logika

¹ Kant : *Kritik der reinen Vernunft*. Zweite Auflage 1789. p. VIII.

a tudományos igazság-megismerésnek nem kizárólagos elmélete és törvénykönyve, hanem az elméleti gondolkodásnak csak egy típusára jellemző és csak annak körében érvényes : nem a logika, hanem csak *egy* a vele egyenlő értékű és rangú logikák közül. Mindenesetre a legelterjedtebb, de a logikum birodalmában osztozik vele legalább egy,¹ vagy három,² vagy négy,³ vagy határozatlan, sőt éppenséggel tetszés szerinti számú.⁴ Nevezzük ezt az álláspontot *polilogizmus*nak, szemben az eddig uralkodó monologizmussal.

Ez tagadhatatlanul *új hang* az európai gondolat történetében. Nem egyszerűen harc az aristotelesi logika ellen, aminőt minden kor szofistái és skeptikusai folytattak. Elsőnek teljes határozottsággal *Sextus Empiricus* a *Πορρωρείων ὀποσιπώσεων* 21. könyvében a híres öt *τροποί*-ban igyekszik kimutatni, hogy az aristotelesi szillogisztika körben jár : föltételezi, amit le akar vezetni.⁵ Egészen más céllal, de ugyanide torkollanak a középkori antidialektikusok, akik Tours-i Berengárnak és társainak minden hitet szétmaró racionalizmusa ellen arra a «gyökeres» megoldásra fanyalodtak, hogy a logika törvényei, nevezetesen az ellenmondás elve, nem érvényesek az isteni mindenhatóság számára ; tehát nem szabad pl. azt állítani, hogy Isten nem tudja meg nem történtté tenni, ami megtörtént. Így tanított főként Damjáni Szent Péter.⁶ Ennek a merő jámborság sugallta állásfoglalásnak végzetes, sőt végelemzésben istentelen következménye, hogy kétféle igazság van, egy a teremtmény szá-

¹ H. B. Smith : *Nonaristotelian Logic* 1919.

² E. Wechsler : *Die Generation als Jugendreihe und ihr Kampf um die Denkform* 1930.

³ H. Leisegang : *Denkformen* 1928.

⁴ E. Ziesel : *Das Anwendungsproblem*. Ein philosophischer Versuch über das Gesetz der grossen Zahlen und die Induktion. 1916. p. 142 ss. — Ugyanígy F. Kröner : *Die Anarchie der philosophischen Systeme* 1929. p. 46 ss.

⁵ Késő utódja és fölelevenítője Nottesheimi Agrippa : *Declaratio de vanitate et incertitudine scientiarum* 1527, mely az egész Aristotelest, logikáját is, maró szatirával önti le.

⁶ Petrus Damiani : *De divina omnipotentia in reparatione corruptae et factis infectis reddendis* 1067.

mára és egy egészen más az Isten számára. Ezt a következtetést először Ockham Vilmos¹ vonta le, hittudományos dichologizmus alakjában: Isten más logikai és más erkölcsi törvényeket adhatott volna, mint a most főnállókat; sőt ezeknek ellenmondó ellentétjét is kötelező törvényerőre emelhette volna. De az antidialektikusok voltaképpen nem két logikát akarnak vallani, melyeknek egyike az ember számára érvényes, másika Isten számára, hanem kevésbé szerencsés fogalmazásban csak annak a meggyőződésüknek akarnak kifejezést adni, hogy Isten az emberi elme fölött áll. De azért mégis futnak innen láthatatlan szálak a XX. század polilogistáihoz.

Még kevésbé lehet a mai polilogizmus ősének tekinteni azt a mozgalmat, mely csak olyan értelemben Aristoteles-ellenes, hogy sürgette a hagyományos logika gyökeres revízióját. A nagy harsonát tudvalevőleg Francis Bacon fújta *Instauratio Magna*jában. Az aristotelesi Ὀργανον-nal szemben Novum Organum-ot ígér; nem mintha a hagyományos logikát tévesnek tartaná, mint a skeptikusok, hanem meddőnek látja: Logica, quae nunc habetur, inutilis est ad inventionem scientiarum. Az új ismerettartományokat nyitó logikát az indukcióban látja, mely azóta hazajáró kísértete lett az angol bölcsesletnek (míg Stuart Mill végre «állította»). Ebben a kritikában és programmban Bacon-t századokkal megelőzte híres földije és névrokona, Rogerius Baco ferences (†1292 k.) — hasonló hozzá a nagy szólamokban és ígéretekben is, amivel mindkettőnél kínos ellentétben áll a pozitív tartalom kiáltó szegénysége.

De hogy mennyire a levegőben volt a hagyományos logikának a heurisztika irányában való kiegészítésének igénye, beszédesen igazolja Pierre de la Ramée *Institutiones dialecticae*je 1572-ből. Ez az igény azóta nem nyugodott el és olyan nevekkel dicsekedhetik, mint Descartes és Leibniz, korunkban Sigwart és Wundt. Mindezek Kanttal szemben meg vannak győződve, hogy a logikának kell előretenni még nem egy

¹ Ockham: *Centiloquium theologicum* 1350 k. Tipikus renaissance-módon folytatta Pietro Pomponazzi († 1524): *De immortalitate animarum*.

lépést ; de eszük ágában sincs azt gondolni, hogy ez a haladás más lehet, mint továbbépítés az aristotelesi alapon.

Ugyanebben a jegyben áll az a logikai eszmélés, mely fél-százados csöndes tevékenység után a századforduló körül mozgalommá nőtt és olyan neveket vall magáénak, mint Russel és Whitehead, Couturat és Peano az egyik oldalon, a másikon Rickert, Cohen, Natorp, Schlick. Ez a mozgalom a legkülönb-félébb bölcséleti álláspontokon és módszerekkel világítja meg és kutatja át a logikum egész területét és igyekszik szabatosan megjellegezni ennek a tartománynak sajátosságát. A különféle irányokat az eszmetörténeti fejlődés távlatába állítja Rieffert.¹ Egymásután kiemeli a történet árájából a nyelvi logikát, ahová különösképp Aristotelest is odasorozza, azután a tárgyit, nevezesen Mill tudományelméleti, Riehl és Natorp objektív, Dühring és Geysler ismeretelméleti logikáját, azután a tiszta logika összefoglaló neve alatt a matematizáló logikát Hamiltontól Hilbertig. Husserl, Meinong, Driesch tiszta formai logikáját, majd a normatív, a kanti transzcendentális, a szellemtudományi (Windelband, Rickert, Cohen) és a pszichologizáló (Brentano, Lotze, Baldwin) irányt. Azonban neki sem jut eszébe az irányoknak ebből a sokaságából a logikák sokaságára következtetni. Hisz kifejezetten és céltudatosan a logika egy eszméjéhez méri őket. A logika egysége nincs meg, de útban van ; a különféle irányok és alakulatok egy láthatatlan csillag felé tartanak.

Sőt nem lehet a szó pontos értelmében polilogizmusnak minősíteni azt a jelentős megállapítást sem, melyet az újabban annyira föllendült *etnopszichológiai* kutatás tett a primitívek szellemi alkotásainak vizsgálata során. Főként Lévy-Bruhl fáradt eredményesen azon, hogy annak rendje és módja

¹ J. B. Rieffert : *Logik. Eine Kritik an der Geschichte ihrer Idee* in : M. Dessoir : *Die Philosophie in ihren Einzelgebieten* 1925. p. 1—294. Az ő láthatatlan értékmérője B. Erdmann ; míg a többséges tudással és nagy elevenséggel író H. Scholz : *Geschichte der Logik* 1931 mindent a logicizmus mérlegére tesz ; ellenben F. Brunstäd : *Logik in: Baumeier—Schröter. Handbuch der Philosophie* I. 1934. a kanti transzcendentális dialektikában látja a logika célját és teljesedését.

szerint kidolgozza a primitívek «logikáját». Ezt azonban ő maga prae-logikának minősíti, a tudományos logika ősének.¹ Hoffmann is a Sokrates előtti böleselőknél sajátos kezdetleges logikát talál ugyan, melyből azonban következetesen kifejlődött az aristotelesi logika.² Ugyanígy Stenzel is híres tanulmányában.³ Mindezeknél megjelenik ugyan egy az aristotelesitől eltérő logika gondolata, de kifejezetten mint kezdőfok, amely egyértelmű fejlődésben van az aristotelesi logika felé.

2. Lényegesen mást hirdet a polilogizmus. Nem előre lép és nem oldalt a hagyományos logika útján, hanem átlépi a határt és más országba visz. Leisegang, a polilogizmusnak legkifejezettebb szóvivője, az egyetlen, aki lényegesen továbbmegy a programadásnál, a maga álláspontját így jellemzi: «Csak komoly kísérletet kell tenni és kinyomozni azokat a gondolkodási törvényeket, melyeket vallanak történeti arányú személyiségek, olyan művekben, melyeket mi akárhányszor mint értelmetleneket elítélünk, akkor majd kitűnik, hogy gondolatszövésük nem önkény és szeszély szerint foly, hanem ők is pontosan megfogalmazható szabályokhoz igazodnak, melyeknek rendszerét épp oly teljességgel lehet megalkotni, mint Aristotelesnek sikerült keresztülvinni az ő rendszerét. Ilyenformán aztán akárhányszor olyan gondolatformákat kapunk, melyek nem az azonosság, ellenmondás és kizárás elvét követik; és kapunk gondolatfűzéseket, melyek egészen másképp keletkeznek, mint logikai ítéletek szillogisztikus kapcsolatából. Kitűnik majd, hogy itt a gondolkodási törvényeknek nem merőben fokozati, hanem elvi különbözőségével van dolgunk; és azok a böleselők, kiknek elméje más struktúrát vall, mint a ma még általánosan uralkodó «tudományos» gondolkodás, olyan gondolat törvényeket követnek, melyeket épp úgy szabályokba lehet foglalni, mint a racionális logi-

¹ L. Lévy-Bruhl: *Les fonctions mentales dans les sociétés inférieures*. 6. kiad. 1922. Németül: *Das Denken der Naturvölker*. Ford. P. Friedländer 1926.

² E. Hoffmann: *Die Sprache und die archaische Logik* (Heidelberger Abhandlungen zur Philosophie und ihrer Geschichte) 1925.

³ J. Stenzel: *Zahl und Gestalt bei Platon und Aristoteles* 1933.

kát, melyet Kant befejezett egésznek tartott. Kitűnik majd, hogy nemcsak *egy* ilyen befejezett és fejlődéstelen logika van. a mienk, az aristotelesi, hanem több más is, ha logikán egyáltalán azoknak a gondolkodási törvényeknek összességét értjük, melyekhez köti magát egy embernek vagy embercsoportnak tudatos gondolkodása. Kitűnik majd az is, hogy más logika szükségkép más világnézetre visz . . . A manapság sokat emlegetett «világnézetek pszichológiája» mellé oda kell állítani a logikai gondolkodásnak is különféle típusait, melyekből a jellegzetes világnézeti alakulatok nem pszichológiailag, hanem logikailag és fenomenológiailag vezethetők le.» «Egyetemes érvényű gondolkodástörvények kódexe és az összes embereket egyformán kötelező, egyetlen logika nincsen ; hanem amit mi logikának nevezünk, az csak egy külön eset a törvényszerű fogalom- és ítéletszövéseknek sokféle lehetőségei között.»¹

Leisegang ezután lehetőleg «tiszta» típusokon, gondos szövegelemzéssel, iparkodik kihüvelyezni az alapvető gondolkodásformákat vagy *logikákat*. Az elsőt az ő szellemében el lehet nevezni *körbenjáró*, gyűrűs logikának. Részletesen elemzett képviselői Herakleitos és Szent Pál ; de idetartoznak általában a gnóosztikusok és a misztikusok Eckhardt mestertől J. Böhme-ig. Ennek a logikának fogalmai nem elvonatkozás, absztrakció eredményei, hanem az élet- és szellemfolyamatok lényeges állomásait jelölik meg : kezdet, közép, vég, sötétség, világosság, élet, halál. A fogalomhelyezés módja nem fölé- és alárendelés, hanem az átlós ellentét. Az ítélet ezeket a fogalmakat gyűrűkbe fűzi, és a bizonyítás abban áll, hogy a bizonyítandót beleiktatja a kész gondolatgyűrűbe, vagy a készülő gyűrű elemévé teszi (p. 60—135).

A második formának tiszta típusa Hegel ; rokonságban vannak vele a romantikusok általában és Scottus Eringenana. Ennek a *körkörös* logikának (*Kreis von Kreisen*) főjellemzőjét abban látja, hogy fogalmai nincsenek átlós ellentétben, mint a gyűrűs, illetőleg körbenjáró logikánál, hanem viszonyuk az egyes fogalomnak és a közvetlenül magasabb-

¹ Leisegang : *Denkformen* p. 3 és 9.

rendűnek dialektikai feszülése és csellengése (oszcillálása). Az ítélet csak ennek a dialektikai feszülésnek és csellengésnek realizálása, és a következtetés nem más, mint az a dialektikai egymásután, mely az egésztől lepattantott ítéletet megint beiktatja az ős egészbe (p. 136—200).

A harmadik formának ezt a nevet adja : a *fogalmi gúla* logikája. Ezzel akarja megjellegezni a klasszikus logikát, melynek atyjául Platont ünnepli (Aristoteles, aki «lapos szellemével» messze elmarad a mester mögött, csak közvetítője ; p. 229). Benne látja a görög elméleti szellem teljesülését. Nem csoda, ha Euclides nyomán a matematika is magáévá teszi. Bölcelettörténetileg jelentős megállapítása, hogy legmonumentálisabb kiverődése a középkori Summa-k, és utolsó nagy architektusa — Kant (p. 201—292).

Leisegang ezután még terjedelmes vizsgálatot szán ennek a kérdésnek : Van-e jellegzetes logikája a tapasztalati-kísérleti világnézésnek, melynek úttörője és mintája Demokritos, és amelynek gondolattörténeti terméke szerinte a kanti antinomia-tan. Eredménye negatív. Ez a gondolkozási típus mindenestül beleilleszkedik a racionális, illetőleg gúla-logika kereteibe ; jóllehet a végtelen, határtalan és véghetetlen fogalmainak kitermelésével az első csoport közelébe jut (p. 293—342). Az utolsó vizsgálat (p. 343—434) előszedi azokat a formákat, melyeket a gondolkodás a történelem folyamának földolgozására alkot, minők : a kezdethez visszakanyarodó kör, a haladást jelző egyenes, ezek kombinációi : a körforgás és a csigavonal, valamennyi a történés útvonala. Szerinte ezek új logikai típust nem jellegeznek meg.

Tehát Leisegang voltaképpen három logikát tár föl, a körbenjárót, körköröst és gúlást ; sőt kettőt, mert mint ő maga megállapítja (p. 293), struktúra dolgában az első és a második egészen közel járnak egymáshoz.

E. Wechssler,¹ neves romanista, Leisegang lelkes híve, a megismerésnek négy útját különbözteti meg ; mindegyik-

¹ E. Wechssler : *Die Generation als Jugendreihe und ihr Kampf um die Denkform* 1930. p. 137—248 és *Esprit und Geist. Versuch einer Wesenskunde des Deutschen und Franzosen* 1927. p. 239.

nek megvan a saját gondolkodási törvénye.¹ Az első a kozmikus-organikus vagy misztikai gondolkodás, mely teljesen azonos Leisegang körbenjáró típusával. A negyedik a racionális-matematikai, mely azonos Leisegang gúlás logikájával. A harmadik a fizikai-matematikai forma, mely a minőségeket mennyiségekbe akarja oldani és Galilei óta uralkodóvá lett az európai szellem történetében. Láttuk, Leisegang ezt nem tekinti külön formának. A második Wechssler saját alkotása : a személyes-etikai, vagy a hősi gondolkodás formája, melynek görög képviselőit Platon-ban (akit Leisegang lényegesen másképp helyez) és Antisthenesben látja ; a német területen ilyen Wolfram von Eschenbach, a gyakorlati ész Kantja, Fichte, Schiller.

Lehetetlen ezekben a logikákban avagy gondolkodásformákban föl nem ismerni a rokonságot mindenekelőtt Dilthey világnézeti típusaival.² Maga Leisegang (p. 293) megállapítja, hogy Dilthey objektív idealizmusa nagyjából egybeesik az ő körbenjáró típusával, a szabadság idealizmusa a gúlás formával (gondolom, sokkal inkább a Wechssler-féle hősi formával). A harmadik Dilthey-féle típusnak, a pozitívizmusnak illetőleg materializmusnak Leisegang nem tulajdonít külön gondolkodási formát. Ugyancsak félreismerhetetlen vonatkozásban vannak a Jaspers-féle gondolkodási technikákkal,³ melyek persze megint Dilthey világnézeti típusaira emlékeztetnek ; t. i. Jaspers skolasztikai gondolkodási technikájával párhuzamban van a gúlás logika, a dialektikaival a körkörös hegeli forma, a kísérletivel a fizikai.

¹ Jellemző magának Wechsslernek fogalmazása : «Wohl aber hat jede dieser vier klassischen Grundformen ihr eigenes Denkgesetz, d. h. ihre eigentümliche, nur ihr zukommende Gesetzlichkeit (um das verwirrende Wort von der «mehrfachen Logik» zu vermeiden) : denn Logik gibt es streng genommen nur im Rational-Mathematischen». I. m. p. 139-140.

² W. Dilthey : *Die drei Grundformen der Systeme in der ersten Hälfte des XIX. Jahrhunderts.* in : *Gesammelte Schriften* IV. 528 ss. ; *Typen der philosophischen Weltanschauung.* in : *Ges. Schr.* V. 1. 402. ss. (*Wesen der Philosophie.* Kapitel 2. III. 2.)

³ K. Jaspers : *Psychologie der Weltanschauungen* 2. kiad. 1922. p. 76.

Jaspers-szel és Dilthey-vel szemben Leisegang hangsúlyozza az önállóságát. Joggal hivatkozik arra, hogy ő módszeresen kiválasztott szövegekből elemzi ki a maga típusait. S ami döntő: az ő típusai nem a valóságnézésnek, illetőleg ismeréstechnikának különböző módjai, hanem külön logikák, más-más gondolkodás-törvényekkel; annyira, hogy az egyiknek szabályait a másik nem ismeri el kötelezőknek, következőképp az egyiknek érveléseivel nem lehet betörni a másiknak területére. Ami az egyiknek szent igazság, a másiknak banalitás vagy egyenest képtelenség (cf. p. 436 ss.).

3. *Hogyan keletkezett ez a polilogizmus?*

Itt nem okvetlenül arról van szó, kik készítették elő és kik hirdették először. Maga Leisegang az ő *előfutárainak* tekinti az imént említett etnológusokat és archaikus logikusokat, továbbá Cassirert, aki mytho-logikát hirdet. Önállóságának hangoztatása mellett fegyvertársakat lát a világnézet-tipológusokban és -pszichológusokban, a Trendelenburg nyomán járó Dilthey-ben és Jaspersben. De nyilván elég messze mehetett volna vissza a gondolat történetében. Hivatkozhatott volna az antidialektikusokra és teológiai-lag sugalmazott különös dichológikájukra. Sőt a tüzetesebb történeti kutatás valószínűleg más, közvetlenebb elődöket is találna.¹

De minket itt nem ez a külső történet érdekel. Az eszmék családfája eszme-szülő mélységekben gyökerezik, és föl kutatása nem merő történeti érdek. Az eszméknek genezise egyúttal értékmérőjük is. Nekünk tehát a végére kell járnunk *a polilogizmus eszmetörténeti genezisének*. S ennek, úgy gondolom, *két gyökere* van.

Az egyik az értésnek és értelmezésnek az a *szellemtudományi programja* és mozgalma, melynek elindulása Dilthey

¹ 1855-ben a *Revue des deux Mondes* kritikusa az éppen akkor először megjelent Gratry-féle kiváló logikának bekiszégezte azt az alapvető kifogást, «que la raison raisonne tout autrement selon qu'il s'agit de physique, ou de métaphysique, ou de géométrie, et qu'il y a trois arts de raisonner.» (Cf. A. Gratry: *Logique*, Nouvelle édition 1908. I. p. VIII.)

névéhez fűződik.¹ A szellemtudományi irány visszahatás volt. A racionalizmus nem tudott ura lenni azoknak a problémáknak, melyeket a történet, főként a szellemtörténet folyton odavetett a kutató elé. Mikor arról volt szó, hogy a legmagasabb értékű jelenségek, mondjuk egy Platon, Ágoston, a misztika vagy humanizmus, kimerítő tudományos méltatáshoz jusson, csődöt mondott nemcsak a racionalista naturalizmus, amely a természeti mechanikai okok láncszövedékébe akarta belekötni, ami nyilván kitört a mechanikai okok zárt sorából; hanem tehetetlennek bizonyult a racionalista idealizmus is, mely a szellemi történeti egyszeri valóságot azzal akarta «megérteni», hogy általános fogalmak, szempontok, tételek külön eseteként fogta föl. Dilthey megmutatta, hogy a megértés végső kulcsa csak a valósághoz símuló megélés, a hermeneutikai elmélyedés lehet, mely az egész embernek legszemélyesebb latbavetése.²

Most aztán a filológiai iskolázott tudósok egész serege állott neki ennek az *értelmezésnek*, olyan szellemtörténeti jelenségekkel és szövegekkel szemben is, melyek tartalmukkal, mint pl. a misztikai szövegek, vagy exotikus jellegükkel, mint pl. Herakleitos, sőt Hegel, vagy a vedanta-szövegek a teljes megértést igen súlyos föladat elé állítják. S ebben a munkában sokan jártak olyanformán, mint Leisegang: Híres emberek, ünnevelt gondolkodók, történelem-álló szellemi nagyságok, ha gondolatvilágukat a mi megszokott logikánk rámájára húzzuk, vagy értelmetlenségeket vagy laposságokat mondanak. Sokan helyeselnék, amit Lévy-Bruhl mond: «A kínai tudomány mérhetetlen enciklopédiákat alkotott a csillagászati, fizikai, kémiai, fiziológiai, orvosi tudományokban. A mi szemünkben mindez szörnyű szóáradat. Hogy lehetett annyi századon keresztül annyi munkát és elmeélt fordítani ilyen nagy semmire!? Pedig nem volna nehezebb dolog egy európai embert eltölteni útalattal az ő tudósai iránt, mint

¹ W. Dilthey: *Die Entstehung der Hermeneutik* (1900) in Ges. Schr. V. 1. p. 317—38.

² Cf. E. Rothacker kitűnő áttekintését: *Logik und Systematik der Geisteswissenschaften* in: Baeumler—Schröter: *Handb. d. Phil.* II. C. p. 129—31.

rávenni a kínait, hogy lemondjon a maga fizikusairól, orvosairól, Fung-tsu-i professzorairól.»¹

Az efféle jelenségek színe előtt fölkínálkozik a következtetés, és sokan le is vonták : Itt a probléma-kötésnek és -oldásnak, a gondolat-szövésnek és -alakításnak a mienktől teljesen eltérő, egészen más világával van dolgunk, úgyszólván más kerekeken járó elmével. S lassan bekopogtat az a sejtelem, hogy ezeknek az annyira elütő szellemi típusoknak a legmélyén velük egyívású, más típusú, tőlünk idegen logika dolgozik. Úgy tetszik, csak így okolható meg pl. az a sajátos jelenség, hogy egy Aristoteles nem érti meg, illetőleg annyira félreérti Platont, hosszú éveken keresztül tanítóját ; hogy annyian annyiféleképp értelmezik Szent Pált vagy az evangéliumokat. Csak ebből a föltevésből vezethető le a világnézetek gyökeres különbözősége és egyoldalúsága — az egyoldalúság Leisegang szerint mindig úgy keletkezik, hogy egy körülhatárolt külön területen fakadt logikát átvisznek a megismerésnek egész birodalmára. S csak így magyarázható meg az a lesújtó jelenség is, hogy ünnepeelt gondolkodók semmitmondókká, sőt nevetségessé és tévesékké válnak, mihelyt más logikának nyelvére «fordítják» (p. 436—45).

Ebben a meggyőződésben van a rendkívül tanult és higgadt itéletű J. Wach is. Szerinte a hagyományos logika éppen mint logika képtelen volt arra, hogy újból elindítsa a megértés tudományának, a hermeneutikának a XIX. század közepe táján végleg kátyúba rekedt szekerét. Trendelenburgtól ezt lehetett volna várni, nagyobb joggal, mint Schopenhauertől vagy Herbarttól. «Aber Aristoteliker der er war, haftete der Gegner der Hegelschen Dialektik zu fest an der hergebrachten Schullogik, als das er ihre (nämlich der Hermeneutik) klassischen Fragestellungen durch eine Erörterung der in der geistigen Arbeit bedeutsam gewordenen Probleme hätte auffrischen können».²

¹ Lévy-Bruhl : *Fonctions mentales* p. 448-9.

² J. Wach : *Das Verstehen*. Grundzüge einer Geschichte der hermeneutischen Theorie im XIX. Jahrhundert. I. 1926. II. 1929. Az idézet helye : II. 41.

A másik gyökér, amely polilogizmusban hajtott ki, még mélyebben ereszkedik bele az európai szellemtörténet talajába. Ennek az európai szellemnek a szemében a *matematika*, amint azt Euclides a *Στοιχεῖα*-ban kidolgozta (300 k. Kr. e.), hosszú századokon keresztül változatlan, szinte áhítatos tisztelet és tekintély tárgya volt. Úgy szerepelt mint a tudományosságának általánoson irigyelt, sokat utánzott, még többet áhított eszménye, mint rendíthetetlen kőszál a vélemények hullámozása, a skepszis árapályai közepett. Pedig, amint ma általában tudva van, ennek az euclidesi remeklésnek volt egy achilles-sarka, a híres párhuzamossági axióma. Két évezreden keresztül a matematikusok hosszú sora, köztük a legkiválóbbak, próbálkozott a bizonyításával, vagyis más axiómákból avagy definíciókból való levezetésével. Végre 1823-ban geniális hazánkfia, a még akkor 21 éves Bolyai János, és a lengyel Lobacsevszkij egymástól függetlenül megmutatták, hogy ez az axióma le nem vezethető; nemcsak, hanem mással helyettesíthető («egy egyeneshez egy rajta kívül fekvő pontból több párhuzamos vonható, illetőleg egy sem»). Ezzel megalapoztak egy új, nem-euclidesi geometriát, a kör-geometriával szemben a hiperbolást, melyhez új lehetőségeket csatolt a F. Klein-től ellipszisesnek nevezett Riemann-geometria (1854). Ugyancsak Riemann koronázta meg azokat a XIX. század eleje óta egyre gyakoribb kezdéseket, melyek a Fermat—Descartes-féle analitikai geometria alap gondolatát kiterjesztik 3-ról tetszés szerinti n független változóra és az eredményeket egy n méretű térre is értelmezik, nemcsak a háromméretű euclidesi térre. S ezek a nem-euclidesi geometriák elméletileg egyformán jogosultak; mind igaz, jóllehet az euclidesi mint legpraktikusabb marad a leghasználatosabb.

A pontos módszerekkel exakt eredményekre dolgozó tudományok számára a matematika Euclides óta *causa exemplaris* volt. Érthető, ha ezeknek a Bolyai—Riemann-féle megállapításoknak olyan hatása volt, mint annak idején világnézet tekintetében Scheiner és Galilei azon megállapításának, hogy a Napban foltok láthatók. A több egyenlő értékű *geometria* ténye *erjesztő lett más tudományok polimorfizálására*. Amikor azután Einstein és mások a Galilei—

Newton-féle klasszikus fizika mellé odaállították a relativitási fizikát, az elgurult kő nem állt meg — egészen a logikáig. «Más axiómák más matematikát adnak, — mondja egy modern logikus — melyek egymással ellentétben lehetnek, tehát egymás mellé vannak rendelve (az Euclides-, Bolyai-, Riemann-féle geometria, közönséges aritmetika és a Hamilton-féle kvaterniós kalkulus) vagy alárendelésben vannak (a háromméretű euclidesi geometria mint az n dimenziós-nak külön esete). Ugyanígy vagyunk a logikával». «Ha elejtem pl. az ellenmondás elvét, új, nem-aristotelesi logikát kapok, ahol persze bolondját járja a világ, hisz minden tétellel együtt az ellentétel is érvényes. De magában lehet egészen következetes; csak a mi aristotelesi kerekre járó elménk szerint bolond».¹

4. Van itt egy *mélyebb gyökér* is, melynek közös tövén fakad mind az értelmezésnek mai problematikája, mind a geometria nyomán más tudományok polimorfizálódása. Ennek a gyökérnek föltárása teljes világításba helyezi a mi témánk tudományelméleti és szellemtörténeti jelentőségét is.

A világháború nyomán végigborzongott az európai szellem egy láz, a tudományon is, melyet a németek elneveztek *Grundlagenkrisen*ek. Meginogtak olyan büszke alkotások is, mint a matematika és fizika, s követte a többi tudomány: történelem, pszichologia, nyelvtudomány, orvostudomány. H. Dingler, müncheni prefesszor, meg tudta írni könyvét: *Der Zusammenbruch der Wissenschaft* 1926. Sőt megjelenhet a Philosophische Bibliothek környezetében olyan munka, mint W. Meurer: *Ist Wissenschaft überhaupt möglich?* 1920.

Lehet itt arra gondolni, hogy csakugyan egy általános válság- és alkony-hangulat egyik hulláma elérte a tudományt is. S ennek a hangulatnak mindenesetre volt része a tudományválság dinamikájának színezésében, sőt talán a válság kipattantásában is. De nem volt szülő anyja. *Magában a nyugati tudományeszmében* és tudományüzemben dolgozó,

¹ Zilsel: *Das Anwendungsproblem*, p. 160, 163 és 149/150.

immanens tényezők indították el és érlelték meg azokat az erjedési folyamatokat, melyeknek a végén mint utolsó következmény megjelent a polilogizmus. A genezise pedig, amennyire én látom, a következő :

Az európai gondolatnak a nagy forduló óta, a renaissance óta uralkodó csillaga az *evolúció eszméje*. Teljes tartalma és ereje csak a XIX. században bontakozott ki. A XVIII. század egén még mint kultúroptimizmus napja ragyogott, s a XIX. századi romantikában, a bölseletben is, valami elmosódott művészi és misztikai sejtésnek és lendületnek volt sugalmazója és kerete. De amióta Darwin merész fogással összekapcsolta a mechanikai oksági eszmével és a pontos tényfeldolgozás módszerével, s elképesztő sikerrel alkalmazta épp azon a területen, mely eddig a legmakacsabbul állott ellen a newtoni mechanikai elv hódító törekvéseinek, t. i. a szerves lények birodalmában, föl egészen az emberig, és így az evolúciós gondolat heurisztikai és szintetikai termékenységét összekötötte a mechanikai-fizikai módszer exakt-ságával, azóta föltartóztathatatlan diadalmenetben foglalta el a szellemi életnek is egyre több tartományát, a történelmet általában, a kultúra minden ágát a vallástól a gazdaságig, a nyelvésztől és szociológiától a művészetig.

Mihelyt azonban az evolúció eszméje és módszere elérte uralma delelőjét, nyomban jelentkezett épp a szellemi területeken a végzete, melyet már születésétől kezdve méhében hord : a *relativizmus*. Ha a lét egyetlen törvénye és az élet egyetlen formája a fejlődés, akkor minden területen minden lét csak fázis, melynek egyetlen értelme és értéke az, hogy átmenet. Akkor természetesen nincs történelmi alakulat és szellemi alkotás, akár a tudomány és művészet, akár a vallás vagy politika és jog terén, amelynek önmagában is volna értéke ; s még kevésbé lehet szó olyan normákról és eszmékről, melyeknek időálló értéke van.

Lehet itt nyomatékozni minden fázisnak és alakulatnak átmeneti, múlt jellegét ; és akkor megszületik egy *kultúr-pesszimizmus* és tudomány-skepticizmus ; akkor nincs állandó szellemi érték, nincs igazi igazság, erkölcsösség, művészi szép ; *πάντα ρεῖ* kérlelhetetlenül magával sodor min-

dent, amiért a naivság lelkesedik. Lehet azonban a hangsúlyt arra a mozzanatra helyezni, hogy a fejlődésfolyamat minden fázisa előzet és lépcső egy elkövetkező különb fázis számára ; és akkor az evolúciós világkép egyszerre *optimista* színekbe öltözik. Sőt akkor lehet a régi, sztatikusnak, művészeknek mondott klasszikus görög világképből átvenni a tökéletes társadalomnak, államnak, a teljes igazságnak, az abszolút erkölcsi ideálnak gondolatát és annyi századfordulói gondolkodóval azt vallani, hogy az egész evolúciós folyamat azon eszmények felé tart ; soha el nem éri, de határtalanul megközelíti.

SCHÜTZ ANTAL.

HOMEROS ÉS HEKABÉ.

— Első közlemény. —

Ezerkilencszázharmincegy július 14-ike volt évtizedek óta a magyar gazdasági élet legszerencsétlenebb napja. Egy éjjeli minisztertanács határozatából reggelre bankszünetet rendeltek el, a bankok és takarékpénztárak pénztárait lezárták, evvel az egész hitelélet s vele a közönség bizalma mesterségesen megrendített. Kétségtelen, hogy az a közép-európai pénzválság, melyet a bécsi Rotschild-bank megakadása indított meg, nemcsak a szomszéd Ausztria egész pénzüvilágát, hanem az összes közép-európai országokat magával rántotta és így bennünket is.

Most pedig azt kérdezi olvasóm, hogy mikor egy hivatása szerint bankember az ő ezerkilencszázharmincegyedik hitelválságáról, a bankzárlatról beszél: mi köze ennek Homeroshoz és Homerosnak Hekabéhez, kiket bizonyára több mint két és fél ezredév választ el a budapesti pénzpiac válságától?

A kérdésre igen egyszerű a válaszom: mert életbevágó volt e sorok írójára. Egyik legmélyebb, feledhetetlen lelki meg rázkodtatásomat éltem át, — talán nemcsak én magam. Hiszen nem voltunk kevesek azok, kiknek nemcsak napi munkája és gondja, hanem egész életiparkodása bele volt s bele van ma is szöve az ország gazdasági megélhetésébe és éppen a legbensőbb gazdasági tényezőnek, a pénz érték-tartásának munkájába. Ezért dolgoztak, erre gondoltak mindig tevé-sükben és volt idő, hogy magukat is hajlandók voltak oda-dobni, csak hogy megmenthessék a nemzet legbensőbb élet-szervezetét. Most úgy éreztük, hogy egyszerre összedőlt minden. Valóság és ábrándok egyszerre hirtelen eltűntek. Csak aki végig élte, csak aki össze volt forrva a pénz drámá-

jával, az emlékezhetik arra, hogy micsoda sivár lelki ébredés követte nálunk a katasztrófát. Ebből a baljós világnézetből, siralomból menekülni kellett, menekülni kellett éppen akkor lelkileg, amikor testileg nem lehetett az országot elhagyni. Hiszen a napi gondok súlya naponkint szakadt reánk és azokkal meg kellett küzdeni, megfeszítetten és kiábrándultan. Ezért a csalódások és ijedelmek völgyéből egyetlen menekvés mutatkozott, egy helyen látszott fölöttünk egy darab mosolygó kék ég, vagy legalább egy kicsi csücske annak az azur mennynek, melyért érdemes föltekinteni és tovább is vonszolni az életet. Ez Hellas ege volt. Így kergetett a magyar pénzügyi katasztrófa és a lelki összehullás Homeroshoz és Homeros — az egyik Homeros — vezetett el Priamos özvegyéhez, Hekabé királynéhoz. Egyik Homeros, mondtam, mert nem egy, hanem két költő-óriást találtam és immár tíz esztendeje lesz, hogy Homeros Hekabéjának föltámasztásán fáradozom.

Hogy Hellasra s az Olympusra föltekintve rögtön nem más, hanem Homeros gígászi alakja meredt felém, arra maga a magyar irodalom megtanította minden hívét. Mert Homeros az az alakja a világ egész irodalmának, aki felé rajongásával egyszerre fordult a két nagy magyar költő-óriás: Arany és Petőfi. Arany János «Összel», zuzmarás magyar zord időben, szinte dideregve érzi Homeros fénylő hatalmát, és ezért kiáltja hozzá: «Maradj, Homér, fénydús egeddel, Maradj te most!» és a magyar költő zengő lelke mesterin megérzi a görög lánglélek egész lényét, mert így énekel:

Mert fájna most felhőtlen ég.
 Mosolygó, síma tengerarc.
 Élénk verőfényes vidék —
 Óh, fájna most nekem e rajz!
 Kék fátyol messze bérc fokán —
 Arany hajó, mely futva szegdel
 Bíbor habot...
 Ott kéken a Zeus-lakta domb...
 Fölötte lomb, alatta lomb.
 Árnyas berek, zengő liget, —
 Hullám-mosott gazdag virány —
 Fehér juhak s tulkok sereggel —
 Minő kép ez!...

De ugyanakkor a dalmoki versenyen Petőfi is Homeroszt hívja :

Halljátok Homért?
 Dalában a mennyei bolt
 Egy csendes örömmek örök mosolya.
 A honnan a hajnali bíbor
 S a déli sugár aranya
 Oly nyájasan ömlik alá
 A tengeri szőke habokra,
 És bennök a zöld szigetekre,
 Hol istenek űzik az emberi nemmel
 Boldog vegyülésben
 Játékidat, oh gyönyörű szerelem!...
 Minden mi világos.
 Minden mi virágzó
 Dalodban, oh koldusok őse, Homér!

Megtagadhatta volna-e valaki magától a mi korunk keserű sívárságában, hogy a csalódott ember, az összedőlő számsorok alól is mosolyogni akart és elindult, hogy keresse a «Hullám-mosott virány»-t, «mindent, mi világos, mindent, mi virágzó dalodban, költők atyja, Homér».

Ez az igazi története annak, hogy Hellasba menekültem és ez mentse ki azt a törtéte­semet, hogy nem tudtam már megállani a homerosi úton, — mentem Ilion felé, míg ködbevesző partjait megláthattam és megint másik felen. a pálmák ernyői közül csodálhattam a görög tájat, mikor a köd felszakadva hirtelen beléhullott a szürke-vörös sziklák recés szakadékaiba és fölöttük felragyogott havas kupolájával az Olympus hegye.

Én is, — mint valószínűleg az egész európai középosztálynak minden, gimnáziumot végzett tagja, mikor az iskolában az *Iliast* és *Odysseát* olvastatták velünk s annyi szóhüvelyezést, annyi első és második aoristost kellett végig szenvednünk és szótárba szednünk, — teljes félszázadéven át nem tudtam legyűrni magamban a megkínzott megfutamodásnak azt az érzelmét, mellyel ez a tanítási rendszer mindenféle görög költőtől messze elkergetett. Csak most, mikor előhaladt korban ismét hangosan próbáltam olvasni e nagy hexametereket, most kelt föl bennem az az érzés, hogy ebben a csodálatos nyelvben, magánhangzóinak si-

mogató és csilingelő zengzeteiben valamely rejtélyes harangjáték van elrejtve és úgy hallatszik a hangja két és fél ezredév múlva is, mint ha a tenger fenekére elsüllyedt város harangjainak a zúgása érne el hozzánk. Csengery Jánosnak köszönhetem s köszönöm most is igen töredékes görög tudásom mellett, hogy végig élvezhettem a két homerosi művet. Egyiket sem tudtam letenni kezemből, mikor hozzájuk kezdtem. Ma azt hiszem, hogy minden író és minden muzsikus így fog velük járni, amint fölséges zengzeteikbe belé kóstolt.

(Arra a kérdésre, hogy miért kell már most a homerosi kérdéssel kapcsolatban muzsikusról beszélnem, a feleletet tanulmányom végén találja meg az olvasó, ki odáig elkísér.)

A nagy varázs először akkor nyuggözött le, mikor bennem az a benyomás keletkezett, hogy micsoda hallatlan erővel kellett — nemcsak egykor, hanem mindig, tehát most is, ránk zúdulni ez óriási alkotásoknak, — amikor a költőnek a nagy költői hatás kedvéért nem kellett szigetről-szigetre, szájról-szájra szálló verseiben prothesis alkalmazásához fordulni. Prothesisen a rímeket értem, amelyek odakapcsolódnak a verssorok végéhez, hogy segítsenek a zengzeteknek: sem az *Iliás*ban, sem az *Odysseában* nincs rím, mert nem volt szükség rájuk. Arany János örök becsű *Prózai dolgozataiban* figyelmeztet bennünket arra, hogy a régi magyar versezettekben sem volt rím, mert a versnek nem volt reá szüksége. s a rímet, amint az olasz «rima» is elárulja, csak az Anjouk alatt hozták be hozzánk a trovatorék. Amint a régi görögben, úgy a régi magyarban is épp oly kevésé kellett az, amint hiányzik az arab, a héber és az egész keleti költészetből, viszont ennek ellentéte gyanánt megláthatjuk azt, hogy csak akkor jelent meg a görög verselésben a rím, mikor a hellén kultúra már átköltözött a latinokhoz és ott is, Bizáncban is a leoninus vers, a rímelő hexameter megszületik. Homeros verssorainak ez a hallatlan accord-szerűsége tette lehetővé azt is, hogy nem írták le költeményeit, hanem századról-századra vándorolhattak azok a lantosok zengő énekében. Itt megint jellemző, hogy a nagy zenei forradalmár, Wagner Richárd, akkor, mikor a zene-drámát megalkotta, tudatosan a görög

tragédia alapjaihoz akart visszamenni és ugyanakkor észrevette azt, hogy az északi, különösen a germán és még inkább az angol-szász népek toroka annyira göthös, magánhangzóik annyira kevésbé muzsikálnak, hogy még a mássalhangzókat is rímeltetni kell ahhoz, hogy a verssorokat zeneivé, lendületessé tegye. Ez történik később tudniillik a tipikus magyar rímmel, t. i. az asszonásban is, még inkább a germán világban, ott már a mássalhangzók rímeltetésére kell átmennünk, hogy fülünk elhiggye, hogy a költészet hullámozó fodrokon ringatózik, mert csak így tudjuk csakugyan élvezni azt, hogy «woge du Welle walle zur Wiege» és Siegfriednek elhisszük, hogy a Nothung dalból kihallatszik a vas és azután az acél csattogó hangja.

Attól félek, hogy közhelyet ismétlek, de magam egyéni vallomásának tartozom azzal, hogy az *Ilias* és *Odyssea* felnőtt korban történt első olvasásakor rohamszerűleg és ellenállhatatlanul tör ránk a szövegből az az érzés, hogy ebben a műben egy irodalom születik meg, talán az európai emberiség legnagyobb irodalma. Az «európai» irodalmat azért hangsúlyoztam, mert nem hiszem, hogy a fehér faj annyira bele tudna hatolni a színes fajok lelkébe, hogy akár az arab, akár a kínai, akár a japán költészetet a maga lelke szerint, de ugyanakkor annak az idegen fajnak a lelke szerint is igazán meg tudná érteni és csakugyan átélvezné azokat mind tudatos, mind tudatalatti hatásaiban. Ellenben mondhatom azt, hogy amint Európa első nagy eposzának megszületése Homeroson vagy Homerosokon keresztül teremt irodalmat, aképpen, aki először olvasta Vörösmarty *Zalán futását*, nem képes szabadulni attól az érzéstől, hogy ennek dobbanó és döbbenő verssorai-ból egy új irodalomnak, a modern magyar költészetnek a születése dübörög felénk. Éppen így mondhatom azt is, hogy aki először olvassa Arany János *Toldiját*, rögtön megérzi, hogy éppen evvel a művel egy nagy epikus adatott a világnak.

Most már kimondtam a világ irodalomtörténetének legveszedelmesebb szavát: Homeros vagy Homerosok? Hiszen éppen azért mertem hozzányulni ehhez az agyoncsepelt

Homeros-problémához, mert az minden századon és minden művelt nemzetén át, minden iskolai könyvön keresztül, az egész földtekén úgy átrágtta magát, mint egy folyton kopogó szű, mely a világirodalom minden történetének főgerendáiban helyezkedett el. Az én pénzügyi válságom, melyről elébb szóltam, oda kergetett, hogy legelőször közgazdasági alapon próbáljak megoldást találni a homerosi problémának, mégpedig kohászati alapon, hiszen egy nagy vasmű igazgatóságában munkálkodom.

A homerosi eposzok közgazdasági, kohászati kulcsa az *Iliás* XXIII. énekében van és csak annyi kell hozzá, hogy ezzel a kulccsal merjük kinyitni az antik lakatot. Megint közhelyet ismételek, mikor azt mondom, amit minden irodalomtörténet már külön-külön is bebizonyított és ami minden új száz esztendőben megint új magyarázóra akad, hogy az *Iliás* (most egyelőre csak erről beszéljünk) egyetlen hatalmas epikusnak az egységes műve, mely rendszeresen és folytonosan emelkedik és kétségtelenül a végkifejlésben, a XXIII. és XXIV. énekben éri el fölséges magasságát. Ezért a két énekért énekelt a költő, mert mikor hőse, Hektor, meghalt, ő is befejezi az óriás művet, szinte azt sem tudjuk meg, hogy a trójai háború eldőlt-e vagy nem, mert ő ott érzi a beteljesedést, amikor «képpen ment végbe lófékező Hektor gyászostemetése». (Talán nem is akarta tudni, hogy elesett-e Trója, mert az *Iliás* szerzője, tehát ez a homerosi költő, azt hitte még, hogy Oedipus boldogan megy vissza hazájába, holott később (a hangsúly a «később» szón van) ő lesz a legrettenetesebb tragédia sorsüldözött hőse a görög költészetben. Az *Iliás* páratlan egységes és emelkedő compositiója az esztetika és verstan legősibb szabályainak kánonszerű kitermelését foglalja magában. Már ebben is egészen más, mint a másik homerosi eposz, az *Odyssea*. Tudnillik az *Iliason* látszik meg először minden későbbi írói vagy zenei mesterműnek az a jellege, hogy megfordított óriásgúlának készül, vagyis az egész compositio a végére, a végkifejlődésre támaszkodik, mert a teremtő genie először a saját lelkében a véget teremtette meg s hogy ennek alapot adjon, vissza felé rakta alá a végkifejlést tartó alkotó elemeket. Beethoven fölséges mű-

veiben a mesterművészetnek ez a geológiai kiképződése annyira világosan látható s ezért visz ellenállhatatlanul tökéletes befejezéshez; nagy karmesterek sokat tudnak beszélni arról, hogy ha kotta nélkül akarják vezényelni a legnagyobbat, a IX. szimfóniát (ahol először tör bele a hangszerek bonyolult szövevényébe az emberi énekkar), már kezdettől fogva nem hallanak mást, mint a végső zengzetet. Tudniillik Schiller *An die Freude* főmotívumát, mert a felétörtet az egész mestermű s annak megszólaltatója. Ugyanez a helyzet az *Iliással* szemben: költő és hallgató lihegve várják a lényegét, a véget. Ez a vég a XXIII. és XXIV. ének, ezek nemcsak szervi részei a nagy hőskölteménynek, melyek nélkül azt elképzelni nem lehet, hanem egyenesen magának a költői tervnek a betetőzését hordozzák. Ez a két utolsó ének nem más, mint a hősi halál katakombaszerű kegyetlensége, amint azután minden nagy görög tragédiaíró ugyanilyen gúlat épít és ugyanilyen halál-máglyát rak föl, akár Aischylos, akár Sophokles, akár Euripides a neve. Mindegyikük mesterművében van valami az *Ilias* őszervezetéből, mert a költészet ezután sem Homerosztól, sem hőseitől, sem költészetének belső szerkezetétől többé szabadulni nem tudott. Az *Ilias* megítélésére tehát ez a Vég döntő. Akár ha a verstan szempontjából boncoljuk, akár pedig reá akarunk akadni arra, hogy költője ki volt, mely kornak, mely tájnak és minő kultúrának lehetett gyermeke.

A Vég közelg, Patroklost, ki Achilles fegyverzetében tört a trójaiakra, elejti Hektor, Ilion hőse, mire a duzzogó Achilles megindul és rohan a küzdelembe. Rettenetes harc után megöli Hektort, holttestét kocsijához kötve hurcolja hajóihoz. Nincs már más hátra, mint két temetés: Patroklosé és Hektoré. A nagy temetés a hősköltemény betetőzése. A legnagyobb hősnek, Achillesnek legszentebb kötelessége, hogy világraszóló emlékversenyt rendezzen Patroklos máglyájánál. Az achájok

Achilles szavát megfogadták.

Először a máglyát borral oltogatták.

Merre a tűz terjedt s állt hamuvá halomba

Hű társainak fehérülő csontjait zokogva

Kettős hájrétégbe színarany urnába,
 Len gyolcsba takarva helyezték sátrába.
 A máglya körül kört vontak, a halomnak
 Jó-sok alap-követ belebocsátottak :
 Felhányták magasra fölöttük a földet
 S mikor a domb megvolt, oszladozni kezdtek.
 De marasztalta Achilles mentőkhen.
 Letelepítette őket tágas körben.
 És hord a hajókról össze sok versenybért,
 Tripusokat, üstöt, paripát és öszvért,
 Hatalmas bikáknak sora kilépked.
 Sok szép övü nőt hoz és szürke vas ércet.

Itt rátaláltunk az *Ilias* közgazdasági kor-meghatározására, még pedig kohászati alapon. A fejedelmi emlékverseny legnagyobb dísze, a nagyszerű királyi mérkőzés legmagasabbra helyezett kincse, fejedelmek díja fejedelmi toron nem más, mint egynehány darab durva vasérc; megtanultuk, hogy a vas az *Ilias* korában rendkívüli ritkaság, hogy szinte drágakő számba ment, mert hiszen ma egy pár vasdarabért még falusi kiscigárdák sem indulnának el, hogy versenyt futtaszanak.

És kitünő fordítónk bölcsen hozzáteszi: «Szóval a nyertes majd otthon, mezei jószágán, öt évig is fedezheti vele vas-szükségletét».

A versből magából is kitűnik, hogy Argosban mily primitív a lakosság vasfogyasztása, mert a XXII. ének 831—835. sorai ezt mondják :

Keljenek, kik ezért versenyezni készek.
 Bármily messze vannak a nyertes földjei.
 Öt álló évig is jó hasznát veheti :
 Lesz elég készlete szántónak, pásztornak.
 Vasért a városba ha nem is fáradnak.

De még többet tanultunk meg, azt hogy abban a korban, amelyben az a Homeros énekelt, aki az *Iliast* megteremtette, a kohászat oly kezdetleges fokon állott, hogy a díszjuttalomnak kitűzött, tehát forgalomba hozott, «szürke vasérc» még csak a vas-megmunkálás első fokán sem esett keresztül. Ehhez a homerosi állapothoz képest már előrehaladt ipari fejlődést jelent Siegfried, ki az ősgermán erdő mélyén már

a vasat acéllá tudja kialakítani és így készült el a Nothung. Világos, hogy oly korszakban vagyunk, amikor még a kikészítetlen vaskő nemcsak a forgalom tárgya, hanem ritka értéket jelent. A bizonyítás maga hull a kezünkbe, mihelyst a másik nagy eposzhoz, az *Odysseához* hozzányulunk ; ekkor rögtön észrevehetjük, hogy a vas az odysseusi költemény korában nem csak nem ritkaság, hanem elterjedt használati tárgy, versenydíjnak ki nem tűzik. Ennek csodálatos árulója, amikor Kalypso az *Odyssea* V. énekében a hőst arra akarja csábítani, hogy felejtse el hazáját. A görög nyelv tökéletessége folytán mintha most is hallanók símogató és mézédés szavait : «Aiei de malakoisi kai haimiuloisi logoisi thelgei hoposz Ithaken epilesetaj» s akkor ezt súgja : «Nem vashól van a szív az én kebelemben». A vas drágaságáról és ritkaságáról sehol sincs egyetlen szó sem az egész *Odysseában*, sőt annyira közkeletű a vas, hogy mikor Odysseus nejét, Penelopét kell jellemezni, a költő ezt mondja :

Szeme mereven úgy állt héjja alatt,
Mint a kemény szaru vagy szilárd vasdarab.

Amint látjuk, Odysseus is költő, mert a vasat, amely akkor mindenütt közhasznú cikk, arra használja, hogy szembeállítsa a puha Kalypsót a kemény természetű Penelopéval. t. i. Penelope a féltékeny asszony és Kalypso a szerető.

Az *Odyssea* «Homerosa» nem hősi bárd, hanem regős dalnok, sőt muzsikus, hiszen kontrapunktra komponál: Penelopét Kalypsóval szemben a vasmotívummal köti össze.

Ha megmaradunk megfigyelésünknel, akkor kezdenek lehullani azok a homályos fátylak, melyek az *Ilias* szerzőjét takarják. Az *Iliast* úgy ellepték már a mai napig az irodalomtörténet folyondárjai és iszalagjai, hogy a fölséges épületet eltakarták és eltakarták különösen fölkapaszkodásukkal a költőt és korát. Babits Mihály *Az európai irodalom története* című standard művében nagyon közel jutott álláspontomhoz. Ő ezt írja az *Iliasról* : «A hatalmas épület egyetlen agy constructiója, egyetlen fölséges poeta, azaz «megcsináló» mestermunkája. Egy másodiké talán az *Odyssea*. ez biztosan sokkal későbbi és egészen más hangulatú. Már

az ókorban külön költő művének tartották». Igaza van Babitsnak abban is, hogy a német nyelvészeti tudománynak az az erőlködése, hogy el akarta hitetni, legalább is a tudományos világgal, azt, hogy az *Iliast* és az *Odysseát* népies énekekből állították össze, sőt mindkettő úgyszólván szerző nélkül, saját magától készült, ez ép oly tarthatatlan, mint az a kísérletük, hogy végül úgyszólván boncasztalra tették Homeroszt, hogy agyon etymologizálták, kijelentve, hogy neve voltaképp «összeállító»-t jelent. Ezzel azután a philológusok meg is ölték a saját külön Tan-Homerosukat, mert nincs a világon sem költő, sem muzsikus, aki az *Ilias* olvasásakor ne érezte volna mindjárt ki, hogy ez az isteni nagy költemény egyetlen nagy költőnek s nem egy alkalmi korlátolt felelőséggű részvénytársaságnak a terméke. De éppen így vagyunk egy másik, szintén egységes művel, az *Odysseával* is, amelynek le nem írt szövegébe, míg szigetről-szigetre vándorolt, több «vad» sor is belé kerülhetett, ámde az *Odysseát* is külön egységnek látjuk, mihelyst megtanultuk azt, hogy ennek a költeménynek semmi köze sincs sem az *Iliashoz*, sem az *Ilias* Homerosához, sőt még ahhoz a műfajhoz sem. Mert míg az *Ilias* egy tragikailag fölépített gúla, hősköltemény formájában, addig az *Odyssea* pompás és érdekfeszítő kalandregény, mely rendkívül leleményes csattanókkal szolgál és mesemondása tele van bájjal és izgalommal; szerkezetéből teljesen hiányzik akár Aischylos, akár Euripides gránit építménye. Ha úgy tetszik, az *Odyssea* Jókai Arany emberének a görög őse. Babits helyesen mondja róla: «Félig népmese, félig kalandregény»; vagyis egészen Jókai, csak az a baj, hogy az összes meglepő kalandjainak csodálatos fordulatait nekünk az iskolában már előre elárulták. Lelkileg úgy jártunk vele, mint hogyha a gyermeknek előre elárultuk volna, hogy hogyan viszik be a karácsonyfát a szobába és azután mondanók el neki, hogy a Jézuska most fog berepülni. Másként az *Odysseát* nem homerosi műnek, hanem Az arany embernek olvasnók, és hogy mennyire más költő rejtőzik az *Odyssea*, mint Homeros *Iilasa* mögött, azt leginkább a legújabb angol kutatás mutatja, mely abból a föltételből indul ki, hogy az *Odysseát* nőnek kellett írnia.

Homeros személyének és korának fölismeréséhez azonban egy másik nyomon is el tudunk jutni, mely ugyancsak a mi irányunkban vezet. Hogy még egyszer Babits eredményét használjam, ő igen élesen mutat rá, hogy Homeros lángelméjének bősége legtökéletesebben hasonlatainak csodálatos képsorozatában tündöklük. Az egész későbbi európai irodalomban, minden ismert nemzetet összefogva, megállapíthatunk annyit, hogy hasonlatok termelésében csak Dantét és Shakespeare-t állíthatjuk egyenlő társul Homeros mellé, tehát azt a két nagy költőt, akit az olasz, illetőleg az angol költészet legmagasabb képviselőjének ismerünk. Pedig sok száz év óta sok százezer költő próbálkozott azzal, hogy a világ képét a maga lelkének hasonlatává varázsolja! Helyes Babitsnak az a megfigyelése, hogy Homerosnál úgy érezzük magunkat, mintha a költő által élénk varázsolt cselekmények alatt még egy fali fríz vonala vonulna végig, amelyet hasonlataiból font nekünk. Lehet, hogy magyar irodalomtörténészünknek és költőnknek ez a pompás jellemzése egyformán állhat mind a két nagy költői műre, az *Ilias*ra és *Odysseára* egyaránt, de tagadhatatlan az, hogy ebben a kettőben két egymástól teljesen idegen fríz látunk és mikor az *Ilias* költői csarnokába belépünk. ebben egészen sajátos fríz szalad körbe a falon örök lomb- és virágfűzéireivel; tökéletesen más ennek a költői csarnoknak díszítési stílusa, mint azon másik palotáé, amelyet Odysseus és Penelope ágyasházában rajzol az a másik költő. Két külön stílus, két külön éghajlat, két külön földrész, két külön növény- és állatvilág. Feledhetetlenül megfigyeljük, hogy az *Ilias* fölséges hasonlatfűzéinek leggyakrabban ismétlődő falképe az oroszlán. Nincs semmi más hasonlat, amely annyiszor eszébe jutna az *Ilias* költőjének, mint az oroszlán; szinte látjuk, hogy ettől fél. evvel ébred és evvel álmodik. Előfordul, hogy ugyanabban az énekben háromszor egymásután következnek az oroszlánhasonlatok. Ebből az következik, hogy az *Ilias* költője oly földrészen élt, hol az állatok királya belebömbölt a napi életbe és ennél fogva a költészetbe. Ez természetes. Az a földrész, ahol ez történik, ahol az *Ilias*nak meg kellett születnie, Kis-Ázsia. Azóta a török és arab költészet zsúfolásig tele van az oroszlán

alakjának vetítésével, annyira, hogy ez teljesen háttérbe szorít minden más költői látomást. Evvel szemben a másik műben, az *Odysséában*, szintén szerepel ugyan a «szakállas oroszlán», szintén szimbólum is, de annyira elkeveredik a többi hasonlat között, hogy az *Odysséában* nincs több oroszlán, mint Petőfi Sándor összegyűjtött költeményeiben. Az *Iliasban* az oroszlán uralkodik, ami természetes, hiszen keleti embernek annyira megszokott állata az állatok királya, hogy több nevet ad neki, éppen úgy, mint a magyar paraszt az ő két legmegszokottabb állatának, a lónak és kutyának, egész sor elnevezést ajándékozott; változó nevekkal becézi őket. Ezért van az, hogy az ó-testamentumban, mind a Királyok könyvében, mind a Krónikák könyvében, mikor az ass ír király megfenyegeti a zsidókat, azt mondja: «Én egyőztem Árpád királyt», ez a szó pedig «homokszínű oroszlán»-t jelent, s ugyanezt a nevet viseli a mi honalapítónk, diadalmas Árpád.

Az *Ilias* megszületése óta a görög világ teljesen megváltozott és az *Odysséában* teljesen más képet mutat. Még az istenek is teljesen megváltoztak és más Olymposon éltek. Ez annyira igaz, hogy az első Homerosnál az *Ilias* XVIII. énekében, mikor Thetis istennő kérésére Hephaistos, a tűz istene (kit a római világban Vulcanusnak hívnak) Hektor számára csodaművű pajzsot készít, ott ül mellette a felesége, Charis, a kegyes. Ellenben az *Odysséában* Hephaistos felesége Aphrodite, Vénus. Az összes német philológusokkal szemben laikus és műkedvelő létemre merem élesen felállítani azt a tételt, hogy mindent el lehet hinni, csak azt nem, hogy valamely görög költő összezavarta volna a saját mitológiáját és ne ismerte volna a saját isteneit. Hiszen ott ezekhez az istenekhez oly közel voltak, hogy mikor az *Iliasban* a máglya tüze nem akar meggyúladni, hirtelen elküldenek az istenekért, hogy fujtassák a lángot. Ebből világos, hogy két külön mitológia volt. Az egyik az *Ilias* korában, és ezt énekelte meg az első Homeros. A második Homeros pedig akkor énekelt, több mint száz évvel később, más földrészen és más éghajlat alatt, amikor már az istenek is megváltoztak. Szó szerint mondhatjuk nemcsak azt, hogy két külön Homeros

volt, akiknek semmi közük egymáshoz, kivéve azt, hogy mindketten görögül daloltak, hanem két Olympos is volt, aminek a bizonyítása könnyű. Aki járta Kis-Ázsia partvidékeit, mint magam is, annak mutatnak egy messze halmot, mely állítólag a száműzött pún királynak, Hannibálnak, a sírját jelentené. E fölött a távolban vannak Trója romjai, amelyekről Schliemann genialis ásatásai kiderítették azt, hogy egymás alatt hét város volt ott, s ezek között az a priamusi Ilion, melyről az *Ilias* költője énekel. Ezt a tájr képet egy hegy zárja be, mely nem is túlságosan magas, messziről agyagfalak látszanak. A hegyet Olymposnak hívják. Ez az első Homeros Olymposa. Aki azonban elmegy Szalonikibe, az Aegei-tenger mellett talál egy nagy hegyet, amely csupa szakadék és tetején mosolygó hókupola. Ezt a hegyet is Olymposnak nevezi minden görög. Amint két Homeros volt, úgy volt két Olympos is, egymástól nagy távolságban. Mihelyst ezeket megismertük, akkor a Homeros-rejtély elvesztette minden rejtelmességét. A megfejtés tehát az, hogy Kis-Ázsiában az ottani Olympos lábánál született egy költő-óriás: ez az *Ilias* szerzője, akit Homerosnak hívtak, és mikor sok száz esztendővel később a görög nép az Aegei-tenger partján kultúrát teremtett, az itt látott nagy hegyre ép úgy átvitte a kisázsiai Olympos nevezetet, amint az itt született új nagy költőjének, az *Odyseea* szerzőjének, hogy őt felmagasztalja, a kisázsiai nagy Homeros nevét ajándékozta.

Semmi sem érthetőbb, mint ez, hiszen Hellasban nem viseltek családneveket és ezért az, aki a görög bölcsészet történetét csak felületesen is lapozta, emlékszik arra, hogy ugyanavval a névvel hány filozófus jelenik meg különböző korokban és különböző szigeteken.

HEGEDÜS LORÁNT.

A MAGYAR THÁLIA ELSŐ LÉPÉSE.

— Az első magyar színelőadás 150. évfordulójára. —

A magyar színészet története hosszú ideig szakadatlan hősi küzdelem a közönnyel, nyomorral s az idegen színjátszással. Az a félszázadnyi erőfeszítés, mely az első színtársulat szervezkedésétől a Nemzeti Színház megnyitásáig terjed, egyike a magyar művelődéstörténet legdicsőségesebb mozgalmainak, telve megpróbáltatásokkal, de fölemelő mozzanatokkal is. Ebben az időben a magyar Thália nemcsak kulturális feladatot szolgált, hanem nagy nemzeti hivatást is teljesített. Az áldozatos hivatásérzetnek és a hősi helytállásnak bámulatos teljessége töltötte el azoknak a szegény színészeknek a lelkét, akiket nem tört meg a nyomor, nem félemlített meg a jövőnek a kilátástalansága s nem csüggesztett el a rideg közöny és a kaján rosszindulat. Ha csakugyan a szeretet a leghatékonyabb fegyver, nekik valóban nagyon kellett szeretniök háládatlan pályájukat, hogy végül mégis győzedelmeskedtek a tömérdek nehézségen, mely útjokat állta.

Ezek a nehézségek főként abból eredtek, hogy nálunk a színjátszást nem a természetes fejlődés hívta életre, hanem egy politikai mozgalom, a II. József halálát követő nemzeti visszahatás. Hiányzott nálunk a színjátszás első feltétele: a városi élet. Nemesak hagyományai nem voltak a magyar színjátszásnak, hanem külső feltételei is hiányoztak: nem volt színház, nem volt drámairodalom s nem volt közönség. Ami kísérlet bármelyik irányban eddig történt, jelentéktelen dilettáns próbálkozásnál nem mondható többnek.

Színészetünknek legrégebb emléke az a játszási engedély, melyet I. Lipót király adott Felvinczy Györgynek, ennek a sorsüldözött, tönkrement embernek, aki latin nyelvű folyamodványban kért arra engedélyt, hogy maga mellé veendő társaival tragédiákat és komikai játékokat adhasson elő, melyeket azzal dicsért meg folyamodványában, hogy többet használnak a tömegnek, mint a szemfényvesztők és kötéltáncosok ijesztő mutatványai. Az engedélyt megkapta s a hagyomány szerint csakugyan tartott is előadásokat. Színpadul Kolozsvárott egyik háznak kinyúló fedele által borított hiúja (padlás)

szolgált, ennek széles ablakából tartották előadásait, a közönség pedig az utcán állt. Egészen kezdetleges vállalkozását nem kísérte a kívánt siker s magának Felvinczynek további sorsáról sem tudunk semmit.

Utána csaknem egy századig híre sincs a mesterségből űzött magyar színészkedésnek. A színelőadások iránt az érdeket addig csak az iskolai színjátékok fejlesztették s csak az iskolák színjátszó diákjai pótolták a színészek hiányát. S ez sokat jelentett, mert ezekből a diákokból kerültek ki az első magyar színészek s az iskolai színjátszás hagyománya nélkül képtelen lett volna az újjáébredés korában a magyar színészet boldogulni.

Annál nagyobb lendületet vett hamarosan nálunk is a német nyelvű színjátszás. Épületet is boesátott rendelkezésére a két testvérváros tanácsa. Pesten az ú. n. Rondellában játszottak. A várost körülvevő várfalnak kerek alakú záró bástyatornya volt ez, a hajóhíd fejeánél. A török világban egyideig mecsetül is szolgált, később lomtárnak használták s csak 1773-ban alakíttatta át színházzá a pesti tanács egy német gyermektársulati igazgató kérésére. Csak mintegy 500 ember befogadására volt alkalmas, színpadja is kicsiny volt, látványos darabok díszleteinek a befogadására alkalmatlan. Meglehetősen dísztelen külseje miatt Déryné *Bagolyodúnak*, vagy alakja után *szárazmalomnak* nevezi Naplójában.

Budán már sokkal alkalmasabb épület állt rendelkezésükre a Várszínházban. Eredetileg karmelita apácák temploma volt ez, melyet a rend feloszlatása után II. József császár Kempelen Farkasnak, a magyar ezermesternek tervei szerint színházzá alakíttatott át a Budára helyezett udvari főhivatalnokok kérésére, kik Budán, az akkor még semmi szórakozást sem nyújtó, unalmas faluban nem győztek eleget sovárogni az előbbi helyükről, Pozsonyból könnyen megközelíthető bécsi színház után.

Így Pestet és Budát csakhamar mint a német szellem egyik diadalmi helyét kezdték emlegetni, úgy hogy egy Frendel István nevű nyugalmazott cs. kir. százados megérezte ennek visszasságát s 1779-ben egy német nyelvű röpiratban (*Entwurf zu einem ungarischen Nationaltheater. In einer Rede an das Vaterland*) igyekezett a magyar nemzeti féltékenység fölkelésével erre a szégyenletes helyzetre s magyar színészet létesítésére eszméltetni a nemzetet. A röpirat csakugyan visszhangot is keltett, de egyelőre csak az írók között. Erőteljesebben ez a «Magyar színház-társulat» alakítására irányuló vágy csak II. József császár halála után nyilvánulhat.

Az erősen föllángoló nemzeti visszahatás mint a magyar nyelv

művelésének s a nemzeti érzés erősítésének egyik hathatós eszköztét őhajtotta egy színjátszó társaság létesítését. Ennek nyomában egyre általánosabbá vált annak hangoztatása, hogy a nemzeti becsület követeli egy színtársulat szervezését, melynek hivatása az elárvult magyar nyelv terjesztése mellett a jó ízlés szolgálata az idegen vándorszínészek ízetlen komédiái ellenében. *Nemzeti* üggyé válik egyszerre a színészet ügye s szerencsésen kapcsolódik bele egy Európa-szerte forrongó eszmébe: a nemzeti játékszín eszméjébe. A XVIII. század folyamán fejlődik ki ez a németeknél, amikor a játékszín tudatosan az egész nemzetre ható intézményként kezdik becsülni és ennek hatása alatt szervezett, állandó színtársulatok alakulnak s 1767. április 22-én elsőnek megnyílik a hamburgi nemzeti színház.

Nálunk is az indítja el helyes útra a színjátszás ügyét, hogy ez mint nemzeti ügy az egész ország figyelmét magára vonja s egyre szélesebb körű nyilvánosságot foglalkoztat. Három tény állapítható meg teljes határozottsággal azokból a propaganda-iratokból, cikkek-ből és eszmecserékből, melyek ekkor a színészet ügyével kapcsolatosak. Egyik az, hogy mindezek középpontjában a magyar nyelv kérdése, a magyar nyelv iránt való érdeklődés áll. A másik: egyhangú megállapítása annak, hogy a színjátszás jótékony hatást gyakorol a társadalmi erényekre és a közerkölesre. A harmadik: az a meggyőződés, hogy a színészet fejlesztően hat a drámairodalomra.

Az országos lelkesedés nem hozta meg a remélt eredményeket. Az országgyűlés elmulasztotta a magyarosítás két rendkívül fontos intézményének: az Akadémiának s a nemzeti játékszínnek szervezését. Helyette ez utóbbit a társadalom karolta fel, de a fellobbant szalmaláng hamar lelohadt s a terv nélküli lelkesedés hat esztendő múlva veszendőbe hagyta menni az egész értékes kezdeményezést.

Az irodalom, főként a folyóiratok lelkes buzgalommal igyekeztek hangulatot kelteni az ügy mellett. Különösen a Bécsi Magyar Kurir hangoztatta a magyar nyelvű színészet szükséges voltát. Egyebek közt ezt írta: «Hogy pedig a magyar nyelv annál hamarabb folyóbbá legyen és elterjedjen, a comédiákat legjobb nyelvkoresolyának állítom. De bezzeg hol vannak azok a magyar hazát és nemzetet szerető hazafiak, kik ezeket némiképpen segítenék, — íme, mind oda vannak, elváltoztak, sőt maguk udvarában most is idegen comédiásokat fizetnek».

Ha kevés számmal is, de mégis előkerültek ezek «a magyar hazát és nemzetet szerető hazafiak». Már az első hírekre társaságot szervezett néhány lelkes ifjú, jobbára egyetemi hallgatók: Petheő

Ádám, Soós Márton, Horváth János és Baranyi Balázs; de szándékuk «azon első zsengejében megfűlt». Nem juthattak színházi épülethez; tervük egyébként is kissé merész volt, mert hiszen színészi képzettségük valamelyes iskolai gyakorlatnál többre aligha terjedt.

Jelentékenyebb volt az a társaság, mely Kazinczy Ferenc vezetésével verődött össze s tagjai közt az előbb említett, lelkes ifjakon kívül ott volt gróf Ráday Pál és Kelemen László is. Rádayt barátság fűzte Kazinczyhoz, kivel komaságot is tartott. Már családi hagyományainál fogva is lelkesedett minden művészetért s szíves örömet állott olyan társaság élére, mely főcéljául az elhanyagolt anyanyelv ápolását és terjesztését vallotta. Műveltsége s tapasztalati ismeretei nagy hasznára voltak a szövetkezésnek, társadalmi rangja és köre pedig a társaság külső tekintélyét növelte nagy mértékben. Sokat köszönhetett neki az ügy. Erről Kazinczy is bizonyosságot tesz, mikor ezt írja róla: «Midőn a társaság egybeállott 1790-ben, neki köszönhette mind organisatióját, mind leckéztetéseit... Ráday nélkül a sok ellenkezésekkel küzködő dolog könnyen elsüllyedhetett volna».

Még fontosabb volt Kelemen László bekapcsolódása az ügybe. Órá várt az első magyar színigazgatónak szép, de terhes szerepe, tövises pályája. A pesti katolikus egyház magyar kántorának volt a fia, jogi tanulmányokat végzett s mint ügyvéd valószínűleg Grassalkovich herceg gödöllői uradalmának lett ügyészévé. Még mint juratus külföldön is megfordult s keserű érzéssel tapasztalta a magyar nemzet elmaradottságát és elidegenedését. Láta külföldön a színészet fejlesztő hatását a nemzeti érzésre s ez idő óta folyton egy állandó színház alapításának gondolatával foglalkozott. Esméjét és törekvését lelkesülten karolta fel Ráday Pál és Kazinczy Ferenc is. Kelemen elébb mint műkedvelő-pártfogó akart élére állni az ügynek. Valószínűleg Soós Mártonék kísérletének is ő volt az értelmi szerzője, de egyelőre csak háttérben kívánt maradni. Az események azonban hamarosan kiszóltották tartózkodásából. Kazinczy ugyanis «Egy nyitramegyei hazafi» aláírással lelkes felhívást bocsátott közre a *Hadi Tudósításokban* s ebben a magyar nyelv művelésének eszközéül a szépnem bevonásával Pesten magyar nézőjáték-hely felállítását sürgette s költségeinek fedezését a főemberektől várta. Ez utóbbi remény nagyon alaptalannak látszott az akkori viszonyok közt. A főrangúak külföldön ugyan nem sajnálták a pénzt a színházra, de itthon tudomást sem vettek róla. Bécsben az udvar, mikor már megelégték a színházra fordított költségeket, magyar mágnásokat nevezett ki igazgatókul, kik roppant összegeket tékoztak erre a szenvedélyükre. Egy Koháry gróf 60,000 frtot, egy Esterházy gróf valamint egy,

Ráday gróf egész nagy vagyonát pazarolta el a bécsi színészetre. Kazinczy felszólítására mégis visszhangul, «Egy hazafi» (valószínűleg gróf Ráday Pál) jutalmat tűzött ki azon játszó seregnek, mely illendően felkészülve a Kazinczytól fordított *Hamletet* Budán eljátssza. Felhívta mindazokat, kik ilyen előadásban résztvenni s a netán alakítandó társulat tagjává szerződni hajlandók voltak: jelentkezzenek Stromayer budai könyvkereskedőnél, hol *Hamlet*ből kaptak egy példányt s az ügy bővebb megbeszélése végett Kelemen Lászlóhoz utasították őket.

Kelemen előtt az a cél lebegett, hogy a *Hamlet* eljátszása után is együtt tartja a társaságot, mint törzsét egy magyar játszó-társaságnak, amelyről azt remélte, hogy állandósítja majd az országgyűlés Pesten vagy Budán, sőt az ország nagyobb városai meglátogatásának a gondolata is már ekkor fölmerült lelkében. Ez utóbbi tervért sem Ráday, sem Kazinczy nem lelkesedett, mert ők minden eszközzel Pestet óhajtották az irodalom központjává emelni.

Az előadásra jelentkezettek szeptember 21-én gyűlnek össze s «Nemzeti Magyar Jádzó Színi Társaság» néven társulattá szervezkednek, melynek törzstagjai: Baranyi Balázs, Horváth János, Kelemen László, Nemes András, Popovits András, Ráth Pál, Rózsa Márton, Szomor Máté és Ungváry János, négy nap mulva még Fülöp István, továbbá Moór Anna, Nagy Erzsébet, Nagy Mária és Termetzky Franciska leányasszonyok csatlakoztak hozzájuk. Kelemen nem maradhatott meg továbbra is eddigi tartózkodásában: a játékosok toborzása és betanítása, a társulat szervezése s a játékedély megszerzése minden idejét igénybe vette s jogi készülséget követelt. Döntött tehát s lemondva irigyelt állásáról, lemondva jegyeséről s szakítva minden előítélettel, mint igazgató állt a szervezkedő társulat élére.

A társulat becsvágyát különösen az ösztönözte s a boldogulás reményét is az táplálta benne, hogy a király koronázására összeseregülő Karok és Rendek előtt mutathatják be művészetüket s szerezhetnek megbecsülést a magyar színjátszásnak. Erre már április 10-én eszméltet Péczeli *Mindenes Gyűjteménye* ezekkel a szavakkal: «Mely nagy előmenetelére szolgálna nyelvünknek, ha a bekövetkezendő országgyűlésen már magyar teátrum magyar nyelven szórakoztatná a közönséget!» Ez a remény csalókanak bizonyult, mikor köztudomású lett, hogy II. Lipót a rossz utak és az őszi időjárás miatt elhalasztja a koronázást, majd közölte a Rendeikkel, hogy Pozsonyban koronáztatja meg magát s 1790. november 3-ra ide hívta össze az országgyűlést.

Most már legalább a Rendeknek szerették volna bemutatni képességüket, mielőtt ezek Pozsonyba távoznának. Valami nagy megértést és méltánylást ezektől sem igen várhattak, mert mikor az albizottságokban szó került a theátrumról is, a követek nem nagyon lelkesedtek érte, sőt az egyik kifakadt, hogy «a magyar sohasem tetie magát bolonddá; lehet művelni a nemzetet komédiázás nélkül is. Nem válik a magyar méltóság díszére a bohóckodás».

Szegény színészeink ennek ellenére is nagy lelkesedéssel látnak munkához, de mindjárt az akadályoknak egész dandárával találják szemközt magukat. Nagy akadály volt mindjárt jogi helyzetük rendezetlensége. A magyar színészet ügyét egyik hatóság a másikra igyekezett áthárítani: Pest vármegye Pest városára, ez Budára, mindhárman a Helytartó Tanácsra, ez megint a kancelláriára. Nem volt színházi törvényük s ami a legnagyobb baj volt, nem állt rendelkezésükre színházi épület, nem volt színpaduk, nézőterük, nem volt ruhatáruk, nem voltak díszleteik és kellékeik. Nem voltak színpadi íróik, nem volt színpadi nyelv, sőt azzal sem voltak tisztában, honnan remélhetnek közönséget. Buda teljesen német volt, Pestnek csak csekély része magyar; a két város egész magyarságáról azt írták, hogy számra nézve nem több, mint a rácok vagy a görögök.

Mindez nem törte le fanatikus hitüket és tettvágyukat. Ami a színházi épületet illeti, nem gondollhattak másra, csak a város két közsínházára: a Várszínházra és a Rondellára. Ez azonban mind a kettő jogerős szerződéssel német kézben volt. Tuschl Sebestyén pesti polgár bérelte őket, ő pedig gróf Unwerth Emánuelnek adta ki albérletbe. Unwerth hallani sem akart arról, hogy alkalmat és módot adjon nekik színházai bármelyikében is magyar színjátékok tartására. Ezen nem csodálkozhatunk, hisz a kérés teljesítése anyagi érdekeibe ütközött volna. Kazinczy is sikertelenül kilincselte végig a hatóságokat, hogy játékedélyt szerezzen számukra s végül is visszavonult eredmény nélkül. A társulatot egyre jobban nyugtalanította az a hír, hogy az országgyűlés Pozsonyba távozik. Nem szerették volna, hogy a Karok és Rendek magyar előadás megtekintése nélkül távozzanak. Ezért úgy határoztak, hogy a színháztulajdonos városok tanácsához fordulnak. Ez sem látszott valami sok eredménnyel biztató lépésnek. Mindkét tanács erősen német érzésű volt. Hogy milyen érzülettel viseltettek a színészek iránt, jellemzően mutatja egy adoma. Egyik deputációzás alkalmával egyik tanácsbeli úr gúnyosan azt kérdezte tőlük: «Hát van-e keudteknek Hantzburstyok is már?» Erre egy a színészek közül, kezével a kérdezőre mutatva, így szólott: «Ha szükségünk leszen reá, reményljük, alkalmatost arra is találunk».

Az országgyűlés elköltözésének napja mindinkább közeledett s a társulatot egyre jobban nyugtalanította, hogy, ha nem válthatják be már meglehetősen köztudomásra jutott szándékukat, nem tarthatnak előadást, ez a felsülés az egész ügyet kompromittálja. Kelemen erre igen radikális lépésre határozta magát: arra, hogy Pest vármegye támogatását kéri, amelyről tudta, hogy készséggel sikra száll minden nemzeti ügy támogatására. A megyében csakugyan erős támaszra találtak. A megye annál inkább magáévá tette ügyüket, mert hivatkoztak arra, hogy milyen nagy veszedelmet jelentenek a széltében elszaporodó német színházak. Általuk a német nyelv terjed, «a magyar nyelv ellenben míveletlen és megvetve marad, úgy, hogy végtére a nemzeti karakter is elváltozik s mikor észre sem vesszük, a Magyar a Magyarban föl sem találatik». Joggal hivatkoztak arra, hogy «soha talán egy nyelv gyarodásának sem állottak oly sok akadályok ellent és semmiféle nyelv, mind kívülről, mind belülről nem oly elnyomatott, mint a magyar nyelv. Annyi körülmények tódultak össze ezen nyelvnek elnyomására, hogy féltő vala, nehogy végtére eltörültesse, mert már annyira ment a dolog, hogy a magyar az ő magyar anyanyelvével egyedül nem boldogulhat az ő hazájában». Kérték a megyét, «mint minden közhasznú és a nemzet dízére szolgáló jószándéknak elősegítőjét», járjon közben a Helytartó Tanácsnál, hogy engedélyt nyerjenek «mindenütt az Országban magyar nyelven víg és szomorú játékokat játszani és arra való játékszíneket felállítani, de kiváltképpen a pesti és budai theatrumon magyar játék-mesékkal kedveskedni a magyar közönségnek».

A társulatnak ez a lépése nemcsak hatalmas pártfogót szerzett, hanem taktikailag is bölcs lépésnek bizonyult. Kifejezésre juttatta azt, hogy a társaság tudatában volt annak, hogy a nemzeti szempontból oly veszedelmesen megerősödött német színészetet meg kell támadni s biztos pozíciójából ki kell mozdítani. Erre a feladatra is hivatottnak érezte magát a társulat.

A vármegye kedvezően fogadta kérvényüket s október 16-án feliratot intézett érdekükben a Helytartó Tanácshoz. Ügyes fogással főként azt hangoztatta, hogy a színészek szándéka az ország legtöbb városának óhajtságával találkozik. A teátrum élvezetében a német nyelvben járatlanokat óhajtják részesíteni. A magyar nyelvű osztály eddig meg volt fosztva a színházi élvezetektől, mivel eddigelé csupán német nyelvű játékokat adtak elő. Mivel bizonyosak abban, hogy egy ilyen Institutum az édes hazai nyelvnek kipallérozására a lehető legsikeresebb eszköz, az egyenlőség szempontjából pedig kívánatos, hogy azon haszonban, melyet eddig idegen kóborlókra és a nemzet

iránt hálátlanokra pazaroltak, miéinket is részesítsék, teljesüljenek tehát most a hazai nyelven szólaló actorok kívánságain.

Amíg Pesten ezek a mozgalmak folytak, gróf ZichyKároly országbíró intézkedésére gróf Majláth Pál kancelláriai személynök kezébe vette a színészek kérelmét s 13-án engedélyt adott arra, hogy a társulat Budán és Pesten magyar színi előadásokat tartson. Mivel azonban a bérbe adott városi színházakról intézkedni nincs joga, ajánlotta, hogy próbáljanak megegyezésre jutni a német színházak igazgatójával.

Így Kelemen kénytelen volt Unwerthhez fordulni. Október 16-án felkereste a gróft s azt kérte tőle, hogy engedje át színházait azokra a napokra, amelyeken a német színészek nem játszanak. Unwerth azonban megmaradt eddigi rideg álláspontja mellett s nem volt hajlandó egy estére sem átengedni színházait. A társulat bizottságot küldött a grófhhoz, hogy engedékenységre bírja, de ez maga elé sem engedte őket. Ennek láttára Kelemen elhatározta, hogy az országgyűlés elé terjeszti az ügyet. De tudatában volt annak, hogy csak valami befolyásos mágnás pártfogó segíthet rajtuk a grófi bérlővel szemben. Kazinczy közvetítésével gróf Ráday Pál járt közben ügyükben, aki gróf Zichy Károlyt is megnyerte s vele együtt meglátogatta Unwerthet, aki erre látszólag engedett konok álláspontjából. A két hatalmas pártfogó emyivel meg is elégedett, úgy hogy a megállapodást a színészekre bízták. Unwerth súlyos feltételeket szabott. Hajlandó volt hat előadást engedélyezni, még pedig a hétfői napokon Budára, a szerdaiakon Pestre, de kikötötte, hogy a bérleti bevételek őt illetik. A szegény magyar színészek nem gondoltak arra, hogy az élelmes német bérlő lelketlenül kifosztja őket, ők csak arra gondoltak, hogy az idő veszedelmesen előrehaladt s a bemutatkozás vágya egészen uralma alatt tartotta őket, október 18-án elfogadták a méltánytalan szerződést s egy hétre, október 25-re már ki is tűzték az első előadás napját.

De még mindig merült föl akadály. Az előadás előtti nap n, október 24-én gróf Ráday Pál, aki a szerződés megkötése idején vidéken tartózkodott, visszaérkezése után meglátogatta a színészeket, akik éppen próbát tartottak. Felháborodva értesült tőlük Unwerth lelketlenségéről. A próbára benézett Unwerth is, hogy szimatolódzék a bérleti jövedelem után. Rádaynak, saját kifejezése szerint, «nem fért a gyomrába» Unwerth kapzsisága s szemére lobbantotta méltánytalanságát. Unwerth a megbántottat játszotta s tettettet felháborodásában visszavonta a magyar színészeknek már megadott játszési engedélyt. A társulat nagyon megijedt, úgy látták, hogy a helyzet

reménytelenül felborult. Kelemen Pest város tanácsához fordult, ez meg Tuschl Sebestyén, a főbérlő útján gyakorolt nyomást Unwerthre, Ráday pedig főúri barátait küldte el hozzá. Az előkelő közbenjárókkal szemben megenyhült Unwerth műharagja s nagy kegyesen engedélyt adott a két első előadás megtartására.

Így hát Kelemen buzgólkodása végül mégis győzedelmeskedett a tömérdek nehézségen. Milyen lélekölő harcot kellett folytatnia az igaztalanság, méltánytalanság és kíméletlen üzleti számítás ellen! De nem vesztette el hivatásérzetét s színészei megtarthatták az első magyar színházi előadást 1790. október 25-én Budán a Várszínházban. Követte ezt két nap múlva, október 27-én Pesten, a Rondellában, a második előadás. Mindakét alkalommal Simai Kristóf kegyesrendi tanárnak *Igazházi*, egy kegyes jó atya című öt felvonásos «mulatságos» játéka került színpadra. Egy tudósítás szerint a felvonásközökben egy nógrádi cigánybanda, melyet valószínűleg az országgyűlésre érkezett követek hoztak magukkal, magyar dalokat játszott.

Önkéntelenül fölmerülhet az a kérdés, miért mondtak le a színészek arról, hogy eredeti tervüknek megfelelően a Kazinczy által fordított *Hamletet* adják elő. Minden valószínűség szerint azért, mert belátták, hogy ez túlhaladta volna az ő képességeiket s a színpadnak sem állott rendelkezésére a kellő fölszerelés. Nagyobb sikert remélhettek Simai darabjától, mely akkor tavaszon jelent meg könyv alakban Kassán s így ha más nem is, az újdonság előnyös vonása megvolt benne. Fordított, adaptált darab volt, de eredeti nem állt rendelkezésükre s egyáltalán nem igen volt miben válogatniok.

A darab szerzője, Simai Kristóf, eredeti nevén Sima Márton, a magyar színpadi irodalom legkezdetének érdemes munkása. Hat vígjátékot írt, de egyik sem eredeti alkotás, hanem idegen minták után készült. Ezek közt a gyenge próbálkozások közt is a gyengébbek közé tartozik ez a darabja, amelynek semmiféle jelessége sem teszi érthetővé azt a tisztességet, hogy előadásával indul meg a magyar színjátszás. A darabot «mulatságos játék»-nak mondja szerzője, de mulatságos voltát illetőleg nem szabad nagy igényeket támasztanunk. Eredetije gróf Brühl Frigyes Alajosnak *Der Bürgermeister* című csekély értékű darabja, melyet meglehetősen szolgai módon fordított magyarra Simai. Cselekvénye két ágú: az egyik érzelmes, a másik mulatságos. A hőse egy szigorú erkölcsű, igazságos polgármester, Igazházi Kelemen. Ennek testvére, Bálint, még fiatal korában elkerült hazulról. Országot-világot bejárt s mint katona vígan élt, míg a pénze tartott. Hollandiában mint kereskedő megtollasodik s nagylábon él. Pénze azonban megint hamarosan elúszik, felesége elhal s egyetlen

fiát egy ismerősénél elhelyezve, megint katonának áll. A háborúban megsebesül s elnyomorodva, fiával együtt mint koldusok érkeznek az atya szülővárosába. Itt éjnek idején véletlenül tanúi lesznek egy templomrablásnak s őket is vallatóra fogják. A vallatásból aztán kitudódik, hogy az apa rég elveszettnek hitt testvére a polgármesternek, ki örömmel öleli keblére, nagy vendégséget csap tiszteletére s hogy az öröm teljes legyen, megtartja leányának a kézfogóját is. Így kapcsolódik az érzelmes családi történethez egy mulatságos, amely szintén az Igazházi családjában játszódik le. A polgármester leányáról, Ágotáról szól, akit az anyja meg akar szöktetni az apai háztól egy olyan udvarlója által, akihez az apa is szívesen hozzáadná leányát. Több figyelmet érdemelt egypár komikus epizód-alakja, akik már a későbbi népszínművek genre-figuráira emlékeztetnek, így egy Köppenes Dani nevű verbunkos káplár s egy Halaburdi nevű fontoskodó, deákos nótárius.

A közönség szívesen fogadta gyarlóságai ellenére is a darabot, melyről följegyezték, hogy nyolc előadást ért s első előadása 290 forintot, akkor igen tekintélyes összeget, jövedelmezett.

Ami kevés följegyzés ránk maradt a két előadásról, igen lelkesnek mondja fogadtatásukat a közönség részéről. A *Hadi történetek* ezt írja: «A Magyar Jádzók mind Pesten, mind Budán eljádzották már Simai Kristóf «Igaz Házi» nevű darabját . . . Minden jelenlévők tapsoltak örömkben és igen soknak ítelték első próbában». A *Magyar Kurír* úgy nyilatkozik, hogy a társaság «éppen a megelégedésig gyönyörködtette a közönséget».

A jeget tehát megtörte Kelemen László szívós akarata és társainak lelkes magyar érzése. A két előadás után azonban hosszú kényszerű szünet állt be. Hosszú ideig a följegyzések bizonytalanságban voltak a felől, hogy játszottak-e tovább, de Soós Mártonnak egy leveléből kiderült, hogy Unwerth eredeti megállapodásuk megváltoztatásával a hat előadásra szóló engedélyt kettőre szorította le s így elestek a további előadások lehetőségétől.

Megkezdődik a társulat vergődése. Előrelátható volt, hogy a jövedelmére s társulatának jövőjére féltékeny Unwerth nem ad újabb engedélyt. Az észszerű megoldás tehát az lett volna, hogyha magukévá teszik Kelemen tervét s az első fővárosi sikerek után vidékre helyezik át működésük színterét. Az országgyűlés október 28-án csakugyan eltávozott Pozsonyba. Ha a színészek követni tudták volna ide őket, a következő négyhavi ülésszak talán inkább biztosíthatta volna állandóságukat, mint tengődésük a fővárosban. Kelemen október 30-án el is indult Pozsonyba Ráday Pállal, hogy tudakozódjanak,

miképpen folytathatnák előadásukat Pozsonyban s hogy támogatást nyerjen a Rendektől. Míg ők Pozsonyban tartózkodtak, a Pesten maradt tagok Kazinczy Ferenc irányítása mellett iparkodtak módot találni működésük folytatására. Unwerth azonban semmiképpen sem volt hajlandó átengedni színházait. A helyzet Kelemen visszatérése után sem javult s a színészek teljes bizonytalanságban néztek reménytelennek látszó jövőjük elé. Megindul az a kálváriajárás, amely olyan szomorú fényt vet akkori viszonyainkra: a nemzet napszámosai, a magyar nyelv apostolai esedezni kénytelenek a felsőbb hatalmakuál, hogy a német színészekkel egyenlő jogaik legyenek. Védelemért kénytelenek esedezni az idegennel szemben, mely minden engedmény elől ridegen elzárkózik. Könyörögniök kell azért, hogy a műveltség egyik leghathatósabb eszközét, a nyelvet terjeszthessék.

Túlélte ezeket a keserves időket is, átsegítette ezeken a nehézségeken is a zsenge magyar színjátszást Kelemen és társai fanatikus hivatásszeretete. Megérdemlik, hogy a másfél évszázad távolából kegyelettel tekintsenek vissza rájuk az utódok s áldó szóval idézzék emléküket.

KÉKY LAJOS.

KÖLTEMÉNYEK.

Régimódi versek.

Fenyő a Hargitán.

— Sudár fenyő a bérzetetön,
Te büszkén állasz itt,
Pedig vad orkán vakmerőn
Megtépte ágaid'.
Tört már reád sokszor halál,
Vész járt fejed felett,
S az ellenséges fejsze már
Tövedre vettetett.

Felelt a fa :

«Ne félt te! Hogyha jőne még
Újabb s nagyobb vihar,
S izzóvá lenne itt a lég,
Szörnyű villámival :
Ezen az áldott földön én,
Nyugodtan élek itt,
Amelynek biztos, hű öléu
Pihennek őseid.
E porló csontokból kapom
Bó táplálékomat,
S világ végéig sem hagyom
E földhöz jussomat!»

Őszi dalok.

I.

Oly kedves, szép az enyhe ősz —
Kicsi erdőcske, benne őz.
A lombokon szín annyi van :
Sokféle zöld, piros, arany.

Alig hogy elröppent a nyár,
 A szív még napsugárra vár —
 De hűvös szellő bolyg ma itt,
 És tépi a fa lombjait.

S lassan, ha nézem, nincs a fán
 Hervadt levélke egy se tán.
 Míg lenn a földön csakhamar
 Bokáig érő dús avar.

A szél viharrá nő, dagad,
 Tördelve már az ágakat,
 És nem sokára — úgy lehet —
 Hajt szárnyival hófelleget.

A zordon tél így megelőz,
 És elmaradsz te drága ősz —
 S a világ olyan puszta már,
 Mintha sohse lett volna nyár.

II.

Pedig hát volt nyár : víg, dalos,
 A sok virág oly illatos.
 Fényben, magossan járt a nap —
 Egykor, nyár, várva-vártalak.

Nyilt is számomra sok virág :
 Mosolygó rózsák, dáliák.
 S harsány volt ajkamon a dal :
 Csupa boldogság, diadal!

De merre tűnt el mind e fény,
 A sok szép álom, vágy, remény?
 Lombbal, virággal mind lehullt,
 S édes-bús emlék már a mult.

Panaszt zokogjak? Oh miért?
Hálás legyen, ki szépen élt.
Elaggott szívnek vígasza :
Hogy néki is volt víg nyara.

A virágot sohse törd le . . .

A virágot sohse törd le,
Ne pompázzék máshol,
Szirma hadd hulljon a földre
Őszi hervadáskor.

Szívünk is, ha nyara késő,
Sohse vágyják másra,
Csak a boldogító, végső
Csöndes elmulásra . . .

SZÁSZ KÁROLY.

SZEMLE.

Erdély köszöntése

a Kisfaludy-Társaságban, 1940. okt. 2-án.

Az utóbbi hetekben nagy nemzeti, történelmi esemény hatása alatt élünk. Erdély, a 'gyöngy kis ország,' mint Arany János nevezte, hosszú rabság után legalább rész szerint visszatért szent koronánk fénye, ragyogása alá. Visszatért az Igazság erejéből, vér nélkül, bár hosszú szenvedések árán. A szabadságharc idején az Uniót Petőfi úgy köszöntötte, mint 'két ország ölelkezését'. Azt érezzük most is, hogy a Kárpátok ölelő karja újra ide fogja, ide öleli a csonka-országhoz leszakított részét, s mint a mesében a bűvös varázs-szóra : a leszakított tag visszaforr helyére. Hogy Erdély felső részének visszaforrása mit jelent területben, hány százezer magyar lélek szabadul fel idegen, alantabb nép nyomása alól, azt ki lehet fejezni négyzet-kilométerekben, ki lehet fejezni statisztikai számokban, — ezeket a számokat mindnyájan könyv nélkül tudjuk. De tudjuk azt is, hogy Erdély többet jelent ennél, ebben a névben legendák szépsége, hite, csodatevő ereje rejtezik. — Erdély lelket jelent. Ha szemünket végigjártatjuk a felszabadult rész földabroszán, minden hegy, minden folyó, minden kis falu ismerős ; ismerős Erdély véres és magasztos történetéből, ismerős irodalmából, ismerős, mert a Királyhágót, a Maros völgyét, Kalotaszeg népét, a székely földet az is ösmeri, aki sohasem járt arra. Ismerjük a történelemből, mert e kis ország meg tudta őrizni önállását, nemzeti életét a török szinte világbíró hatalmának szomszédságában, meg tudta őrizni bensőleg három nemzet együtt-élésében ; nagy fejedelmei, Báthori, Bocskai, Bethlen Gábor korában szava volt az európai politikához, egyik védő kardja a vallászabadságnak. S mint folyóvizek, egy-egy szellemi áram is vonult onnan hozzánk, folytonosan. Már a bihari rónáról Arany János csonkatornya int, melyet sokáig köd takart előlünk ; Apácai Cseri János jön a *Magyar Logikátskával*, udvarházaikban jegyezgetik a történések nagyjait s apróságait a krónikák s emlékiratok írói, Apor Péter egész erkölcstörténetet a régi szokásokból. Mikes csillaga ragyog Zágón fölött. Marosvásárhely hegyein magyarázza tanítványainak a csillagok

járását Bolyai Farkas, a domáldi jegenyék alatt számolgatja világra szóló tételét fia, János ; Erdély collegiumai bőséges rajokat eresztenek: legidősb Szász Károly és fia a püspök, Jósika, Kemény Zsigmond, Gyulai Pál tűnnek szemünk elé. Kolozsvár dédelgette a magyar színjátszás úttörőit s későbbi nagyjainak jó részét : Gyulai Ferencet, Ecsedi Kováts Gyulát, Szentgyörgyit. S történetének legszomorúbb szakában, legkeservesebb elnyomatása idején is, a székely föld új, üde, gazdag irodalmat termett, mely ma szinte felét teszi java irodalmunknak. Képviselői közül itt ülnek sorainkban Bánffy Miklós, Végvári, Gyallay Domokos, Nyíró József s a már ide származott Áprily Lajos.

Csak nem fajult el még a székely vér.
Minden kis cseppje drága gyöngyöt ér.

Igaz, Erdély térképének felét még gyászfátyol takarja, s míg félszemünk örömtől repes, a másik sirva néz túl a határon, a megszentelt Arad, a tudós Nagyenyed, az ősi fejedelmi székhely Gyulafehérvár, Petőfi sírja Segesvár felé, — de érezzük, hogy ezekhez is közelebb jutottunk.

Szívünk hódolattal és hálával van telve azok iránt, kik a történelem nagy tévedésének e helyreigazításán munkálkodtak ; hódolattal Magyarország kormányzója iránt, kinek megfontolt bizodalma, bölcs kitartása és szilárd nyugalma volt legfőbb eszköz a sors kezében, — hálával gróf Teleki Pálra, Erdély szülőttére, ki országunknak nemcsak földíratát, hanem vágyait és lelki erejét is ösmeri.

Midőn nemzeti lobogónk most újra kiterjeszti szárnyát Erdély fölé, s három szalagjában meglöbögatja a történet során kiöntött sok magyar vér színét, mezőink s a visszatérő fenyvesek zöldjét, — hisszük, hogy a közbenső fehér lapra a sors keze jobb jövődőt fog feljegyezni.

Voinovich Géza.

Arany János és a magyar sorskérdés.

Serlegbeszéd a Kisfaludy-Társaság Arany János-émlékvacsoráján,
1940. okt. 22-én.

*Egy nép, amelynek irodalma
sem tudja megfogalmazni sors-
kérdéseit, megérdemli a bukást...*

Ebben a tudós Társaságban hosszú évtizedek alatt Arany János költészetét nálamnál méltóbb szemlélői a magyar irodalomtörténetnek már annyszor megvilágították, hogy számomra egy ilyen rövid

köszöntőben ezen a téren alig marad új mondanivaló. De most nekem nem is ez a feladatom. A Társaságnak, amikor ma estére az én kezembe adta ezt a serleget, választása azért esett rám, mert én is Nagyszalontán születtem. Gyermekkoromat és ifjúságomat is Szalontától kaptam. Különös véletlen, hogy ugyanolyan életkorban engem is Máramarosszigetre vet a sors s ha már itt tartok, azt is el kell mondanom: tizenhétéves koromban Thalia iránt érzett máiglan is olthatatlan szerelmemben én is felléptem Huszton, mint színész. Jól tudom, mindez nem jogcím arra, hogy külön pennaforogatónak tartsam magam, mint az, aki — mondjuk — Dunántúl született, az életút e hasonlóságainak birtokában ma egészen bátran lehetnék számtanácsos, körorvos, vagy akár bögőhordozó. Jogcímem csak egy lehet s úgy érzem, a Társaság is erre gondolt: Arany Jánossal kapcsolatban születésem pillanatától kezdve szem és fültanúja, lelki tanúja vagyok annak a csodálatos, kifejezhetetlen valaminek, amit Taine a faj és a környezet hatóerejének, az Arany-irodalom pedig a nyelv géniuszának nevez. Én az Arany-balladákat nem a gimnázium padjaiban kezdtem tanulni, én «A csillagszemű juhász»-t, a «Rózsa és Ibolya»-t, «A kis kondás meg a medvé»-t, vagy Sára asszonyt, amelyből az «Ágnes asszony» fakadt. Szatmári Erzsitől, Patócs Maritól, Sós nénitől, az öreg Kovács-Kutya Pistától vagy Dufla-Szemes bácsitól hallottam, a nyelv íze, zamata, a gyermekversek felejthetetlen mosolya és citerahangja, az «An-tán tnom, Száreke binom, Száreke tike-toka, Ele-bele büff» vagy a szalontai botleheimes-játék rigmusai, amikben jellem- és lelki magatartás tükröződik, az «Állj férőbb barátom, én is hadd beszúlek, ijen legínyektül nem is igen filek...» és a többiek még most is úgy hozzám tartoznak, mint a bőröm, vagy a hajam, — lelki tanúja vagyok valaminek, gyermeklélekkel ugyanabból a forrásból ittam, mint Arany. A mi Csengőd-utcai házunk csak egy jó kőhajításnyira feküdt attól a helytől, ahol Arany János született, de nem is ez adja meg a közös szülőföld legmélyebb kapcsát, hanem az eleven környezet. Arany nemcsak szellemének forrásaiban, hanem holta után szinte testi valóságában is tovább élt Szalontán. Én nem ismertem, nem is ismerhettem személyesen Aranyt, de ismertem Jámbor bácsit, a takarékpénztár csizmás pénztárnokát, aki közeli és vérszerinti rokona volt Aranynek és úgy hasonlított hozzá, hogy akár rögtön szoborrá változhatott volna. És mindenütt, az utcán, a templomban, kint a földeken a szalontai határban Arany János-arcú emberekre emlékszem. Arany szellemi és testi valóságában a *népben* élt tovább. Valljuk be: a mai magyar, úgynevezett intelligencia ma sem tud sokat többet magyarságának legmélyebb értelméről.

Ez volna az én feladatomban most, hogy Arany János alakjában erre a legmélyebb értelemre rámutassak. Olyan időkben, amikor lépten-nyomon a magyar gondolkodás és magyar szellem hamis értelmezésével találkozunk.

Ezekben az időkben, sőt ezekben a napokban a szellem megrendítő tetemrehívása folyik Franciaországban. A Figaro Litteraire hasábjain hétről hétre folyik a «grande enquête», a nagy vallatás. A porba omlott Franciaország maga elé idézi élő íróit és suttogó hangon, az összezsugorodott és vidéki nyomdákban előállított sajtóban azt kérdi tőlük: hol voltatok, mit csináltatok az utolsó húsz évben, hol volt a hangotok, a vészkiáltásotok és mit fogtok cselekedni most, hiszen tudjátok, hogy a szellem és a lélek minden földi erővel szemben hegyeket és egeket tud megmozgatni. És sorban, lehajtott fejjel jelennek meg a nagy ítélőszék előtt Paul Claudel, Giraudoux, André Gide, Salacrou és a többiek és önmarcangoló vádakkal ismerik be, hogy a dekadens francia irodalom elmulasztotta legszentebb kötelességét és a politikai vaksággal szemben humanista lelkiismeretét már a trianoni napokban félredobta. Eljöhét az idő, amikor minket, mai magyar írókat is kérdőre von a történelem: hol voltunk, hol maradtunk a magyar szellem bátor felmutatásával, amikor idegen szellemi és erkölcsi áramlatok törtek be a nemzet gondolkodásába? Egy nép, amelynek irodalma sem tudja megfogalmazni a saját sorskérdéseit, megérdemli a bukást, még ha olyan hatalmas volt is, mint a francia nép.

Hol kezdjük el, mi írók a legelső és legnagyobb sorskérdés megfogalmazását? Kétségtelenül ennél a szónál: mit jelent a magyarság, mit jelent magyarnak lenni? Én elfogadom Ravasz Lászlónak azt a szép és merész mondatát, hogy Arany Jánossal mérjük meg, hogy mi a magyarság és nem a magyarsággal, hogy mi Arany János. Ebből világosan következik a kérdés, hogy ki volt Arany János.

Én három szóval felelek erre enmagamnak: Arany János a Nép volt, Arany János a Költészet volt és Arany János a Bíráló volt.

Hogy mennyiben volt Arany János a nép, azt Arany György és Megyeri Sára fiáról mindnyájan tudjuk. Szalonta az elmúlt századokban őserdőkkel, nádasokkal, ingoványokkal és orgoványokkal volt körülveve, a külvilággal alig érintkező, zárt magyar település és valószínűleg innen származik a szalontai nyelvnek, észjárásnak, népköltészetnek és népszokásoknak sok tekintetben egyéni íze és

zamata. A városnak, a fajtának ez a zártsága az Arany-családban egy másik zártsággal hatványozódik, mert amikor Arany János született, idősebb leánytestvére már férjnél volt, szegény emberek lévén, cselédet nem tartottak s így a gyermek Arany csak öreg szülei mellett nevelkedett. Azok a magyar életnedvek, amelyek Aranyt létrehozták, két nagy szűrőn, a fajtának évszázados zárt településén és a család zártságán mentek keresztül, ebből a kettős leszűrésből ered Arany magyarságának csodálatos tisztasága és sűrű íze. Ez az aszú-ember életének minden szakában roppant szomjúsággal fordult a napfény, a világosság, a tudás felé. A lehetetlent kísérli meg akkor, amikor hexameterekbe foglalja önmagának, könyvből (!), az angol nyelv kiejtésének szabályait. Azok, akik a népi gondolatot mostanában politikai szólamná tették és csak a romboló erőt látják és keresik a népben a felette és rajta élő vékony társadalmi rétegek elsöprésére, nem gondolnak arra, ami a magyar népben a fejlődés igazi lehetősége: a legnemesebb értelemben vett tudásszomj. Arany János a magyar nép fajtája, erkölcsi és szellemi erejének, a magyar nép tudásszomjának csodatétele.

A másik szó, amely Arany János nevéből kilobban: a költészet. Arany János: a Vers. A vers az érzések legnagyobb feszültségét, szűkszavú tömörségét, a nyelv szüntelen zenéjét hordozza. A vers a legtisztább irodalmi műfaj, az irodalom hétköznapjaiban a nyelv imádsága. Ha Arany János csekélyértékű beszélytöredékeit, például a Kéttablakú házat olvassuk, éreznünk kell, hogy prózában mennyire a saját versei alatt marad. Ő az a hattyú, aki ha kilép a partra és járnival kezd, elveszíti varázsát, mert csak a tó tükrében és az égben tud úszni.

A harmadik szó, amely Arany Jánostól elválaszthatatlan: a Bíráló. Mindegy, hogy Szász Gerő, vagy Fejes István gyenge verséről ír kritikát, ezek az írásai még ma is izgalmas olvasmányok, mert a lelkiismeret, a tudás és az igazság fénye önti el minden bírálót.

Arany János nem ismerte a telefont, az autót, a rádiót, a hangosfilmet, a repülőgépet, nem tudhatta igazán, mi a szocializmus, nem ismerte az atómelméletet, az eugenikát és a legújabb biológiát. Mind olyan dolog, ami teljesen megváltoztatta az emberi élet külső és belső ütemét. Arany János oly messze tűnik ma már nekünk az időben, mint maga Toldi Miklós. De amit alkotó élete elmondott, az ma is élő törvény.

Új magyar, mély magyar akarsz lenni? Tekints Arany Jánosra.

Egy pillanatra se feledkezzél meg arról, hogy honnan származott, mit hozott onnan és mit adott nemzetének. Ő a magyar nép. Költészetében lásd meg minden vonalon az emberi lélek magasba emelkedését, bírálataiból pedig tanuld meg, hogy igazságos és mélybe hatoló kritika nélkül nincs se állam, se társadalom, se művészet, se családi élet, nincs és nem lesz magyarság sem.

Zilahy Lajos.

Egy év magyar drámatermése.

— Jelentés az 1940. évi Vojnits-érem tárgyában. —

Fájó kétségnek és fátyolos reménykedésnek nem éppen arányosan váltakozó napjai vezetnek végig az elmúlt színházi esztendőn; csak jóval évadzárta után támadt a felhők gigászi gomolygásában egy kis rés, hogy rajta azután a magyar igazság napjának újabb sugárnyalábja áradjon felénk. Vojnits-jutalmi bizottságunk, mely tavaly óta változatlan maradt s csak nyár derekán csonkult meg elnökének, Császár Elemérnek, fájdalmas elvesztésével, — már esztendeje is számot vetett ezekkel a zaklatott légköri jelenségekkel, számot azokkal a belső, társadalmi és szervezeti izgalmakkal is, melyek szokatlan mértékben nyugtalanították színházaink munkáját. Mindez alig veszített hevesességéből, — úgy látszik, bele kell törődnünk, hogy állandósult válságok kortársaivá rendeltettünk.

Üdvös célzatú, de a gyakorlatban akárhányszor vagy nagyon sebtében véghezvitt, vagy nagyon tétován halogatott intézkedések drámai magánszínpadjainkra meglehetősen kapkodást kényszerítettek, közülök egyet bizalmatlanságból majd az egész évadon át el is némítottak, egy másikat pedig éppen a vak bizalom meggondolatlan mértékével arra az útra sodortak, melynek végén tudvalévőleg egy-egy új — mozihelyiség körvonalai szoktak feltűnedezni. Első eset a Vojnits-jutalom fennállása óta, hogy beszámolóinkból a Magyar Színház művészi munkája hiányzik, mint ahogy a jelek szerint esztendőre legszebb multú kamaraszínpadunké, a Belvárosié, fog ugyanígy hiányozni.

Hanem azért — akár csak a megelőző idényben — mindez áldatlan viszonyok ellenére, vagy talán épp ezek következtében, a hazai bemutatók statisztikája most sem szegényesebb, sőt a játszóhelyek leapadt számához viszonyítva még kedvezőbb is a megszokottnál. Hat drámai színpadon huszonhárom magyar szerzőnek ugyanannyi újdonsága került a közönség elé, mely az évadnak mintegy

kétezer estéjéből kilencszázhetet szentelt a bemutatott itthoni termésnek. Bizottságunk azonban az ilyen statisztikai büszkélkedéssel szemben Péterfy Jenővel tart, aki szerint «az egyszerű szőlősgazda sem fogja vevőjét azzal csalogatni, hogy jó ám a borom, mert tele van a pincém. A kóstolás adja meg a módját».

A Magyar Színház ugyan — évadvégi alkalmi vállalkozásában — *Tokuji aszúra* csődített sokezer főnyi közönséget, de csak az operettkedvelők sorából. Drámai testvérintézetében pedig, az Andrassy Színházban, — mi tagadás — jóformán csakis esigerral vendégelte azokat, kiknek minden egyéb ital «nehéz». Ennek előállítását megannyi szaknabeli szerző látta el régi jártassággal, felszolgálását viszont a jobb sorsra érdemes drámai együttes, nem csekély önfeláldozással.

S minő képet mutat a két éve új csillagzat alatt újjászületett Belvárosi Színháznak második s egyelőre utolsó munkaéve? Az elsőből áthozták az egyke-kérdést felvető *Földindulást*, Kodolányi Jánosnak idáig legjobb színpadi művét, s játszották újabb hatvan estén. Azután megint tőle mutattak be egy *Végrendelet* című, ezúttal a földkérdést feszegető falusi drámát, ugyancsak ormánsági környezetben. Egy paraszt-Lear családjából csinál itt valóságos bűnszövetkezetet a földéhség rontó ereje, a legszegényebb testvér, a kis paraszt-Cordelia kisemmizésére. Nálunk Móricz Zsigmond hozta be ezt az indítékot, meglepően emlékeztetve Schönherr osztrák parasztjainak állati önzésére; úgy tetszik, a naturalista író egyoldalú látása minden ég alatt ugyanazt látja meg. Kodolányi éles szemét is könnyen elhomályosítja az elfogultság, s végül mintegy sommás perben ülteti a vádlottak padjára épp azokat, akiknek lelke és sorsa iránt részvétünket követeli. Részleteinek tökéletes hitele, kemény drámaisága így is megfogta a közönséget, nyolevan előadás során, de sötét irányzatosságán ezúttal nem tört át eléggé a valódi művészet meggyőző ereje.

Kodolányi öthavi egyeduralkodása után Szalay László *Farsangi esküvőjével* álltak elő, elhallgatva, hogy évekkorábban, *Szuhay* címmel, már látható volt egy másik színpadon. Ezt a vígjátékírásunk bölesőkorára emlékeztető történetet most úgy hirdetgették, mint «a mai, népi problémák páráképződésének újabb lecsapódását». Hiába, manapság a pókháló palackokra is új, «korszerű» címke kívántatik!

Ezzel aztán a népies párák a Belvárosi színpadáról végképp el is illantak. Matolesy Andor *Illetlenség* című társadalmi satírájának világa csillagászati távolságban van a Kodolányiétól, legfeljebb gyilkos tekintetük rokon, mellyel mindegyik a maga világát nézi. Matolesy egy pesti szerkesztőség műhelye, ennek titkait szellőzteti, a hangnak oly fokú, szinte fülsértő nyersségével, mely már az athéni ember

malacának esetére emlékeztet. Szívesen elismerjük ötlet-leleményét, a párbeszédben helyenkint határozott tehetséget sejtető fordulatait, — valameddig a botránykrónika tilosába nem téved.

Hangszínezetben, mértéktartásban végletes ellentéte az *Espresso* című vígjáték írója, Vécsey Leó. Tartózkodó szerénysége, választékos hangneme ahhoz fogható, amire Hevesi Sándor *Elzevirje* adott példát. A «dolgozó nő» kérdését pendíti meg, de eleve lemond az irodalomban oly szívósan erőszakolt általános érvényű megoldásról; ez a kérdés a való életben is egyénileg, legtöbbször egyéni — megalkuvással szokott elintéződni. Itt is a háztartás győz, de győzelmét nem prédikálják szószékről. Csöndes mosolyú életképnél nem több az egész, de nem is — kevesebb.

Utolsóinak e színpadon egy fiatal tragika, Keresztessy Mária, jutott szóhoz *Férfiszerelem* című darabjával. Hivatásának ihlete adta ajkára a második felvonás színész-nő-jeleneteinek megkapóan őszinte líráját; ez valósággal kiragyogott az egyébként eléggé igénytelen színmű foglalatából.

Műsor és közönség megváltozott viszonyának óvatos fürkészgetése, évtizedes hagyományok nyilvánvaló csődje s talán színészegyüttesének kényszerű megbolygatása is legtarkábbá kétségtelenül a Vígszínház évadját színezte; sajnos, inkább tarkává, semmint gazdaggá. Törzsközönsége nem jutott hozzá a maga törzsszerzőihez, újabb rétegeket pedig meglehetősen gyéren vont be falai közé.

Elő magyar újdonsága, Hunyady Sándor színjátéka, a *Kártyázó asszonyok*, egészen egy kicsiny társadalmi kör felé fordult, be nem avatottakra nézve szinte kínaivá sikerült. A bridge-játszmák hölgyeiről ad fanyar erkölcsképet, igazibb művészi becsvágy nélkül, inkább csak egy zsebkodak hűségével; felvételén aztán — ahogy egyik bírálója írta — estélyiruhás, aranylamés patkányokat látunk, hatóságai kiirtásra méltókat. De az írónak inkább csak undorát érezni, az ítélettel végül is adós marad. A hatásos szerkesztésben s egyes részletekben megcsillan tehetsége, de mindez, valamint dialógiájának sokszor megvesztegető izessége alig enyhíti az egész mű elhibázott voltának lehangoló hatását.

Fodor László új darabja, a *Születésnap ajándék*, úgy hat, mintha végkiárúsítást rendeztek volna a Vígszínház sikerhagyatékából. Molnár Ferenc *Ismeretlen leányának* perditá-regényessége keveredik benne Lengyel Menyhért drámáinak exotikum-regényességével. Párizsi lebujból indokínai katonai parancsnokság környezetébe kerülünk, lövöldöző bennszülöttek közé, megsirathatjuk a fiatal tiszt hősi halálát s elérékenyülhetünk a megváltó szerelmében erkölcsileg

megtisztuló, becsületrendes ápolónővé dicsőülő kis taxigörlön, aki ezerszer hamisabb csinálnány vérszerinti nagymamájánál, a jó öreg kaméliás hölgnél, akinek családfája íme maiglan virul.

A tragikus koraisággal elpusztult Aszlányi Károlynak sajátosan groteszk tehetségére vall a *Péter* című, baráti kéztől befejezett vígjáték, a könnyelműségből elkövetett bűnét albréletbe bocsátó gazdag ifjúról meg a nyomorgó másik Péterről, aki azután nemcsak a fogházban, hanem a boldogságban is elfoglalja druszája helyét. Az ötletdarabok jólismert zökkenői itt sem hiányoznak, de az egészet valami diákos kedvesség sugározza be.

Bezássy Judit, maga is regényíró, a regényirodalom egyik főremekét, az *Oblomot*ot színszerűsítette, a színszerűség oly mértékéig, aminő Goncsárov semmit sem csináló hőseivel kapcsolatosan egyáltalában elképzelhető. Némely hangulati elemek megmentésén kívül ez bizony édeskeveset jelent.

Francia motívumoknak egy kissé vidékiesen naív alkalmazása jellemzi a fiatal Fendrik Ferenc dolgozásmódját. Vígjátékának címét — *Okos házasság* — természetesen fonákjára fordítja, a házastársak kölcsönös szabadelvűségének teljes kudarcára. Itt a kiindulópont a legingatagabb, a továbbiakban van valami friss fordulatosság, némi készség a pillanatnyi helyzetek talpraesett színpadi értékesítésére. Jellegetes tanítványi termék, de nem ügyetlen tanítványé.

Bókay János egy másik színpadon méltán elért sikerének mézes-heteiben jelentkezett itt is, egy érezhetően elsiétt alkotással, az *Első szerelemmel*. Jelenetezésbeli rutinja, hangjának elméssége itt sem hagyta eserben, csak eddig jól bevált írói logikája, s ez is leginkább a fődologban. Szívvel-lélekkel melléje áll három férfi közt vergődő asszonyhősenek, de épp e női főalak jellemképe nincs elegendő írói elnélyedéssel kidolgozva : tragikus fogantatással imbolyog a mindenáron vígjátékivá erőltetett fordulatok között. A gazdagon felfakadó drámai anyag még nyilván sok mérlegelnievalót tartogatott a költő számára, amikor a színpadi szerző az egészet egy kissé hamar-kész jólvégződéshez juttatta.

Kamaraintézetében, a Pesti Színházban, szintén kevés szerencsével járt a Vígsház elmúlt évadbeli szolgálata. Pedig éppen men biztatott a legkülönb ígért : Zilahy Lajos új drámája, a *Gyümölcs a fán*. Hosszabb színpadi némaság után komoly közölnivalóval szólalt meg, a művészin túl nyomatékos társadalomerkölcstani célzattal. A romlatlan népi erők felsőbbségét hirdeti a romlott úri-osztállyal szemben, éles értelmiségellenes állásfoglalással. Tudós szociológusa — meddő feleségének önmegtágadó nagylelkűségéből —

az egészséges, gyermekkívánó cselédleánnyal kárpóttatja magát az elmaradt gyermekáldásért. De a furcsa kísérlet — s vele a képtelen és erkölcstelen alapra épített elmélet — elbukik az elemi anyjai ösztön vad fellázadásán, a népi erő a természet rendjét szolgálja, nem az urak tudományos rögeszméit: a gyermek a szülőanyjé. Zilahy érvei gondosak, mesteriek, de nem meggyőzők. Ez a bogaras házaspár nem típusa osztályának, épp ezért esetük sem alkalmas társadalmi tétel alapjául, igazában drámai alapul sem, hiába hallunk általános emberi érzésekről, súlyos nemzeti érdekekről: az eset annyira szórvány-ízű, hogy voltakép a — komikum talajában gyökerezik; az író jelessége leginkább abban a negatívumban nyilvánul meg, hogy színműve mégsem vágódik hanyatt az iszamós talajon, mindvégig lankadatlan figyelemmel követjük — ha mindjárt nem is vonakodás nélkül.

Heltai Jenőnek *Az utolsó pillanat* cím alá összevont négy egyfelvonásosából a legjobb, *Az orros és a halál*, itt már második felújításban került elénk, a többi kedves, de jelentéktelen apróság.

Legzavartalanabban folyt s legörvendetesebb eredménnyel zárult a Nemzeti Színház munkája. Két színpadán — a mellett, hogy klasszikusoknak is százharmincöt estét, s ebből magának Shakespeare-nek kilenevenhetet szenteltek — három külföldi újdonságon kívül kilenc hazainak adott szállást; s még más portáról is befogadott kettőt: Tamási Áron *Énekes madarát* és Harsányi Zsolt Mikszáth-átdolgozását, a *Nosztty* fiút.

A sor élén Németh László színműve, a *Papucshős*, áll. Ebben egy ősi színpadi típuskép, Dandin György unokája, egyéni jogokért lázad, sikertelenül, hisz bukását lényében hordozza. Lázadásba is csak úgy sodródik, egy erős női akarat hatására, mellyel végül keményebben fordul szembe, mint tulajdon bilincseivel; az átkozottul rossz házasság győz az érző és gondolkodó férjhez méltóbb életlehetőségeken. Ez a tárgy tisztára komikai, legjobb esetben tragikomikus. Németh László a szélsőséges esetet — örökösen általánosítható megállapítások áradatában — vérezen komolyra fordítja, itt is az marad, anének első színpadi művében bizonyult: az apró ingerültségek drámaírója. Tárgy és feldolgozásmód sajátosság surlódásából támad aztán az a nézőtéri benyomásunk, mintha mollière-i komédiát adnának elő, — Strindberg hangján; de a strindbergi rész dialektikai magasrendűsége tagadhatatlan.

Kállay Miklóst — vallomása szerint — gyermekemlékei ihlették Gvadányi *Rontó Páljának* szímvitelében, egyszersmind ezek csalták a már két elődje kezén is reménytelennek bizonyult téma ingová-

nyába. Irodalmunk első szökött katonájáról már Arany János megmondta, hogy története «semmi méltó eszmével nincs kapcsolatban, csupán a kalandok újságingere teszi érdekét». Kállay ily méltó eszméül a magyar huszár dicsőítését szánja, a gézengúz hős alapos jellembeli megtisztítása után. De az bizony így, János vitézbe oltva is drámai hős helyett csak kalandok hőse marad, lazán összefüggő kalandoké, köztük két szerelemé is, melyekből azonban sorsárú döntőbben ki nem hat sem a honi, sem a kacsatkaí. Az egész műből afféle színpadi Leporello-képeskönyv lett, csilingelő szöveggel, mely az egyébként bő leleményel kezelt magyar Sándor-versnek drámai hasznavehetőségéről kevéssé győzött meg.

A *Sasfészek* című drámában Bibó Lajos a vén sas sorsát sínylő magányos lánghésznek harcával érez együtt, a sasfókok természetes gyermeki hűtlensége ellen. Fájdalmasan mutat rá ennek az olimpusi önzésnek csatavesztésére, de a nézőt bajosan nyugtatja meg igazza felől, ez inkább csak szánalmas kóreset hatása alá kerül, s egy tragikai magaslatra szánt téveszmének vergődését látja. Színpadról a zsenihős ritkán hódít, ehhez a szerző becsületszava sem elég kezesség.

Fiatal sas szárnybontását s egy zseni hajnalát rajzolja Galamb Sándor Mátyás-drámája is, *Az első diadal*. Ünnepi hódolatul mutatják be, de nem alkalmi darabnak készült, a tárgyat itt komoly becsű ragadta meg, talán egy kissé sokat is markolva, de a tapasztalt dramaturg okosságával összefogva. Fonalát mintegy Herczeg Ferenc Hunyadi-drámájának végső szálaihoz bogozza. Podjebrád prágai portáján tétet esküt fiatal hősével, olyan házassági tervre, mely kivégzett bátyjának jegyese iránt érzett gyermekkori szerelmét ítéli hervadásra; nagyobb politikai elgondolás érdekében fanyarabb egyéni sors vállalásával állja meg «első diadalát», még tulajdon híveinek gazda nélkül végzett számításán is. Végül lemondását azzal tetézi, hogy maga segíti elő Mária frigyét Újlaki vajdával, ezt is főnem diplomáciából. Ennyi sűrítés azonban a gazdagságnak némi zavarát is támasztja: Mátyás kettős és Gara Mária hármas mátkaságának bonyodalmasában van valami, ami az egyébként nagy elmélyedéssel kidolgozott főcselekmény mögül már-már a — vígjáték felé mutat. De az író stílus- és arányosságérzéke legyűri a nehezét: történelmi hangulatot teremt, a nélkül, hogy színpadán a műfaj jólismert, végzetes merevsége és leckeszerűsége venné át holt birodalmát.

Kevés örömmel gondolunk vissza Nyíró Józsefnek szintén történelmi, de épp a történelmi művészi hitelétől annyira idegen székelv

színjátékára. *Az új hazára.* Egyik regényének anyagát építi benne tovább, a csikországiak Szent Bertalan-éjére, az úgynevezett siculideiumra következő mozzanatok színrevitelével. Már első darabja is arról győzte meg a bírálatot, hogy alakjai a végzetnek nem megkisértői, pusztán áldozatai. Most kollektív elgondolásából sem fakad kollektív dráma, inkább csak — tömegszerencsétlenség. A hatást nem tárgyából sarjasztja, csak úgy ráaggatja a vadromantika készletéből. Szúzi szerelmű hajadon félreértett kacérsága, leánya elítélésére kényszerített királybíró, halott csecsemő, fájalmában megtévelyült fiatal anya, sátánál is ördögibb osztrák kapitány idézi itt rendre emlénkünkbe, hogy egy régi, ugyancsak esíkföldi író is kanyarított már ebből a tárgykörből egy *Bukow, a székelyek hóhéru* című rémdrámát. Nyíró nyelvének szép zengése, az epizódban sűrűn nyilvánuló ízessége nagyon is méltó a Nemzeti Színház szíveslátására; de azt se feledjük, hogy ennek falai egyszersmind az irodalmi közízlés védelmére is emeltettek, hogy drámánk vaskorszakába vissza ne vettessék.

Csanády György *I. N. R. I.* című husvétii játéka a Szentírás ihletéből áhítatos komolysággal, határozott dramai érzékkel megfestett triptichon. Legjobb a bethániai szakasz szívbemarkoló lírája, leglüktetőbb a Pilátus udvarabeli középső kép: Róma fegyveres és Názáret fegyvertelen hódításának szembefordulásával: a zárórészben a judási lélek redőinek feltárása már némileg az arány rovására duzzasztja meg az evangélium balladai szűkszávúságát.

Utolsó magyar újdonságul Babay József *Furulyászó* című falusi komédiája került a Nemzeti színpadára. Negyedízben szólalt itt meg igénytelen hangszere, fájdalom, nem kevésbé hamisan, mint azelőtt. Cselekvénye mindig olyan ösztövé, hogy se oszt, se szoroz. Minden egyéb pedig váltig ugyanaz: nyers naturalizmusa és mesébe illő megoldásai, magvukban hiteles, de kabaréjelenetekbe kevert parasztjai s még csodálatos vénasszonya is, aki történetének meglehetősen zsíros kártyáját keveri. Valami csekély középponti ötlet, egy csomó részlet-ötlet, — a többit rábízta a színészekre, meg az úgynevezett «épi izek» felé manapság oly kedvező jószerecsére. Ezeknek köszönhetette most is, hogy a paprikahamisítás vádjá élesebben föl nem csattant.

A Nemzeti Kamaraszínházban egy Ibsen-felújításon, meg egy Shakespeare-bemutatón kívül két idegen és két hazai újdonság jutott szóhoz. Emezek közül az elsőnek címe *Alterego*, írója Asztalos Miklós. Kinek már tavaly is barátságosan fogadtuk egy történeti drámáját, a *Farkaskalandot*. Ezúttal inkább rókakalandot mesél el, egy kicsit

Boccaccio-izűen, a trónörökös-sorban Erdélyt járó II. József daliás szárnységéről, ki ura képében aratja a babért a szép özvegy menyecs-kénél. A csiklandós ügy mozgósítja az egész bécsi Burgot és erdélyi kancelláriát, pillanatnyilag magát a fanyar Josephust is kiragadja felvilágosult francia könyvei közül, — míg azután Mária Terézia uralkodói és családayai jogara le nem csillapítja e magánéleti hullám-torlatot. Az a hajnali pongyola, amelyben ezt véghezviszi, mintegy jelképe lehetne a darab műfajának is: történelem, pongyolában. Az író egészen komikai talajon jár, de jó színpadi érzékkel, a mozgás-nak könnyed kellemével. Vígjátékának itthon is számottevő sikere volt, ez folytatódott több vidéki, majd külföldi színpadon, Német-országban kézzől-kézre adták, már eddig tizenegy szállásra.

A második kamaraszínházi újdonság Bókay János vígjátéka volt, a *Feleség*. Ebből lett a legmaradóbb siker, az évad kétharmadát betöltő kétszáz előadás, egyidejűleg más — köztük olasz — színpadokon elért diadalok sorozata, mindmáig, amikor Bécs kamara-színpadán került sor bemutatására. A Vojnits-jutalom Janus-arcú érmének mindez természetesen csak egyik oldalára tartozik, s ha a másik kopár képet mutatna, aligha vesztegetné meg hajlandóságun-ka. De a színpad nyereségét itt az irodalomé is megfejei. Bókay — mint amilyen — írói rangjának először némi alábbejtésével jelent-kezett a deszkákon, a közvetlenebb hatások keresésében néha a köz-keletűbbek felé fordulva. Korábbi, meglepően ügyes darabjai sok szóval és sok fordulattal sem mondtak igazán eleget, még legutóbbi vígszínházi újdonsága sem, melyről az imént esett szó beszámolónkban.

A *Feleség* írója azonban semmit sem felejtve abból, mit a színpadon megtanult, szerencsésen visszatalált ahhoz is, amit ott netalán elfelejtett; visszatalált a szellemi előkelőség igényéhez, az ezt szolgáló magasabbrendű eszközökhöz, művészi és írói kényességhez. Színpadja megtisztult és leegyszerűsödött, tarka környezetrajz és hígító epizódok hozzáadása nélkül veti mérlegre az egyetlen kérdést: házastársak közt bűn-e az egyiknél, ami a másiknál nem bűn? Joga van-e bármelyiknek arra, amit a másiktól megtagad?

Ily vélt jogon rúg ki tízévi házassága hámbából az önző férj, kit egy magáénál is nagyobb önzés, barátnője kapzsisága, elkíván ssszonyától, még botrány árán is, melyet csak egy hú barát lovagias-aága hárit el. A feleség átlát az egész hazugságszövedéken s maga is — Francillon örök példájára — mentő hazugsághoz folyamodik: vetélytársa útján a férj előtt koholt viszonyba keveri magát az önfel-áldozó baráttal. A csábító ezt diadalmasan szemébe vágja a férjnek,

csakhogyn bumerángja visszaperdül: az elvesztésnek már rénképével is hazakergeti őt az asszonyi megbocsátás karjába.

Mindez a drámai sűritésnek s ebből adódó állandó feszültségnek légkörében történik, lelkiileg is kész és megérett helyzetek kirobbanásai során. A négy főszereplő — s benne négy életfelfogás — minden összeállításban megvív egymással a finoman beavatott nézőtér előtt, színészi szempontból is a sejtető játéknak ritka alkalmait biztosítva.

Tárgya, hangja, szerkezeti módszere Bókaynak ezt a művét is színiirodalmunk franciás ihletű természetéhez sorolja. De a színpadismerettől nagy lépéssel közeledik benne a drámaismeret felé, az élet komoly oldalaitól elzárt s pusztán az élethabzsolás erkölcsiségét valló világtól ahhoz a másikhoz, melyben már megfogorhat ennek a vígjátéknak messzebbmutató morálja: a nő csak akkor boldog igazán, ha más boldogíthat. Valódi írónak színpadról is mindig megérezni valami rejtettebb lírájú lélekezttvételét, mintahogy Bókaynak ezen a könnyed, de nem súlytalan játékn is a «tízéves feleségek» első házassági válságának mélabús fuvalmát.

Bizottságunk, melyben ezúttal a döntés küszöbén kidőlt Császár Elemér tiszteleti tag helyén Szimnyi Ferenc rendes, továbbá Alszeghy Zsolt levelező tag, meg a jelentéstevő foglalt helyet, egybehangzó véleménye alapján mély tisztelettel azt a javaslatot terjeszti a Tekintetes Akadémia elé, hogy az irodalmi színvonal és színpadi rátermettség kettős követelményéhez kötött Vojnits-jutalomnak 1940-re esedékes érnével Bókay Jánosnak a Nemzeti Kamaraszínházban bemutatott *Feleség* című vígjátékát méltóztassék kitüntetni.

Rédey Tivadar.

IRODALOM.

Vadászati életképek és természeti rajzok.

Zsindely Ferenc: *Dunáról fúj a szél* . . . Elbeszélések vadról, halról, fűről, fáról. N. 8-r. 353 l. Budapest. Franklin-Társulat, é. n.

A komárom-környéki Duna-szigetekre vezet bennünket a szerző: a Felső-Madára, a Jakabra s a többiekre, amelyeknek növény- és állatvilága valóságos tündérbirodalom az ő szemében. Amint nagy földije, Jókai, egy Duna-szigetre, a Senki-szigetere álmodta képzeletének egyik legvarázsosabb látomását, akként az ő képzelete is szívesebben járja ezeket a zabolátlan dunai vadligeteket, mint a glédába állított, megregulázott erdőket. «Fognak egyre a hatalmas ősi örzsek, lassanként el is fognak egészen» — írja. — «De mennél fiatalab-
bak lesznek a fái, annál öregebb, megfontoltabb, annál rendesebb és józanabb lesz maga az erdő. Csupa koraérett, simára fésült, engedelmes kisdíák szomorú iskolája. Az ember azt a híres nagy eszét csak meggyőzheti róla, hogy jól van ez így, hanem a szíve, — a szíve, hiába no, összefacsarodik.»

A szerzőnek előbbi kötetét (*Isten szabad ege alatt*) folyóiratunk 1933-i évfolyamában ismertette. Azóta sem természetszeretete, sem írói készsége nem fogyatkozott, sőt tárgyköre kiszélesedett s megfigyelése még élestedt. Ennek a vaskos kötetének címét egy népdal-foszlány szolgáltatta:

Ha Dunáról fúj a szél,
Szegény embert mindig ér,
Dunáról fúj a szél.

Ez a jelige mintegy alaphangját is megadja az egész kötetnek. A szerző rokonszenve minden érzelgősség nélkül ugyan, de mégis meleg részvétellel a szegény embereket s a természetnek elesett, gyámoltalan teremtményeit fonja körül. A szegény ember képviselőjeként ott sűrög-forog az egész kötetben keresztül János, egy kajlabújuszú, sunyiképzű erdős. Igen eleven képet rajzol róla a szerző: nagyon élelmes, még urára is rá tud varrni egy ügyetlen vizslát, melyről el akarja hitetni, hogy valami «hihetetlen csodaorrú kutya». Télen dróthurokkal halászik a jég alól, nyáron nyulak hurkolásával, hasznos madarak tojásainak elorzásával gyanúsítja az uraság, de nem lehet bűnözésen

élni. Rokonszenvessé teszi nyugalma s békességes tűrése a nyomorúságban, annak az érzésével, hogy mindig kiparancsolja a jó Isten azt, ami neki és családjának kell.

Sokkal keservesebb a szegény állatok bajszás élete. A szerző példázása szerint nem vethetjük fel a kérdést: érdemes-e élni? A természetnek legnagyobb, feltétlen engedelmességet követelő parancsa: küzdelmeken, szörnyű szenvedésekben is, törik-szakad, élni kell. Előbbi kötetében ezt így fejezte ki: «A közös, nagy, szent Parancs: Élni kell! Ha kínban, ha télben, de élni! . . . Vállalni kell a kockázatot és a veszedelmet is, hogy eleget tehessen még a szegény állat is az élet nagy parancsának. Azért tengeti, félti keservesen az életét, mert szót kell fogadni a Parancsnak . . . Sok a baj, sok a veszedelem . . . Az életre kell vigyázni. Mindig csak arra, másra nincs idő. Egy gondtalan hang, egy gondatlan mozdulat elég lehet: kinyújtja a kezét a sóvár Halál és elragadja». Különös melegséggel festegeti a madarak zaklatott életének heroizmusát. A fészken ülő madár érzi életének kényelmetlenségét, de kényszeríti az élet nagy parancsa: a jelennél fontosabb a jövő. A nyers és kiméletlen erő igája alatt élnek életüket, de sokszor menekülésük is csodálatos. «Igazságos és jó az Isten» — hangzik fel a szerző ajkán a bölcs megnyugvás. — Mindeneket lát és kicsinyre, nagyra egyformán vagyoni gondja.»

A természetnek minden jelensége és nyilvánulása érdekli a szerzőt. Egyik helyén ezt írja: «Fűvek, fák, állatok: mind édes testvéreink . . . Hanem a kedvesek között vannak kedvesebbek. Növényben a virág, rovarban a lepke, állatban a madár. Közöttük is nékem legelső a madár. Az egész töméntelenül nagy atyafiságban a legeslegkedvesebb . . . De tán magának a teremő Úristennek is. Hiszen szárnyat adott neki, miként az angyaloknak, és némelyiknek torkába olyan finom muzsikát, hogy ahhoz képest semmi a lant, hegedű és templomi csengő. Mielőtt életet lehelt volna belé, előbb bizonyára tartogatta tenyerében, símogatta, becézgette, mosolyogva nézegette. Huss, — így röppenhetett világra a madár s amikor fészket épít, tán erre a legelső fészkére emlékszik máig, Isten lágy tenyerére».

Míg előbbi kötetében a szép késő őszi napokat festegeti legmelegebb hangulatossággal s ezek aranytónusa ragyog legvonzóbb képein, most a tavasz a legkedvesebb ideje s különösen a természet zsendülése, titokzatos ébredése vonzza. A szerelemnek, az élet nagy parancsának bódító mámorát nagy változatossággal érzékelteti. Ilyenkor még az erdő is «csupa sűrű friss lomb. Csupa ártatlan lelken-dezés, csupa verőfényes, üde jóakarát.» Nemcsak az erdő legkedvesebb teremtményeinek, a madaraknak, tavaszi életét, hajnali ébredését s

ébresztő hangjait írja le szeretetről tanúskodó megfigyeléssel, hanem a tavasznak kedves korai virágai is ellágyulásra, a gyermekkorba visszamerengő emlékezésre indítják őt, még az érzelmességre kevésbé hajlamos vadászt is.

Szereti emberi élet-sorsokkal s érzésekkel ruházni föl a természet jelenségeit. Sok van történeteiben az állatmesék ábrázolásmódjából, emberi tulajdonságokkal szerepeltet állatokat s növényeket, de «életterük»ből nem emeli ki őket. Szép és gyöngéd képeket fest s változatos színek állnak rendelkezésére, ha róluk szól. Nagy szerephez jutottak ebben a könyvében a halak, sok érdekes mondanivalója van életükről, téli elnyugvásukról s tömérdek halfajta természetéről, főként a csuka csalafintaságáról s a haresának, a békafejű nagyúrnak, a basáskodásáról.

S mindezt jóízű, zamatos, tiszta magyarságú nyelven írja. Szókincse gazdag tára a magyar vadászati kifejezéseknek, növény- és állatneveknek. Kicsiny az a világ, amelyen vele együtt járunk, de különösen drága szívünknek, mert egészen a miénk, minden porcikájában magyar. Érti, hogy a mai idők semmi téren sem engednek zavartalan összhangot s még a természet is megérzi a súlyos, a szörnyűségesen kemény új időket. «Lejárt a rakoncátlan erő gondnélküli kora, — írja — vége az ifjúi kedvnek és a zabolátlan akaratsnak». De bölcs megadásra és békés megnyugvásra hívogatóan hangzik, amit a vadásznak a sorssal való megbékéltségéről ír: «Jóindulatú, áldott folyam az idő, az embert becézi, ringatja, nyugtatja s békességes kikötő felé szeliden úsztatja. Ilyenkor erős, derült bizodalomban világosodik meg minden. Jó az út, jó a cél, jó lesz a megérkezés és jó a pihenés is az újabb útnakindításig. Mossa az ár az embert valahová s ő szívesen ráhagyja magát. Minek is az a sok hiába prüszkölés, csapkodás ellene?»

Hasonlóképpen hat, amit a nyugodalmas, csöndes szemlélődés örömről vall: «Szalad velem az idő s nekem tán sohasem is volna más dolgom, mint örülni annak a sok szépnek, ami mellett elsodor s amit meglátni ilyekor érek rá csupán, ezekben a ritka óráiban a nyugodalmas, csendes szemlélődésnek. Ha ilyenek néha nem akadnának, az ember a nagy iparkodástól utóbb is elfeledné magát az életet.

Az élet pedig szép, az élet pedig jó s minden egyes perce drága szent ajándék. Süt rám az áldott Nap, heverek a langyos homokon, igen-igen jól érzem magamat s szinte beleszédülök, annyira látom, hogy miképpen a vizek előbb azzal a nyárfalevéllal, velem is milyen sebesen rohannak az idők, milyen nesztelenül s hogyan sodornak engem is lefelé, lefelé.»

k. l.

Magyar költők francia fordításban.

Jean Hankiss et L. Molnos-Müller: *Anthologie de la poésie hongroise.*
Édition du Sagittaire, Paris, 1936. 240 l.

Hankiss Jánosnak nagy érdemei vannak a magyar-francia művelődési érintkezések kimélyítése körül. Nyomatékosan hozzájárul ehhez Molnossal együtt közzétett antológiája. Az *Előszó* igazolja, hogy nehéz munka volt a legsajátosabb költemények kiválogatása, másfelől arról értesülünk, hogy Horváth János ebben a vállalkozásban szívesen támogatta a tervezőket. A bírálatnak ezúttal csak két kifogása lehet. Az egyik: újabb költőink közül néhány kevésbé jelentős erősen előrenyomult a régi nagyok rovására. A másik: nem egyszer olyan költemények képviselik költőinket, melyek, Taine-nel szólva, aligha szolgáltatnak bizonyosságot teremtő szellemük *faculté maîtresse*-éről. Így a *Chant du Laponn*nál jellemzőbbet lehetett volna találni Csokonai költeményei között, Áprily Lajos nyelvének zeneiségét és festői erejét sem igen érezteti a tőle fordított *Les Montagnards*. Igaz, a válogatásban a francia ízlésnek is volt *chargé d'affaires*-je: a finomtollú irodalomkutató, Léon Pierre-Quint. Érdekes jelenségül emeljük ki, hogy a költői ellenőrzéssel megbízott G. Ribemont-Dessaignes-t annyira elragadták a szövegek, hogy maga is jelentős részt kért a fordításból. Valóban, Hankiss Jánossal együtt a munka oroszlánrésze az övé. Így első sorban azokat a költeményeket vizsgáljuk, melyeket Hankiss és Ribemont-Dessaignes együtt ültettek át.

Balassa Bálint *Katonaénekének*, az *Amott kerekedik egy fekete felhő* és az *Őszi harmat után* című kuruc költeményeknek, Faludi Ferenc két játszi kecsességű dalának fordítása hűségről és hangulattosságról tanúskodik, így Berzsenyi-fordításaik is. Mesterien tolmácsolják Vörösmarty Mihály remekbe ötvözött allegóriáját (*La statue vivante*); elevenen éreztetik benne a fojtott keserűség és titáni fájdalom pátoszatát, éppen így a Liszt-óda felmagasztosult ünnepiességét s keleti pompájú nyelvének dús áradását:

Legyen hangod a vész zongorája,
Melyben a harc mennydörgése szól
S árja közben a szilaj zenének
Riadozzon diadalmi ének!

Que ta voix soit le piano des orages,
Où roule le tonnerre des combats,
Par les flots d'impétueuse musique
Que le triomphe entonne ses fanfares! (53.l.)

A matematikai súlytól görnyedő és az elmúlás sötét borúját mély költői erővel kifejező *Csongor és Tündé*-ből való *Nuit*-ről is csak dicsérettel szólhatunk. Gondos, ha nem eléggé meleg is, Babits Mihály *Ma patrie*-ja. Bartalis János egy megkapó dalát, Berde Mária prófétás erejű *Prière*-jét is méltányolnunk kell, nem kevésbé Bodor Aladár erdélyi lelkétől lelkezett költeményének (*Mon fils de Budapest*) szép tolmácsolását, noha legmegragadóbb sora kissé megroggyan benne:

Havasi kürt benned át nem rian.

Le son du montagnard ne trouble pas ton âme. (134. l.)

Gyóni Géza *Rien que pour une nuit*-jében a méltatlankodó felhevülés zordon háborgásának férfias erejét jól fejezik ki:

Csak egy éjszakára küldjétek ki őket
Hosszú csahos nyelvvel hazaszeretőket!

Rien que pour une nuit envoyez-les
Les patriotes à la langue effilée! (150. l.)

Jeleskednek Harsányi Kálmán és Harsányi Lajos költeményeinek francia köntösbe öltöztetésében is. Szépen fordították Tóth Árpád festői elemekben gazdag, jelképes erejű *Elegiáját egy rekettje-bokorhoz*. Egyik nehezebb helye:

Tűrjétek kedvesen, ha lelkének komor
Bányáiból a bú vihedere kereng fel.

Souffrez de bon coeur que des mornes galeries
De son âme monte en tourbillonnant la coup de grisou de sa tristesse.
(218. l.)

Rémekelnek Végvári mesteri alkotásának (*Eredj, ha tudsz*) átültetésében:

Leszek őrlő szű az idegen fában,
Leszek az alj a felhajtott kupában,
Az idegen vérben leszek a méreg,
Miazma, láz, lappangó, rút féreg,
De itthon maradok!

Je serai le ver qui ronge l'arbre étranger.
Je serai la vie au fond de la coupe qu'on vide.
Dans le sang étranger je serai le poison.
Miasme, fièvre, vermine hideuse et latente.
Mais je resterai ici! (222. l.)

Munkájuk azonban nem mindig sikerült ennyire. Kőlesey Ferenc *Hymnusának* ércszavú zengése letompul náluk. Nem egyszer ütköztek nehéz, csaknem lebírhatalan akadályokba. Fordításukban a *Csinom Palkó* kuruc zamatának nyoma sincs. Nincs, mert nem is lehet. Innét van, hogy sok versszakát sutba dobják.

Fordításukban Kisfaludy Károly híres dalának (*Un laboureur de Rákos au temps des Turcs*) frissesége is ellanyhul egy kissé.

Arany János *Családi körének* (*Tableau de famille*) nemzeti savátborsát, ízes-zamatos nyelvét csak olyan szellemű fordító tudta volna átköltetni, mint amilyen maga Arany volt.

Sívár elprózaisodás dere csípte meg itt-ott a *Les bardes de Gallesot* is ;

Kobzán a dal magára vall.

Son chant trahit son caractère. (77. l.)

Tompa Mihály egyik remekét is viszontlátjuk (*Paysage d'automne*), de átültetéséből az őszi hangulat édes-bús színezése s megejtő varázsa veszendőbe ment :

Hogy lehajtsam, szinte vonja
Fejem a fák hulló lombja.

Les feuilles tombantes entraînent
Avec elles ma tête lasse. (84. l.)

Becsületes igyekvésük tagadhatatlan a népdalok franciásításában, de, sajnos, ezekből is kiapadt a magyar zamat.

Hankisson és Ribemont-Dessaigues-en kívül mások is fordítottak. Ki kell emelnünk Eckhardt Sándor szép Ady-átültetését (*Párisban járt az őszi*). Petőfit és Adyt Vautier Vilmos tolmácsolta. *Homér és Ossian* rapszodiás lendületét és festői mozzanatait megőrzi, de már a *Szülőföldemen* refrainjében a hozzáköltés lehűti az eredeti méla hangulatát :

Hanneton, dis-moi quand viendra l'été.

Könnyedén tolmácsolja Adyt (*Seul avec la mer*, stb.).

Dicséret illeti Rónai Pált és Gachot Ferencet is. Fordításaik közül hűségben és költői hangulatban Arany *Dantejének* átültetése válik ki.

Derekas munkát végzett Bencze Jenő is. Csokonai-fordítása minden ízében művészi (*A l'espoir*). Ritmushullámozása, nyelvének ringató zenéje híven simul az eredetihez :

Bájoló, lágy trillák,
Tarka képzetek,
Kedv, remények, Lillák,
Isten veletek!

Belles chansons enchanteresses,
Fantaisie, charmes et jeux,
Plaisirs, espoirs, Lilla.
Je vous dis adieu. (30. l.)

Költői melegséggel fordította Gyulai Pál, Zempléni Árpád, Kiss József, Gárdonyi Géza, Reviczky Gyula és Szép Ernő költeményeit is.

Last, but not least: Kosztolányi Dezső *Szegény kis gyermek panaszainak* érzelmi mélységét és plasztikai erejét eleven erővel vetíti elénk Kubek Edit.

Összevetéseinkből kiderül, hogy a magyar költemények francia nyelvű átültetése mellett akad nem egy kevésbé sikerült is. A fordítók útjába különösen Arany János és a népköltészet alkotásai gördítettek a nemzeti génusz gyökeresen magyar jellemével megvilágítható akadályokat. A műfordítás természete első pillanatra megérteti azt a példák nagy számával is igazolható jelenséget, hogy ennek a gyűjteménynek a fordítói is egyszer halványabb, másszor erősebb színezéssel pótolják az eredetit. Arra is számos eset van, hogy majd elhagynak valamit, majd a meglevőt bővítik. Nagy kár, hogy a legtöbb esetben mellőzik a rímet; hogy ezzel mennyi zománcot hántanak le, felesleges hangoztatnunk. Ha így áll a dolog, csaknem igazolva látjuk néhány esetben a *traduttore traditore* szólás igazságát. De ne feledjük, hogy a *fordítások egésze* híven és könnyedén tükrözi az eredetit. A művészi átélés már ritkább. Fordítóink így is egészen új világot tárnak a franciák elé. Ribemont-Dessaignes vallomása és a francia Akadémia kitüntető jutalma meggyőzően tanúsítja, hogy Hankiss és buzgó társai Franciaországban lelkes szálláscsinálói a magyar szellemnek.

Nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt sem, hogy bevezetésül a költőkről rövid méltatások világosítják fel az olvasót. Ezek lényegükben egyeznek a Hankiss és Juhász *Panoramájában* foglaltakkal. A francia érdeklődő ínyére való az arcképek megírásának friss és szemléletes modora. Kitűnőek a Faludiről, Kazinczyról írottak. Találóak és fordulatosak Molnos méltatásai is Kisfaludy Sándorról, Vörösmartyról, Petőfiről, Mécs Lászlóról. Okos eljárásuk, hogy a franciák figyelmére biztosan számító francia irodalmi vonatkozásokat is megragadják. Ez két mozzanatban nyilvánul: felvilágosító

analógiákban és a hatásjelzésben, így Csokonainál Debrecen *grands rhétoriciens*jeiről esik szó, s arról, hogy Rousseau *trésor sentimentalja* hatott rá. De ezúttal van néhány mulasztásuk. Molnos-Müller különben gondos Petőfi-arcképében jelentős Hugo-hatást mellőz. Petőfi *A XIX. század költőiről* ezt írja:

Újabb időkben Isten ilyen
Lángoszlopoknak rendelé
A költőket, hogy ők vezessék
A népét Kánaán felé.

Lángvillanású visszaverődése ez Hugo *poètemaire*-eszméjének. Kár az is, hogy a Reviczky-fejezetben nem esik szó *Pán halála* francia feldolgozóiról, Rabelais-ról, Fontenelle-ről, P. Arène-ről stb. Ezek a hiányok azonban nem csorbítják a becses tájékoztatók értékét.

Elek Oszkár.

SZENT LÁSZLÓ EMLÉKEZETE.

— Születésének kilencszázadik évfordulóján. —

A Szent István király halálát követő emberöltő a magyar történelem legválságosabb korszakai közé tartozik. Mindaz, amit a nagy király, sőt sokban még Géza fejedelem évtizedeken át felépített, alapjában megrögzött. A nemzeti egység, melyet az első magyar király a törzsfőnökök hatalmának megtörésével csak hosszú küzdelmek árán tudott megteremteni, bomladozott. Mind sűrűbben törtek elő olyan jelenségek, melyek a régi törzsszervezet feléledésére mutatnak és nem leplezett egyéni célok és törekvések szolgálatában állottak. A királyi hatalom, melyet a szent király kemény kézzel kovácsolt össze, hogy a nemzeti erőket nagy célok szolgálatába állíthassa, hanyatlásnak indult és vele hanyatlott az egyháznak tekintélye is. Pedig ebben az időben az egyház jelentette a keresztény világközösségbe való beilleszkedést és azt a szándékot, hogy a Dunamedencében megtelepedett magyarság békében akar együtt élni keresztény szomszédaival. Egy nagy politikai, társadalmi és lelki visszahatás bomlasztó tüneteivel találkozunk minden vonalon. A királyi udvarnak s a király legközelebbi környezetének idegen színe és szelleme, az a túlsúly, amelyet a kormányzatban és a hadseregben idegenek biztosítottak a maguk számára, az olasz származású Péter királynak trónrajutása és ugyanakkor az Árpádok családjának kényszerű bujdosása külső országokban, mind tényezők voltak egy elkészedett ellenzéki szellem kialakításában és abban, hogy a hatalomra jutó új urakkal szemben harag és gyűlölet támadjon a multjára büszke magyarság lelkében.

S valóban, ha arra a jelenetre gondolunk, amelyben Péter király ünnepélyes formák között meghódolt a rémet ural-

kodónak, vagy ha felidézzük emlékezetünkbe az ország függetlenségéért vívott nehéz harcokat és azt a tényt, hogy a romlott közállapotok következtében Magyarország belső életében akárhányszor német szempontok érvényesültek a magyarság érdekeinek rovására, akkor megértjük a nemzeti visszahatás indító okait és e visszahatásnak gyakran szélsőséges és sajnálatos megnyilvánulásait. Az ismételt pogány-lázadások sem voltak egyebek, mint kísérletek a pogányságban gyökeröző ősi hagyományok és szokások megmentésére, melyekben nagy nemzeti erőforrást láttak. A kereszténység még idegen volt a nomád életformákat éppen hogy levetkőző nép zöme előtt, mely nem értette az új hit papjainak nyelvét s szertartásainak értelmét és csak annyit látott, hogy az új rendszer mindenütt korlátokat állít eléje, szabad mozgásában gátolja s keményen bünteti, ha nem alkalmazkodik hozzá vagy éppen elleneszegül annak. Annyi tény, hogy az a nagy átalakulás, amelyet Szent István király határozott program szerint erélyesen hajtott végre, még pedig az egyéni és társadalmi élet minden vonatkozásában, rövidebb idő alatt ment végbe, semhogy azt a nagy tömegek átértették és őszintén minden hátsó gondolat nélkül, magukévá tették volna. Az átalakulás tartósságának biztosítására nyugodtabb idő és minden tekintetben kedvező politikai helyzet lett volna szükséges, már pedig a Szent István király halálát követő időkben Magyarország életéből éppen a nyugalom és a kedvező kül- és belpolitikai helyzet hiányzott. Péter, Sámuel, I. Endre, I. Béla, Salamon és Géza uralkodása a belpolitikai zavarok, a testvérháborúk és a bizonytalan külpolitikai kísérletezések megszakítatlan sorozata, egy hanyatló kor gyászos képe, mely nem nagy jövőt jósolt Árpád népének.

Szent László gyermek- és ifjú évei erre a korra estek, Péter és Sámuel királyságának elszomorító részleteit csak hírből ismerte ugyan, mert ez idő tájt Lengyelországban élt nagyatyjának, az akkori lengyel királynak udvarában, de amikor Péter bukása után az Árpád-házi hercegek visszatértek, szemtanúja lehetett annak az általános leromlásnak, melyet Szent István intézkedéseinek meg nem értése, az erős központi hatalom korlátainak félretolása, a keresztény val-

lásra is átterjedő idegen-gyűlölet és nem utolsó sorban az egyéni és családi érdekeknek az országos érdekek fölé való helyezése idézett elő. Láthatta, hogy a királyi család sem volt kivétel, hiszen Endre király szőszegése volt az oka annak a testvérháborúnak, amely közte és Béla herceg, László atyja között kitört és a király halálával végződött. Utóbb királyi atyja trónja mellett állva, alkalma volt megfigyelnie, hogy a magyarság politikai megoszlása még korántsem ért véget, hogy Endre hívei továbbra is külön utakon járnak és szívesen kockáztatják az ország békéjét, csakhogy újból hatalomra jussanak. Lászlót és testvéreit a pártoskodó szellemnek itt-ott felbukkanó aggasztó jelei készítették arra, hogy atyjuknak, talán merénylet következtében történt, váratlan halála után, Endre fia, Salamon javára önként lemondjanak a királyi koronáról, melyhez pedig joguk lett volna. Így akarták biztosítani a nemzeti egységet, melyre nem csak a német hatalmi törekvések miatt volt most különösen nagy szükség, hanem azok miatt a támadások miatt is, amelyek kelet felől fenyegették az ország függetlenségét. S a bessenyők felett ismételtén kivívott nagy győzelmek igazolták is a nemzeti egység erejébe vetett bizalmat. A bessenyők felett aratott diadalok hatása alatt a krónikák is nyomatékosan mutattak reá arra, hogy mit jelent egy nemzet életében az összetartás és az egység. Az ország évtizedes tétova kísérletezések és próbálgatások után újból arra az útra ért, melyen haladva, visszanyerhette volna korábbi tekintélyét és nemzetközi jelentőségét. Az a féltékenység azonban, melyet tanácsadói támasztottak a fiatal Salamon király lelkében, a vitéségük révén népszerűkké vált hercegek ellen, újból felszította a pártharcok tüzét és miként Endre idejében, most is két ellenséges táborra osztotta a magyar nemzetet. A Mogyoródnál vívott ütközet Salamon pártjának teljes vereségével végződött, a királyi hadsereg megsemmisült s maga a király is csak futással menthette meg életét.

A nemzet a testvérháború romjainak eltakarítása után az újjáépítés munkáját Béla király fiaira bízta. Az idegenbe menekült királynak újból való elismeréséről hallani sem akart többé, mert köztudomású volt róla, hogy német segítségre

támaszkodva készül visszatérni. A német segítség viszont a gyakorlatban annyit jelentett volna, hogy Magyarország a rémet császárság fennhatósága alá került volna. Ilyen előzmények után jutott a királyi székbe 1074-ben Géza. 1077-ben pedig László herceg.

Bármily vígasztalan volt is végeredményben a szent király halála óta eltelt három évtized, annyi bizonyos, hogy ezek az idők az élet iskoláját jelentették Béla fiai számára. A forradalmi lázban égő nemzet vergődéseinek és küzdelmeinek pusztta megfigyelése is mély tanulságokat rejtett magában. Vizsgálatuk bőséges alkalmat nyújtott nekik arra, hogy megismerjék a magyar nép lelkét, mely idáig idegen volt előttük, hogy tudomást vegyenek nemcsak azokról a bajokról és sérelmekről, melyek évtizedeken át állandóan izgatták, hanem azokról a célokról is, melyek elérése esetén lelki nyugalmanak helyreálltát és helyzetének megjavulását várta. László királysága valóban nem volt egyéb, mint a levont tanulságok gyakorlati alkalmazása.

Gondtalanabb ifjúkorának emlékei a bihari várhoz és Erdélyhez fűzték. Ott nőtt fel, ott vált belőle nemzete legkiválóbb vitéze. A bessenyőkkel Erdély birtokáért vívott harcok során eszmélt Erdély birtokának magyar szempontból való nagy jelentőségére. Az a kapocs, mely Erdélyt Szent István korában Magyarország többi részéhez fűzte, időközben meglazult. Erdély fejlődése megakadt, mert a magyar királyi hatalom lehanyatlása következtében elvesztette legtermészetesebb védelmezőjét. A magára maradt gyér lakosságú országrész ellenálló képessége természetesen meggyengült s így nem állott többé módjában azoknak a támadásoknak az elhárítása, melyek különösen a bessenyők részéről területének állandó megszállására irányultak. A cserhalmi diadal sem volt döntő jelentőségű hadiesemény és Szent Lászlónak, a legendák adatai szerint, még több ízben kellett megküzdenie a támadó bessenyőkkel, míg azokat hódolatra kényszeríthette. Erdélyt ezzel megmentette, egyházkormányzatilag és közigazgatásilag szorosabb kapcsolatba hozta az anyaországgal s a székelység határőri szervezetének megteremtésével intézményesen gondoskodott ennek az országrésznek a védelméről. Megérthetjük, miért élt Szent László

király emléke még századokon át oly élénken az erdélyiek emlékezetében, miért zarándokoltak ugyancsak századokon át nagyváradi sírjához és miért emeltek a legnépszerűbb magyar szent királynak emlékére annyi templomot és oltárt.

A keleti határok végleges biztosítása után nyugat felé fordította tekintetét. Már atyja, Béla király felismerte a szükségét annak, hogy Magyarországnak, amely zárt szárazföldi állam volt, tengerhez kell jutnia, hogy megszabaduljon attól a nyomástól, melyet nyugatról a német, délről pedig a bizánci császárság gyakorolt reája, minthogy mind a két hatalom a Kárpátokban látta életerének legtermészetesebb határait. A geopolitikai helyzet felismerése volt a legfőbb oka annak a családi politikának, amely az Adria felé vezető területek tervszerű megszerzésére irányult. Béla király Karintia és Horvátország fejedelmeihez adta nőül leányait, abban a meggyőződésben, hogy e házasságok révén a kérdéses területeken a magyar befolyás állandósulhat. Ennek a messze jövőbe tekintő politikának volt a következménye a Szent László királytól személyesen vezetett 1091-i hadjárat, mely a forrongó Horvátországban helyreállította a belső rendet, de egyúttal biztosította ott a magyar befolyást is a horvátok függetlenségének feláldozása nélkül. Ugyanakkor azonban a Dráva és a Száva közt megszervezett Szlavóniát a magyar királysághoz csatolta, a zágrábi püspökség egyidejű alapításával pedig elvágta az útját a bizánci egyház észak felé való terjeszkedésének.

Magyarország, mely a közelmúltban még éles pártharcok színhelye volt, Szent László királysága alatt Közép-Európa egyik legjelentékenyebb politikai tényezőjévé vált. A király gondosan ápolta a nyugati összeköttetéseket és mivel felesége, Adelheid révén sok német és burgundi uralkodó családdal került kapcsolatba, gondja volt a nyugattal való együttműködés kimélyítésére is. Azok a küzdelmek, melyek ugyanabban az időben VII. Gergely pápa és IV. Henrik császár, Salamon király sógora közt az invesztitúra miatt folytak, mely küzdelmek nyugat társadalmát is megosztották, erősen foglalkoztatták a magyarságot s a király diplomáciai művészetére vallott, hogy meg tudta őrizni országa pártatlanságát a nélkül, hogy a szentszékekhez való viszonya megromlott volna. Egyházának mindvégig hűséges fia maradt.

Uralkodói nagysága nem annyira a diplomáciai szálak szövögetésében nyilvánult, — ámbár nem egyszer a magyar király székhelyén döntöttek fontos nemzetközi kérdésekben — hanem abban, hogy megérettette bizalmatlankodó népével, hogy nem folytathatja tovább azt a politikát, mely talán jó lehetett a fejedelmek korában, — ezért is hivatkozott arra a Szent István utáni időkben a nemzeti visszahatás — de most már idejét múlta. A világ közben megváltozott, új eszmék hatották át az európai társadalmat, új célok foglalkoztatták a keresztény közvéleményt, melyekkel Magyarországnak számolnia kell. Az ősi magyar hit feltámasztása is olyan anachronizmus volna, melynek mennél hamarabb el kell tűnnie a magyarság életéből. A clunyi szellemenben felnőtt új Európa egy percre sem tűrne maga között egy pogány államalakulatot, ennek következtében minden kísérlet az ősi hit felélesztésére nyílt kihívás volna a vallás kérdésében alkura nem hajlandó Nyugat szemében. Ennek a ténynek felismerése diktálta azokat a szigorú törvényeket, melyek hatása alatt végleg kialudtak azok az áldozati tüzek, melyeket pogány magyar szokás szerint a hegyek tetején, források mellett vagy erdőtisztásokon gyujtottak az ősi hitnek a multat visszasóvárgó hívei.

Azt hisszük azonban, hogy az elért eredményben nem annyira a törvények következetes alkalmazása vitte a főszerepet, hanem a király egyéniségének és személyes példájának a hatása. A király elsősorban magyar király akart lenni, aki nem ismert más kötelességet, mint nemzetének önzetlen szolgálatát. A királyi méltóság az ő uralkodása idején sohasem került összeütközésbe a nemzeti érdekekkel s a keresztény hit gyakorlása sem jutott ellentétbe a nemzeti szellemmel és a nemzeti sajátságok ápolásával. Kitűnt, még pedig Szent László személyes példája nyomán, hogy a kereszténység és a magyar nemzeti eszme nem ellentétes fogalmak, jól megférnek egymással, sőt kiegészítik egymást. A törvények szigorúságát és kérlelhetetlen alkalmazását nem az új hit parancsolta, hanem a megromlott közállapotok gyökeres megjavításának szükségessége, ami viszont nemzeti érdek volt. A törvények erejét Szent László uralkodása óta a meggyőződés ereje váltotta fel. Magyarország az ő korától fogva lett

az európai köztudatban a kereszténység keleti védőbástyája, melynek falain megtörttek vagy felörlődtek a nyugat felé irányuló ellenséges támadások. Nem meglepő tehát, hogy amikor a szentföld visszafoglalására irányuló kereszties mozgalmak megkezdődtek és a nyugati államok társadalmát az a kérdés kezdte foglalkoztatni, ki vezesse a kereszties hadsereget a kitűzött célok felé, Szent László személyére gondolt mindenki; elért hadi és politikai sikerei után akkora volt a tekintélye az európai közvélemény előtt.

Abban a munkában, melyet hosszú éveken át a szegénnyé és erőtlenné vált ország politikai, gazdasági és katonai fel-emelésére fordított, kezdetől fogva Szent István király volt a példaképe. Az ő életének és uralkodásának történetéhez folyamodott akkor, ha fontosabb kérdésekben döntenie kellett, ha váratlan nehézségek tornyosultak föléje, ha időszerű törvények hozatalát tervezte, vagy korszerű újítások létesítésén gondolkodott. Szent István kora különösen akkor foglalkoztatta, amikor egyházszerkezeti kérdések kerültek napirendre. Fájdalmasan állapította meg, hogy a nagy magyar egyházalapító király emléke elhomályosult a köztudatban, vagy legalább is nem övezi akkora tisztelet, mint amekkora őt, mint a magyar keresztény királyság megalkotóját, megilletné. Ennek okát abban látta, hogy az új rendszerrel szemben túlságosan erős volt a nemzeti visszahatás, ez a nemzeti visszahatás viszont azért válhatott erőssé, mert az ősi pogány vallást felváltó keresztény vallásból hiányzott a nemzeti kapcsolat. Az új vallásnak nem voltak magyar papjai, nem voltak magyar szentjei és vértanúi. A magyar népet tehát nem fűzték ilyen különleges érzelmi kötelékek az új, keresztény jellegű államrendhez, már pedig Szent László meg volt arról győződve, hogy időtálló lelki kötelékek akkor kapcsolják össze tartósan az egyházat és a magyarságot, ha a vallásos meggyőződést nemzeti indítóokok is erősítik. Ennek a ténynek felismerése tette számára időszerűvé az első szent király szentté avatásának kérdését.

A szentté avatásnak magyar szempontból való nagy jelentőségéről elsősorban azokat kellett meggyőznie, akik a multban személy szerint vagy családjuk tekintélyénél fogva szerepet vittek a mult forradalmi mozgalmában. László

király erre való tekintettel mindenekelőtt megíratta a magyar nemzet történetét, hogy a magyar történelem folyamatába állítva Szent István alakját, kellő világításba helyezze azt a korszakalkotó tevékenységet, melyet az új magyar keresztény királyság megalapítója vitt a magyarság történetében. Udvarának egyik papja el is végezte ezt a feladatot s amit századokkal később a Budai Krónika, vagy a Képes Krónika szerzői írtak Szent Istvánról, azt jórészt László király udvari papjának időközben elveszett művéből merítették. László király azonban Szent István legendáját is megíratta, hogy a nagy király alakjának különösen azokat a jellemvonásait emelje ki, amelyek a szentté avattatást a magyar közvélemény előtt is indokoltá tették és hogy ne királyi akarat, hanem nemzeti közóhajtság érvényesüljön akkor, amikor a szentté avattatás előkészületei történnek. A szentté avattatás, mint ismeretes, 1083-ban ünnepélyes formák közt végbe is ment. A magyar keresztény királyság megalapítója és utódául kiszemelt fia a keresztény egyház szentjeinek sorába jutott, ami annak a nemzetnek is dicsőséget jelentett, amely a szent királyt és fiát magáénak vallotta. Ettől az időtől fogva honosult meg nálunk a Szent István-kultusz. Maga László király gondoskodott arról, hogy az 1092-i szabolcsi zsinat a két magyar szent ünnepét az országosan kötelező ünnepek sorába iktassa s ugyancsak László király volt az, aki 1095 táján megalapította a szent jobbi apátságot és templomot «a dicsőséges szent jobbkéz» tiszteletére. Tudatos, meggyőződéstől áthatott és őszintén átérzett keresztény vallási élet Szent László korától fogva állapítható meg a magyar nemzet történetében.

A nemzeti krónikák azt írták róla, hogy egy fejjel volt nagyobb, mint kortársai. Mi azt hisszük, hogy krónikásaink a testi nagyság kiemelésével a nagy király egyéniségének minden tekintetben kivételes nagyságát akarták jelképezni. Krónikásainknak azonban kilenc évszázad távlatából is igazat kell adnunk: Szent László király alakja ma is úgy áll előttünk, mint aki egy fejjel volt nagyobb kortársainál.

KULTÚRÁK TALÁLKOZÁSÁRÓL ÉS KÜZDELMÉRŐL.

Mi, Nyugat kultúrájának gyermekei, nagy buzgalommal tanulmányoztuk a növények és állatok szervezetét. A növény- és állatvilág különféle típusait lelkiismeretesen leírtuk és elneveztük. Vizsgálat alá vettük ezeknek az élőlényeknek belső alkatát, és azt a szoros kapcsolatot, amely minden fajtát a saját külvilágával összeköt, külön tudomány tárgyává avattuk. Sokkal kevésbé törődtünk azonban mindezideig azokkal a testi-lelki-szellemi típusokkal, amelyekben az emberi nem megjelenik; legkevésbé a kultúrákkal, amelyeket az embercsoportok a különböző földrészek világában teremtettek. Pedig erre a problémára különös gondot kellene fordítanunk. Hiszen a kultúrák emberi erők művei és kifejezései, oly erőké, amelyek a pusztá természettel és a szellemi jelentés híján való külső történéssel szemben győztesen állták meg helyüket. E kultúralakulatok jelentik életünk és munkálkodásunk szellemi környezetét, sőt voltaképpen önmagunkat, mivel belső mivoltát az ember csak ezeknek a formáknak keretében fejti ki és önmagát csak azokban a kategóriákban érti meg, amelyeket kultúrája rendelkezésére bocsát.

Valljuk be őszintén, még korántsem értünk egyet abban, mi is tulajdonképpen egy kultúra, milyen élő alany a hordozója, hogyan hat vissza az emberre, miképpen virágozik és pusztul. Hogy ehhez a széleskörű tárgyhoz szűkebb keretek között közeledjem, műfogást alkalmazok. A bennünket körülvevő modern világ egyre izgatóbban és ellenállhatatlanabban mutatja, mint találnak egymásra különböző kultúrák és mint kényszerülnek egymással szembenézni. Az egész mai világtörténet a kultúrák békés és ellenséges talál-

kozásainak jegyében áll. Személyfeletti hatalmak küzdenek egymással, de nem csak államok, hanem amint a mozgásba hozott hadseregek mögött a békés nép ereje és gondja áll, úgy áll az állam mögött, sőt magában az államban alakot öltött életként kultúrája. Ez mindig a szellem alkotása, de egyszerismind mélyen belegyökerezett a mindent meghatározó természet talajába. A természet hozta létre a maga öléből az emberi nemzedékeket ; a természet a talaj, amely őket táplálja s egyszerismind korlátozza.

Hogy ne elvont fogalmi fejtegetésekkel kezdjem, mindekenélőtt nyugati kultúránk nagy eseményeire utalok ; ezeket minden művelt ember ismeri a történelemből.

I.

Ha egy sok küzdelmet látott vár omladékait kiássuk, rétegei a különböző korokban lefolyt harcok történetéről szólnak. A nyugati polgári életforma — kultúra helyett hadd használjam most ezt a többet jelentő kifejezést — hasonlóképpen oly talaj, amelynek napvilágra kerülő rétegét sok régebbi hordozza. Közöttük a legfontosabbak kultúrák találkozásának, s ami ezzel egyjelentésű : harcoknak eredményei.. Hatoljunk felülről lefelé! Azt találjuk, hogy világunk mai tényleges rendjét a romantika, az egyetemes európai felvilágosodás, a reformáció és ellenreformáció, a keresztény középkor, a népvándorlások és a római birodalom hordozza. Ha a mélyre ásást a római Impériumon kezdjük, amelynek nyomaival Európa legrégebb kultúrtalaján mindenütt, szinte kézzelfoghatóan találkozunk, már maga ez az Impérium számtalan nehéz küzdelem eredménye. Ezek közül egyik sem olyan fontos ma számunkra, mint a harcias Rómának a hellenisztikus világkultúrával való találkozása. Íme : első alkalommal áll előttünk a szó, amely oly sok problémát takar. Világkultúránk — a legszigorúbb értelemben — mindmáig nincsen. A világkultúra mindig csak élet-, alkotás- és gondolkodás-stílust jelent, amely több különböző származású és nyelvű népet fog át, tehát végül is népek egész csoportja hordozza. Nagy Sándor örökségét még politikai szét-

bojlása után is összetartotta a hellenisztikus szellem. Amikor azután a nyugati Róma ezzel a Kelettel összeütközött, a kultúra-találkozások tárgykörébe tartozó legérdekesebb jelenségek egyike történt. Róma győzött fegyvereivel; de a kis Hellász rákényszerítette az államalkotó Rómára szellemi létformáját, művészetét és tudományát. A létrejött új formák Róma és Hellász egymással való kölcsönös átítatódásáról tanúskodnak, s ennek hatását még ma is érezzük. Ezen találkozás eredményét nevezzük «antiquitás»-nak. Helyesebben: «a mi nyugati antik szellemi örökségünk»-nek nevezhetnők.

S most tovább: Ebben a szörnyű népegyvelegben, amely a Közelkeletet és Nyugatot egész Britanniáig és Hispániáig magába foglalja, egy politikailag védett világkultúra fedele alatt számtalan nemzet él, s ezek ősz eredeti kultúráit ma már csak nagy fáradsággal, nehezen rekonstruáljuk. Nem tudjuk, mily mértékben fejlődött ki náluk nemzeti sajtószereplésük tudata. Csak távolról ismerjük a nagy népnevelő folyamatot, amely a római hódítást és leigázást követte.

Ezzel szemben tudjuk, hogy ezt az óriási-birodalmat mint robbantották szét fokozatosan széthúzó törekvések. A nagy színjáték: Róma pusztulása, amelyről az emberiség másfél évezrede elmélkedik, még mást is jelent: a kulturális asszimiláló-erő határait, új keleti és nyugati kultúrközpontok keletkezését és fáradságból eredő bizonytalanságot azokkal az értékekkel szemben, amelyekért az emberiség él és hal; végül jelenti nem csupán a pusztulás hangulatát, hanem magát a tényleges széthullást, amelynek rothadó darabjai borzalmas, pusztító lehelletet árasztanak.

Merőben szellemi szempontból tekintve, ebből a pusztuló kultúrtalajból két mélyreható őstapasztalat ered az emberiség számára: az egyik az ellentét Istennel, a másik az ellentét a világgal. És — Hegellel folytatva — az embernek önmaga miatt érzett végtelen fájdalomából, a bensejében határtalanul megnövekedett szakadékból a korlátlan kiengesztelődés szükséglete fakad. «Ez a mélységek mélysége», azaz: a világtörténelem legtragikusabb órája. Ekkor tűnik fel a kereszténység fénye.¹

¹ Hegel: *Sämtl. Werke*. Originalausgabe XI. 270. 1.

Nem szándékom magát a kereszténységet az akkori kulturális helyzetből, abból a szörnyű vallási kavarodásból levezetni. Kétségtelen azonban, hogy az evangélium bizonyos tényleges kultúrhelyzetre talált és ezzel kellett szembenéznie. A kereszténység zsidó elemeket is bevitt ugyan a kultúra általános folyamába, mégsem volt nemzeti vallás. Kialakulásának kezdeti feltételei megkövetelték egy világkultúra fennállását, természetesen egy már bomlásban lévő világkultúráét. Politikai körülmények egyszersmind politikai hatalommá is tették. S íme, előáll a paradoxon: a világvallásból államvallás lesz. Két évezred szörnyű bonyodalmai kezdődnek ezzel.

Eközben a római kultúrán kívül álló világban hatalmas vándorlások folynak le: Új néptörzsek lépnek fel, semmisítik meg egymást s tűnnek el. Ötszáz éven keresztül rohamozzák ifjú népek a birodalom határait. De mit értünk ifjú népeken? Olyan harcias hordákat, amelyek biológiailag még elhasználatlanok, kezdetleges kultúrformák közt élnek, s amelyeknél a vérségi kötelék a legdöntőbb összetartó erőt, az idegenvérűség pedig a legellenségesebb elzárkózást jelenti. Az egész hatalmas folyamat a népvándorlásnak nevezett századokban ér tetőpontjára. Mily önkényes történeti elhatárolás! A folyamat lényegét azonban éppen a kultúrák áttekinthetetlen találkozásában kell látnunk. S ezúttal Rómát éri a politikai felmorzsolódás sorsa.

Most azonban a kulturális szempontból alacsonyabb fokon álló népek lépnek a növendékek sorába. Nem tudjuk, hogy ez a legnagyobb népnevelő folyamat miképpen folyt le részleteiben. Mint minden pedagógiai kapcsolat, ez is kölcsönös elfogadás és nyújtás volt, tele feszültségekkel és veszélyekkel mind a nyújtó, mind az elfogadó számára. Hadi technikát, gazdasági formákat, szokásokat és tudományokat vettek át az ifjabb népek, mindenestre különböző ütemben és mindig csak a szerint a mérték szerint, amely minden tanulásnak határt szab. Némely technikai eljárás könnyen utánozható. A szellemi javak befogadására azonban előbb belsőleg meg kell érnünk, mielőtt azokat hozzánk hasonlíthatnók. Közben azonban maguk a művelődési javak is meg-

változnak, különösen, ha a tanítók nemzedéke kihal és a tanulóknak jól vagy rosszul, de egyedül kell magukon segíteniök. Mennyi kutatnivaló lenne még a kultúrák ezen találkozásának részleteire vonatkozólag, amely a görög és római szellem összeolvadása után a második legfontosabb jelenség számunkra.

Egy világkultúra romjain ilyenformán új kultúra magjai csíráznak ki. E kultúra legfontosabb jegye az, hogy már eleve nemzetek fölötti szellemi hatalmakat hordoz. A Birodalom gondolata átöröklődik s ezt különös módon az egyház is magával viszi, noha birodalma nem e világból való. Burekhardt Jakab képviselte azt a nézetet, hogy a római világi kultúrának a tartalmait csak a kereszténység mentette át a jövőbe azzal, hogy azokat ifjú népekbe átplántálta: «Felsőbb történeti szükségszerűség adta a kereszténységet a világnak, hogy az antik világot lezárja, szakítson vele és mégis részben megmentse, s az új népekre átszármaztassa, mert ezek, mint pogányok, egy puszta pogány Rómát talán teljességgel barbarizáltak és megsemmisítettek volna».¹ Így vélekedik Burekhardt. De hogyan képzelhető el, hogy éppen ezek a népek bele tudták élni magukat egy teljesen kiérlelt vallásba, amely mégis csak egészen más kulturális talajból fakadt? Hegel mutatott rá arra, hogy eközben a kereszténység örök tartalmainak mélyrehatóan meg kellett változtatniok tudatossá válásuknak formáit. Spengler pedig egyenest azt állítja, hogy a kereszténység mint kultúrjelenség tartalmában gyökeresen megváltozott s ezt a kultúrát nevezi ő fausti vagy nyugati kultúrának.

Az első ezredév kultúrájának alapját tehát a görög-római humanizmusra épülő kereszténység rakta le — ilyen értelemben beszélünk még ma is Európáról. S ennek a kialakulóban levő modern Európának — amelynek kibontakozását különben itt már nem követjük nyomon — még egyszer szembe kell néznie a kultúrák találkozásának sorsával, még pedig rendkívül sajátzerű formában. Szólunk ugyan az antik világ és a kereszténység «örökségéről», csakhogy csupán átvitt értelem-

¹ *Die Zeit Konstantins des Grossen.* (Kröner kiadás) 119. 1.

ben. Hiszen a döntő változás a birodalom pusztulásakor az a vérségi megújulás volt, amelyet a kultúrát továbbhordozó népek hoztak magukkal. Az örökség átszarmazott az örökbefogadott sarjakra. Biológiaiilag más fajú és származású népek települtek le az ősi kultúratalajon és a szomszédos területeken. Felmerül az a kérdés, hogyan változik meg valamely kultúra, ha más vérségű emberek veszik át? Ezt még nem vizsgálták.

Azonban a fejlődés nem állt meg azon a ponton, hogy az akkor még élő római polgárok — akik minden egyébnek inkább nevezhetők, mint vérszerint való rómaiaknak — átvették ezt a kultúrát. Inkább arról van szó, hogy tizenöt évszázad nemzedékeinek abba újra meg újra bele kellett tanulniok; és e folyamat talán még ma sincs végkép befejezve. Az antik világ tárgyiasított kultúrjába az egymásután következő nemzedékek folytonosan megújuló, periódikus visszafordulással mind mélyebben hatolnak be és teszik azokat magukévá, sajátyszerű, egyéni mivoltuknak megfelelően. Így éli Aristoteles, Platon, Cicero, a «septem artes», a római jog és a görög tragédia csendben folyó, de hatalmas alakítóerőt jelentő utóéletét. Szellemüket a történelem időről-időre mindig újra felidézi és megeleveníti. Ezek az úgynevezett renaissance-ok. És a renaissance-ok ugyancsak kultúrák találkozásait jelentik, de oly kultúrákét, amelyeket távoli korszakok választanak el egymástól; e találkozások tehát korszakokat átívelő hidakon mennek végbe. Olaszok, franciák és görögök az «antiquitás» utóhatását honi renaissance-nak érzik; a germánok és a többi nép mint egy idegen világ újjászületésével állnak vele szemben. Ez a megkülönböztetés egyéb esetekre is alkalmazható. Mert nemcsak a görög-római antiquitás — Európa közös antik világa — folytat ilyen utóéletet. Távoli és kései megtermékenyüléseknél a mindenkor élő nemzedék sajátyszerű életvágya dönt mindig. Nemzetek közötti lelki rokonságok és vonzalmak is közrejátszhatnak kapcsolatok létesítésében. Így például a magyarországi neohumanizmus nem a hellén ideálok számára tárt elsősorban kaput: a magyarság mindig a férfias római szellemmel érzett mélyebb rokonságot.

A visszatekintést ezzel befejezem. Összeszedtem néhány példát a kultúrák legfontosabb találkozásainak bemutatására ; némelyek közöttük élénk történeti fényben ragyognak. Tanulságunk belőlük, hogy Európa magas-kultúrája nem néhány nép vagy népcsoport csendes belső növekedésének eredménye. Hogyan emelkedhetnék az ember a szellem magaslatára, ha minden kívülről jövő megtermékenyítő művelődési anyag elől elzárkóznék? Hogy tehetne szert másként magas-kultúrára, mint folytonos munkával, akár önmagával szembeszállva is ; hiszen az, ami lénye belsejében a legértékesebb, csak így erősödhetik meg és csak harccal tartható fönn!

A mai európai kultúra domborzatán sok művelődési réteg ismerhető fel. Közöttük mindenik nehéz szellemi harcok, fáradságos tanulás és a visszabarbarizálódás mindig fenyegető veszélye fölötti dicsőséges győzelemnek ránkmaradt eredménye. E tényállás középiskoláink tantervének példáján szemléltethető : minden itt szereplő tantárgy egy hajdani kultúrforradalom mindmáig fennmaradt tanúbizonysága.

A mai Európa képén e közös alapokon kívül egy új kultúrahordozó elemet is felismerhetünk : a kialakult nemzet-egyénségeket. Ezek nem vezethetők le a kultúra említett régi rétegeiből. Később látni fogjuk, hogy kettős jelleg hordozói : részint eredeti kultúra-teremtés őstényezői, másrészt viszont mai alakjukban a mindent magába foglaló nagy folyamat termékei is. Kultúra-egyénségek bontakoznak ki. De ezek is tovább adják még a fáklyákat, amelyek fényénél másoktól tanulva önmagukra ébredtek.

*

Mielőtt a kultúrák kezdeti fakadásának erre a nehéz problémájára rátérnék, legyen szabad még egy rövid közjátékot Távolvelet népéről : a japánokról beiktatnom. Az európai közhit szerint a japánok egy félszázad alatt szinte teleszívták magukat Nyugat vívmányaival. Valóban, Japánnak sikerült nagyszerű kultúra-átvétel által 1868 óta modern veretű világhatalommá fellendülnie, miután 250 évig a külvilággal való mindenféle érintkezéstől szántszándékkal elzár-

között. Mi európaiak megszoktuk a távoli szigetlakókat a kultúr-recepció klasszikus népének tekinteni. Hiszen magasabb kultúrájuk nagy részét Koreán keresztül a kínaiaktól kapták. A konfucianizmus erkölestana a Krisztus utáni III. században jut el Japánba ; a buddhizmus a VI. században. Ez utóbbinak ugyanolyan jelentősége volt Japánra nézve, mint a kereszténységnek Európa újabb népeire. A buddhista misztika nemcsak a hit mélyebb alapját szolgáltatta, hanem azt a talajt is, amelyből minden magasabb szellemi kultúra, valamennyi művészet, a lélek minden finomabb megjelenítése felsarjadzott.

Mégis a japánokról, mint az idegen kultúrbefolyásokhoz való korlátlan alkalmazkodás népéről alkotott kép hamis. Ellenérvül — mintegy felsorolásszerűen — csak négy szempontot akarok megjelölni. Először is az ősrégi japán kultúrkinés és a japán alapjelleg mindig változatlan marad. A régi hit és az ősök tisztelete, a shintoizmus, sohasem hal ki. Az ősök a népet saját őskorához kötik. Az ősökbe vetett hithez, mint a politikai-erkölcsi erő örök forrásához máig is mindig visszatér. Számos hulláma volt ott a «honi renaissance»-nak, amint azt fentebb neveztem. Másodsor : a buddhizmus hosszú vándorútja alatt, Indiától Japánig, némely szempontból éppen eredeti mivoltának ellentétévé alakult. A japán buddhizmusnak éppenséggel valami sajátoszerű jellege és ereje van. Ez világalakító misztika : nem menekülés a világtól, hanem erőkibontakoztatás befeléfordulás útján. És a befeléfordulás másvalami, mint az európai «élar». Harmadsor : a szigetnép az olyan hatásokat, amelyek természetének nem feleltek meg, újra meg újra elutasította magától ; így mindenekelőtt a kereszténységet, amely a XVI. században erősen elterjedt. Itt a kultúrák találkozásának újabb jelenségére találunk példát : az áthasonítás helyett bizonyos kultúra-mozzanatoknak kiküszöbölésére. Végül negyedszer : Japán, mint említettem, harmædfél évszázadra tervszerűen elzárkózott a külvilágtól. A nyugati hatalmak kényszerítették, hogy határait a világkereskedelemnek megnyissa. E kényszer hatása alatt nyújtotta ki kezét mindenekelőtt Nyugat modern haditechnikája után. Ennek az első kényszerűségnek ered-

ményeként számos nyugati ismeret, nyugati jó és rossz szokás honosodott meg. De kultúrstílusának magvában a japáni még ma is az elképzelhető legkonzervatívabb nép. Még most is szigorúan kitart a maga antik hagyományai: a kínai irodalom és erkölcsfilozófia mellett. A nagy szomszédos birodalmat, Kínát, amelyhez titkos, átszellemített szerelem fűzi, ma tagadhatatlanul nagy kultúrerejének büvkörébe akarja vonni. E nyomasztó szeretet ellen való védekezés-ként Kínának a maga részéről ugyanarra az útra kell lépnie, amelyet Japán tudatosan végigjárt: a nyugati haditechnika magaslatára kell fellendülnie. Ebben láthatjuk minden idők kultúra-átvételének egyik legfontosabb indítékát. Mert a legyőzöttek mindenkoron elsősorban a győző hatalmasabb fegyveres erejét kell magáévá tennie. Ezzel területünkön az első törvényt mondom ki. Igazolója a történelem, legalább is az államalkotás és államfenntartás terén.

De térjünk vissza Japánra. Ez az ország magas-kultúra képét tárja elénk. Ez nem a görög-római ó-kor és a kereszténység alapjain nyugszik, de ugyancsak gazdag rétegződést mutat. Csak így küzdhetette fel magát oly magaslatra, amelyen idegen szellemet magához vonzott, kipróbált, hogy azt azután újból eltaszítsa vagy pedig teljességgel a maga lényegéből folyó módon magához hasonítsa.

S ma már, mintegy száz év óta érezzük a kultúrák legnagyobb jelentőségű találkozásának: Kelet és Nyugat egymásra találásának előjeleit. Ezt a találkozást a jövő okvetlenül el fogja hozni. A világháború óta cáfolhatatlanul bizonyossá lett, hogy a «világ» többé nem csupán Európa és Amerika, hanem hogy benne más hatalmak is szerepet fognak játszani. Valamennyi nagy világkultúra találkozásának képe felmerül. E küzdelmet csak az a kultúra fogja túlélni, amely biológiailag egészséges maradt és értékeibe vetett szilárd hitének erejét megőrizte.

II.

Megannyi példa, megannyi probléma! Eddig a «kultúra» szót habozás nélkül használtam, mintha jelentésére vonat-

kozólag mindnyájan tökéletesen egyetértenénk. Sőt, többes-számban, «kultúrák»-ról beszéltem, mintha személyekhez hasonló alakulatok volnának, amelyek a világtörténet színpadán világosan elhatárolt egyéniségekként lépnek fel, hol élesen szembeszállva, hol pedig szövetséget kötve és egyesülve egymással.

De mik a kultúrák? És hol kereshetjük az egységes eleven hordozót, amely valamely zárt kultúra-egyéniiséget mindenkoron létrehoz?

Itt tulajdonképpen rendkívül mélyreható filozófiai vizsgálódásokra lenne szükség. Segítsünk magunkon mindenekelőtt néhány képpel. Vajjon a kultúrák gyümölcsökhöz hasonlíthatók-e, amelyeket valamely növényfaj megérlel, hogy velük a jövő individuumaiban való továbbélését biztosítsa? Vagy önmagukban véve halott építményekhez hasonlíthatók, amelyekkel állati lények maguknak oltalmazó vacok teremtenek? Nyilván egészen más a helyzet.

A kultúrák az emberi együttélésnek mindig háromoldalú alakulatai. Tárgyasított kultúrjavakból állnak, amelyek élő emberek előtt jelentéshordozó szellemi alakulatok. A kultúrákat másrészt maguk az emberek teszik, akikben a kultúra él; itt tehát a kultúrák hordozói kiformált szellemiségű, «kiművelt» emberek. Végül a kultúrák az együttélés rendjének alakulatait, úgy mint: a jogot, az erkölcsöt és az államot foglalják magukban; ezek a kölcsönhatás és közösség kötelékével kapcsolják össze a hozzájuk tartozó embereket.¹ Valamely kultúra tudatos hordozói végső elemzésben mindig testi-lelki-szellemi individuumok, akik alkotásaikért szent hatalmak előtt erkölcsi felelősséggel tartoznak. Építményeknek és gyümölcsöknek erkölcsi döntésekhez semmi közük. A kultúrák erkölcsi jelentőségű munkának, küzdelmeknek és a válságokon való felülemelkedéseknek eredményei. Ügyszólván maguk is alakot öltött erkölcsi hatalmak: a szellemnek küzdelmekről övezett merész kezdeményei, amelyek körül az idők vihara tombol.

¹ V. ö. Eduard Spranger: *Kulturmorphologische Betrachtungen*. Die Erziehung. 1937.

Természetesen a kultúra tulajdonképpeni alkotói nem az egyes emberek. A nagy titok éppen az egyénfeletti, amely az egyéneken keresztül hallatja szavát és a szövedéknek, amelyen azok dolgoznak, zárt stílust kölcsönöz. Mindenekelőtt a szellemi élet két nagy ténye terelte mindig a figyelmet egyetemesebb életegységekre : a nyelv és a jog. Egyetlen egyén sem teremti a nyelvet, egyetlen egyén sem alkotja — mint egyén — a jogot. S általában : egyetlen egyén sem hozza létre a kultúrát mint szellemi szövedéket.

Régóta uralkodó meggyőződés, hogy a népek azok az életegységek, amelyekből zárt kultúra-egyénségek fakadnak. Németországban mindenekelőtt Herder és Hegel juttatták diadalra a néplélekre és a népszellemre vonatkozó elméleteket. Maguk is mindketten kapcsolatban állottak egy nagy nemzeti megújhódási folyamattal. Lamprecht és Breysig, a két történész, egyenest fejlődési törvényeket merészelt felállítani a népek egyedi életére. Újabban a fajelmélet lépett messzemenő igényekkel a népelmélet mellé. Harmadik úton Spengler járt a *Nyugat alkonya* című könyvében. Szerinte valamely kultúrának egész népcsoportok a hordozói. Mögöttük nagy misztikus kultúra-lélek tevékenységét pillantja meg ; ezt ő hol metafizikai ős-substantiának, hol pedig tájleleknek tekinti. Ez az a tényező, amely egyszersmind a hozzátartozó néptörzsek kultúrális teremtésének irányát és stílusát megszabja. Nem népek csinálják a történetet, hanem mindenekelőtt nagy tettek hívják életre a népek szellemét. Ez Spengler állítása.¹

Ez a metafizikai tan semmit sem magyaráz ugyan, de számításba veszi azt a tényt, hogy magas-kultúrák sohasem maradnak valamely önmagába zárt népkultúra kereteiben, hanem hogy nagyobb felépítmények keletkeznek. A fajok eredetileg az emberiségnek csupán csak fajtákra való tagozódásai a biológiai jegyek megkülönböztethetőségének szempontjából ; ezekhez azután szellemi-erkölcsi tulajdonságokat szokás hozzárendelni. A fajok az átöröklési jegyek tekinteté-

¹ Spengler : *Der Untergang des Abendlandes*, München, 1922. II. 197. sk. II.

ben azonos népek. De valamely tiszta fajnak nem kell szükségképpen valóságos életközösségként fennállnia : széles területen is szét lehet szórva. Valóságos életközösségek mindig csak a népcsoportok ; ezeken természetesen általánosabb faji meghatározottság csillámlik át. Tehát mindenekelőtt a népeknél kell maradnunk, ha egységes stílusú eredeti kultúrák létrehozóiról beszélünk.

Mindazonáltal : ha a népekig megyünk is vissza, ezzel a kultúrahordozó életegységek mivoltát még nem határoztuk meg világosan. A «nép» maga sem egyértelmű fogalom. Valamely népet egységgé közös származása, vagy a közös nyelv és a vele összeszőődött történeti szellemi kultúra, vagy a jellegét politikailag kidomborító állam fűz össze. A természetes nemzet (Geburtsnation), kultúrnemzet és államnemzet ismeretes megkülönböztetésére gondolok. Ideális esetben e három határozomány fedi egymást ; más esetekben messze szétágaznak, vagy nehezen áttekinthető módon kereszteződnek. Beszélhetünk a jelenre és multa vonatkozólag egyaránt természetes magyar nemzetről, magyar kultúrnemzetről és magyar államnemzetről. Ezek elhatárolódásának részleteiről csak a történeti ábrázolás segítségével lehet beszámolni. A történelem folyamán a három tényező súlypontja egymáshoz viszonyítva sokszor eltolódott.

Ennek megfelelőleg nagyon nehéz, sőt majdnem lehetetlen a kulturális teljesítményeket a részletek tekintetében e tényezők mindenikének pontosan javára írni. Egyet és más magának a magyar vérségi-egységnek kell tulajdonítanunk. De hogy mi a magyarságnak ebben az értelemben, vérségileg a sajátossága, megint csak láthatóvá vált történeti tetteiből és teljesítményeiből ismerhetjük meg, akárcsak a fajok esetében. Megint más dolog abból a körből származik, amelyet határozottan «kultúr»-közösségnek nevezünk. Itt elsősorban a szűkebb értelemben vett szellemi kultúrára gondolunk. Ez legfontosabb kifejezését a nyelvben találja meg. Aki a magyar nyelvnek mint anyanyelvének — azaz születése folytán — vagy választása révén részese, a magyar szellemi kultúra hatásának tartományába tartozik, még ha származás szerint nem volna is magyar. Mármost ezt a szellemi kultúrát egyál-

talán nem képzelhetjük el az államtól elszakítva. E kultúra létrehozó tényezője az államnak is ; ennek viszont része volt a magyar nemzeti jelleg kialakításában.

Az eredeti kultúrát létrehozó és hordozó voltaképpen egység nem valami egyértelmű és változatlan tényező, hanem folytonos biológiai és történeti mozgásban van. Némi leg jobban megvilágíthatók a kultúrahordozó tényezők, ha a nemzet fogalmából nem mint valamely meglévő ősadottságból indulunk ki, hanem ha a nemzeti öntudatra vagyunk tekintettel. A lét rétege és a tudatnak a rétege minden téren, mind a kultúrában, mind pedig az egyes embert tekintve, különbözik egymástól. Azok a tartalmak, amelyekhez a nemzeti öntudat, ezzel pedig a nemzet sajátos kultúregyéniségének igenlése is kapcsolódik, a történet világában folyton váltakoznak. Az ősidőkben a vérségi kötelék a népi öntudatnak is legerősebb egységesítő tényezője. A népnek az állam keretei közt kikristályosodó sajátos célkitűzéseire való ráébredését a honi szellemiség és a szellemi javak sajátosságára való ráeszmélés szokta előkészíteni. Az önálló állam végül a nemzeti öntudat legfőbb igazolása. Egyszersmind az egységes akaratok és a kifelé irányuló politikai hatóképességnek keze. A külfölddel való politikai ellentétek erősítően hatnak belül a nemzeti öntudatra.

Ha Európa mai kultúrájának gazdag tagozódású reliefjét hézagtalanul akarnók ábrázolni, vázolnunk kellene minden európai nemzetnek sajátos kultúráis öntudatára való ráébredését. Szellemi téren már az első humanizmus és azután a vallásháborúk is rejtettek magukban a nemzeti önszámleltre utaló mozzanatokat. Legerősebben azonban a romantikus hullám hatott, amely a XVIII. század vége óta majdnem valamennyi európai nép fölött átsapott. E romantika az 1789-i nagy megrázkódtatást lökészerűen követő forradalmakban politikai erővel és célkitűzésekkel kapcsolódik. Hadd fejezzem ki itt őszinte nagybecsüléssel kapcsolatos hálámat Kornis Gyula, Farkas Gyula és Spohr Lajos iránt : az ő könyveik lekötelezettje vagyok a magyarországi romantika sokszínű mozgalmának ismeretéért. A nyugati nemzetegyénségek megszilárdulása egyrésztől tekintve honi renaiss-

sance ; más szempontból nézve új érettségi fokra való fel-emelkedés. Az egyént is három tényező segíti kialakuláshoz : veleszületett természete, tevékeny tovahaladása és a meg-őrízve átalakító öneszmélkedés.

Eredményként tehát a következő kép adódik : Amint az államokon belül lefolyt szabadságmozgalmakból a személyiség mint sajátyszerűség bontakozott ki, úgy fejlődött ki a népeknek az európai térben való érintkezéséből a nemzeti jelleg, mint tudatos kultúra-sajátosság.

Ma legalább is a nemzet-egyénségek pilléreire nyugszik Nyugat kultúrája. Ez a tény élesíti szemünket, hogy felismerjük ezeknek az egyéni erőknek legkorábbi, már a középkorban megpillantható nyomait, amikor a vallásos hit is hódító erőt fejtett ki. De az Európa számára közös örökséget jelentő alapok, a humanizmus és a kereszténység, szintén fennmaradtak. A közös alapok és a szétfeszülő pillérek határozzák meg az épület alapformáját. Ha szellemi újra-építkezések fognak végbemenni, e három főhatalommal, mint valósággal — az antik világ utóhatásával, a kereszténységgel és a keresztény felekezetekkel, végül a nemzetekkel, mint tudatossá vált személyfeletti hatalmakkal — mindig számolniuk kell.

Hátra van tehát még, hogy egy további fejezetben általánosabb formában kifejtsem, miszerint egyetlen nemzeti magas-kultúra sem létezhetik önmagába zárkozva, hanem hogy az a másokkal való érintkezés folytán növekedik, jut válságba és éri el kedvező esetben a neki megfelelő virágzás tetőpontját.

III.

Az első rész történeti áttekintése megmutatta, hogy a történeti valóság nem áll meg a nemzeti kultúráknál. A nemzetek érintkeznek egymással. Kultúrjvaikat békésen kicserélik, vagy kultúrális erőiket ellenséges küzdelemben összemérik. A háború is kultúrák találkozása. Így jönnek létre a nemzeti kultúrákon emelkedő magasabb szellemi építmények, amelyek világkultúrának nevezhetők, amennyiben jóval egyetemesebb jelleget öltenek. A világkultúráról nem

beszélhetünk ; ez majdnem azonos lenne a megmerevedés állapotával.

Néha csak több nép számára közös résztartalmakról van szó, mint amilyen egy világvallás, például az izlám vagy a buddhizmus, vagy amilyenek bizonyos technikai termelőformák, például a gépen épülő termelőrendszer. Néha egy nemzeti kultúra hajtja igájába szomszédait oly fokig, hogy azok a maguk mivoltától teljesen elidegenednek. Ez láthatólag az idegen nyelv uralmában fejeződik ki, mint ahogy a XVIII. század elején Németországban a művelt réteg túlnyomóan franciául beszélt.

A nemzeti kultúrák fölé boltozódó építmények lehetőségeinek sorából csak két főtípust emelek ki. Ismerem azt az ellenvetést, amit tisztelt Freyer kollégám az ilyen osztályozásokkal szemben felhozott. De még ha megismerésünk célja egészen sajátos és egyszeri kulturális vonatkozásokra irányul is, általános fogalmakban kell beszélnünk, mert e nélkül semmire sem juthatunk. Az egyiket asszimilációs típusnak, a másikat imperialista típusnak nevezem. Az első jelenség békés úton jön létre, oly áthasonítás révén, amely gyakran automatikusan megy végbe, néha visszafelé futó hullámokban. A második állami hatalmi eszközök, hódítások és leigázások révén folyik le.

1. Az első esetben vándorlásokról van szó, de nem csupán élő csoportok és emberek, hanem mindenekelőtt tárgyiasított kultúrjavak vándorlásáról. Ezek vagy kulturális művek, vagy gondolati alkotások (ideológiák). Mindkettő a szellemi élet folyamatának történeti úton létrejött kikristályosodása. Az ú. n. tárgyiasított (objektívált) szellemhez tartoznak. Mindig valamiképpen anyagi hordozókhoz kötöttek ; de lényegüket a bennük lakozó jelentéstartalmak adják, amelyek a mindenkori életre alakítólag hatnak.

A népek ősvándorlásait félhomály takarja. De a vándorlási formák közé tartozik már az ősi időkben a békés kereskedés. Hasznos javak gazdát cserélnek, új szükségletek ébrednek és nyernek kielégítést. A cserét folytatók külső életstílusa egymáshoz hasonul. Nagy kereskedelmi központok mindig kultúrák találkozásainak nyomait mutatják. A ke-

reskedéssel együtt vándorolnak bizonyos határig a nyelvek is. mindenekelőtt azonban a jog. Az ősi időkben uralkodó fogás szerint a jog a személyhez tapad; csak később érvényesül valamely térbeli tartományhoz kötött formájában. A magdeburgi városi jog pl. a XIII. század óta messze Lengyelhonig és Ukrajnáig vándorolt. A területi és a személyiségi elv közötti ingadozással függ össze a területenkivüliség fontos nemzetközi jogi fogalma is.

Éppen így vándorolnak a kutatás és a tudomány eredményei is. Azonban ennek tartalmai nem vehetők át oly könnyen, mint gazdasági nyersanyagok és készgyártmányok. Ezek a befogadónál tanulási folyamatot feltételeznek. Ennek sikere az átvevők tehetségétől és érettségi fokától függ. Így vándorolt a «septem artes liberales» népről-népre, századokon keresztül, a görög-római kultúrmunka mindig újonnan elsajátítandó hagyatékaként. Nagy népnevelő folyamat példája áll itt előttünk. Ha irodalmi alkotások szélesebb keretek között akarnak más néphez szólni, fordításra van szükség. Ezzel természetesen mindig az idegen nyelv szellemébe és az idegen lelki struktúrába való átformálás kapcsolatos. Költői motívumok, művészeti stílusok és egész művészetek is vándorútra kelnek; a kultúrjavak vándorlása mindazonáltal minden esetben egyszersmind jelentésük átalakulása is. Csak így áthasonítva élnek tulajdonképpeni értelemben.

Politikai gondolatműveknek, politikai «ideológiáknak» tudvalevőleg erős ragályozó erejük van, különösen akkor, ha a különböző népeknél egyformán kialakult általánosan valóságos korhelyzet nyújt nekik tápláló talajt.

Kulturális szempontból a legfontosabb jelenség azonban vallásos áramlatok, sőt egész vallások tovaterjedése. A hanyatló római birodalomban az istenekről alkotott képzetek nagymértékben egymáshoz hasonultak. Ennek következménye hit- és babona-formák zavaros összekeveredése volt. A nemzetség istene és a nemzeti isten természetesen a nemzetség és a nemzet hozzátartozóival együtt változtatja helyét. Jóval mélyebbreható folyamat a tulajdonképpeni világvallások kialakulása. Azokról a belső történeti feltételekről.

amelyek lehetővé tették, hogy az izlám vagy a buddhizmus egész földrészeken elterjedhetett, még keveset tudunk. Ámde egy alapvető szempont itt mintegy kínálkozik: ha minden vallás lényegéhez tartozik, hogy a legfőbb igazságot és a világnak legfőbb hatóerejét jeleníti meg, akkor egyszerűsmind lényegszerű tartozéka a türelmetlenség is; a vallási türelem már az elernyedő vallásosság jele. A végső igazság és a legfőbb világhatalom elismerésre és követésre tart egyetemes igényt. Bár alacsony kultúrfokon álló népeknek a mindenséget átfogó látköre igen kicsiny, mégis, ha istenük legyőzetik, világuk összeomlik. Azzal a végzettel szemben, hogy támaszaiból egy idegen isten kiemeli, csak az a vallás lehet biztonságban, amely már eleve egyetemességre tart igényt. Az emberek és népek küzdelmének magasabb síkon isteneik versengése felel meg.

Ezek alapján az emberek világában csak két hatalom van, amely lényege szerint feltétlen érvényesülésre törekszik: a vallás és az állam. Mert az állam sem ismerhet el önként egyetlen fölötte álló hatalmat sem. A császár és a pápa viszonyát az emberi világ örök struktúrája alapozza meg; ez nem csupán Európa egyszeri történeti terméke. A hit belső hatalma és az érvényesülésre törő külső hatalom örökké keresik egymást és örökké menekülésre kényszerülnek egymástól. A két hatalom tiszta összhangja, vagy egészen merev ellentéte csak ritkán fordul elő. Valójában a két legfőbb vezérsugár többnyire metszi egymást. A kereszténység lényegéből folyóan magától értetődő lenne, hogy csupán népeket összekapcsoló hatásra törjön és a tulajdonképi világkultúrát alapozza meg. Azonban a kereszténység egyedi formáinak sáfárjai, az egyházak, mindenkor nemzeti kultúrákkal szövetkeztek és azoknak a legerősebb támaszt nyújtották. Ezt nem csupán a protestáns felekezetek nemzeti egyházainak példáján látjuk igazolva, hanem a katolikus egyházban is. A vallás, akárcsak a tenger, összeköthet és szétválaszthat. Kétszeresen igaz ez az egyházakról, mert minden egyház-szerű intézmény tartalmaz magában valamit az államra emlékeztető hatalomból is. S végül a világvallás is felvesz nemzeti vonásokat. A «Birodalom» épp úgy vallási, mint földi világhatalom. Ezzel a

kultúra átvételének államilag irányított folyamatához érkezünk.

2. Amikor a népkultúrák fölé boltozódó építmények második típusát imperialista típusnak nevezem, ezt a szót átfogóbb értelemben használom, mint ahogy szokásos. Imperializmuson általában véve nagy területet magábafoglaló államalakulatot értünk. Ennek Nyugaton a római Impérium, a német nemzet Szent Római Birodalma és a brit Empire a legismertebb, de legkevésbé sem egyetlen példái. Impérium eredetileg mindazáltal csupán parancson alapuló hatalmat, majd területi uralmat jelent. Minden állam lényegében rejlik, hogy ha teheti hatalmát kiterjeszti, legalább is befolyási tartományok formájában. Ahol politikai hatalmi központok képződnek, egyszersmind sajtószertű, érvényesülésre törő kultúrakaratok központjai teremődnek meg. Budapest története is ily csábító és hódító kulturális erőről tanuskodik.

Az államalakulás a legrégebbi időkben a haza elfoglalásával kezdődik. Ez többnyire hódítás, csak ritkán békés beolvasztás. Minden hódítást a kultúrának a leigázottakra való rákényszerítése követ. De ezek is visszahatnak a győzőkre, amint azt Hellász-Róma példáján láttuk. Az új kultúralakulat gyakran a geológiából ismeretes földcsuszamlásokra emlékeztet. A régi római birodalomba benyomult néhány germán törzs példája arra tanít, hogy a harcosokat és győzteseket egy már ernyedő kultúra megfertőzheti és elernyesztheti. Maguk a rómaiak is erejük legjavát azzal vesztették el, hogy uralmukat túlságosan sok népre terjesztették ki s ezeket már nem tudták asszimilálni, úgyhogy végül az idegenségnek maguk estek áldozatául.

Minden korra, leginkább azonban az újkorra érvényes, hogy minden erős államnemzet imperializmusának sajtószertű stílusa van. Ezt részletekbe menően tanulmányozni érdekes feladat. A kultúrának a politikailag függésbe került népekre való rákényszerítésével kapcsolatban felmerülő problémák mindenütt tipikusan azonosak: a nemi keveredés (a *conubium*) kérdése, a nyelvkérdés, a politikai alkotmány és a jogadományozás kérdése, a vallási kérdés, végül az iskola-

kérdés. Lehet kíméletet érvényesíteni, de lehet drákói szigorral eljárni, egészen a leigázott kultúra kiirtásáig. Ez mintegy szabályszerűen a nyelv elnyomásával kezdődik; Fichte kortársait 1808-ban azzal a szörnyűséggel fenyegeti, hogy nyelvükről le kell mondaniok, ha Napoleonnal szemben nem tudják megállni helyüket.

Az angol Empire mai szerkezetében a függésben levő politikai testeknek az anyaországhoz való kapcsolatára nézve a legkülönbözőbb formákat mutatja: a külpolitikailag majdnem önálló Dominiumtól a pusztá gyarmatig. Az angol kultúrstílussal való leigázás könnyörtelensége azonban a múltban és ma is, mind e különböző formák között szinte változatlan. Kornis Gyula mondja tartalmas könyvében, az *Államférfi*ban: Az angolok szemében minden nagyhatalom imperialista, kivéve jómagukat.¹ Tiltja a tapintat, hogy viharos időkben² nagyon is időszerű példák tárgyalásába bocsátkozzam. Mindazonáltal a nagyhatalmak jelenkori gyarmatpolitikája és gyarmatpedagógiája a kultúra-találkozások tanulmányozásának egyik legfontosabb forrása. Az afrikai gyarmatokon igen jellegzetesen kapcsolódik egymással a kultúra-felépítményeknek két említett típusa. A békés asszimilációs-típus itt a misszió (s nemcsak a keresztény misszió) formájában jelenik meg. Ez a magasabb fokon álló vallással együtt új kultúrjavak tömegét hozza. A nép-pedagógiának vagy gyarmatpedagógiának ez a fajtája csak szűkebb értelemben vett szellemi eszközökkel dolgozik, ámde meglévő világképek megrendülését is okozza. Az imperialista típus ezzel szemben az állam hatalmi eszközeinek minden formájával rendelkezik. A gyarmatpolitika valaha a gyarmatok könnyörtelen kapitalista kizsákmányolására irányult; ezzel kezdetben a bennszülöttek rabszolgasorsba döntése volt kapcsolatos. A bennszülöttek nevelésére a kizsákmányolóik érdekében primitív formák között már akkor is szükség volt. Erre következett a gyarmati szaknyelven ma asszimi-

¹ *Az államférfi*, I. 116. l. (*L'homme d'état*, Paris, 1938. 81. l.)

² 1940. május eleje.

lációs politikának (assimilation) nevezett stílus ; ez azt jelenti, hogy megkísérelték a bennszülötteket európaizálni. Egyes tengerentúli birtokokkal rendelkező államok, mint Franciaország és Portugália, ezzel az asszimilációval megfontolás nélkül fajkeveredést kapcsoltak össze. A világháború óta (1914—18), amelynek folyamányaként egyszerűbb kultúrfokon álló népek is faji és népi sajátosságuk tudatára ébredtek, a gyarmatpolitika és pedagógia területén majdnem mindeütt stílusváltozás kezdete figyelhető meg. Most «adaptáció»-ról beszélnek. Ezen azt kell érteni, hogy a leigázottak eredeti kultúráját a gyarmatosítók a lehetőséghez képest kíméllettel kezelik és azon vannak, hogy őket egyéniségüknek és szellemi világuknak megfelelően magasabb kultúrfokra emeljék. A pedagógus figyelmét e téren az az új jelenség vonja magára, amely az ő szellemi tartományában merül fel : többé már nem csupán individuálpedagógiáról vagy szociálpedagógiáról, hanem néppedagógiáról van szó. A legtágabb keretek közt jelentkező feladat ez ; megoldásának formáit és módjait csak lépésről-lépésre szabad és kell megközelíteni. De vajjon miként fognak majd egykoron az így felnevelt fajok Európára visszahatni? ¹

*

De elég most már a számtalan forma áttekintéséből, amelyekben a kultúra-találkozások mindenkoron megjelennek.

Ma Európa újjáépítésének hatalmas feladata előtt állunk. A tényezők, amelyekre utaltam, ebbe a műbe meghatározó erőkként ezerszeresen belejátszanak. Európa bővében van a szellemi gazdagságát megalapozó kultúra-egyénségeknek. A tudós kötelességének fogja érezni, hogy a tényleges adottságok világában az erők megoszlását és a kultúrális erők legfontosabb fajtáit : az erkölcsi és építő erőket komoly megfontolás tárgyává tegye. Feladatát azonban nem fogja a konkrét döntéseket létrehozó politikuséval összetéveszteni és nem fogja engedni, hogy a politikára

¹ V. ö. Herbert Theodor Becker : *Die Kolonialpädagogik der grossen Mächte*. Hamburg. 1939.

vonatkozó és valamely politikailag célzatos tudomány közötti fontos különbség zavaros egyvelegben elmosódjék. A csekekvés és szemlélődés világa, különbözőségük ellenére is, egyben mégis mindig megegyezik: ahol igazságot keresünk, ott jogot is keresünk, és ahol jogot keresünk, ott mindig olyan valami forog szóban, ami az igazsággal közeli rokonságban áll. Nemzedékünk átélt egy háborút (1914—18), amelyben nagy kultúra-testek mérköztek össze. Új jog nem született belőle. Nemzedékünk átélt egy háború utáni korszakot, amelyben a kultúra vagy a kultúrátlanság volt a tét. Most állunk a harmadik küzdelemben. Vajha Európa népeinek és kultúralakulatainak új jogrendjéhez vezetne! Mert az a háború, amelyből új jog nem születik, hiábavaló.

Fejtegetéseim végén hadd emlékezzem meg, mint politikán kívül álló egyén, még egy kultúrkapcsolatról, amelyet eddig nem érintettem: magas kultúrfokon álló nemzetek barátságáról. Harci események zűrzavarában ennek talán kevés becsülete van; mindazonáltal az egész világra kiható történések és döntések tragikus láncolata közepett mindenkor szép jelenség, ha két érett egyéniségű nép egymás segítségével formálódhatik és egymást legbensejében belső mivolta által kölcsönösen gyarapíthatja. Valóságok keményen összeütköznek a térben; ideálok egy magasabb világszférában kapcsolódnak. A kulturális felelősségről alkotott azonos fogalmakra épülő ily kölcsönös nagybecsülésnek legközelebb fekvő példája e nagytekintélyű Társaság fennállása, amelyben számomra nagy megtiszteltetésként most előadásomat tartom.¹ A magyar és a német — két változatos sorsú nép — kapcsolataik legkülönbözőbb alakulása között is mindig szoros szellemi symbiosisban élt. Ki ábrázolhatná mindazt a sokoldalú nyujtást és elfogadást, amely az évszázadok során végbement! Egyet azonban hadd emeljek ki: azt a hősiességet, amellyel a magyar nemzet Európa határain őrködött és a kultúra veszélyeztetését egyre-másra

¹ Előadását a szerző Budapesten a Magyar-Német Társaságban tartotta.

visszautasította. Erre mi németek régóta, de ma különösen ragyogó példaként tekintünk és e hősiesség erkölcsi kultúratudatunkat mindig a legszebb példa erejével gazdagította. A hadi dicsőségnek ebbe a koszorújába a legfinomabb költészet, a legsokszínűbb zene, a nagy tudományos teljesítmények és az erkölcsileg magas színvonalon álló népi jelleg kegyeletes megőrzésének virágai fonódnak. A kultúra ezen gazdagságára kiáltom: *Crescat et floreat!* És a szellemi és politikai birodalom közös kincseinek gondviselőjét mi németek sem tudnók szebb címmel illetni, mint a Kormányzóéval. Előtte hódolok legmélyebb tiszteletem nyilvánításával

Fordította Faragó László.

SPRANGER EDUÁRD.

A VISSZATÉRT MAGYAR- ÉS ERDÉLYORSZÁGI RÉSZEK ÁSVÁNYKINCSEI ÉS Bányászatauk.

«Kincses» Erdély ásványkincsei közül a legértékesebbek a románok által megszállt területen maradtak. Ott maradt Kolozs vármegye területének kettévágásával és megcsonkításával a sármási, továbbá a mezőzáhi, a magyarsárosi, a báznai, a kiskapusi, a nádpataki gázmező, amelyeket az 1908—1918. évben magyar geológusok és magyar mérnökök munkája tárt fel és tett értékesíthetővé.

Már a román megszállás előtt, az 1918. évben, 32 kút 71 millió köbméter földgázt szolgáltatott. A kútak szaporításával, a fúrások mélységének növelésével a földgáztermelés 1939-ben 358 millió köbméterre emelkedett. Annak következtében tehát, hogy az erdélyi nagy földgázmezőket nem kaptuk vissza, évente igen nagy a kárunk. Budapesten a gáz ára köbméterenként 10—20 fillér. Az erdélyi, átlag évi 300 millió köbméter földgáz értékét a pesti gáz legolcsóbb árával számítva, a veszteségünk évente minimálisan 30 millió pengő. Ámde, amíg a budapesti gáz fűtőértéke 3600—4000 kalória, az erdélyi földgázé ennek több, mint a kétszerese : 8100—8700 kalória. A bevétel-veszteségünk tehát — pesti paritásban — évente legkevesebb 60 millió pengő. Pedig a gázmezők nagyrésze még nincs is használatban, noha a termelőképességük 10 milliárd köbméter, s így a bruttó bevétel idővel, ha a földgázt köbméterenként csak 3 fillérrel számítjuk is, évi 300 millió pengőre emelkedhetik.

A megszállt területen maradt a Magyar Szent Korona országainak a legnagyobb széntermő vidéke : Petroszény, illetőleg a Zsilvölgyi-medence, amelyből az utolsó békeévben, 1913-ban, 22'3 millió métermázsa szént termeltünk, kereken 26 millió aranykorona értékben. Ott maradtak az oravicai bányakerület kő- és feketeszénbányái : a stájerlakaninai,

dományi, kemenceszéki, drenkovai, tiszafaújványai, valamint a brassóvidéki: a holbáki, volkányi, keresztényfalvai szénbányák, amelyekből 1913-ban 4'5 millió métermázsa szenet termeltünk 7'4 millió korona értékben. A megszállt területen maradt egész Magyarország legnagyobb aranytermő vidéke: az Erdélyi Érchegység «aranyégyszög»-e: Brád, Abrudbánya, Verespatak: a magyar «Eldorádó», Offenbánya, Zalatna, Nagygág aranybányái, amelyekből az 1913. évben 1846 kilogramm aranyat termeltünk kereken 6 millió korona értékben. Ott maradt a hunyadi: gyalárvidéki és a délmagyarországi: vaskő—dognácskai vasércterület is, ahol 1913-ben 4'6 millió métermázsa vasércet fejtettünk 4 millió korona értékben.

Ezekon kívül az értékes ásványkincsek egész sora maradt vissza, mint a marosújvári, a tordai, a vízaknai sóbánya, a rézbányai réz-, bizmút- és molibdénérc-bánya, a (krassószörényi) tornó-delényesi mangánércbánya, a (krassószörényi) tiszócai krómércbánya, a (zalatnavidéki) kénesdi és tekerői kovandbánya, stb.

Értékesek és hasznosíthatók azonban azok az ásványkincsek is, amelyek a visszatért északerdélyországi és a visszatért keletmagyarországi területen vannak. Ezek közül 1913-ban a sóbányák voltak a legjövedelmezőbbek. Sóbányáink közül visszatért Magyarország keleti részén, Máramaros vármegye területén, a rónaszéki és az aknasugatagi, továbbá Erdély északi részén, Szolnok-Doboka vármegye területén, a désaknai és a parajdi sóbánya. A visszatért négy sóbányából a magyar kincstár az utolsó békeévben, 1913-ban, 1'4 millió métermázsa sót termelt, kereken 16 millió aranykorona értékben. A román megszállás idején a sótermelés ezeken a helyeken erősen visszaesett. 1934-ben ugyanis Aknasugatagon 48 százalékkal, Désaknán 35 százalékkal, Parajdon 23 százalékkal csökkent a sótermelés. Valószínű, hogy a sótermelés megint emelkedni fog és így a magyar kincstár jövedelme is lényegesen megnövekszik.

Sótelepeink az ókori kristályospalák és a középkori mészes homokkövek alkotta alaphegység-keretek között harmadkorszakú medencében beszáradt tengervízből váltak ki és rakódtak le. Az erdélyrészi sótelepek a nagykiterjedésű, fiatal-

labb harmadkorszakú medence peremén köröskörül a felszín közelébe, sőt pl. Szováton a külszínre kerültek olymódon, hogy a kis (2'1) fajsúlyú kősótömegek a viszonylag nagyobb (2'5) fajsúlyú agyagos rétegek közül, a víz alá merített fadarabokhoz hasonlóan, gombaszerűen a felszín közelébe, sőt a külszín fölé nyomultak. Az olyan helyeken, ahol a kősó a felszín alatt mélyebben fekszik, a báró Eötvös Loránd-féle torziós mérleggel kutatható fel. Ahol a sótömsz a felszín alatt nem nagy mélységben rejtőzik, ott a sófü jelzi a kősót. Ilyen sófü a metélőhagymára emlékeztető csöveslevelű Salsola soda, amely nagy tömegével könnyen szembetűnik.

Különösen érdekesek azok a sótömszök, amelyek a külszínre kerültek. Ilyen a szováti *sószikla*. Azt egy kis patak átvágta és így az édesvíz is annyi sót oldott fel, hogy meleg nyári napokon a víz felszínén a szemünk láttára indul meg a sókristályok kiválása. A világháború kitörése évében, 1914-ben, földgáz-kutatással lévén ott elfoglalva, megfigyeltem, hogy a patakvíz felszínén olyan apró sókristályok képződnek, amelyeknél a kristály magvától a felszíni oldalon mintegy lépcsők vezetnek a négy él felé.

A szováti Illés-tó vize annyira sós, hogy abban az ember nem merül el. Érdekes az Illés-tó más szempontból is. A tó sós vizére édesvíz folyik, amely viszonylag kisebb fajsúlya következtében takaróként fedi a sós vizet. Nyaranta a Nap sugarai a vizet reggeltől estig felmelegítik, és pedig a sós vizet jobban, mint az édes vizet. Éjjelenként az édesvízi takaró a sós víz melegének egy részét a visszasugárzástól megvédi és így a sós víz éjjelről-éjjelre nagyobbodó melegtöbbletbe jut, úgy, hogy a hőmérséklet, ha több szélmentes, csendes nap követi egymást, 60—70° C-ra is felmelegszik. A felszínen úszva, a víz kellemes, de ha függőleges helyzetben akarunk megállni, vagy ha taposva akarunk úszni, a lábunk nem bírja ki a forró sósvizet. Mihelyt szél kerekedik : az édes és a sós víz összekeveredik és a Kalecsinszky által felismert «hőakkumuláció» megszűnik.

A visszatért bányák közül jövedelmezőség szempontjából 1913-ban második helyen a nagybányavidéki *arany-, ezüst-, réz-, ólom-, cink- és antimonércbányák* álltak. Azok-

ból 1913-ban 3'7 millió aranykorona érték került ki. Ennek az értéknek több mint a kétharmadrésze (70 százaléka) a színaranyra esett.

A nagybányai bányakerületben, mégpedig főleg a nagybányai Kereszthegy és Vörösvíz, továbbá Borpatak és Erzsébet-, vagy Oláhláposbánya bányáiból, hozzá számítva néhány kisebb bánya terményét is, az 1913. évben 777 kilogramm aranyat termeltünk 2'6 millió aranykorona értékben. Ez akkor az Erdélyi Érchegység aranytermelésének közel a fele: 42 százaléka és egész Magyarország aranytermelésének egy negyedrésze: 26 százaléka volt.

Az arany a nagybányai bányakerület bányáiban ritkán fordul elő «szabad», vagyis szabadszemmel is látható természetes arany alakjában. A természetes arany csak a nagybányai veresvízi bányában játszik jelentősebb szerepet. Azonban naponta ott is csak néhány gramm természetes aranyat lelnek. A világháború után 2 kilogramm volt a legnagyobb napi szabadaranyelet, holott a megszállás alatt maradt Erdélyi Érchegységben, Brádon 1891-ben, egy műszakban 58 kilogramm természetes aranyat szedtek ki.

A természetes arany legnagyobb része szabad szemmel nem látható, apró szemcsékben, részint kvarcon, mész- vagy mangánpáton fennőve, részint kvarcban, piritben, antimonitban, galenitben, szfaleritben benőve fordul elő. A természetes arany szemcséi ebből a fizikai kötöttségből olykor természetes úton is megszabadulnak. A pirit u. i. a beszivárgott csapadékvíz hatására elmállik: porrá hull szét és a kiszabadult arany szemcsék a mélység felé szivárgó csapadékvízzel addig haladnak befelé, amíg vízhatlan, pl. az andezitek elmállásából keletkezett, agyagos réteghez nem érnek. Ott azután felhalmozódnak. Kapnikbányán pl. egy alkalommal az elmállott piritben: a «szürke kovand»-ban tonnánként 250—500 gramm volt az aranytartalom, holott egyébként a nagybányai bányakerület fejtményében az arany tonnánként átlag csak 5—8 gramm.

A szerencsés bányavállalat a gazdag aranyelet öröme nagy áldomást rendezett, amelyre az igazgatóság tagjain kívül a bányamérnököket és a bányamunkások képviselőit

is meghívta. A gazdagon megterített asztalon tálakban arany- és ezüstpénz volt felhalmozva, amelyből minden jelenlévő annyit vehetett ki, amennyit három újjal megfoghatott!

Viszonylag gazdag aranyban a nagybányai Kereszthegy is. Ott a szemelláthatólag dús érceben : a «szemelt»-érceben az aranytartalom tonnánként meghaladja a 60 grammot. Ámde az ilyen dús, szemelt érc csak 1—2 százaléka a fejtménynek. Az érces fejtmény legnagyobb részében : a «zúzó»-érceben a Kereszthegyen is csak 12—14 gramm az arany tonnánként, más helyeken, pl. Ilobán az említett 5—8 gramm-átlagnál jóval kisebb : csak 1—2 gramm tonnánként.

A dús szemelt ércet a fernezélyi kohó nyomban beváltja, a zúzóércet ellenben előbb finom porrá zúzzák és a liszt-fínomságú érces kőporból a nagyobb fajsúlyú ércszemcséket : a «színpor»-t vízszintesen forgó, nagyon lapos kúpforma korongon : «széreken» vízben való ülepitéssel különítik el a kisebb fajsúlyú kőportól.

A szérelésnél az arany szemcsék igen nagy része az ülepitő víz felszínén, a folyadékhártyán elúszik : a «vadár»-ba kerül. Újabban azt a jelenséget, hogy az arany- és általában az ércszemcsék, úgy, mint a víz felszínére helyezett tű, a folyadékhártyán úsznak, felhasználják az úsztató : a flotációs ércdúsításnál. A termésarany- és általában az ércszemcsék úsztatását, a folyadékhártyához való tapadását azzal segítik elő, hogy a vízre különféle olajat, savakat, szappanoldatot stb. öntenek és azután állandó kavargatással habot vernek. A hab millió és milliárd apró buborékja magára szedi az arany és az érc parányi szemcséit és az érces réteget azután lefölszik, kiszáritják és ezt az erősen dúsított «flotátum»-ot küldik a kohóba. Ma már az úsztatást elősegítő (aktiváló), illetve csökkentő (deszaktiváló) anyagok változtatásával egyrészt az aranytartalmú piritet, másrészt a réz, vagy más fém érceit elkülönítve is ki tudják flotálni : szelektív flotálás.

Recsken, ahol javaslatomra újjították fel az ércbányászatot, a kincstár az úsztató eljárással, amelyet Finkey József kísérletei alapján vezettek be, meglepően szép eredményt ért el. Amíg ugyanis a régi ércelőkészítési módszerrel 1913-ban csak 43 kilogramm aranyat termeltek, az úsztató eljárás

alkalmazásával az évi aranytermelés 150—180 kilogrammra emelkedett.

Az úsztató eljárás segítségével, amelyet Fazék Gyula flotációs ércelőkészítő berendezésének az alkalmazásával már a nagybányai bányakerületbe is bevezettek, az aranytermelés ott 1939—40-ben 1866 kilogrammra emelkedett.

A szabad szemmel nem látható, parányi termés-arany-szemcséket a felaprított érces kőzetből ciániddal is ki lehet választani. Nagybányán a ciánlúgzást sikerrel alkalmazzák.

Az arany ára kilogrammonként a világháború előtt: 1913-ban 3280 korona volt, 1935 óta a hivatalos ára 5760 P, a forgalmi ára pedig 7500—11,000 P. A nagybányai bányakerületben az 1913. évi 2'6 millió korona érték helyett tehát részint a termelés növekedése, részint az arany árának emelkedése következtében sokkal nagyobb bevételre számíthatunk.

Az *ezüst* egyrésze a nagybányai bányakerületben is termés-állapotban fordul elő, fizikailag az ólom főércéhez: a galenithez, a cink főércéhez: a szfalerithez kötve. Ámde az ezüstművelet vegyileg ezüstkénegyek alakjában van lekötvén. Ilyen ezüstszulfidok a sötét és a világos vörös ezüstérc: a pirargirit és a proustit, továbbá a rideg ezüstérc: a stephanit, a miargirit, a polibázit, amelyeket a bányász sötét színük miatt «feketeérc»-nek nevez. Ezüst tartalmú a Kisbányán felfedezett fizelyit is. A fejtményben tonnánként Kisbányán 120, Felsőbányán 110, Láposbányán 40—100, Nagybányán: Kereszthegyen 36—40 gramm a zúzóérc ezüsttartalma. Az 1913. évben a nagybányai bányakerületben 4308 kilogramm ezüstöt termeltek. 1939—40-ben a visszatért terület ezüsttermelése 10,000 kilogrammra emelkedett.

A *réz* egyrésze, úgy mint az arany és az ezüst, csak fizikailag van a szulfidokhoz kötve, a főtömege a réz-szulfidokban, a réz-kovandban: a kalkopiritben, fakóércben: a tetraedritben, a kerékércben: a bournonitban vegyileg kötött.

A nagybányavidéki zúzóércek általában szegények rézben. Így Felsőbányán 0'6 százalék, Láposbányán 0'4—0'8 százalék, a nagybányai Kereszthegyen pedig csak 0'05 százalék a zúzóércek réztartalma. Az 1913. évben a nagybányai

kerületben 534 mázsa rezet termeltek. Ez egész Magyarország réztermelésének csak 13 százaléka volt.

Az *ólom* és a *cink* főérce, a galenit és a szfalerit, együtt fordulnak elő: komplex-ércek. Ritka ólomérc a semseyit és az andorit, amelyet itt fedeztek fel és a magyar természet-tudományi kutatás néhai mecénásának: Semsey Andornak a tiszteletére neveztek el. Nagybányán fedezték fel a fülöppitet is. Érdekes ólomérc a tollszerű plumózit, amely a galenitből keletkezik másodlagosan. Kis- vagy Herzsabányán a zúzóércekben az ólom 7—10 százalék, a cink 10—12 százalék, Felsőbányán pedig 4'5 százalék az ólom és 7'8 százalék a cink. A nagybányai kerületben az 1913. évben 8660 tonna ólmot termeltek, egész Magyarország ólomtermelésének három negyedrészt: 76 százalékát.

Cinkércet még az 1916. évben is csak 150 tonnát termelt a kincstár Kapnikon és Herzsabányán, minthogy a cinkkohászat problémája megoldatlan volt.

1916-ban Kisbányán 564, Felsőbányán 197 métermázsa *antimon*ércet is termeltek.

A fernezélyi kohóban a nagybányavidéki ércekből kevés *bizmut*fémet is kiolvasztottak. Most esetleg sor kerülhet a *wolfram*-fém kiolvasztására is, a wolfram ugyanis acélhemesítő.

A nagybányai kerület ércei a Gutin-hegységet felépítő vulkáni kőzetek: dacit, andezit, riolit hasadékait kitöltő telérekben fordulnak elő. A nagybányavidéki telérek észak-északkeleti irányban csapnak, 1—10 m vastagok s meredeken állnak. Helyenként már 2500 méter csapáshosszban és 600 méternél nagyobb mélységre vannak bányavágatokkal föl-tárva. Az érc oldat alakjában a mélységből szállt fel a vulkáni működést kísérő és követő hévzivekkel. Felsőbányán 620 méter mélységben a 11-es szinten ma is 30 fok hőmérsékletű melegvíz ömlik ki, amelyet a bányamunkások fürdésre használnak. A kovasavas, szénsavas, kénes hévvízből a telérhasadékban részint meddőkitöltés: kvarc, kalcit, mangánpát, súlypát, részint arany-, ezüst-, réz-, ólom-, cink-, anti-mon-, bizmut-, wolfram-ércek váltak ki. A telérkitöltésbe helyenként a mellékkőzet kisebb-nagyobb darabjai is be-

kerültek s az ércek azokat színes kéreggel veszik körül : «tigris-érc». A telérhasadék kitöltésének a legnagyobb része : 84—90 százaléka meddő anyag : kvarc, kalcit, kaolin, stb., csak 6—10 százaléka esik az arany, ezüst, réz, ólom, cink, antimon stb. érceire. Ebből is megállapítható, hogy ezeknek az érceknek a kitermelése fáradságos és költséges.

Olyan helyeken, ahol a pirit tömegesen fordul elő, azt mint *kénkovandot* fejtik s a Phónix-gyárban kénsavgyártásra használják. A Radnai-havasok északi oldalán, Máramaros vármegye területén, Borsabányán, a csillámpala és az andezit érintkezésén nagy kénkovand-tömzsök fordulnak elő. A Radnai-havasok déli oldalán, Beszterce-Naszód vármegyében, vagyis már erdélyrészi területen, Óradna község határában a kristályos pala-csoportban, mészkőpadok vannak, amelyek a fiatalabb harmadkorszakú vulkáni kőzetekből, a dacitokból felszálló hévvizek érces oldatainak a hatására kénkovandokká testesültek át.

Régóta folyik a kénkovand-termelés Borberekén, míg az ányesi bányában 1914-ben indult meg a termelés és már 1916-ban 110,450 métermázsa kovandot termeltek. Az Óradnán fejtett zúzóérc 60 százaléka aranytartalmú pirit, 20 százaléka szfalerit, 6—8 százaléka ezüsttartalmú galenit és 12—14 százaléka kvarc és kalcit. Az 1913. évben a magyar kincstár Óradnán 125,076 métermázsa kénkovandot termelt 146,339 aranykorona értékben. A román megszállás alatt a kénkovand-termelés 1934-ben 40,000 métermázására, vagyis csaknem a negyedére esett vissza, pedig a magyar uralom idején a világháború alatt 1916-ban az ányesvölgyi kovandobányához drótkötélpályát és Borsán ércaprítóművet építettek.

A Székelyföldön, a Csíki-havasokban, Csíkszentdomokostól mintegy 12 kilométerre, észak felé, Balánbányán fordulnak elő értékes rézércek, amelyeknek a termelését már 1811-ben megkezdték. A csillámpala-rétegcsoportba vulkáni kőzet : diabáz hatolt be, amely az erős szerkezeti nyomás hatására kloritpalává préselődött össze. Ezzel függnek össze az ércek. Az ércevezető kloritpala 40 méter vastag. Az érc rézkovandós réztartalmú pirit. A réztartalom 1—7, átlag 2'3 százalék.

Öt érces telep ismeretes, egymástól 41—43 méter távolságban. Az egyes telepek vastagsága 3·7 méter és több, mint 10 km csapáshosszban nyomozhatók. 1909-ben 28,045 métermázsa 5 százalékos és 69,382 métermázsa 2 százalékos rézércet termeltek. A kohó 1515 métermázsa rezet olvasztott ki. Újabbán ismét termelik a balánbányai rézércet.

A visszatért magyar- és erdélyországi részek jó *vasércben* szegények. A Gutin-hegység andezitjében a kovandos telérek piritje a beszivárgott csapadékvíz által elnyelt levegő oxigénjének a hatására vashidroxiddá : limonittá : «vaskalap»-pá alakult át. Ezenkívül kovavaskó is előfordul. A szatmárvármegyei Komorzán község határában egyidőben kohósították ezeket a gyenge vasércet. A Prelukai régi szigethegység keleti részén, Szolnok-Doboka vármegye területén Macskamező község határában vas- és mangánérc fordul elő. Az érctelepek csillámpala között helyezkednek el. A mélyben vas-mangán-szilikát : knebelit-magnetit a vasérc, a felszín közelében pedig a csapadékvíz okozta átalakító hatás következtében vashidroxid : barnavaskó. A Székelyföldön, Háromszék vármegye területén, a kárpáti homokkőben szferosziderit-telepek vannak, különösen Kovászna, Gelence községek határában. A Barcaságon, Udvarhely vármegye területén a levantei üledék középső csoportja szferosziderit-telepeket tartalmaz, főleg Bibarcfalva vidékén. Hasonló gyenge vasércet ismeretesek Nagybacon, Barót, Köpec, Felsőrákos községek környékén. A Hargitáról délfelé nyúló völgyekben vaskómáladék : «salám» van, helyenként 24—30 százalék vastartalommal. Vargyas község határában régóta termelik ezeket a gyenge vasércet. A Kis Homoród-patak völgyében, Udvarhely vármegye területén, Lövete és Szentkeresztbánya (Oláh-falu) határában az andezit-tufa alatt szivacsos szerkezetű vas- és mangánérc található, amelyet régóta művelnek. A szentkeresztbányai nagy olvasztó még 1856-ban épült. Rómán statisztikai adat szerint Lövete határában 1934-ben 3300 tonna vasércet termeltek, 30 százalékos vastartalommal. Szentegyházasfaluban 1577 tonna öntöttvasat állítottak elő.

Erdély visszatért részén a legjelentősebb *mangánérc*-előfordulás a Prelukai kristályos szigethegység keleti oldalán, Szolnok-Doboka vármegye területén a macskamezei. A kristályos palák a mélységben rejtőző vulkáni tömeg szegélyét alkotják. A fedőben dolomitok fekszenek, amelyeket a beható forró vulkáni tömeg: a magma az érintkezéssel átalakított. A vas- és a mangánérc ezzel a folyamattal kapcsolatban keletkezett. A felszíni részben: az oxidációs övben másodlagos piroluzit és limonit a főérc, a mélyebb részekben: a profundus övben mangánkarbonát: rodokrozit és mangán-szilikát: rodonit az elsődleges érc. Gróf Esterházy Gyula macskamezei mangánércbányájánál az 1913. évben a fedő eltakarításával 50 méter vastag mangánércet tártak fel, ott negyedrészen elsőrendű: 42 százalék mangántartalmú és felerészben másodrendű: 32 százalék mangántartalmú ércet találtak. Az ércet altáró segítségével is termelték. Az értékesítést azonban megakadályozták a rossz közlekedési viszonyok. Most ott is jelentős bányászat indulhat meg. Ismeretes Kosna község határában is mangánérc.

A visszatért keletmagyarországi területen, Bihar vármegyében, Nagyváradtól keletre Élesd, Rév, Barátka község határában visszakerült az alumínium-érc: a *bauxit*. Jádremete, Bihardobrosd bauxitja ellenben továbbra is a megszállt területen maradt. A bihari bauxit a felsőjura: a titonmész-kő kisebb-nagyobb, zeg-zugos, egyenetlen, karsztos mélyedéseit tölti ki. Fedőként krétakorszakú mészkő toldott rá és így a fedő símára van leborotválva. A bihari bauxitot a világháború éveiben kezdték termelni, amikor a németek nem kaptak francia bauxitot. 1916-ban a termelés 171,691 tonnára növekedett. A román megszállás után a termelés nagyon visszaesett, sőt az 1924—1925. évben szünetelt. Az 1926—1933. évben is csak 612—1706 tonna között változott az évi termelés. 1935-ben megint a németek vették kezükbe a bányászatot és az 1936. év óta a termelés évi 10,000 tonnára emelkedett, vagyis az 1916. évi termelésnek még mindig csak 6 százalékára. A bihari bauxit szívós, így sokkal nehezebben és költségesebben fejthető, mint a világháború után a Vértes-hegységben megnyitott gánti bányában.

A Kárpátok belső oldalán, az andezit-kitöréssel kapcsolatban a kénes gőzökből terméskén is képződött. A visszatért keletmagyarországi részen, Bikszádon, a visszatért erdélyi részen pedig a Hargita-hegységben fordul elő terméskén, amelynek a termelése azonban nem bizonyult eddig gazdaságosnak. A torjai Büdös-barlangot a kengázak szagáról nevezték el.

A visszatért magyar- és erdélyországi részek *szénben* nem gazdagok, de a saját szükségletük nagy része kielégíthető, részint a már meglévő bányákból, részint új szénbányák nyitásával. A világháború kitörése előtt, 1913-ban négy helyen volt viszonylag jelentősebb szénbánya, úgymint : 1. Bodonos község határában, Bihar vármegye területén, Nagyváradtól északkeletre, ott a Bihari Szénbánya és Villamosági R.-T. 558,782 métermázsa, vagyis átlag napi 17 vagón pontusi lignitet termelt ; 2. Egeres-Forgácskút határában, Kolozs vármegye területén, a nagyvárad—bánffy-hunyad—kolozsvári fővasútvonal mellett, ahol az Erdélyi Bánya R.-T. 1913-ban 350,786 métermázsa, vagyis átlag napi 12 vagón oligocén barnaszenet termelt ; 3. Szurduk, Kiskeresztes, Szalonnapatak határában, Szolnok-Doboka vármegye területén a szamosvölgyi vasút közelében, ott a Kolozsvári Kőszénbánya R.-T. 1913-ban 333,180 métermázsa, vagyis átlag napi 11 vagón oligocén barnaszenet fejtett és 4. Köpec környékén, a Székelyföldön, Háromszék vármegye területén az Erdővidéki Bányaegylet 1913-ban 256,850 métermázsa, vagyis átlag napi 9 vagón levantei lignitet termelt. Ezen a négy bányaterületen az 1913. évben összesen 1.268,433 métermázsa, vagyis átlag napi 42 vagón barnaszenet és lignitet termeltünk. Kisebb szénbányák voltak Nagybáród, Nagyfeketepatak, Tataros, Derna, Nagyderzsida, Borszék (az üveggyár részére) stb. vidékén.

A román megszállás alatt Bodonoson, noha ott a pontusi lignit-telepek összvastagsága 5—9 méter, a termelés nagyon visszaesett : az 1913. évi 558,782 métermázsa helyett 1934-ben csak 41,800 métermázsát termeltek, vagyis csak 7 százalékot. Tataros-Derna határában még 1913-ban a Magyar Asphalt R.-T. 37,568 métermázsa lignitet fejtett,

1934-ben már csak 600 métermázsát. Viszont Egeres-Forgácskút határában az oligocén barnaszén-termelés majdnem $2\frac{1}{2}$ -szeresre nőtt, az 1913. évi 350,786 métermázsáról 1934-ben 835,220 métermázsára emelkedett, vagyis napi 12 vagónról 28 vagonra. Ez az emelkedés részint a szén jó minőségének: a fűtőértéke 5300 kalória, részint kedvező fekvésének a kolozsvár—nagyváradai fővasutvonal mellett, részint a villamostelepen való felhasználásának tulajdonítható. Ennek a jó oligocén barnaszénnek a termelése nem csökkent a szamosvölgyi vasút közelében fekvő zsidóvidéki Szurduk, Kiskeresztes, Szalonnapatak községek határában sem: ott a termelés az 1913. évi 333,180 métermázsáról 1934-ben 394,000 métermázsára emelkedett. Sőt, a déli: egeresi és az északi: szurduki bányák között, a terület közepén, Hídalmáson is nyitottak egy kis bányát. Köpecen 1921-ben 326,220 métermázsára emelkedett a lignittermelés. Kevés szenet, illetve lignitet Almászentmárton, Mezőtelegd, Avasfelsőfalu, Borszék, Maroshévíz stb. határában is termeltek. A megszállás alatt az 1934. évben a most visszatért magyar- és erdélyországi részeken kb. 1'6 millió métermázsa, vagyis átlag napi 53 vagon barnaszén és lignitet termeltek.

A barnaszén- és lignittermelést a visszatért magyar- és erdélyországi részeken fel lehet fokozni. Új szénbányák megnyitására főleg a Kolozsvár—Bánffyhunjad—Zsidó közti 1500 négyzetkilométer kiterjedésű felsőoligocén területén van kilátás. Ott háromféle széntelepet ismerünk, amelyek azonban vagy vékonyak, vagy elpalásodásra hajlók, vagy ha jóminőségűek, átlag csak 50 centiméter vastagok. A tiszta szén tetszetős, fényes; a fűtőértéke 4200—5600 kalória között változik, de, sajnos, 4—8 százalék eléghető kén van benne. Valamivel idősebb: alsó oligocén szén fordul elő a Prelukai kristályospala-szigethegység alján is. Figyelmet érdemelnek azok a miocénkorszakú barnaszének is, amelyek a Kárpátok belső oldalán a bikszádi medencében és a Hargita alján a vulkáni kitörésekkel kapcsolatban annyira kiszáradtak, hogy ennek következtében a fűtőértékük helyenként 6000 kalória fölé emelkedett. Erősen fokozható a lignittermelés Bihar- és Szilágy vármegyék területén, valamint

a Székelyföldön, ahol azonban a szállítás okoz egyelőre nehézséget.

A visszatért keletmagyarországi részen, Bihar vármegye területén jelentős ásványkincs az az *aszfalt*tal átítatott pontusi homokkő, amely Nagyváradtól északkeletre, Tatarostól Felsődernán át Bodonosig 8 km hosszban követhető. Az aszfaltos homokkő három nagy kiterjedésű lencsét alkot. Az aszfalttal impregnált homokkő 11—15 százalék földkát-rányt tartalmaz. Abból mossák ki a nyerskátrányt, amelyből lepárolják a földi olajat és a maradék a földiszurok vagy aszfalt. 1913-ban 30,249 métermázsa földiszurkot és 21,046 métermázsa nyersolajat, vagyis összesen 51,295 métermázsa «bitumen»-t termeltek, 654,014 aranykorona értékben. A román megszállás alatt 1934-ben az aszfalttermelés 12,860 métermázására, vagyis a negyedére csökkent. Most ott is megjelenkülhet a bányászat.

A visszatért keletmagyarországi részeken régóta ismeretes Szilágy és Máramaros vármegye területén a *földolaj*. Szilágy vármegye területén, Zsibó vidékén kutatóaknákkal és fúrásokkal, amelyek közül az egyik 806 mélységre ment le, találtak is földviaszt, földiolajat és földgázt, de csak kisebb mennyiségben. Máramaros vármegye területén, Izsacsal és Dragomérfalva községek határában igyekeztek ismételtlen földiolajat feltárni. Dragomérfalván 1883-ban kis-mélységű kutatóaknából eleinte napi 500—1500 kilogramm nyersolajat nyertek, de a termelés hamar megcsappant. Izsacsalon 1886-ban 90—100 m mélységből naponta 1'5 barrel (238 liter) földiolajat kaptak, úgy, hogy ott kis olajfinomító-gyár is épült. 1895—1900-ban három fúrást mélyítettek le, amelyek közül az elsőből 456 méter mélységből «a gáz- és olaj-kitörés olyan vehemensen állott be, hogy az egész fúrórúdazat és a csövek néhány méter magasságra a fúróluk nyílása fölé emeltettek, a csövek pedig mintegy 120 méternyi hosszban összenyomódtak.» 1915-ben a Magyar Kárpáti Petróleum R.-T. 200 métermázsa nyersolajat termelt. 1927 óta a termelés szünetel.

A magyar kincstár a földolaj-kutatás terén szerzett újabb tapasztalatok segítségével biztató reményekkel újít-

hatja meg a kutatást. Valószínű, hogy legalább is a bükk-székihez hasonló eredményt érhet el. A visszatért erdélyrészi területen főleg az Ojtozi-szorosban fekvő Sósmező határában mutatkoznak olyan olajnyomok, amelyek a kutatások megújítását indokolják.

Hazánkban a fosszilis szénhidrogének felkutatása terén az első nagy siker 1908-ban a kolozsvármegyei *sármási földgáz* feltárása volt. A kissármási fúrás kálisóra indult és váratlanul óriási tömegű földgázt tárt fel, amely lázba hozta akkor az egész országot. A sármási 2. sz. fúrt lyukból napi 864,000 köbméter 8498 kalória fűtőértékű földgáz tört fel.

Egyideig nem is tudtuk, hogy mit kezdjünk ezzel a nagy ásványkincssel. Tervekben ugyan nem volt hiány, de annál inkább vállalkozó tőkében. A nagynyomású földgázt csak kovácsolt vascsövekben lehet elvezetni, az ilyen csövek azonban nagyon drágák. A befektetés pedig kockázatosnak látszott, hiszen nem lehetett tudni, meddig tart a földgáz ömlése.

Az első teendő egyébként az volt, hogy ha már kálisó helyett földgázt tárt fel a fúrás, a kitermelés jogát a kincstár részére lehessen biztosítani. Az 1854. évi osztrák bányatörvény — amely hazánkban is érvényes — a földgázt sem a fejedlem részére «fenntartott» ásványkincsek között, sem a földtartozékai között nem sorolta fel, minthogy még akkor a földgázt nem termelték, vagyis nem tartozott a bányászat tárgyai közé. Legcélszerűbbnek látszott tehát a sármási földgáz kitermelési jogát mind a kétféleképpen biztosítani, vagyis a földbirtokostól megvenni és zárt kutatmányokkal lekötöni. A bányaadományozásnál én is jelen voltam és így több érdekes epizódnak lehettem tanúja.

A bányatörvény 49. §-a előírja, hogy a hasznosítandó ásványkincsből az adományozási kérvényhez «próbadarabot» kell mellékelni. Báró Bánffy, a megboldogult miniszterelnök egyik rokona, mint érdekelt földbirtokos, fel is vetette azt a fogas kérdést, hogy mellékelte-e a kérvényhez a földgázból a törvény által előírt próbadarab. Czerminger bányakapitányt nem hozta zavarba a meglepő kérdés és azt válaszolta, hogy a földgázból a próbadarab vaspalackba zárva mellékelte. Ez a lehetőség kielégítette a felszólalót is.

Később az 1911 : VI. t. c. a földgázt kivette a föld tartozékai közül és állami bányamonopólium tárgyává tette. E törvény 11. §-a úgy rendelkezett, hogy az adományozási kérvényt nem szükséges próbadarabbal ellátni.

A bányaadományozás után a bizottság a földgázkúthoz ment. A sármási földgáz 28 atm. nyomással tört fel. Az ilyen nagy nyomással kiáramló légnemű anyag úgy hat, mintha szilárd test volna. Ha egy marék vasszöveget dobtunk a levegőbe, arra felé, ahol a földgáz kiáramlott : a vasszögek úgy pattantak vissza, mintha kősziklába ütődtek volna. Ez annyival meglepőbb volt, minthogy a földgázoszlop nem is látzott : a tiszta földgáz ugyanis színtelen, szagtalan.

Hogy a sármási földgáz ne áramoljék haszontalanul a levegőbe, Herrmann Miksa nyug. kereskedelemügyi miniszter úr, akkor még a selmecbányai bányászati főiskolán a géptan tanára, hatalmas zárókészüléket szerkesztett. Az elzárásnak mi is tanúi voltunk. A földgáz fűlsiketítő zajjal áramlott ki. Amint az öt szelepet egymásután elzárták, mint mondani szokás, «gyanús csend» lett. Mindenki úgy érezte, hogy most kell valaminek történnie, vagyis hogy a földbe zárt gáz nem fogja túrni a rabbilincset. Tényleg csakhamar észre lehetett venni, hogy a földgázkút körül a szárazság okozta földrepedésekből, vakond-, pocok- és giliszta-vájta lyukakból mindeütt áramlott ki a földgáz és embermagasságnyira dobta fel a földet, a sarat, vagy lövelte ki a talajvizet.

A fűrt lyuk ugyanis csak kint, a csőfejnél és a bélésű mögött, olyan helyeken volt jól elzárva, ahol víztartalmú homokréteget harántoltak. Az el nem zárt fűrt lyuk más helyeiről a földgáz az egymással váltakozó homok- és agyagrétegek között kiáramlott, minthogy ezek a rétegek nem feküdtek vízszintesen, hanem lejtő-helyzetben.

Élénk vita keletkezett a felett, hogy mi történnék, ha most valaki rágyújtana. Böhm Ferenc, a korán elhunyt miniszteri osztályfőnök, mint akkor a sármási fűrés üzemvezető-bányafőmérnöke, azt mondta, hogy a földgáz és a levegő keveredése tulajdonképpen bányaléget : «viheder»-t alkot, az tehát a lángtól felrobbanna és mi valamennyien elpusztulnánk. Részemről azt vitattam, hogy a földgáz annyira diluál,

annyira széteszlik a levegőben, hogy nem jöhet létre bányalég. «Gyújts rá hát» — biztatott Böhm. «Én nem vagyok dohányos» — feleltem kitérőleg.

Amíg így folyt a bizottság tagjai között az elméleti vita és az évődés, a sok néző közül egy suhanc, aki minderről semmit sem tudott, gyanútlanul cigarettára gyújtott. A robbanás nem következett be. Ámde az eldobott égő gyújtószál történetesen olyan helyre esett, ahonnan földgáz áramlott ki és így az nyomban lángra lobbant. Ettől a lángtól tüzet fogott a közeli, többi földgázáramlás is, úgy, hogy csakhamar valóságos lángtenger keletkezett. Egyesek ásó és kapa után kiabáltak, hogy az égő területet körülárkolják és a tűz terjedését megakadályozzák. Böhm viszont — igen helyesen — úgy rendelkezett, hogy nyissák ki a földgázkút szelepeit, s minthogy a földgáz azokon át kiútat kapott, a tűz nyomban megszűnt.

A sármási sikeres fúrást nyomon követte a többi. A feltárt nagy természeti kincs azonban még éveken át parlagon hevert. A nagy iparvállalatok nem merték gyárukba bevezettetni, hátha a gáz hamar kimerül. Az erdélyi földgázt a nagyipar csak az 1911. évben kezdte igénybe venni.

Az első távvezetéken a marosújvári szódagyár napi 50,000 köbméter földgáz felhasználására kapott koncessziót. Exempla trahunt. A földgáz felhasználása a következő években rohamosan emelkedett. A földgázt, amely ideálisan tiszta, a kazántelepek fűtésére, cementégetésre, világításra, Medgyesen üveggyártásnál, Magyarsároson mésznitrogén gyártásánál, vaspalackokba komprimálva, a vasúti kocsik világítására stb. használták fel.

A gázkutak már 1918-ban, vagyis a román megszállás előtt — mint már említettük — 71 millió köbméter földgázt szolgáltatottak. A román megszállás alatt a feltárás folytatódott, a fúrások jóval nagyobb, 2000 méter mélységre mentek le, új gáztartó-rétegeket tártak fel, úgy hogy az 1934—35. évben a magyarsárosi gázmező nyugati részén, a völci fúrlyuk egymaga napi 2 millió köbméter földgázt szolgáltatott. A gázkutak számának szaporításával a földgáz-szolgáltatás általában is erősen fokozódott és a maximumot eddig az

1939-ik évben érte el 358 millió köbméterrel. A gazdasági élet hullámzásával együtt természetesen a földgáztermelés is hol emelkedett, hol süllyedt, de az utolsó években átlag és évente 300 millió köbméter körül volt. Az utóbbi években termelt földgázból 62 százalék esett Sármásra, 35 százalék Kiskapusra és 2 százalék Nádpatakra.

Sajnos, a földgázmezők legnagyobb része és közöttük a sármási is, a megszállt területen maradt, csak a marostordavármegyei *mezősámsondi* gázmező került vissza. Ott még 1912—1913-ban csak két produktív földgázkút volt, amelyek együtt napi 149,300 köbméter földgázt adtak. A román megszállás után, 1922-ben, még két újabb fúrást mélyítettek le, de a földgázszolgáltatást nem sikerült növelni, úgy hogy — a román statisztika szerint — ott 1934-ben egész évben csak 1.200,000 köbméter földgázt termeltek.

Biztat bennünket a remény, hogy a magyar kincstár szakértői részint a sármási gázmezők északi folytatásában, Budatelke környékén, részint Sáromberke, Koronka, Szászrégen, Kissolyos, Székelykeresztúr, Székelyudvarhely, Homoroddaróc községek határában, ahol a magyar geológusok még a világháború kitörése, illetőleg a román megszállás előtt kisebb-nagyobb boltozatokat : «brachi-antiklinálisok»-at nyomoztak ki, részint még felkutatásra váró új gázmezőkben jelentősen több földgázt szolgáltató új kútakat létesítenek, és ily módon a magyar nemzet bevételi lehetőségét jelentősen meg fogják nagyobbítani.

A felsoroltakon kívül hasznosíthatók még Egeres, Zsibó környékének 20—40 méter vastag gipsz-rétege, e gipsz márványszerű félesége : a zsoboki alabástrom, amelyből csinos szobrokat s egyéb dísz tárgyakat faragnak, Korond-fürdő szép aragonitja, amelyből tintatartó-készleteket, levélnehezékeket és igen sokféle dísz tárgyat faragnak, a kötelesmezei kalcedon, a macskamezei kaolin és a kőzetek közül Gyergyóban a Szárhegy szép márványa, a kissebesi «gránit», illetve dacit és sokféle más kőzet.

Az elmondottak szerint a visszatért magyar- és erdélyországi részek ásványkincsei ugyan igen változatosak, és ha nem is annyira értékesek, mint a visszamaradtak, mégis

biztathat bennünket az a remény, hogy hozzáértéssel, fáradhatatlan kutató, feltáró és termelő munkával, a visszatért részek ásványkincsei között is egyre több lesz a hasznosítható és így azok a magyar nemzeti jövedelem és vagyon gyarapodásához jelentősen hozzájárulhatnak.

Lehet, hogy a visszatért ásványkincsek birtokában sem leszünk dúsgazdagok, ámde az bizonyos, hogy az erdélyi kincsek a magyar szívekben örökké világítani fognak.

VITÁLIS ISTVÁN.

HOMEROS ÉS HEKABÉ.

— Második és utolsó közlemény.¹ —

A Homeros-szemléletben az *Ilias* szerzője volt az, aki annyira magához csatolt, hogy nem tudtam többé lánglelkének varázsa alól kiszabadulni, s mikor 1931-ben Hellas örök vi-rányai felé sóvárogtam, megszállott az a vágy, nem lehetne-e beleélni magunkat a Homeros isteni világába? Nemcsak ma-gamat, hanem több íróársamat is elfogta ez az olthatatlan szomjúság s az a leküzdhetetlen vágyódás, hogy nem volna-e lehetséges ezt a Hellast élővé tenni s életünk lelki részévé? Nem lehetne-e így kiszabadulni az elsavanyított lelkek modern tömlöcéből és valahogyan oda sóvárogni Homeros ilioni márványcsarnokaiba, az ő virág- és lomb-fűzérés márvány-oszlopai közé? Így értse meg az, aki ezt az őszinte vallomást olvassa, hogy mi, magyar írók, arra vállalkoztunk, vajjon nem lehetne-e a nagy Homeros és a ragyogó Ilion örökké mosolygó töredékeiből talán összeragasztani, összeállítani egy királyi nőt, teljes antik alakot? Elgondolásunkat az vezette, hogy amint ma Pompejiben Mussolini parancsára megsztálják a látvak által elpusztított város homokját, hogy a bennök maradt színes vakolatrészeket falképekké összeragassszák: miért ne lehetne a homerosi Trója köl-tészetének széthullott töredékeiből is összeragasztani új mozaikot, egy teljes tragédiát? Miért ne lehetne iro-dalmi eszközökkel megkísérelni azt, amit a német régészet mesterien megoldott, amikor a Pergamosi oltár fölséges

¹ Az előbbi közleményt lásd a *Budapesti Szemle* 1940. évi 756. számában.

törmelékeit cementtel összeragasztotta és amit az óriási műből szemlélhetővé lehetett tenni, azt a berlini Kaiser Friedrich Museum pergamosi termében világ-csodálatra élénk állította. A hatás tökéletes és ma is megrendítő. Ilyen vállalkozásra akartunk mi kilenc és félévvel ezelőtt megindulni. Azok közül a merészek közül, akik erre a különös, talán külön, talán lekicsinyelhető próbatételre elindultunk, ma már nincs közöttünk az a nagy dramaturg, kit Hevesi Sándornak hívtak. Pedig ő karolta fel elsőnek tervvázlatomat és azt hitte, hogy ha sikerülne magyar íróknak több mint kétezer éves antik törmelékekből egy modern színpadra szánt alakot összeilleszteni, ez, az ő mondása szerint, majdnem olyan csoda lenne, mint ha valaki megtalálná a milói Vénus hiányzó karjait. Ne csúfoljon ki senki bennünket ezért a túlságosan merész vállalkozásért, hiszen azóta megfogyatkoztunk Hevesi Sándor elmúlása által, de magunk is, igen sokszor azt hittük, hogy abba kell hagynunk az egész hellaszi ábrándot. Sok csalódás járt velünk ez évtizeden át, de megvolt az a lelki elégtételünk, hogy mindazon időt, amelyet rajongásunkban Homerossal és hősnőnkkel, Hekabéval, töltöttünk el, ezt az egész időt nem kellett a mi saját századunkban végigélnünk.

De miért éppen Hekabé királynéhez vezetett bennünket hellaszi utunk? Hogy a választ megadjam erre a kérdésre, el kell árulnom annyit, hogy az a próba-alkotás, amelyről már beszélni merek, annyira együttes munka, hogy ma már magunk sem tudjuk megállapítani, hogy közülünk a nagy Euripidesből Hekabé királyné szobrának melyik részét találta meg Csengery János vagy Hevesi Sándor, Babits Mihály vagy Mohácsi Jenő, avagy a vállalkozás merész impresszáriója, ki magam valék? Hogy miért Hekabé királynéhez jutottunk el, mikor a trójai háború más hősei közt is válogathattunk volna, erre a feleletet az adja meg, hogy Homeros maga mutat erre, de erre vezetett az, aki legtöbbet értett a drámaíráshoz, ez Shakespeare.

Hekabét, Priamos király fejedelmi nejét, Homeros az *Ilias* XXII. énekében akkor mutatja be, mikor Achilles megölte a hős Hektort s annak meghurcolt holtteste ott

fekszik a földön. A megrettent gyászolók között megszólal az anyja, Hekabé :

Hever a rég kedves fej az út porában,
Melyet hona földjén hogy éktelenítse,
Ellenségnek adott kezére Zeus isten,
Egész feje egy por, látva fiát anyja,
Tépi haja fürtjét sírva és jajgatva,
És fényes kendőjét fejről ledobja,
Szánalmasan jajdul fel az édes atyja,
Mindenütt körülte, egész városszerte,
Jajveszékel a nép sírva és kesergve.
Olyan volt a gyászuk, mintha dombos Trója
Egészen a földig elhamvadott volna.

A nők közül Hekabé kezdi a siralmat :

«Magzatom jaj nekem! Élni minek is már,
Ekkora bánatban, hogyha te meghaltál,
Te, ki éjjel-nappal büszkeségem voltál?
S üdve valamennyi férfinek és nőnek,
Trója városában akik isteneltek,
Mert nagy dicsőségük voltál életedbe’
S most itt fekszel gyászos végzettől leverve, —
Ezt mondta zokogva.

Mikor azután a gyászmenet Hektor holttestével fölér a trójai várba, mintha a Siegfried gyászindulóját hallanók a vers-sor dobpergésében, ekkor :

Hekabé így kezdett szomorú siralmat :
«Hektorom, legcédesb magzatja szívemnek!
Téged az istenek élve is szerettek
S holtodban is íme rád gondot viseltek.
Mert más fiaimat, ha rabul elfogta,
Gyorslábú Achilles szolgálul eladta
A tenger háborgó habján túl Számoszba.
Imbroszba, avagy füstölgő Lemnoszba,
Neked éles érccel kioltotta élted
S Patroclosnak, kinek te vetettél véget,
Sírja körül tested sokszor meghurcolta,
De avval a társát fel nem támasztotta ;
S mégis palotánkban most íme így fekszel,
A megszólalásig épen, üde testtel,
Mint kit ezüstíjján Apollo eltalált
S szelíd gyors nyilával hozott reá halált».

«Így sírt és végtelen nagy siralmat keltett.»

Hekabé az a királyné, ki megéri Trója pusztulását. Fiát, Hektort, férjét, Priamos, leölik. Leányát, Kassandrát, rab-szolgaságba, a másikat, Polyxenát, máglyára hurcolják. Őt magát rabbá teszik és akkor tudja meg, hogy a thrák király titokban meggyilkoltatta még egyetlen életben maradt fiát. Azt mondhatjuk, hogy az ő fejedelmi alakja magára vonja a tragikus sors mindegyik faját. Nem csoda, hogy az, aki a világon legtöbbet tudott a drámaírásról, Shakespeare, Hekabé királyné alakjára veti tekintetét, hiszen *Hamletben* a dán királyfi Hekubáról szavaltatja színészeit és ez a Hekuba a mi Hekabénk, kinek nevét Shakespeare, az író és színész, aki nem tudott görögül, latin fordítás után mondja Hekubának és így mondjuk utána már századok óta mind. Shakespeare-ről szóló tanulmányomban, melyet néhány évvel ezelőtt mutattam be a Kisfaludy-Társaságban, éppen *Hamlet* Hekubája révén próbáltam kimutatni azt, hogy az a brit költő-óriás, aki dán királyfi álarcában rejtőzik, más, mint színész, nem lehetett s éppen itt árulja el öntudatlanul a Shakespeare-művek szerzője a színészt. Ezt a levezetésemet azóta a londoni British Museum igazgatója is helyesnek ismerte el, ellenére az azóta újra föllépő ál-shakespeare-i megoldásoknak. Ámde a mi szinte kísértetiesen, földöntúli módon hat a kutatóra, az, hogy a görög óriásnak, Homerosnak, *Iliasában* a hasonlatok sokaságában az oroszlán emlegetése uralkodik: ugyanazonképpen s majdnem ugyanazon arányban, amint Shakespeare hasonlatainak bámulatos seregében éppen a trójai háborúra vonatkozó hasonlatok fordulnak elő legtöbbször. Mintha kétezerkétszáz vagy kétezerháromszáz év időszakadékan át a költészet halhatatlan atyja itt találkozónék a brit óriással.

Shakespeare legnagyobb remekének hőse, Hamlet királyfi, színészeket hozat, s mikor megállnak előtte, a második felvonásban, Arany János tökéletes fordítása szerint, Hamlet a színészt rögtön Priamosról s feleségének, Hekabének tragikus sorsáról szavaltatja. Meglátszik az egész jelenet szerkezetén, hogy ő, a királyfi, maga is könyv nélkül tudja már a verset — hogyne tudná könyv nélkül, hiszen a színész

Shakespeare elégszer szavalta azt, és ezért a saját szerepének elmondását parancsolja rá a kóbor komédiásra. Amint következik :

Hamlet: Ha emlékszel rá elevenen, kezd annál a sornál, hogy — hadd lám, hadd lám csak : — «A durva Pyrrhus mint hycáni vad» —

Első színész:

«De hajh! ki látná a bóbás királynét —
 Rohanni puszta lábbal fel s alá
 Ijesztve oltó könnyel a tüzet,
 Rongy a fején, hol másszor diadém,
 Palástul vézna, elszült csípein
 Ijedt zavarban felkapott lepel —
 Ki látta volna, hogy méregbe mártott
 Nyelvvél ne szidná a pártos szerencsét!
 Midőn szemébe tünt Pyrrhus gonosz
 Játéka, férjét hogy' aprítja fel:
 A jaj-sikoltás, melybe most kitért
 (Ha földi ügy hat rájuk legkevésbbé)
 Könnyet facsar az ég izzó szeméből
 S az istenekből könyörület».

A színész zokogásba tör ki Hekabé sorsa fölött és sírása elfojtja hangját; erre a Hekabé-tragédia átfordul Hamlet tragédiájává: a királyfi elkergeti a színészeket s fölkiált:

Hamlet:

Úgy; — hordjon Isten. — Most magam vagyok.
 Oh mily gazember s pór rab vagyok én!
 Nem szörnyűség az, hogy lám e színész
 Csak költeményben, álom-indulatban,
 Egy eszmeképhez úgy hozzátöri
 Lelkét, hogy arca elsápad belé,
 Köny ül szemében, rémület vonásin,
 A hangja megtörik s egész valója
 Kíséri képzetét? S mind semmiért!
 Egy Hekubáért!
 Mi néki Hekuba s ő Hekubának!
 Hogy megsírassa? Mit nem tenne még,
 Ha szenvedélyre volna oly oka,
 Mint van nekem? Köny-árba fojtaná
 A színpadot s irtóztató beszéddel

Repeztené meg a nézők fülét,
 Hogy a vétkes megőrüljön belé,
 Képedjen az igaz s a közönyös
 Zavarba essék ; elkábítaná
 Magát a szem s fül érzetét.

Mind azok között az óriási tehetségek között, kiket *Hellas* az egész emberiségnek ajándékozott, a homerosi mondakör feldolgozóinak sorában az időrendben harmadikul fellépő hatalmas görög tragédiaíró a legmodernebb s egyúttal a legtermékenyebb, Euripides. Euripides, ez a hatalmas tehetség, lelkében nagy tragikus hangulatot hordoz, hisz ő mondja e csodálatos szavakat a földi ember sorsáról: «Föld! Feketeszárnnyú álmok álmodója!» Nyolcvannyolc drámát teremtett, és ezekből tizenhét maradt reánk, részben töredékekben ; mindezeket Csengery János nagy érdemű munkája alapján a magyar közönség három kötetben olvashatja. Az a nagy-gyászú nő, kit Hamlet színésze zokogva siratott meg, Euripides két ráánkmaradt darabjában a *Hekabé*-ben és a *Trójai nők*-ben szerepel — ez az utóbbi egy trilógiának a harmadik része, melynek az első két része elveszett. A történelem tengerében elmerült antik görög világ maradványai merednek itt elénk. E maradványok előtt álltunk meg áhítattal. Első célunk az volt, hogy egységet teremtsünk a királyi drámába, melynek hősnője Hekabé kellett hogy legyen. Egy igen tehetséges osztrák költő, Werfel, kísérletet is tett már Euripides *Trójai nők* című játékának színrehozatalával, de megbukott vele. Werfelnek pedig meglett volna a tehetsége ahhoz, hogy Euripides töredékeit modern színpadra átgyúrja, mert hiszen nagy színpadi érzéket mutatott akkor, mikor *Juarez és Maximilian* drámáját úgy vitte a színpadra, hogy a darab aktív hőstét, az indián főnököt, soha sem bocsátja ki a közönség elé és mindvégig fokozza a drámai feszültséget avval, hogy az utolsó pillanatig várja a nézőtér Juarez, aki megöleti Maximiliant és mikor hiszterikus nők rohannak be a színpadra avval, hogy : jön Juarez! — akkor a kárpit le is gördül. Ellenben mikor Werfel *Paulus unter den Juden* címmel Pál apostolt akarta drámásítani, sem elég bibliai, sem eléggé drámai nem tudott lenni. Euripides *Trójai*

nőkjének föltámasztásakor az anyag szétesett a kezében és szaggatott képekre hullott, körülbelül úgy, amint azt Schiller *Wallenstein* trilógiájában *Wallenstein táboránál* tapasztaljuk. Ezen az úton tehát Euripides műve nem juthatott el a modern színpadig, ennélfogva tragikus központot kell keresnünk Hekabé megjelentetéséhez, még pedig a mai modern nézők számára. Hevesi Sándornak volt igaza, mikor azt a dramaturgiai kanont állította föl, hogy minden dráma közös műve a költőnek, a színésznek és a közönségnek egyaránt; voltaképpen addig nem is igazi dráma, míg ez a három tényező nem lépett együtt actióba; egy el nem játszott színdarabból, melyet közönség elé nem vittek, sohasem lesz dráma, mert hiányzik a harmadik alkotó: a közönség. Ennélfogva Euripidesnek, a klasszikus szerzőnek, valahol találkoznia kell a mai közönséggel, mert csak így támadhat föl egységes, élő lény gyanánt Hekabé, a megrendítő gyász-
nak antik asszonya. Ebből következik, hogy ha az antik tragédiát ma élővé akarjuk varázsolni, akkor a műből ki kell olvasztanunk mindazt a régi technikát, melyet a huszadik század színházjáró közönsége egyáltalán nem bír el, sőt esetleg kinevetné az ilyen formájú színjátékot. Ezért Hekabé újralakításából el kellett hagynunk bármely isten, vagy istennő beavatkozását a cselekménybe és meg kellett maradnunk az emberi szenvedélyeknél. Ugyanígy nem állná ki a mai közönségünk azt sem, hogy a színpadra hírnökök rohanjanak be s elmondják ezt vagy azt. A modern ember a színházban az ily híradásokból nem hisz el semmit, mert a cselekvést maga akarja látni, őt tudniillik a mechanizált világ hozzászoktatta a kézzelfoghatóságokhoz: legyen az bár gyilkosság vagy házasságtörés, amit a költő közölni akar velünk, azt csak akkor fogadjuk el elhíhető valóság gyanánt, ha testileg is együtt vagyunk a drámai cselekvésekkel.

Az ó-görög márványfalakról lehullott mozaik-darabok csak akkor állhatnak össze élő egységgé, hogyha az egész anyagon olyan erős és átütő erejű villanyáramot tudunk átvezetni, amely át tudja hatni a széthulló történeteket. A mi kötelességünk az volt, hogy az ilyen egységes alakra tudjuk rárakni az elveszett drámai részeket is. Euripidesnek két

Hekabé tragédiáját a szerelem szenvedélyének bebocsátása által akartam életre kelteni. Mihelyst ennek a kísérletnek külső akadályait el tudtam hártani, akkor az olvasó vagy a néző észrevehette, hogy modern alakban és egységesen megkapja az ősi Hekabét. E műveletnél nincsen szükség semmi anachronizmusra. A szerelem nemcsak kiemeli a tragédiát a lehulló passzív szerencsétlenségek közül, melyek különben mint sorscsapások suhognak végig a hősnőn, hanem aktívvá varázsolják magát a tragikus véget. Ezen a ponton kell szembezállnom azokkal az ellenvetésekkel, talán csúfondároskodásokkal, amelyek bizonytalansággal csóstitól fognak hullani vállalkozásunkra. A keresztyén világnézet megköveteli, hogy a bűnt büntetés érje. Ennélfogva a mai néző föltétlenül visszautasítaná azt a megoldást, melyet Euripides a maga világában és a maga korában színpadra vitt. Az ő Hekabéja tudniillik karpereceivel kiássa Polymestor thrák király szemét, gyermekeit lekaszabolttatja és végül mégis elmegy a színpadról Agamemnon király ezen szavaival :

Boldog Hekabé, menj hát s holtadat
 Temesd el, és ti, Trója női, menjetek
 Gazdáitok sátrába, mert már érzem
 A szél fuvalmát, mely hazámba elsegít,

Hekabé pedig békés istenhozzádot mond evvel a verssel :

Legyen boldog utunk s fájdalmaink
 Lérázva jó rendben találjuk otthonunk.

Már majdnem ott vagyunk Goethe *Iphigenie Taurisában*. A nagy német költő a görög Anankét, a végzetet, feloldotta Werther korának meghatott érzelmességében. Ilyen véget Hekabé nem bír el. Ámde még nagyobb baj származnék a másik megoldásból, mert az antik legenda szerint Hekabé kutyává változik, s bár a darabban maga Polymestor oda kiáltja királynői ellenfelének, hogy «Tüzes tekintetű kutyává változol», ezt a jóslatot nemcsak Hekabé nem akarja elhinni, hanem, ami sokkal fontosabb, nem akarja azt elhinni maga a tragédia szerzője, Euripides sem. Nekünk pedig a modern gondolkodású Euripidesnek kell igazat adnunk, mert az ilyen mitológiai kutyának a megjelenése már akkor föl-

falta volna az egész szomorújátékot, ma pedig haza kergetné a modern közönséget. Átalakításom szempontjából ez azért fontos, mert íme már Euripides maga előljár abban, hogy Hekabé ősi legendáját a színpad szempontjából okvetlenül meg kell változtatni; szinte fölszólít a szerző arra, hogy folytassuk most már az általa megkezdett átalakítást. A klasszikus tragédiáírók közül egyedül a legfiatalabbnak, Euripidesnek, volt erre joga, mert ő úgyszólván modern tehetség, ki nem engedte drámai erejét bilincsbe veretni elődeinek hagyománya által. Hiszen ő rettenetesen kigúnyolja Páriszt és Helenát, Elektrát pedig egy vincellérhez adja feleségül. Ez azt teszi ránk nézve, hogy az általános emberi nála fontosabb, mint saját népének hagyományai, s nekünk, késői korok idegen fiainak, annál inkább meg kell értenünk a nagy tragikus illetén felhatalmazását.

Egyetlen külső nehézség mutatkozik, melyen a belső, drámai igazság kedvéért túl kell tennünk magunkat. Ez tudniillik Hekabé királyasszony életkora. Euripides az özvegy Hekabéval ezt mondatja :

Nosza vidd, te vezesd, te, szegény láb.
Öreg asszonyodat be a sátor
Ölébe.

És alább :

Én is (halálra megyek), ki elvesztettem ötven magzatom.

Ilyen beállítást sem a modern dráma nem bír meg, de még a gynecológia sem hiszi el. Bármely homerosi szereplőnek, tehát Hekabének is, életkorát nyugodtan megváltoztathatjuk, hiszen sok ezer éves kortávolság folytán egy-két év vagy akár egy évtized különbsége teljesen elmosódik. Ne feledjük el, hogy Homeros a maga görög hőseit az istenekkel egy társaságba helyezi, s mert azok halhatatlanok, ezért a hősnők sincsenek alávetve a múlandóság kimért parancsainak. Erre van egy döntő példánk, amely igen fontos, nemcsak Homeros és Euripides szempontjából, hanem éppen a mi átalakításunk tekintetében is. Tudniillik azt látjuk, hogy az a szép Helena, akiért tíz évig folyik a rettenetes harc, ez alatt

a testvérháború alatt, tehát egy teljes évtizeden köröszkül nem változtatja meg sem a maga szépségét, sem a maga korát. Még tovább mehetünk: nem is változtathatja meg ezeket azon valószínűség szempontjából, amelyet Arany «epikai valószínűség»-nek tart, mert mihelyt elhalványodnék szépsége és Helena megvénülne, akkor összedőlne az egész trójai monda. Ezt a szépségben-tartást nagyon jól tudják Hellas költői. Hiszen az *Ilias*ban, mikor a végcsatán Helenát meglátja tíz évvel azelőtt elhagyott férje, Menelaus s annak serege, a megöregedésnek semmi nyomát sem tapasztalják rajta. Euripides szerint maga Hekabé Trója elestekor azt mondja: «Hiszen Helena a legszebb mindnyája közt».

Ámde, hogy a homerosi hősoket a költőknek állandó fiatalságban kell megtartaniok, arra nekünk van két nevezetes költői bizonyítékunk, mely mindakettő arról szól, hogy a homerosi nők örök fiatalságával kell számolnunk. Ha pedig Helena királyné folyton fiatal, akkor a másik királynénál, Hekabénál, is elengedhetünk korából kétezerháromszáz év multán húsz esztendő. Az egyik példát erre Strauss Richárd egyik legutolsó operájának, *Az egyiptomi Helenának* balsikere mutatja. Strauss, híven Wagner Richárd nagy zenei reformjához, nem kísérő zenét írt, mint az olasz operák szerzői, hanem nála is a dráma cselekvése a lényeg, s magában a drámában egyesül a zene és a szöveg, amelyek egyenlő jogú alkotói a zenedrámának; ezeket egymástól a lényeg megsértése nélkül elválasztani nem lehet. Ezért Wagner maga komponálja szövegét is, a zenét is, amelyben az énekhangok ugyanolyan szerepet kapnak, mint a zenekar egyes hangszerei, mint a hegedű vagy az üstdob. Viszont Strauss Richárd nagy sikereinek egyik titka az volt, hogy zenéje teljesen összeforrott előbb Wilde Oszkár, később pedig hű szerzőtársa, Hoffmansthal szövegével. *Az Egyiptomi Helenával* az történt, hogy Hoffmansthalnak egy szerencsétlen irodalmi tévedése magával rántotta a szöveget is, a zenét is, éppen a mi Euripidesünknek félremagyarázása folytán. Hoffmansthal tudniillik nem vette észre, hogy az *Egyiptomi Helena*, melyet ő a nagy görög tragikustól akart átvenni, nem komoly szomorújáték volt, hanem gúnyos szatirjáték,

aminőt minden görög tragédia eljátszása után a hellen közönség is, az irodalom is, megkövetelt azért, hogy az Ananké rettentő és lesújtó átdübörgése után a katój harsanjon föl, hogy megkönnyebbítse a lelkeket. Euripides éppen ezeknek az isteni szatiráknak volt az antik genie-je. Ennek a darabnak a meséje az a föltevés, hogy Helena, a szép spártai királyné, elbujt és az egész háború alatt Egyiptomban rejtőzködött, Páris pedig nem az igazi Helenát szöktette meg, hanem egy arcképét rabolta el, s tévedésből tíz évig azt csókolgatta. Mihelyst Hoffmansthal ezt a szatirát komolyan fogta fel, már szövegekönyvével a legképtelenebb álhelyzetekbe bonyolódott belé, úgy, hogy végül a közönség maga sem tudja, hogy ki ivott és hányszor bájitalt. Ez a képtelen elgondolás magával rántotta az egész zenedrámát, ellenére annak, hogy Strauss a hangszerelés utólérhetetlen technikájával kápráztatta el fülünket.

A másik példánk modern francia írótól származik. Ez a darab rendkívül ötletes, csak úgy sziporkázik a szellemességtől s ezért adták Európa összes fővárosaiban a két nagy világháború között oly nagy hatással. Mint minden igazi szellemesség, itt is az ötletek filozófiai mélységek fölé voltak felépítve. Giraudoux *La guerre de Troie n'aura pas lieu* (A trójai háború nem fog kitörni) című darabját értem, melyben azt figurázza ki, hogyan lehetett volna megakadályozni a trójai háború kitörését. Már minden arra készül, hogy a háború elmaradjon, nem lesz emberölés, sem tíz évi harc. Ekkor következik be egyetlen oly kis körülmény, amely miatt, bár senki sem akarja a vérengzést, mégsem tudják megakadályozni a háborút. Az a kis körülmény, mely az összes felek jó szándékait fölborítja és a trójai veszedelmet elindítja, abból áll, hogy, bár már minden készen állna, hogy Helenát hazaküldik, s ebbe a megoldásba mindenki belenyugodnék, ámde akkor megjelennek a színen Trója vénjei avval, hogy ők nem tudnak tovább élni és meghalnak, ha nem láthatják folyton Helena tündöklő és állandó fiatalságát.

Kétségtelen, hogy Euripides két töredéke, a *Hekabé* és a *Trójai nők* közt nagy szakadék tátong. Értjük a tragédiát

akkor, mikor feszültségével lenyűgöz s fokozódik a drámai hatás, mikor Hekabéra, Trója királynéjára, egymás után zúdulnak rá a csapások. Nagy fiát, hős Hektort, a csatatéren megölik, férjét, Priamost, szemeláttára kaszabolják le, őt leányaival fogságba vetik és sorsot vetnek fölöttük. Leányai közül *Kassandra* megőrül, *Polyxenát* szemeláttára máglyán áldozzák fel az isteneknek. Mindez szörnyű, sőt növekvő szerencsétlenség. Ellenben azt kérdezzük, miért jön el a trójai rabnők táborába barbár hazájából az a thrák király, *Polymestor*, aki már megölette Hekabé egyetlen megmaradt fiát. Mi mind tudjuk, hogy a thrák király megölte a kis fiút, hogy arany kincsét megkaparintsa, de miért jön el most gyermekeivel a legyőzött trójai nők táborába s mit akar kérni a trónját vesztett Hekabétól, mikor az izent neki? Más felelet erre nem lehet, mint hogy a thrák király azért rohant bele a csapdába, mert szerelmes a fejedelmi nőbe, s mert Priamos meghalt, az özvegy iránt most föllángol régi szenvedélye. Eljött a thrák király Hekabé egyetlen üzenetére, azonnal, pedig «Távol volt országa belsejében». Még onnét is eljön *Polymestor* s mikor megérkezik a táborba, így kiált föl: *Drága Hekabé!* Azonban Hekabé tudja, hogy ez a férfi ölte meg trónörökösét, fiát. Ezért bosszúja kitör, rettentő erővel. Sátorába csalja *Polymestort*, gyermekeivel együtt, akiket földühített udvarhölgyeivel lemészároltat, *Polymestornak* pedig karpereceivel ássa ki mindakét szemét. Színpad-technikailag is nekünk van igazunk, mert elképzelhetetlen, hogy Hekabé ilyen közel tudott volna férközni a thrák királyhoz, ha nem történik az, hogy az szerelmi hevületben magához szorította Hekabét. Bizonyosság e mellett az is, hogy Hekabénak semmi más vérteteze nincs, fegyvere sincs, csak karperecei maradtak, amelyekkel védekezhetik e közelharcban. Evvel kitört a tragikai bosszú, annyira, hogy annak a szenvedélye immár teljesen úrrá lesz Hekabé fölött, annyira, hogy végül ő maga gyújtja föl elpusztult városát. Evvel a tragédia beteljesült; szerencsétlenségből szenvedély lett s ebből fakadott a bűn és bűnhődés. Most már Hekabé nem menekülhet a mi távlatunkból, *Aristoteles* tana szerint a tragédia eléri a megtisztuló meg-

oldást, a katharsist. A királyné önmagát pusztítja el, mert fölmege az istenek számára általa épített máglyára s annak tüzebe beleugrik. Mai szemmel így látjuk Hekabé tragédiáját s úgy gondolom, hogy ma saját töredékeiből Euripides a modern színpad közönsége számára így alakította volna ki saját művét.

Ez a befejezés ugyan kihívja a bírálatot, mert megváltoztatja az antik hagyományt Hekabé halálát illetőleg, de ugyanezt a változtatást már Euripides is megkísérelte. A keresztyén világnézet szerint egész lelki berendezésünk azt követeli, hogy a hősnő az általa elkövetett szörnyű gyilkosság után nem hagyhatja el a színpadot büntetés nélkül. A tragédiában, mint azt a *Tragikum* című tanulmányomban kimutattam, az igazi összeomlás nem a testi halál, hanem az azt megelőző lelki összeomlás, mely az igazi katharsist jelenti. A mi «Hekabénk» egész beállítása teljesen euripidesi, tehát görög. Aristoteles nagy szabályait, melyeket a görög drámaírásnak megszabott, teljesen megtartottuk: az idő, a tér, és cselekvény egysége hiánytalan, annyira, hogy a függöny le sem ereszthető, míg az Ananké ki nem tombolta magát. A szereplők mind istenek vagy királyi vérből származnak, mert ezt a görög drámai felfogás annyira megkövetelte, hogy alsóbb rangú szereplőket nem is engedett szóhoz jutni. Ezért van az, hogy mikor Lessing *Minna von Barnhelmet* írja, a *Hamburgische Dramaturgie*ben fölveti azt a kérdést, hogy lehet-e polgári egyénekkel tragédiát játszani? Nekünk Hellas irodalmának szempontjából nemmel kell felelnünk erre, mert az igazi klasszikus tragédiának meg kell maradnia arisztokratikus magasságában.

Akik 1931-ben, a magyar gazdasági válságban, arra vállalkoztunk, hogy több mint kétezer éves töredékekből egy homerosi alakot életre keltsünk s színpadra vigyünk, befejeztük munkánkat. Ott vár, hogy megszólaljon a nagy gyász királynői asszonya, Hekabé. Most már azt kérdem, hogy evvel a mi feladatunk elkészült-e? Erre «nem»-mel felelek. A kétezer éves sírjából felkeltett hősnő csak akkor tud megmozdulni, ha zene szólal meg mögötte s az fejezi ki lelkének nyilvánulásait. Midőn tíz évvel ezelőtt a Kis-

faludy-Társaság elé léptem *A tragikumról* szóló fejtegetéseimmel, azt a meggyőződésemet fejeztem ki, hogy az igazi antik tragédiák operák voltak, de zenéjük elveszett. Erre utalt már bölcsészeti alapon Nietzsche is s Wagner Richárd minden magyarázó iratában zenedrámáit ilyen antik alapon magyarázza. Ez a meggyőződésemmel teljes valósággá vált, mióta e kilenc és fél év alatt közelebb juthattam a nagy Hellas irodalmához. Hiszen a «tragédia», azaz «Kecske-ének» Bacchus ünnepén született meg, tehát tánc és muzsika kísérték. Hogy a görög tragédia zenéje nyomtalanul elveszett, nemcsak azért következett be, mert papiros nem lévén, kottát sem tudtak leírni, hanem azért is, mert nem volt zenekaruk. Az egyetlen lant, melyet Euripides öt húrból hét húrba fokozott, egyetlen szólamú volt, s mihelyt az elhallgatott, az egész zene úgy szertefoszlott a levegőben, mint ősszel a pitypang.

Barátaimmal együtt azonban kísérletet tettünk arra, hogyan lehetne valamely föltámasztott antik tragédiának megzenésítését megoldani. Alapul Babits Mihálynak a *Laodameia* című egyfelvonásos görög tragédiáját választottuk, amely nemcsak tökéletesen görög, hanem nyelve is oly zengzetes, hogy Arany János óta még nem hangzottak el ily tökéletes versütemek. Jeles zeneszerzőnk, Kósa György, vállalkozott a szöveg megzenésítésére. Mikor a Zeneakadémia kis hangversenytermében összegyűltünk s megtartottuk a próbát, avval a mély benyomással távoztunk, hogy a következő tanulságokkal gyarapodtunk. A görög tragédiában nem azalatt szólt a zene, amikor a hősök elmondták szavaikat, hanem akkor szólalt meg a kíséret, mikor egy-egy versszaknak a végére értek. Minden versszak végén, melyek zenei tételek, zendült bele a zenekíséret a tragédiába s ez által belső ritmust adott az egész műnek. Megtanultuk azt is, hogy két énekkarra van szükség; a színpadon csak az emberek énekkara vonul fel, az istenek énekkarának a színpad alatt kell megszólalnia, olyan modcrban, mint a *Psalmus Hungaricus*ban az énekelt és zümmögő regiszterek egymást támogatják. Ugyanígy oldja meg Strauss Richárd (nálunk elő nem adott) operájában,

a *Frau ohne Schatten*ban, ezt a technikai problémát, midőn a «meg nem született gyermekek» kara a színpad alól énekel bele az előadásba. Arra a meggyőződésre jutottunk, hogy a görög tragédiának azt a fő kellékét, hogy állandó drámai feszültség van a színpadon mindaddig, míg a feloldó katharsis következik, a modern hangszerelés legjobban megközelíti. Ha a mi kis zenei próbálkozásunk után Operaházunk nagyszerű zenekara a maga nagy arányaiban megzendítené egy magyar zenei tehetség jóvoltából e nagy zengzeteket: akkor e színpadon a nagy márványcsarnok oszlopai közül, homerosi lomb- és virágfüzérek közül kilépne a föltámadt Hekabé.

Szeretném még ezt is megérni. Fentebb ugyan hangot adtam annak, hogy azért a majdnem tíz évért, melyet Hekabének szántunk, igen hálás vagyok, mert ugyanazon időt nem kellett lelkileg a huszadik században töltenem, hanem Hellas álmai közt. Szeretném, ha meglátnám, mikor a gyász nagy királynője a nagy Euripides kétezerkétszáz éves töredékeiből ismét föltámad. Szeretném látni, mikor végezetül fölmegey az isteneknek emelt máglyára. Még egyszer körülnéz az azur tengeren, amelyet Arany művész-szemével így látott:

Kék fátyol messze bérc fokán —
Arany hajó, mely futva szegdel
Bíbor habot...

Föltekintene az Olympos hegyére, ahol a szürke vér-vörös sziklák közé lehuzódnak a ködös, fergeteges felhők s felettük ragyogna a tiszta hó-kuçola és ráborulna az örök derű mosolygása. Mert a nagyok mindig örök derűben élnek. És fölszólhatna még egyszer az égre:

Lássátok ti halhatatlan istenek,
Kiknek térdein nyugszik a világ,
Ti mindig mosolygók, sohasem sírók,
Lássátok rettenetes bosszúmat!
Ég Ilion királyi városa
S így megy halálba királyi Hekabé.

HEGEDÜS LORÁNT.

LOGIKÁK ÉS LOGIKA.

— Második közlemény.¹ —

A természettudomány az egész XIX. század folyamán az evolúciós gondolatot ebben az optimista kiadásban vallotta. Volt is rá alapja. Mind a kozmosznak, mind a szerves világnak tárgyai és jelenségei, ha egyszer sikerült befogni az evolúció koordinátrendszerébe, erőltetés nélkül haladó sorozatokba és sorokba állíthatók. Maga az evolúciós eszmén nagyranőtt természettudomány pedig a haladás iskola-példája lett, és alkalmazásai, a technikának egyre csodálatosabb találmányai belerögzítették még a tömegekbe is, egészen a magátólértődés bambaságáig, azt a hitet, hogy az emberiség íme végre birtokába jutott minden titok és minden boldogulás nyitjának. Nem csoda, ha ez a haladási optimizmus átragadt a szellemi tudományokra is, és ha a XIX. század második felében a kultúrliberalizmus alapdogmája lett.

Az ünnepi hangulat azonban nem tartott sokáig. Csakhamar kitűnt, és bölcseleőknek, mint E. Hartmann, nagy része volt benne, hogy a *darwinista evolúcionizmus* magára a szerves természetre *sem alkalmazható* jelentős korlátozások, sőt lényeges módosítások nélkül; még kevésbé a történelemre és az emberi szellem legtermészetszerűbb termékének, a kultúrának tartományaira. Nagy reményekkel és sok befektetéssel elindult pl. a *kísérleti pszichologia* (Fechner és Wundt), az evolúciós heurisztika meg probléma-tevés és a mechanikai (lelki elemeket és kauzális összefüggéseket kereső) magyarázás programjával. De alig vett némi lendületet,

¹ Az előbbi közleményt lásd a *Budapesti Szemle* 1940. évi 756. számában.

jött Dilthey és megállapította, hogy nem a mérő és kísérletező, hanem a leíró, nem a magyarázó, hanem a megértő, nem az atomizáló, hanem a strukturáló pszichológia az, mellyel hozzá lehet férni a lelki élet igazi természetéhez ; és azóta lassan ezeknek a megállapításoknak szellemében alakulnak az összes szellemi tudományok, sőt újak támadnak, köztük olyan jelentősek, mint a karakterológia.

De ugyancsak Dilthey mutatott új utat az evolúcionizmus földözte *értékelési válság*ban is. Nem tartott ugyanis sokáig az a tudomány- és általános kultúr-optimizmus sem, mely a múlt század utolsó emberöltőjében a fejlődéseméletből hitvallást csinált. A tényekkel lelkiismeretesen számoló tudósok egyre több és egyre súlyosabb instanciát gyűjtöttek az ellen az egyenes vonalú vagy akár csigavonalban haladó tökéletesedési séma ellen, melyet az evolúcionizmus rálátott az egész történelemre és az objektívált szellem valamennyi tartományára. Becsületesebb és eszmélőbb lelkekre egyre nagyobb súllyal ránehezedett az a relativizmus, mely megkérdőjelezett minden szilárd ismeretet és minden állandó eszményt és normát. A finom szellemű Troeltsch ennek lett a betegje, mint már jóval előbb Stuart Mill.

A relativizmust leginkább a *bölcsélet* szenvedte meg. Hisz a szaktudományoknak és az életnek is elvi nehézségei és válságai az ő medencéibe gyűlnek. A XIX. század nem azért történeti század, hogy a bölcséletet is elsősorban ne történeti változásaiban és változataiban lássa. S így végül is kínoz intenzitással élte meg azt a problémát, melynek lidércnyomását életében legalább egyszer megszenvedi mindenki, aki fölesküszik rá. A bölcséleti rendszereknek az a vigasztalan jövőse-menése, az a folytonos rendszer-temetés és rendszertámasztás, melyet filozófia-történetnek neveznek, szinte ránk erőszakolja azt a sejtelmet, hogy itt valami a dolog gyökerén nincs rendjén ; a szaktudományokon mérve a bölcsélet nem lehet tudomány. Kant óta Hegel átmeneti uralma után az újra jelentkező skolasztika területén kívül senki sem merte vallani a «*philosophia absoluta*» gondolatát, sőt legtöbben még a lassú lépésekben az eszmény felé tartó «*philosophia perennis*» leibnizi gondolatát sem.

Ebből a tényállásból le lehet vonni mint végső következtetést a teljes skepszist a bölcelettel szemben, mint Sextus Empiricus és rokonai, vagy mint azok a harmadik századi egyházi írók, akik a bölceletet az eretnekségek anyjának és foglalátának mirősítették. Ez a radikális álláspont, mely az emberi elmétől mint igazságismerő tehetségtől egyáltalán megvonja a bizalmat, bajosan lett volna fönnttartható a mult századi szaktudományosság büszke napjaiban. Tehát a szaktudósok elejtették a bölceletet, s viszont bölcelőktől még napjainkban is, indulnak ki olyan törekvések, melyek a bölceletet szeretnék szaktudományba vagy szaktudományokba föloldani, mint a bécsi iskola, főként Carnap. Ugyanezzel az árral úsznak, akik a szaktudományos bölceletet élesen szembeállítják a világnézeti filozófiával.

Egyelőre azonban a bölcelet még úgy szerepelt a filozófiai köztudatban, mint a világnézet tudományos megalapozása, megfogalmazása és igazolása. És ezen a síkon kínálkozott az az ígéretes *megoldás*, melyet megint Dilthey fogalmazott meg először teljes tudatossággal.

Az emberi szellem történeti életét és alkotásait nem lehet egyenes vonalú, fölfelé tartó haladásnak minősíteni. Az evolúcionizmus rajzolta fejlődés-vonalat számos ponton meg kell szakítani; az így ízekre váló sornak egyes tagjait aztán tartalmi és főként alkati szempontból gondosan egybe kell vetni, és akkor a belső hasonlóság és rokonság alapján egységekbe lehet foglalni és méltatni, tekintet nélkül arra, hogy a történelmi idősortnak melyik pontján akadtunk rájuk. Így történetileg egymástól nagyon messze eső jelenségek, mint Herakleitos, Spinoza, Leibniz, Goethe vagy Demokritos, Lucretius, Hobbes, Comte közel kerülnek egymáshoz, amennyiben a világnézésnek és világlátásnak *egy* típusát képviselik. A bölcelkedésnek nem lehet más föladata, mint kihüvelyezni és lehetőleg szabatosan jellemezni ezeket a típusokat. A szellemtudománynak általában *típusokat* kell keresni, amelyek teljes egyenlőértékűséggel sorakoznak egymás mellé.

Az egyenes vonalú és egyértelmű folytonos fejlődés sorát így egyenlő értékű, visszajáró és a visszatérés útján egyre határozottabban kidolgozódó (ez az engedmény a trónja fosz-

tott evolúcionizmus iránt!) típusok sorozata váltja föl. Ezen a Dilthey nyitotta kapun át új élet és új levegő áradt be. Elég Misch, Nohl, Spranger, Jaspers nevét említeni. Mind meg-egyeznek abban, hogy a bölcseleti rendszerek és általában a szellemi alakulatok sokféleségét néhány alaptípusra vezetik vissza, melyeknek gyökere a világnézet, a metafizika; különbségei pedig a tudomány-alkotó elméknek egymásra és mélyebb közös gyökérre visszavezethetetlen alkati, struktúrai különbségei.

Ezen a ponton kapcsolódik bele az eszmesorba a *polilogizmus*. Megteszi t. i. ezen a vonalon az utolsó lépést. Kimondja, hogy nemcsak gondolkodás-technikai, tudatalkati, tehát végelemzésben pszichikai különbségek szülik a rendszerek, illetőleg a típusok különbségeit; hanem a pszichikai konstitúciós réteg alatt, közvetlenül az elme tövén, a legmélyebb rétegben, már a tudományos gondolkodást nemző és irányító logikai struktúrában adva vannak az egymásra vissza nem vezethető alapalakulatok, az igazi őstípusok: az egymásra vissza nem vezethető különböző logikák; s ezek szülik és alakítják, szükségkép, változhatatlan és áthághatatlan benső törvényszerűséggel szülik és alakítják a típusokba sűrítendő különböző világnézeti, metafizikai, vallási rendszereket, a bölcelet történetét is.

Ez az elmélet a *relativizmus* előtt megnyitja az egy és egyetemes, mindenkit és mindig kötelező igazság utolsó fellegvárát, a logikát. A mai tudományos válság, «az értékek viszonylagosítása és egyenlőértékű pszichológiai és történeti vonatkozásrendszerekre való fölbontása»,¹ a polilogizmusban megkapja a végső szentesítését, és ezzel orvosolhatatlanná válik. Hiszen ha fölfogása helytáll, akkor a tudományos gondolkodásnak, az igazolásnak és cáfolásnak, rendszerezésnek és levezetésnek végső szava és kritériuma nem egy, hanem visszavezethetetlenül több; tehát nincs mód benne, hogy az egyenlő értékű típusokra széthullott gondolat, az objektív szellem (N. Hartmann terminológiájában) ismét visszataláljon az egységbe.

¹ A. Wenzl: *Wissenschaft und Weltanschauung*. 1936. p. 339.

5. S itt válik meg a polilogizmus problematikájának *elméleti tudományos jelentősége*.

A szaktudományok tudományos jellege, értéke és sorsa is végelemzésben a bölcseleten fordul. Szent Bonaventura, a legnagyobb rendszerezők egyike, egy bravúros értekezésben megmutatta, hogyan csendül ki minden tudomány teológiában : *reductio artium ad theologiam*. De az utolsó két emberöltő tudományelméleti vizsgálatai nyilvánvalóvá tették azt is, hogy minden szaktudományban ott van mint betét, sőt mint gyökér és entelecheia a bölcselet ; és így a posteriori elvégezték azt a *reductio artium ad philosophiam*-ot, melyet eredetük apriori elárul : a bölcseletből nőttek ki, születésük anyajegyét le nem vethetik. Ha már most a logikum, mely a bölcseletnek és minden tudományos gondolkodásnak kormányosa és bírása, lényegesen sokszerűnek bizonyul, a szerint, hogy milyen axiómából indulunk ki, illetőleg milyen axiómákat szab elénk logikai konstitúciónk, akkor a tudományos tevékenység végelemzésben nem az igazság szolgálata, nem a tárgyi valóságnak lépésről lépésre való tárgyi leképezése, hanem a legjobb esetben nemes elmejáték, melynek némely ága termékeny területet nyit meg a gyakorlati élet számára, de voltaképpen mégis csak szárazmalom-taposás, ahol minden konstitúciós típus hajtogatja a maga metafizikai és világnézeti nótáját, történeti folytonosság nélkül és egymásra való termékeny vonatkozás nélkül. Akkor szakok, rendszerek és irányok nem értik többé egymás nyelvét, útjuknak nincs többé biztos iránytűje, mérkőzéseiknek megbízható bírása, és a biológiai konstitúció vetületévé sülyesztett tudományos tevékenység számára nincs többé divatok és korok, eshetőségek, pártok és érdekek fölött álló megvesztegethetetlen tőlő, eszmény és remény ; nincs többé mindenek fölött álló igazság.¹

¹ Jellemző a helyzetre, hogy a polilogizmus gondolatai főként Leisegang szuggesztív műve nyomán majdnem ellenmondás nélkül szürenek be a tudományos köztudatba ; nem annyira bölcselők-nél, mint olyan szakembereknél, kiket szakkutatásaik arra utálnak, hogy lemmákat keressenek a bölcseletnél. A kérdésünkbe vágó egyetlen komoly pszichológiai szakmunka : G. Dieter : *Typische*

Ezen a ponton elővillan a polilogizmus kérdésének *gyakorlati jelentősége* is.

Van a nyugati géniusznak egy sajátos alkotása, egy csillaga, melyet kétezer éves áldozatos munkában maga desztillált ki magából és sugárzott föl szellemének egére; és ez csak ennek a Nyugatnak világít; mások a kölcsönfényében élnek. Ez az ő *tudományeszménye*. A renaissance-ban ráeszmélt hogy ez a tudomány hatalom, és az utolsó három század látta ennek a hatalomnak páratlan kibontakozását. De ennél hasonlíthatatlanul többet jelent, hogy csillaga maradt, mely zavartalan tisztaságban ragyog a vélelmek, változások és tülekedések fölött, s nevelt magának papságot, mely nem hajt térdet semmiféle hatalom, szeszély és ízlés bálványa előtt; és hivatást nevelt, ennek az igazságnak minden melléktekin-tet nélküli szolgálatát, mely közvetlenül rokon az evangélium apostolságának hivatásával. S ezáltal és csak ezáltal lett azzá a nagyhatalommá, melynek szövetségét büntetlenül nem vet-heti meg semmiféle más hatalom és nagyhatalom. És lett az összevisszaságok világában, szakadó partok korában a jobb reménynek hű esthajnal-csillaga.

De ha igaza van a polilogizmusnak, akkor mind ennek visszahozhatatlanul vége. Az amúgy is egyre szegényedő emberiség akkor egy nagy eszménnyel és kincsel szegényebb lett; egének ragyogó, hűséges esthajnali csillaga kialudt. A tudománytörténet ugyanis nem hágy kétséget azíránt, hogy a nyugati tudomány alkotó géniusza örökre lekötölezettje a görög szellemnek. Születésekor ajándékol és zálogul kapta az aristotelesi Ὀργάνον-t és az euklidesi Στοιχεία-t. Ha ezt eldobja és helyébe a biológiához jár kölcsönért és konstitu-ció típusoknál teszi le kincsét, akkor a tudományát a szel-lem érinthetetlen magasságaiból lerántja, és belerántja a nemző és nemződő, születő és halódó faj-, vér- és típus-

---

Denkformen 1934, mint magától értődő tételt hirdeti, hogy több egyenlőképpen jogosult logika él egymás mellett (p. 198, 211), és tévedésnek bélyegzi, ha valaki azt gondolja, hogy aki az egyikben mozog, az átvádolhat a másikba, vagy akárcsak meg tudja érteni a másikat. (p. 201, 207.)

áramlás örvénylésébe, a humanum-ot menthetetlenül hozzáköti a brutum sorsához.

Ezért indokolt, hogy tüzetes vizsgálat alá vegyük a polilogizmus alaptételét, természetesen az éppen most megidézett tudományoszmény szellemében. S ezt a vizsgálatot két lépésben végezzük. Először szemébe nézünk annak a kérdésnek, vajjon csakugyan a hagyományos aristotelesi logika mellett vannak-e, lehetnek-e más, vele egyenlő értékű logikák is? Azután igyekszünk a végére járni, mi a polilogizmus végső gyökere és tudományos értelme.

MÁSODIK FEJEZET.

A logika egységének igazolása.

Először tehát azt kérdezzük : *Lehet-e helyt adni az aristotelesi mellett más logikának is a polilogizmus tételének értelmében? Vagy végelemzésben mégis csak egy a logika? Ebben az esetben természetesen pontosan meg kell jelölni ennek az egy logikának a helyét és körülhatárolni a tartományát. Azután még mindig kérdésbe lehet tenni : A gondolkodás más síkján, más tartományában lehet-e mégis, és ha igen, milyen értelemben több logikáról beszélni?*

1. Mindenekelőtt azzal kell tisztába jönnünk, milyen értelemben és milyen föltételek mellett valósul valamely *tudomány egysége*? Itt nem arról van szó, hogyan határolódnak el külön tudományokká az egyes természet- és szellem-tudományok a matematikától. Ebben a kérdésben ma eligazít a consensus methodologorum : egy tudomány az egy tárgy-tartományra vonatkozó igazolt megismerések rendszere. Hanem az a kérdés : Miért vagyunk meggyőződve, hogy egy kémia van, egy botanika, egy geologia, ellenben kétségkívül van több történelem, több filozófia, és nem biztos, hogy van egy orvostudomány, egy geometria, egy szociológia. Itt nyilván a tárgya és módszere szerint már külön tudományá határolt szaknak egységessége forog kérdésben.

Ebben a kérdésben a legtermékenyebb elindulás még mindig Szent Tamás megállapítása : «Unum est indivisum in se et

divisum ab aliis». Ő nem hagy kétséget aziránt, hogy a döntő mozzanat itt az ú. n. belső egység, az egységesség: «Unum quod convertitur cum ente (ezzel jelzi, hogy nem a matematikai egységről van szó), non addit supra ens nisi negationem divisionis, non quod significet ipsam indivisionem tantum, sed substantiam eius cum ipso; est enim unum idem quod ens indivisum».¹ Tehát egységről ott lehet szó, ahol valamiről meg lehet állapítani, hogy más mint a többi, tőlük elhatárolható, de ez az elhatároló folyamat az ő határain belül már nem folytatható, legalább nem ugyanazon a síkon. Egy (azaz másoktól elkülönülő) tudomány egységes, ha sajátos tárgytartományáról való igazolt megállapításai abban a sajátos összekapcsolódásban vannak, amelyet elméletileg bajos más-kép jellemezni, mint logikai egységnek; ² illusztrálni lehet a szervezetnek alkati és fejlődési egységével. Newman beszél élő és életerős eszméről, mely az ellenkező eszmékkal folytatott harcok közepett önmagához hű marad; ami rokon vele, azt beengedi és átítatja a maga szellemével; ami heterogen, azt kérlelhetetlenül elutasítja.³

A belső egység kritériuma tehát nem lehet más, mint az *ellenmondástalanság*. Ez a kérdés csak újabban lett tudományelméleti problémává, amióta D. Hilbert a geometriával kapcsolatban létkérdésnek minősítette és geniális elgondolással a megoldás felé terelte (lásd alább). De éppen az ő munkássága és a nyomában támadt harcok mutatják, mennyire a tudományelmélet gyökerét érintő kérdésről van itt szó. Lehetne már most a vitát megkerülni; t. i. eleve úgy definiálhatnánk egy tudományos föladatot, hogy annak teljesítése szükségkép egységes tudományt ad, amint megkísérli a geometriára nézve éppen Hilbert axiomatológiája. Ezt azonban nem lehet megtenni ott, ahol a nagy tudományos múltból

¹ Thom. Aquin: *De potentia* 9., 7. c.

² Ez egyelőre elővételezés. Értelmezése és igazolása a következő gondolatmenetekben párhuzamosan történik a logika egységességének tisztázásával. S hogy ez nem diallélé, azt magának a gondolatfejtésnek kell «via facti» megmutatni.

³ H. Newman: *On the Development of Christian Doctrine* 1845. Második lényegesen módosított kiadás 1878.

táplálkozó tudós köztudat és (*sit venia verbo*) üzemtudat eleve óvást emel minden ilyen tudományelméleti imperializmus ellen. Még kevésbbé jöhet ez szóba a bölceleletnél, melynek sajátos jellege más tudományokkal szemben éppen az, hogy vizsgálataiból nem zárja ki a tulajdon alapjait, tehát a kiindulásait, utait és korlátait sem. Legkevesbbé pedig a logikánál, mely föltevés és közmeggyőződés szerint minden tudományos lépésnek, az elsőnek is már föltevése.

Egy tudomány területének és belső egységének megállapítására még mindig a legbiztosabb és legtermékenyebb út nyomról-nyomra követni *történeti kialakulását*, természetesen nem a történeti pozitivizmus szellemében, merőben tények fölsorakoztatásával, hanem a történelemben kidolgozódó eszmék, főként a vezéreszme szabatos kielemezésével. Ha így járjuk végig a logika történetét, *három cezúrát* kell benne megállapítanunk, melyek mindegyike jelentős új tudományelméleti mozzanatot vitt bele a logika fejlődésébe.

Az *első* nagy fordulót előkészíti és sugalmazza az az *új tudományeszmény*, mely ott vajudik a renaissance-emberben, melynek Bacon csak demagógja, geniális megalkotói azonban Descartes és Galilei. Annak a kölcsönhatásnak erejében, mely minden korban fönnáll a tudományos munka és a magáiaeszmelését jelentő logika között, az új eszmény előretörése először a hagyományos logika kritikájában, sokszor meglehetősen felületes és éretlen kritikájában nyilvánul meg, mint Ramée-nél; erjesztője azonban lassan átjárja a logika egész szervezetét és lényegesen új mozzanatokat is visz belé. Nem abban, amit közönségesen ilyennek szokás föltüntetni, t. i. hogy az aristotelesi szillogisztikus dedukció mellé egyenrangúnak odaállította az indukciót; hanem azért, hogy mihelyt nem a kifejtés, hanem a kérdés, nem a bizonyítás, hanem a lelés kerül a tudományos tevékenység homlokterébe, a logika alapproblémája nem programmszerűen, hanem benső késztetéssel az ítéletre tolódik át, és a fogalom már nem mint az ítélettel egyenlőrendű logikai elem szerepel, hanem egyre határozottabban ítéletek konvergenciapontja és eredménye lesz. Lehet azt mondani, hogy a sztatikai logika helyébe lép a dinamikai.

A *második* cezúrát jelenti Kant. Nem pozitív logikai adalékokkal; hisz a hagyományos logika művét befejezettnek tartotta. Nem is azzal, amit bámulói a mai logikai probléma felismerésével az ő kopernikusi tetteként ünnepelek, hogy t. i. a logikát is egyszersmindenkorra kitaszította a transzcendens területről és örök hazájául a tapasztalat világát jelölte ki. Hanem azzal adott ő a logika fejlődésének jelentős fordulatot, hogy transzcendentális kritikája a logikát kéréllhetlenül a gondolkodó elme határai közé utalja, a logikum alkotó mozzanatát az öntörvényszerűséghez való hűségben, az önmagával való következetességben látja, tehát végre is szubjektívumban; szemben az addig uralkodó fölfogással, mely a logikában egy a gondolkodó alanytól, Kant transzcendentális alanyától is független tárgyi rendnek elméleti vetületét látta; Kant csak az elme szerkezeti törvényének minősítette. Voltaképpen csak ezáltal lett szabaddá az út a formalisztikus logika számára.

A logika-történetnek ebből a két új betétjéből született meg a modern logika legjellegzetesebb kiadása, a *logisztika*.

Szellemtudományi genezise a következő: Ha a logika alapvető föladatát Brunstáddal úgy jellemzi valaki, hogy az «in ihrem ursprünglichen Antriebe Selbstverständnis und Gültigkeitsbegründung einer wissenschaftlichen Gestaltung»,¹ akkor a renaissance-ban kopogtató új tudományeszmény kialakulásával, a matematikai-mechanikai módszer uralomra jutásával előbb-utóbb megjelenik az a program, melyre a fiatal Leibniz rányomta lángelméjének bélyegét, a calculus ratiocinator programja: minden tudományos megismerést és gondolatfűzést a matematikai számítás, kiszámítás és kombinatorika módjára kezelni. Ezen a nyomon kezdik a logika tételeit és törvényeit matematikai módra fogalmazni és levezetni W. Hamilton után A. de Morgan, főként G. Boole. Ezt az irányt végleg kiépítette E. Schröder (*Vorlesungen über die Algebra der Logik* 1890—5). Mikor Cantor halmazelméleti munkálataival kapcsolatban megindult a matematika alap-

¹ Brunstád: *Logik*. (Baeumler—Schröter: *Handbuch der Philosophie*. I. A. p. 52.)

jainak új vizsgálata, erre az új megalapozásra sokak előtt ígéretesnek látszott egy radikális új út : a Schröder-féle matematizáló logika fölhasználásával logizálni a matematikát. Megkezdte ezt a német G. Frege 1879-ben, folytatta az olasz Peano és iskolája a francia Couturat-val, diadalra juttatta az angol A. N. Whitehead és B. Russel (*Principia mathematica* 1910—15). Logikailag is jelentős újat hozott itt D. Hilbert axiomatológiája, mely igyekszik megállapítani azokat az egymásra visszavezethetetlen végső alaptételeket, axiómákat, melyekből szigorú logikai módon levezethető az illető tudománytartomány összes tételeinek ellenmondástalan rendszere.

Végül a *harmadik* és számunkra legjelentősebb fordulót hozta a *modern értékelmélet logikai értékesítése*.

Husserl korszaknyitó *Logische Untersuchungen*je óta egyszersmindenkorra száműzve van a logikából a pszichologizmus. Ma «consensus philosophorum», hogy a logikum sajátos, külön világ, melyet nem lehet részben sem azonosítani gondolkodási folyamatokkal. Milyen világ? Lask azt mondja : «A XIX. század végi filozófiai mozgalom meghozta a bölcselő eszmélés számára a végső tájékoztatást. A fölszabadító, világosság-árasztó nagy tettet abban látom, a gondolhatók összességét végső ellentétességre viszi vissza. Végre utat tört a nagy belátás. Egy végső szétválasztás és rendezés történt, s ez az, hogy ősellentét áll fönn lét és érvényesség, valóság és érték közt . . . Csak ez a fölismerés tette lehetővé, hogy a logika igazi otthont találjon : a logikai formák tartományát, értékformák tartományát.»¹

2. Ezzel megnyílt a lehetőség arra, hogy a logikumnak meg lehessen végre jelölni a sajátos helyét a *τόπος νοητός*-ban és meghatározni igazi jellegét más tartományokkal szemben. A logika sajátos területe e szerint a *logikai értéktartomány*, vagyis az a létsík, melyben a fönnállási forma az érvényesség. A logikai érvényesség pedig kijár annak és semmi másnak, ami a logikai ítélet értelme, vagyis a logikai gondolatnak,

¹ E. Lask : *Zum System der Logik*. in : *Gesammelte Werke* Schriften III. 1924. p. 59/60.

annak a sajátos valaminek, amit mint lényeges létformát sajátosan jellemez, hogy igaz vagy téves; pl. a kör területe $2r\pi$; a π racionális szám. Ha már most fontolóra vesszük a mai tudományelméletnek azt a sarkalatos tételét, hogy a sajátos tárgy (és semmi más) szabja meg a tudomány körét, feladatát és módszerét, akkor szabatosan megjelölhetjük a logika föladatát: a gondolatnak szorosán mint gondolatnak megállapítani az alkatát, struktúráját. Ez önálló tudományos feladat, mely különbözik a gondolatra vonatkozó más vizsgálatoktól, aminő a gondolat teljesítőképességének vizsgálata (más szóval: mit lehet általa megismerni; ez az ismeretelmélet tárgya) és a gondolat-megragadó gondolkodásnak, a megismerésnek útjai (alkalmazott logika, gondolkodástan, methodologia). Így látta meg ezt már Aristoteles, ha nem is egész jellegzetességében és differenciáltságában, és ha nem is vitte keresztül teljes szabatossággal; így dolgozták ezt ki két emberöltőre kiterjedő szívós és lemondó munkában Bolzano nyomán Husserl, Geyser,¹ Rickert, Lask, Pauler, A. Müller és mások.

Ez a körülhatárolás és megjellegzés gyökeresen szakít azzal az Aristoteles elgondolásától idegen fölfogással, hogy a logika hivatása megállapítani, illetőleg előírni a gondolkodás szabályait, hogy *ἔργον*, a tudományos tevékenység kézi szerszáma. Ez az epigonok elmagyarázása. A tudományos logika nem azt akarja előírni, hogyan kell gondolkozni, hanem teljes pártatlansággal azt vizsgálja, milyen a gondolatvilágnak, a logikumnak struktúrája: A magánvaló gondolat, mely fönnáll függetlenül minden gondolat-megragadó alanytól (Bolzano Satz an sich-je, Pauler «tétel»-e a tiszta logikában), mely minden gondolat-megragadásnak, minden elgondolt ítéletnek értelme, tartalma (és persze az alkalmazott logikában normája is, ha igaz gondolatról van szó), milyen formákat ölt, milyen elemekből alakul, milyen kapcsolásokban jelentkezik. Amit a hagyományos logika, modern kiadás-

¹ J. Geyser: *Grundlegung der Logik und Erkenntnistheorie in positiver und kritischer Darstellung* 1919; *Erkenntnistheorie* 1922. A többi szerző művei még megjelennek tárgyalásunk folyamán.

ban ítélet, következtetés és részben fogalom címen tárgyal, következetesen megrostálva az értékelméleti szempont szerint: ez a logika területe és föladata.¹ Minden egyéb, ami még logika címen tárgyalásra szokott kerülni, vagy ismeret-, vagy módszer-, vagy nyelvelmélet.

A logikának ez a körülhatárolása tehát nem önkénynek vagy éppenséggel «ad hoc» igénynek köszöni a létét, hanem a mai tárgy-, érték- és tudományelmélet törvényes szülöttje. Amikor ezért keressük, vajjon egy-e a logika, vagy több egyenlőrangú logikát kell vallani, csak azt kell vizsgálni: a logikai ítéletnek, kapcsolásainak és elemeinek *egy* elmélete tesz-e eleget a logikum tényállásának, vagy pedig olyan jelenségek is akadnak ott, melyek lényegesen más elméletet követelnek.

Ennek a szabatosan értelmezett és körülhatárolt logikának egy emberöltő alatt *két típusa* alakult ki. Az egyik az, mely az eredeti aristotelesi logikai kezdések fonálán a nyugati eszmefejlődés során végül kikötött az imént megidézett értékelméleti logikánál. Ez a logika abban látja a föladatát, hogy a tudatalanytól teljesen független gondolattartomány struktúrájának törvényszerűségeit állapítsa meg; ezért *tárgyi* logikának nevezhetjük. Szemben áll vele az a logika, mely a kanti kezdeményezés szellemében az elmének konkrét tartalmaktól elvonatkoztatott, legáltalánosabb gondolatstruktúráját és törvényszerűségeit kutatja. Félrevezetés volna ezt az előzővel szemben formai logikának nevezni; mert ma minden logikus köteles a logikát formainak vallani abban az értelemben, hogy tárgya a konkrét tartalomtól elvonatkoztatott gondolatformák. Hogy tehát a félreértést elő ne mozdítsuk, nevezük faute de mieux *tudatalanyi logikának*. Mind a tárgyi, mind a tudatalanyi logika elsősorban típus; tehát irányt jelez, mely alkalmas arra, hogy valamelyikhez hozzá-

¹ Jó kezdés, de csak kezdés M. Honecker: *Logik. Eine Systematik der logischen Probleme*. 1927; cf. *Gegenstandslogik und Denklogik. Vorschlag zu einer Neugestaltung der Logik*. 2. Aufl. 1928. Teljesebb kísérletet tesz ebben az irányban ennek az értekezésnek szerzője *A bölcsélet elemei* 2. kiadásában 1940.

rendeljünk minden egyes konkrét logikai művet, de nem alkalmas arra, hogy szabatosan kétfelé válassza a szokásos csoportosításokat. Azt azonban lehet mondani, hogy a logicisták általában tudatalanyi logikusok, a bölcselek legnagyobb része tárgylogikus, de nem okvetlenül tiszta kiadásban. Pl. Pauler, egyike a legkiválóbb modern logikusoknak egyáltalán, mindkét csoportba tartozik.

3. Bizonyos azonban, hogy mindkét irány céltudatosan előre tör a logikának olyan fölépítésére, melyben csak a logikum alkattörvényei jutnak tudományos tárgyalásra. És ami itt számunkra döntő : mindkettő *via facti* is, kifejezetten is, azon az állásponton van, hogy *a logika szükségképpen egy*.

Ami mindenekelőtt *a tárgyi logikát* illeti, annak alap-tétele, hogy van egy sajátos értéktartomány, sajátos főnállással és másra vissza nem vezethető törvényekkel : *a gondolatok tartománya*, melynek létformája a gondolatok érvényessége, és amelyben a minden értéktartományt jellemző polaritás az igaz és a téves. A logika mint tudomány nem akar mást, mint elmei leképezését adni ezeknek a struktúra-törvényeknek. Ez az értéktartomány egy és sajátos létformája értelmében egységes, tehát tudományos leképezése is szükségképpen egy és egységes. Ha t. i. ennek a gondolattartománynak alkatát az elme úgy ragadja meg, amint van, akkor megjellemzi az igaz és téves gondolatok alkatát, amely nem lehet olyan, amilyen, és azonkívül nem-olyan, amilyen. Ha tehát nem képezi le híven, nem úgy, amint van, akkor egyszerűen nem alkotott logikát ; legföljebb kísérletet tett rá. A logikum egy ; tehát ennek tudományos vetülete, a logika is szükségképpen egy. Lehet ez a tudományos leképezés tökéletlen ; még pedig extensive, amennyiben nem öleli föl a gondolattartomány összes alkati törvényszerűségeit ; intensive, amennyiben nem éri föl teljes tartalmukban az egyes törvényszerűségeket. Minden emberi mű befejezetlen ; a logika is csak lépésről-lépésre tudja elfoglalni a maga tartományát. Kantot csak az ő szubjektívizmusa kísérthette arra a nézetre, hogy a logika Aristoteles óta helyben jár ; nincs már tennivalója. Ezek a hiányok a logika-történelem egymástánjában fokokat és változatokat jelentenek, a legrosszabb

esetben iskolákat ; de a cél, az alapok, a szabályozó és ellenőrző elvek ugyanazok maradnak.

A tárgyi logikában ezek a szabályozók és ellenőrzők az ú. n. *logikai alapelvek*. Legegyszerűbb, magából a logikum természetéből merített levezetésük a következő :¹

Minden logikai eszmélés legmélyén ott van mint *logikai ősjelenség* (das logische Urphänomen), mint bármely gondolattal együtt adott szükséges ősmozzanat, mint minden gondolat lehetőségi föltétele, hogy az valamire irányul ; gondolat és gondolat tárgy elválaszthatatlan és szükségképen egységet alkotnak. S ez a tárgy megint szükségképpen ez a valami és nem más valami ; mert különben már nem ez a gondolat, hanem más gondolat. S így ez a valami és a másvalami megint elválaszthatatlanul egymásra vannak utalva ; nem a lényeg egységében mint gondolat és tárgy, hanem a léttartomány alapvető összefüggése alapján. Az egyvalami nem gondolható másvalami nélkül. Ennek az őslógikai tényállásnak tételes alakban való kifejezése az ellenmondás és kizárás (tertium non datur) elve. Ezek tehát a logikai ítéletalkatnak és ítéletkapcsolatoknak is őselvei. A nem-másság vagyis az ellenmondás elve, mely a kizárás elvében visszahajlik az azonosságba, formailag is biztosítja a logika belső egységességét. Hisz minden más, minden új, amit állít, csak úgy kap helyet, ha állja az ellenmondás elvének ellenőrzését. Mihelyt ellenmondásban van egy alapvető tételezéssel, kiesik. Így a logika minden problémája és minden kísérlete számára biztosítva van az egyértelműség, a tudományos egységesség fönt jellemzett követelménye szerint.

De ugyanezen az alapon áll a *tudatalanyi logika* is, ha mindjárt más megokolással. Ez a logika általában, s kivált legjellegzetesebb kiadásában, a logisztikában, nem akar a gondolat tartomány merő alkatvizsgálata lenni, hanem normatív tudománynak tekinti magát : ki akarja nyomozni a helyes gondolkodás útját. Alapnormául kifejezetten vallja az ellenmondástalanságot. Hilbert egy emberöltő munkáját szánta

¹ Cf. A. Müller : *Der Gegenstand der Mathematik mit besonderer Beziehung auf die Relativitätstheorie*. 1922. p. 31.

olyan módszer megalkotására (axiómás módszernek, axiómatológiának nevezi), mellyel ki lehet mutatni egy axiómás tudományról, hogy egész területe szükségkép kizár minden ellenmondást. S ezt a matematikai alapok körül folyó nagyarányú vizsgálatok és viták szellemében sikerült is a geometriára alkalmaznia, úgy hogy egy genialis transzformációval a geometria tételrendszerét átteszi az algebra és azután a logika rendszerébe, ahol a sokkal egyszerűbb és elemibb viszonylatokban a lappangó ellenmondások nyomban jelentkeznek.¹

Schlick ezt a gondolatot a logikára is kiterjeszti. Azt mondja: «Félrevezetés, ha nem-aristotelesi logikák lehetőségéről beszélnek . . . El tudok gondolni logikai axiómarendszert, amelyben nincs helye az ellenmondás és a kizárás elvének. Ebben az új logikában volnának ítéletek, melyek nem igazak és nem tévesek, és olyanok, melyek igazak és tévesek egyszerre. De ha tüzetes vizsgálat alá vennők ezeket az első tekintetre oly különös tételeket, kitűnnék, hogy az ismeretes logikai kifejezéseknek csak jelentés-eltolódásai. Itt az igaz, téves, nem, valamennyi, egysem már nem a régi értelemben szerepelnének. De mindig lehetne találni alkalmas szókombinációkat, melyek a régi értelmet adják. S ha ezeket behelyettesítjük, nyomban kitűnik, hogy visszazökkentünk a hagyományos logikába, és ráismernénk más köntösben az aristotelesi logikára.»²

Az ellenmondástalanság tehát itt is kizárja az egyik ellentételt, éspedig azt, mely végelemzésben valamely axiómával ütközik. És ez biztosítja a tudatalanyi logikának is az egységességet, mely itt szabatosan az axiómákkal való homogeneitásban áll. Elvben másképp nem is építhető föl a tudatalanyi logika, mint ezen az axiómatológiai alapon. Hisz alapkövetelménye az önmagával való összhangosság; ámde ez

¹ D. Hilbert: *Grundlagen der Geometrie*. 8. kiad. 1930. p. 30, és különösen IV. és VII. függelék. Ezenkívül D. Hilbert és W. Ackermann: *Grundzüge der theoretischen Logik*. 2. kiad. 1938; D. Hilbert és P. Bernays: *Grundlagen der Mathematik*. I. 1934.

² M. Schlick: *Allgemeine Erkenntnislehre*. 2. kiad. 1925; p. 310/11

minden új hangra nézve csak egy már szóló hanggal való összehangolással állapítható meg. Minden tételt csak már megállapított tétellel lehet összhangba hozni.

4. De vajjon nem két logikát jellemeztünk-e meg ezen az úton? Mindegyik magában egységes és a nem-logikai tartományoktól szabatosan elhatárolt területen jár; de egymáshoz mérve, nem alkotnak-e mégis két tudományt ugyanarról a tárgyterületről?

Azonban az előző jellemzésből és fölmutatásból kitűnt, hogy itt nem két egymással ellentétben álló, egymást kizáró és mégis egyenlőjogú logikával állunk szemben, hanem egy és ugyanannak a tudományos föladatnak és tárgyterületnek két oldalról való megmunkálásával. A gyökeres különbözőség már eleve ki van zárva. Legföljebb a teljes egybevágóság tehető kérdésbe.

Láttuk azt is, hogy az *ellenmondástalanság* követelménye mindkét típusban az irányító és ellenőrző elv. Tehát szükségképpen egy lesz a kettő negatív értelemben: ami az ellenmondás elvével mint legfőbb ellenőrző elvvel ellentétben van, azt mindkettő kirekeszti a logika köréből. De az egység pozitív értelemben is fönnáll. Az ellenmondástalanság ugyanis az azonosságban gyökerezik; az azonosság elve pedig lényegesen és elsődlegesen ontológiai, tárgyelméleti elv.¹ Azonos csak a valami, a gondolat tárgy lehet; az elgondolások lehetnek egyenlő értékűek, de nem azonosak. Tehát a tudatalanyi logika is beletorkollik a tárgyiba, ha tárgyelméleti irányban kiépítjük. Továbbá a tudatalanyi logika sem lehet formalisztikus abban az értelemben, hogy merő üres formákat tárgyal, mondjuk azokat az üres sémákat, melyekben a logikus gondolkodás mozog, vagy a tudomány-öntudat és az elmélés merőben formai törvényeit. Mert ami forma, az valaminek a formája, tehát nem fogható be a megismerés számára ennek a lényeges vonatkoztatottságnak tételezése nélkül.² S így

¹ A. Müller: *Einleitung in die Philosophie*. 2. kiad. 1931. p. 50.

² Ezt megengedi még olyan elszánt logisztikus is, mint W. Burkamp: *Begriff und Beziehung*. Studien zur Grundlegung der Logik. 1927. p. 239.

erről az oldalról is a tudatalanyi logika útja a tárgyi logikába visz.

Végezetül pedig a tudatalanyi logika is, mikor konkrét módon valósulni akar, mikor gondolkodási törvényeket akar fölállítani, nem tud másképp eljárni, mint hogy elővesz konkrét állításokat és állítás-kapcsolatokat és iparkodik azokról leolvasni az általános gondolkodási törvényeket. Ha mindjárt a tudatiságra vonatkoztatja is a gondolkodási sémákat, ezt a tudatiságot magát előbb tételeznie kell; s ezeket a tudat-tételezéseket teszi meg aztán logikai tárgyakként. Tehát *végre is tárgyi logika*. Ezt megerősíti a logisztikának tényleges eljárása és történeti kialakulása is. Tudatosan a «klasszikus» logikára támaszkodik és azt akarja szabatosabban kiépíteni. Ellenfelei ezen akarják elgáncsolni.¹ Rieffert szerint letagadhatatlan meddősége onnan van, hogy amivel dolgozik, mind «Requisite aus der Rumpelkammer der aristotelisch-scholastischen Tradition.»²

Ezzel voltaképpen megfeleltünk már arra a kérdésre is, vajjon *a két típus közül melyik az elsődleges*, a logika egységének és egységességének hivatott őslételeményese? A logikának e két arculata közül melyik mutat a jövőbe? Minden meggondolás, mely a tudatalanyi logika tudományos jellegét óvja, a tárgyi logika alaptételezéseinél köt ki. Sőt legértékesebb alakja, a logisztika nem is tudna fönnállni a tárgyi logika nélkül; algoritmusai föltételezik a tárgyi logika fogalmazásait, problematikáját, gondolatmeneteit. Természetesen nem azt akarja ez mondani, hogy a logisztika tudományos értéke csak a tárgyi logika függvénye. Nehány logikai tényállást és törvényszerűséget nagyon szerencsésen láttat, bizonyos módszerei logikai problémákat, főként a matematikai és logikai tartomány összefüggéseire vonatkozókat, igen világosan fogalmazza meg. De félrevezető néhány logicistának az a hiedelme és állítása, hogy a tudományos logikát ma már

¹ Cf. L. Couturat : *Die Prinzipien der Logik*, in : Windelband—Ruge : *Encyklopädie der philosophischen Wissenschaften*. I. (egyetlen megjelent) k. 1912. p. 138.

² J. B. Rieffert : *Logik*. p. 145.

csak logisztika formájában lehet művelni. Bizonyos, hogy a mai meglepően megáradt logikai elvi és módszerei irodalom hemzseg a matematizálástól, és fölhangzik, bölcselek részéről is, az a kanti vélelem, hogy ezidőszerint csak a matematika felel meg a szigorú tudomány eszményének; és már ezért is a bölcselek számára ma időszerűbb, mint valaha a platonai figyelmeztetés: Οὐδεις ἀγνωμέτρητος εἰσίτω! De a logika mai problematikájának színe előtt helyén van, és az alapjaiért küzdő matematikának is érdeke, hogy odakerüljön ezeknek az alapvetési és metodologiai tárgyalásoknak a kapujára az az új figyelmeztetés: Οὐδεις ἀφιλόσοφος εἰσίτω!¹

HARMADIK FEJEZET.

A polilogizmus bírálata.

A logika történeti eszméjéből és tudományelméletileg, direkt bizonyítással igazoltuk, hogy csak egy logika van. Most *a contrario* bizonyítunk: nincs több logika. Ez egyúttal a polilogizmus állításainak és érveléseinek kritikája.

1. Hogy ezt magának a logikának síkján megtehessük, mindenekelőtt röviden szemügyre kell vennünk a *logikai alapelvek* kérdését. Aristoteles a logika tudományos helyét félreismerhetetlenül a matematika közelében látta és biztos logikai stílérzékével megérintette a logikai axiomatika kérdését. Annak rendje és módja szerint azonban csak Galenus mondotta ki és kb. másfélezer évvel utána egy ma elfelejtett gondolkodó, az olasz jezsuita matematikus, Saccheri valósította meg.² Azóta a hagyományos logikában alapelvekként szerepelnek általában az azonosság elve, az ellenmondás (sokszor az azonossággal egybefoglalva), a kizárás (a harmadik lehető-

¹ Hogy ez a figyelmeztetés mennyire nem tárgyaltan, léptenyomon igazolja a logicista irodalom. Pl. az egyébként elmélyedő és értékes Burkamplnál (*Begriff und Beziehung*) azt lehet olvasni (p. 89), hogy a principium individuationis mindig jelentős szerepet vitt a logikában! P. 126. jelentős vívmánynak gondolja, hogy ő az ítélet-osztályozásba belevizsi az ítéletalkotónak tény-nem-tudását!

² Scholz: *Geschichte der Logik.* p. 37.

ség kizárásának) elve, az elégséges alap elve, principium rationis sufficientis, és legtöbbször az alárendelés elve, a dictum de omni et dictum de nullo. A XIX. század folyamán, kivált amióta matematikusok is rávetették magukat erre a föladataira, megjelennek más elvek is, így Lotze-nél az osztályozás, a skolasztikus Hagemannál az összefüggés elve stb. Pauler ma is tisztelő emlékezésben álló akadémiai székfoglalójában éles elméjének és hatalmas tudásának teljes latbavetésével nyomos gondolatmenetekben azt igyekezett kimutatni, hogy három logikai alapelv van, az azonosság, összefüggés és osztályozás elve, melyekhez később a *Bevezetésben* hozzájárult mint negyedik a megfeleléség, korrelativitás elve.¹ Brandenstein az ő nyomán, de önálló levezetéssel visszatért a hármassághoz : azonosság, összefüggés, föltételezés.²

Ebben a kérdésben, mely látszólag a logikai alapelvek számának végre is formai témája körül forog, voltaképpen ott lappang és feszül magának a logikának alapvető problematikája, az a kérdés is, mely a mi vizsgálatunk tárgya. Ezért csak annyiban foglalkozok benne állást, amennyiben a poli- és mono-logizmus kérdéséhez tartozik.

E végből mindenekelőtt meg kell állapítanom, hogy Aristoteles az *azonosság* logikai elvét még nem ismerte. Elsőnek, úgy látszik, a ferences A. Andreas († 1320) hirdette és ajánlotta mint első és legfelső logikai elvet.³ Nem akarom azt állítani, hogy az ellenmondás elvét nem lehet egyenértékűség összefüggésébe hozni egy pozitív fogalmazású elvvel, melyet szabad azonosság elvének mondani. Bár az eset nem annyira egyszerű, mint az axiomatikusok és Pauler meg Brandenstein is gondolják.⁴ Itt úgyszólván minden az értelmezésen fordul. De bármint van, aziránt nincs kétség, hogy maga Aristoteles az *ellenmondás elvét* tekintette a logika első és felső elvének.

¹ Pauler Á.: *A logikai alapelvek elméletéhez*. 1911; cf. *Logika*. Az igazság elméletének alapvonalai. 1925. p. 23—44. Hozzá: *Bevezetés a filozófiába*. 3. kiad. (év nélkül) n. 28.

² Brandenstein B.: *Bölcséleti alapvetés* 1935. p. 76—84.

³ Cf. Suarez: *Disputationes metaphys.* 3. sect. 3, n. 4.

⁴ J. Geysler: *Grundlagen der Logik und Erkenntnislehre* 1909. (első kiadás!) p. 249—304.

S azt állítom, hogy szigorúan *a logikai síkon ez az egyetlen alapelv*, más és magasabb rendűséggel, mint minden egyéb, ami logikai alapelv címén szerepel.

Bizonyítok. A logikum, mint láttuk, az az értéktartomány, melynek létformája az érvényesség, és ennek a minden értéktartományt jellemző két pólusa az igazság és a téveség. A logikum világában az eligazodás kritériumát egyszerűsmindenkorra utólérhetetlen szabatosséggal megadta Aristoteles: Ἔστι δὲ ἅπας μὲν λόγος σημαντικός... ἀποφαντικός δὲ οὐ πᾶς, ἀλλ' ἐν ᾧ τὸ ἀλήθειαν ἢ ψεῦδος εἶναι ὑπάρχει. Minden beszéd jelent valamit, de nem mind jelent ki (azaz ítéel), hanem csak az, melyet az jellemez, hogy igaz vagy téves.¹ Másszóval: a logikum alapvető, lényegadó alkotó mozzanata az igazság vagy téveség. Az ellenmondás elve már most nem más, mint ennek *a logikum-konstituáló ténynek tételbe-foglalása*: két azonos tárgyú és állítmányú ítéel, melyek közül az egyik állító, a másik tagadó, kizárják egymást. A π racionális szám, a π nem racionális szám, ez nem lehet mindkettő igaz. Ez Aristoteles elgondolásában minden logikumnak lelke és kritériuma, a logika stílustörvénye. Ami nem állja ezt a kritériumot, az nem tartozik a logika körébe.

Hogy az ellenmondás elvének ez a helyezése és jellemzése megfelel a valóságnak, foghatóan mutatják a *logicisták*, akik a legmélyebben hatoltak bele az axiómatika alkatába. Ők a geometriai axiómatika mintájára állítanak föl axiómákat mind az állítás- (Aussage-), mind az állítmány- (Prädikaten-kalkül) kalkulus számára.² És azután külön és átfogóan, tehát az axiómákra nézve is fölteszik az ellenmondástalanság kérdését, szigorúan a fönt jellemzett aristotelesi értelemben: «Wir wollen die Axiome widerspruchsfrei nennen, wenn es unmöglich ist, mit Hilfe des Kalküls zwei Aussagenverbindungen abzuleiten, die in der Beziehung des Gegenteils zu einander stehen.»³ Tehát a logicisták is, első-

¹ Arist.: *De interpretatione* c. 4 p. 17a. l. ss.

² Hilbert—Ackermann: *Grundzüge der theoretischen Logik*. p. 23, 55.

³ Hilbert—Ackermann: *Grundzüge der theoretischen Logik*. p. 31 cf. 70.

sorban az olyan precíziós logikával dolgozó Hilbert, úgy látják, hogy az ellenmondás elve nincs egy síkban az axiómákkal. Az axiómák tartalmi elvek, levezetések kiinduló pontjai, ellenben az ellenmondás elve az összes tartalmi és levezetési elvek fölött álló, ellenőrző, irányító, tehát formai elv. Ami logikai elveket a bölcselek az ellenmondás elve mellé állítanak, szintén mind más rendűségben vannak; nem mellette foglalnak helyet, hanem alatta, amennyiben részint tartalmi elvek, mint a principium rationis sufficientis, részint csoportelméleti elvek, mint az összefüggés elve vagy osztályozás elve.

2. Aristoteles még egy hasonlóan formai jellegű logikai elvet ismer, a *kizárás elvét* (N vagy a vagy nem a ; harmadik lehetőség ki van zárva). Ennek az elvnek érvényességi területe és jelentősége nem okvetlenül egybevágó az ellenmondás elvével. Ha t. i. el is fogadjuk, hogy egy valami nem lehet egyszerre ez a valami és nem ez a valami, ebben sokak szerint nem okvetlenül van benne a harmadik lehetőség kizárása és ennek következtében ez a megállapítás, hogy tehát okvetlenül ez a valami vagy az a valami. Sok logikus ugyanis alapul veszi Aristotelesnek a De interpretatione c. 7 n. 10-ben található fogalmazását, és azt logisztikusan így fejezik ki: Vagy valamennyi $S \rightarrow P$, vagy van S , amely nem P . Az t. i. a föltevésük, hogy egyenlő értékű ez a két ítélet: Nem valamennyi $S \rightarrow P$, és: Van S , amely nem P . Az így fogalmazott elvben nyilván benne van egy többlet az ellenmondás elvével szemben, t. i. az a föltevés, hogy ez a két ítélet: Nem valamennyi $S \rightarrow P$ és: Van S , amely nem P , egyenlő értékű. Holott az ellenmondás elve értelmében szigorúan csak azt volna szabad kijelenteni, hogy vagy valamennyi $S \rightarrow P$ vagy nem valamennyi $S \rightarrow P$.

L. E. J. Brouwer, a matematikai intuiciós irány hollandus előharcosa már most azt állítja és éleselméjű meggondolásokkal igyekszik kimutatni, hogy matematikai bizonyításokban ezt az elvet nem szabad használni. Szerinte a matematikában pusztán abból, hogy nem lehet valamennyi S nem- P , nem szabad még azt következtetni, hogy tehát van S amely P . Az ő intuicionizmusa értelmében ezt csak akkor szabad állítani, ha egy ilyen S a szemléleti alapelemekből matemati-

kailag megkonstruálható. Ezért olyan logikát követel, amelyben a logikai alapelvek között nem szerepel a kizárás elve.¹ Igaz, ő maga ezen a téren a követelésnél nem jutott tovább. Az ő tevékenységének súlypontja a Weierstrass és Riemann által tisztázott és két emberöltőn keresztül véglegeseznek tekintett matematikai analitikai bizonyítások ellen irányul; úgyhogy az ő reformmunkája a klasszikus matematika büszke épületéből csak szomorú töredékeket és romokat hagyna meg.²

. De a tőle megnyitott úton a legújabb időben történtek kísérletek olyan logika kiépítésére, amely úgy tetszik, ellentétben áll az aristotelesivel; hiszen tagadja, illetőleg kirekeszti a kizárás alapelvét. Persze megint logicisták vannak itt munkában. Ők elsősorban az állítás-kalkulust dolgozták ki, ilyenféle szkémák szerint: Ha egy p állítás igaz vagy téves és egy másik q állítás szintén igaz vagy téves, akkor milyen eljárások mellett alkotható belőlük megint igaz vagy téves állítás? Ezekben a kombinálásokban eddig alapul vették a kizárás aristotelesi elvét, hogy egy p , q , r stb. állítás vagy igaz vagy téves, és a kombináció-adta ítélet szintén vagy igaz vagy téves. De ha a kizárás elvét nem egyszerűen kikapcsoljuk, mint még Brouwer követeli, hanem tagadjuk, akkor már előáll egy új, háromértékű logika, amelyben minden állítás vagy igaz, vagy téves, vagy egyik sem. S akkor persze nincs elvi akadály arra sem, hogy az «egyik sem» meghatározatlan variánsába más tetszés szerinti «értékeket» helyettesítsünk be és tetszés szerinti n értékű logikákat konstruáljunk. Egy ilyen többértékű logikának programját megadta J. Lukasiewicz varsói egyetemi tanár, a logicisták egyik legjelesebbje,³ és legújabban keresztülvitte egy meghatározott

¹ Lásd O. Becker: *Mathematische Existenz*. Untersuchungen zur Logik und Ontologie mathematischer Phänomene 1927, főként p. 54—69 és 335—9; A. Fraenkel: *Einleitung in die Mengenlehre* 3. kiad. 1928. p. 228—34.

² Fraenkel: i. m. p. 222.

³ Jan Lukasiewicz: *Philosophische Bemerkungen zu mehrwertigen Systemen des Aussagenkalküls* in: *Comptes Rendus des Séances de la Société des Sciences et des Lettres de Varsovie*. Classe III. 1930. p. 51—77; a végén értékes logika-történeti adalékokkal.

irányban a szintén logicista Reichenbach.¹ Ő az ő logikáját úgy alkotja meg, hogy a harmadik üres érték helybe behelyettesíti a valószínűséget és ezáltal valószínűségi logikát kap; amelyben minden tétel vagy igaz, vagy téves, vagy valószínű, még pedig a valószínűségnek a valószínűségi számítási index-sor bármily értékével.

Ez az út azonban, bármilyen éleselméjű és a építő tehetségű gondolkodók járják, nem visz ki az aristotelesi logika tartományából, idegen, új logika világába.

A híd ugyanis, mely átvinne a nagy szakadékon, a kizárás elve, illetve annak félretevése volna. Első kérdésünk tehát az : Hogyan viszonylik ez az elv az ellenmondás elvéhez? Az ellenmondás elve Aristoteles elgondolásában szabatosan azt mondja ki, hogy nem lehet igaz két olyan ítélet, melyek közül az egyik pontosan azt tagadja, amit a másik állít. Ez azonban, mint láttuk, nem más, mint a logika sajátos területén, a gondolat tartományban egyeduralkodó létformának, az igazságnak vagy tévességnek elv alakjában való kifejezése. Mivel mint minden értéktartományban, a gondolat tartományban is szükségképpen fennáll a létmód polaritása, ott minden tárgy, vagyis minden gondolat vagy az egyik létmód-pólusban áll fenn, vagy a másikban ; azaz : vagy igaz, vagy téves. S az ellenmondás elve éppen ezt a tényállást juttatja kifejezésre : a gondolat értéktartományának egy tárgya sem helyezkedhet el egyszerre mindkét létmódi póluson. Ez azonban burkoltan azt mondja, hogy ha valami csakugyan a logikum tartományának tárgya (s minden logikai ítélet tartalma az), akkor szükségképp az egyik sarkon helyezkedik el. Ez azonban máris a kizárás elve : minden logikai ítélet vagy az igaznak, vagy a tévesnek pólusán van ; harmadik lehetőség nincs ; különben eo ipso kívülrekedt a logikum tartományán. Más szóval : a kizárás elve a logikum sajátos létmódjának közvetlen kifejezése épp úgy, mint az ellenmondás elve ; mindkettő egy tényállást foglal tételbe, az egyik burkoltan,

¹ H. Reichenbach : *Wahrscheinlichkeitslogik* 1932. (Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften. Phys. mat. Klasse 1932. XXIX.) :

a másik kifejezetten. Helyes logikai érzék vezet tehát az újabb logicista irányt, mikor rendszerét az Aussagenkalkül-re építi föl.

Lehet azonban a *kizárás elvének más értelmezést* is adni. Lehet megtenni az *osztálybahelyezés* alapelvének. És akkor mint logikai alapelv azt jelenti, hogy egy osztály vagy felöleli az összes tárgyakat, vagy némely tárgy nem esik bele az osztályba ; pl. minden egyes való vagy élő, vagy nem élő. Akkor azonban egyáltalán nem egyetemesen érvényes elv ; sőt mivel a nem-eszes osztályba beletartozik minden az eszes-en kívül, igazában minden való ilyen kizáró ellentétek halmaza, coincidentia oppositorum, amint Cusanustól Leibnizig állandó filozófiai hagyomány hirdette. Ezzel az értelmezéssel alább lesz találkozásunk.

Lehet a *kizárás elvének* azt az értelmezést is adni, melyet a matematikai intuicionizmus ad neki Brouwer nyomán : A szabadon keletkező választási sorozatokat (amilyen pl. létrejön, ha a természetes számokból úgy alakítunk új sorozatot, hogy tetszés szerinti tagokat választunk ki belőle új sorozatunk számára) az jellemzi, hogy azokat nem lehet befejezetteknek gondolni, sőt a végtelenségig meghatározottaknak sem. Ennek aztán az a következménye, hogy elég gyakran előáll az az eset, hogy a *kizárás elve* nem érvényes. Így pl. az $n+2$ -höz (ahol n pozitív egész szám) tartozik legalább egy Fermat-féle számhármasság, vagyis három olyan x, y, z tőszám, melyekre nézve $x^{n+2} + y^{n+2} = z^{n+2}$ (az ú. n. nagy Fermat-tétel). Ezt tudvalevőleg nem lehet igazolni. De ugyanígy nem lehet igazolni a kontradiktóriumát sem : nincs egyetlen Fermat-féle számhármasság sem. Ez tehát sem nem igaz, sem nem téves, hanem eldönthetetlen. Brouwer szerint az infinitezimális analitikai alaptételek mind ilyenek.

Lehet már most azt mondani : Alkossunk logikát, mely a *kizárás elvét* elejti. Ezáltal a logika köre szűkebbre szorul. Sok aristotelesi bizonyítás ebben az új logikában nem lesz bizonyítás ; de alapelvei, tételei és műveletei ellenmondástalanok, egészet alkotnak. Lehet azonban egy lépéssel tovább menni. Lehet a *kizárás elvét* tagadni és újat állítani a helyébe. Akkor ennek egyik alapelve lesz : tertium datur, quartum

non datur.¹ Ilyen tertium-nak, mint hallottuk, Reichenbach fölveszi a valószínűt. Ez a logika sincs ellenmondásban az aristotelesivel, hanem annak kitágítása, úgyhogy maga az aristotelesi logika egy határesete (amikor t. i. a tertium üreshelyének argumentuma=0), amint ezt maga Reichenbach kifejti;² úgy mint az euklidesi geometria a Riemann-félének egy határesete. Már ezért sem volna helyes dolog itt egy Aristoteles-ellenes, vele szemben álló és egyenlő rangú logikáról beszélni. Hiszen szerzőik az aristotelesi logika megszorításának, illetőleg kitágításának fogják föl.

Azonban mind a Brouwer-féle szűkítés, mind a Lukaszewicz—Reichenbach-féle általánosítás olyan lépés árán történik, mely *kivisz a logikum területéről*. Tehát nem a logika határainak megváltoztatása, hanem egy idegen övnek beékelése. T. i. az a tertium, melyet Brouwer nem zár ki, Lukaszewicz és Reichenbach pedig tételez, nem más, mint az eldönthetőség vagy el-nem-dönthetőség mozzanata, amint az előző ismertetésből kitűnik. Két eshetőség van pl. előttünk: Van ilyen Fermat-féle számhármasság vagy nincs. Minthogy ez eldönthetetlen (legalább ezidőszerint), ezt az eldönthetetlenséget a logikumba beleviszik mint harmadik lehetőséget. Csakhogy az eldönthetlenség az állásfoglaló alany állapota, tehát pszichológiai és ismeretelméleti mozzanat. A logikumot szigorúan az jellemzi, hogy alakulatai igazak vagy tévesek, tekintet nélkül arra, hogy fölismerjük-e ilyeneknek, el tudjuk-e dönteni az alternatívát vagy sem. Fermat-féle számhármasság a racionális számtartományban vagy van vagy nincs, ha eddig nem is tudták igazolni igenlő vagy tagadó értelemben a matematikusok. Az ítéletekkel szemben való állásfoglalás útjai és fokai, a valószínűségek is, igen jelentős kérdések, de nem logikai, hanem ismeret- és tudományelméleti kérdések. Itt is kitűnik, hogy ha már ott volna a logikai alapok körül folyó tárgyalások kapuján a fölirat: *Ὁὐδεις ἀφιλόσοφος εἰσίτω!*, kevesebb volna itt a harc és meddő kísérlet, s több a kölcsönös megértés és közös építés.³

¹ Becker: i. m. p. 335. ss.

² Reichenbach: i. m. 14/5.

³ Dicséretes kivétel Fraenkel, aki *Einleitungjában* (p. 231)

Van azonban ennek a kérdésnek jelentős *metafizikai háttér* is. Brouwer-nél a «tertium non datur» elejtése nem más, mint logikai következménye és kifejezése az ő intuicionizmusának, mely a matematikai lét kritériumának nem az ellentmondástalanságot tekinti, mint a klasszikus matematika, hanem a szemléleti elemekből való konstruálhatóságot. Ezáltal az alapvető matematikai műveletekbe, nevezetesen az infinitezimális megfontolásokba belevisz egy időelemet, t. i. a konstruáló elme aktusainak egymásutánját. S mivel ez az aktus-sorozat adott esetben csakugyan nem fejezhető be (sok esetben a befejezést helyettesítheti egy konstrukció-törvény), az ő számára alapvető jelentőséggel jelentkezik az eldöntetlenség mozzanata.

Már most rendkívül érdekes, hogy már Aristotelesnél találkozunk egy teljesen hasonló megfontolással, hasonló logikai következményekkel. Ő ugyanis a *Περὶ ἐπιδημείας* 9. fejezetében azt is mondja, hogy a kizárás elve egy területen nem érvényes, t. i. a jövődő szabad állásfoglalásokat kifejező ítéletek területén; pl. Anglia két éven belül megüzeni-e a háborút Oroszországnak; én egy holnap elém kerülő kérést teljesítek-e. Aristoteles szerint az erre a kérdésre adható, kontradiktórius ítéletekbe foglalható válaszok egyike sem igaz, de nem is téves. Ha igaz volna, akkor szükségkép következne be és nem volna szabad; ha nem volna igaz, akkor egyáltalán nem következhetne be. Tehát Aristoteles a kizárás elvét ugyanazon a metafizikai alapon korlátozza, mint Brouwer, t. i. olyan be nem fejezett sorozatokkal szemben, melyeknek teljesevése szabad tételezéstől függ. Aristoteles ezzel megérint egy jelentős nagy kérdést, mely a XVI. század vége óta heves harcok tárgya volt tomisták és molinisták közt. De bármennyire hivatgató föladat volna itt megnyitni egy fejezetet abból, amit H. Scholz szellemesen a *logica*

---

teljes bölcséleti szabadsággal azt mondja: «Diese dem Intuitionisten vorschwebende Dreizahl von Möglichkeiten stellen keineswegs drei gleichberechtigte Fälle dar. Im ersten wie im zweiten Fall liegt nämlich eine Sachlage vor, die objektiv gültig ist... die dritte Möglichkeit ist lediglich von subjektiver, einstweiliger Art...»

*ancilla theologica*nek mond, be kell érünk azzal a megállapítással, hogy amennyiben a kizárás elve van itt kérdésbe téve, épp úgy mint Brouwernél, nem logikai, hanem ismeretelméleti és metodikai problémával van dolgunk. Aziránt ugyanis nincs kétség, hogy én azt a kérést holnap vagy teljesítem vagy nem, Anglia azt a háborút vagy megüzeni vagy nem, tertium non datur; teljesen függetlenül attól, hogy ezt tudja-e ma valaki vagy sem, és függetlenül attól a súlyos kérdéstől is, hogy mi a két lehetőség közül az egyik bekövetkezésének metafizikai alapja, és hogyan hangolható ez össze a szabad állásfoglalás kérdésével.

3. Tehát a kizárás elvének elejtésével vagy valószínűségi mozzanatok behelyettesítésével lehet kísérletet tenni az aristotelesi logika határainak megváltoztatására (láttuk, sikertelenül); de új logikára a polilogizmus értelmében ez nem vezet. Ha pedig valaki ezen túl megy és a kizárás elvének egyszerű megtagadásával akar olyan logikát alkotni, ahol tévesek olyan ítéletek, melyek az aristotelesiben igazak, és fordítva, akkor csakugyan új, nem-aristotelesi logikát alkotott. De akkor a kizárás elvét nem egyszerűen kikapcsolja, hanem megtagadja, még pedig mint logikai elvet; és akkor vele együtt elejti az ellenmondás elvét is, melynek a kizárás csak más, a logikum jellegzetes létformáját közvetlenül kifejező alakja. Ha abban az új logikában igaz lehet olyan tétel, amely az aristotelesiben téves és fordítva, akkor ez a tétel a transzcendentális elme síkjára vetítve egyszerre igaz és téves. Tehát ezt a képtelenséget csak azzal lehet kizárni, hogy a két logikát szigorúan elkülönítjük. Határvük az ellenmondás elve. Amelyikben az érvényes, ott, mondjuk rövidség okáért, az aristotelesi logika uralkodik; ahol nincs érvényben, ott a nem-aristotelesi. A kettő között összekötő út nincs.

Amennyiben tehát egyáltalán szóba jöhet a több logika, szigorúan és szabatosan a logika síkján, csak erről a *kettőről lehet szó*. S hogy szóba jöhet-e ez a második lehetőség, már merőben logikai megfontolás eldönti. Ha t. i. a logika nevéen szereplő sckféle témakör számára elvégezzük a módszeres redukciót, marad az ítélet-elmélet a tárgyi logikában, a következtetés-elmélet a logisztikában; mindkettőben az egyet-

len szigorúan lényeghatározó alapelv az ellenmondás elve. Aki ezt tagadja, az eo ipso száműzte magát a logikum tartományából; más hont foglalt, melynek csak a neve logika. Aki pedig vallja, az minden a tiszta logikumon túlmenő célkitűzés, tágítás, igazítás, bővítés dacára Aristoteles házá-
népéből való.

Ha *Kant* ezzel szemben új logikát hirdet, és ha logika-historikusok, mint Rieffert, Brunstäd, Heisz stb. úgy tekintik ezt a transzcendentális logikát, mint korszaknyitót, meg kell állapítani, hogy *Kant* az ellenmondás elvét nem tagadja; sőt az ő transzcendentális dialektikáját is az aristotelesiből vezette le. A döntő szempont azonban az, hogy amit ő ott művel, az nem logika, hanem ismeretkritika, melynek más a célkitűzése, mások a módszerei és elvei is, mint a logikának.

Ellenben ha valaki az ellenmondás elvét elejti vagy elveti, és mindamellet arra vállalkozik, hogy a gondolat (helyesebben a gondolkodás) világának mégis megkeresi a törvényszerűségeit, akkor csakugyan lényegesen más logikát alkot és vele új világot nyit. Persze különös világot. Abban a világban Szent István Magyarország első királya és egyben nem első királya, ott a körszám, a $\pi = 3.14589$ és nem annyi. És mivel ott a logika alapozó elve a szó teljes értelmében üres hely, amelybe akármilyen konkrét értéket be lehet helyettesíteni, ott csakugyan tetszésszerűen számú logikát lehet szerkeszteni. De ez az új logika-sereg az ellenmondás elvén forgó aristotelesivel szemben csak mint egy tartomány szerepel. Az ellenmondást ugyanis vagy elfogadom alapelvnek, vagy nem fogadom el. Itt aztán igazán tertium non datur. Mert ha valaki azt mondja, a harmadik lehetőséget választom, t. i. nem döntöm el, hogy elfogadom-e vagy sem, akkor már eo ipso kiugrott a logikai síkból a pszichológiaiba. Tehát szigorúan a logikai síkon csak két logikáról lehet szó, az ellenmondás alapozó elvét valló és tagadó logikáról.

Ezt az apriori megfontolást, mely a több logika lehetőségét kettőre korlátozza, megerősíti a logika története.

«CODIFICATIO».

A *Budapesti Szemle* megjelenésének századik évfordulóját ünnepelheti. Az 1840-ik esztendő elején, kerülve a szokásos előzetes jelentéseket és szerkesztőségi felhívásokat, csendben, de annál gazdagabb tartalommal bocsátotta közre Szalay László e folyóirat első füzetét. De e századik évfordulóról megemlékezve, örömünk nem zavartalan. A folyóirat ugyanis még ugyanabban az esztendőben a második füzet megjelenése után megszűnt. «Az alkotmányos nemzet pártfogását» — amint a volt szerkesztő megadással említette¹ — a legkitünőbb tudományos dolgozatokkal sem sikerült felkelteni. A *Budapesti Szemle* így azután sorstársa lett az ugyancsak Szalay László által indított *Themis*nek, amely rövidebbel azelőtt és ugyancsak két füzet megjelenése után szűnt meg.

A mult század első felének szellemi életét vizsgálva, Szalay László vállalkozásainak balsikerére nem találunk magyarázatot. Nem is szólva a szerkesztő és munkatársai kiválóságáról, meg kell állapítanunk, hogy a tudományos és társadalmi kérdések ezekben az években a közönség állandó érdeklődésére számíthattak. «Tudományos könyvekre nem nagy közönségünk van, — jelenti a *Világ*² — annál szebb állásunk van folyó lapokra és folyóiratokra nézve. Ennyi folyóirat és néhány mennyire virágzik. Ebből fog a magyar általános litteratura kifejlenni». A művelt közönség részvételensége ezért tudományos vállalkozás zátonyra jutásának magyarázatául nem szolgálhat.

¹ Szalay L.: *A büntetőeljárásról, különös tekintettel az esküdt-székekre*. Pest, 1841.

² 1841. jan. 23. Hazai tájképek.

A másik szempont, amely még feltünőbbé teszi Szalay László folyóiratainak megszűnését, az, hogy ezek a lapok a legbehatóbban foglalkoztak egy, az érdeklődés központjában álló kérdéssel. Ez a probléma a magyar büntető igazságszolgáltatás alapjainak megvetése és végeredményben a korszerű büntető kódexek megalkotása. A *Budapesti Szemle* hasábjain látott napvilágot a szerkesztőnek *Codificatio* című tanulmánya is, amely irányító hatással volt a modern magyar büntetőtörvény megalkotása céljából 100 évvel ezelőtt megindult munkálkodásra. .

Tagadhatatlan, hogy a közfigyelmet a büntető igazságszolgáltatás kérdésére az akkori idők szellemi kiválóságai irányították, hogy azonban ez az érdeklődés mind élénkebbé lett és mind szélesebb körökre terjedt, annak különleges és közállapotainkban gyökerező okai is voltak. A törvény előtt való egyenlőség elvén épülő kódexek hatalmas biztosítékai az állampolgári jogegyenlőség gondolatának. Amidőn a gazdasági jog terén ezt az egyenlőséget hazánkban a kereskedelmi és váltótörvények megalkotásával biztosították, önként terjedt a mozgalom arra a térre, amely az egyén legszemélyesebb jogait, életét, szabadságát közvetlenül érinti, a büntető igazságszolgáltatás terére.

Amikor tehát a civilizáció harcosai nagy tudományos elgondolások alapján az anyagi igazságot legjobban érvényre juttató büntető törvények megteremtésén fáradoznak, szövetségesekre találnak azokban, akik ebben a törekvésben is csupán a jogegyenlőségért való küzdelemnek egyik hatásos fegyverét látják.

Mindettől függetlenül azonban, aki közállapotaink iránt érdeklődött, az előtt nem lehetett ismeretlen büntető igazságszolgáltatásunk elmaradottsága. Aligha volt valaki, aki ne tudott volna a büntetőperek hosszadalmasságáról, a 30 évig is eltartó bűnperekről, «amikor ifjúkori bűnéért öszfürtű apát kell kiszakítani békés családja köréből»¹. Közismert volt a szakértelem hiánya a feljelentések kivizsgálásával megbízott személyeknél, akik a legkülönbözőbb cselekményekkel

¹ Jelentés Borsodból. P. H. 33. sz., 1841.

terhelt 60—70 tagból álló társaságot egy szobában összezárva tartottak időtlen időig, amíg azután egyikre-másikra valamit reája lehetett bizonyítani.¹ Ismeretes volt az is, hogy a kínfaggatást a törvény nálunk hamarabb törölte el, mint oly nemzeteknél, «akik magukat a civilizáció kengyelfutóinak tekintik» (Kossuth). Mindazonáltal kevesen kételkednek a *Pesti Hirlap* vezércikkírójának igazságában. «És mégis mondani merjük, — így szól a cikk — s óhajtva, de nem remélve cáfolatot, merjük mondani: a tortura él és uralkodik csaknem mindenütt az egész honban».² A «szelíd tortura» elnevezésen ismeretes nyomozási rendszerről napilapjaink is megemlékeztek. Olvashatjuk, hogy egy gyanúba fogott asszonyt, akinek ártatlansága utóbb kiderült, a késő éjjeli órákig úgy faggattak, hogy nem engedték leülni, sem egy korty vizet inni, vagy hogy a szomjúságtól szenvedőnek kihallgatás közben sós vizet adtak inni.³ A «szelíd tortura» keretébe tartozott a gyanúsítottaknak kemény télben fűtetlen hodályokban való elhelyezése. Így bántak Pestmegyében is Bebők Jánossal és öt társával, akiknek ártatlansága utóbb kiderült, de akiknek időközben kezük, orruk lefagyott, sőt maga Bebők mindkét lábát elvesztve, már csak nyomorékként hagyhatta el börtönét.⁴

Tapasztalatok, újsághírek és hivatalos iratok tették közismertté a bíróságok ítélkezésének fogyatékoságait is. Az «úriszékek»-ről, a földesurak bíraskodásáról, mint az «igazságszolgáltatás paródiájáról» emlékezik meg a sajtó. Nincs jobb vélemény azonban a szolgabírák bíraskodásáról sem. «A szolgabírói önkény útján a bírói széket ülő szenvedély bitorolni képes a szent igazság szerepét. Civilisationk fagyponton állását jelenti ez.»⁵

A közigazgatás és igazságszolgáltatás összevegyülésének jellegzetes sajátosságait feltűntető vármegyei bíróságok sem állnak magas színvonalon. Közös ismertetőjük a lassúság.

¹ P. H. 1841. 33. sz.

² *Szelíd tortura*. P. H. 1841. 7. sz.

³ Tudósítás Esztergom és Miskolc városokból.

⁴ P. H. 1842. II. 1.

⁵ Kossuth : P. H. 1841. 35. sz.

Jelentéktelen bűnökkel vádoltak harmadik éve várják ügyüknek tárgyalását.¹ Az ítélőszékeket a táblai bírák elmaradása miatt gyakran nem lehet megalakítani, míg más — őket különösebb okból érdeklő — esetekben nyolcvanán is eljönnek és hangos vitatkozásaikkal a korteskedés benyomását keltik.² A tárgyalásnál a bűnvádi eljárásnak a művelt Nyugaton már elfogadott elvei teljesen figyelmen kívül maradnak. Nem csupán a nyilvánosság és a szóbeliség elve az, amelyről nem vesznek tudomást, hanem gyakorta sértik meg a védelem szabadságának elvét is. Felháborító, mily könnyedén ítélkeznek gyilkossági vádak felett is³ és a kir. ítélőtábla kemény szavakkal rója meg a bíróságot, amely két vádlottat akasztófára ítél, amikor nemcsak hogy szakértő védőről nem gondoskodott, hanem a nélkül is, hogy az ítéletben a védelmőkre csak egy szó is említve lett volna.⁴

A feljelentések kivizsgálásánál és elsőfokon való elbírálásánál jelentkező felületességben rejlő veszélyt nagyban fokozta az a szabály, hogy nem-nemesek ügyében három évnél kisebb büntetést kiszabó ítélet ellen fellebbezni nem lehetett. E korlátozás egyszersmind az igazságkeresőknek egyik legfeltűnőbb és sokat támadott gúzsbakötése volt. «Hogy amiben igazságszolgáltatási kezességet kerestek, azt másoktól megtagadták, ezt megfogni nem tudnók, ha eszünkbe nem jutna, hogy oly időkről van szó, melyekben az igazságszolgáltatás is azon elaljasodásban részesült, melyet a közsötétség, tudatlanság és egyes hatalmasok vagy egyes osztályok túlnyomó befolyása egyéb közintézetekre is kiterjesztett».⁵

A legelterjedtebbek voltak azonban a panaszok az igazságosság és emberiség elemi szabályait tipró büntetésekkel és ezeknek végrehajtásával szemben. A testi büntetések (bot, vessző, kaloda) durvító hatásáról, céltalanságáról nem kellene bővebben megemlékeznünk, ha nem kel-

¹ Jelentés Miskolcra. 1841.

² P. H. 1842. 451.

³ Ismertetve P. H. 1841. 20. sz.

⁴ Tudósítás Szatmárból. 1841. november hó.

⁵ Kossuth : *Védelem és nyilvánosság*. P. H. 1841. 54. szám.

lene szólnunk arról a szívós kitartásról, amellyel ezt a büntetést hatóságaink fenntartani kívánták. Amig Kossuth,¹ Deák Ferenc,² báró Eötvös József,³ Szemere Bertalan és még sokan legkiválóbbjaink közül pontról-pontra kimutatják, hogy a botbüntetés kiöli az emberből a gyalázat érzetét (már pedig az ily ember becsületet sem ismerhet), felesleges kegyetlenkedés, amely az emberi méltóság céltalan megcsúfolása, és ezért a «huszonöt»-nek» emberséges, nevelő büntetéssel való felcserélését sürgetik, addig a többség nem akar lemondani a büntető törvénykezésnek e «kedvenc eszméjéről». Bihar megye kimondja, hogy a független bírót a vastól és pálcától eltiltani nem szabad és nem lehet (Lukács Móric tudósítása), Szabolcs vármegye közgyűlése⁴ elveti azt az indítványt, hogy legalább a nők botozását tiltsák meg. A többség szerint nincs alkalmasabb eszköz a bűncselekmények megtorlására a botbüntetésnél és nincs ok arra, hogy különbséget tegyenek ennél a büntetésnél férfiak és nők között. Sőt, hogy mennél hatásosabbá tegyék e büntetést, szabad idejükben a hajdúk kitömött zsákokon gyakorolják az «ütleg virtuozitást». Azonban, hogy a még oly nagy tökélyvel végrehajtott botozás is mennyire hatástalan és hogy a bűnözők körében annak mily csekély jelentőséget tulajdonítanak, azt megtudhatjuk abból, hogy még a rövid szabadságvesztésre ítélték is mind gyakrabban kérik azt, hogy büntetésüket «kegyelemből botra átváltoztassák».⁵

Azok a bűnözők, akiknek cselekménye súlyosabb volt, semhogy azt botozással kellően meg lehetett volna torolni, de főbenjáró büntetést nem követtek el, végül a nemesek, akiket botoztatni nem lehetett, tömlöcbe kerültek. Tömlöcseink állapotáról legyen szabad két megbízható jellemzésre hivatkozni.

¹ *Bot, vessző, korbács* (P. H. 1841. 26. sz.). *Bot for ever* (u. o. 30. sz.).

² *Felszólalások a kerületi gyűléseken*, 1835., 1836.

³ *Vélemény a fogházjavítás ügyében*. 1837., stb.

⁴ Tudósítás 1841. december hó.

⁵ Tudósítás Csongrádból 1841. június 14.

«Nézzünk be börtöneinkbe, — írja Eötvös,¹ — vessünk egy tekintetet azon sötét, rossz levegővel eltelt, százados mocsokkal befertőztetett tömlöcökbe, amelyekben ezrek, s talán sokan ártatlanok vagy legalább még el nem ítétek sinlődnék, amelyekből mint egy közműhelyből rég forralt vétek a naponként szabadultak által árad». «Kút forma lyukak, — írja a veszprémmegyei tömlőcről Kossuth — amelyeknek öblébe lábtón juthatni csak le, szellőjük sincs, ablakuk természetesen nem is lehet. Az egyetlen nyílás — a kút szájának mondanók — egy sötét, parányi, 4—5 lépésnyi széles, zárt udvarkára nyílik, hová csak délben fér a nap-sugár, a szellő pedig talán soha sem. S ez, mint mondják, mégsem a legrosszabb tömlőc Magyarhonban».² Ezen általános jellemzés megbizhatóságát számos tényadat bizonyítja. Temes vármegye tömlöcében a «typhus nevű mirigy» nyaranta követeli áldozatait. A tömlöcök zsúfoltak, amit nem is lehet csudálni, ha előfordulhatott az, hogy a felmentett vádlottakat elfelejtik szabadon bocsájtani és megtörtént, hogy a felmentő ítéletet kihirdetni elfelejtve, 3 évig tartották fogva az ártatlanul vádolt személyt.³ Nógrád vármegye tömlöcében hetente 5 napon át fogják bőjtire a rabokat.⁴ Az ekként elgyöngült emberek között szaporán terjed a ragály minden fajtája. A tárgyalásra várakozó letartóztatottak sorsa a büntetésüket töltő elítéltek sorsától alig különbözik. Munkára csak a nem-nemeseket lehet fogni. A nemeseknek tetszésükre van bízva, mivel űzzék unalmukat. Így azután egyes züllött individuumok téli időre bünt követnek el, hogy a tömlőben kialudhassák és élelmeztessék magukat, nem gondolva arra, hogy családjuk ezalatt nyomorba süllyed.⁵

Ezek az állapotok voltak azok, amelyek a múlt század harmadik évtizedében a közfigyelmet a büntető igazságszolgáltatásra irányították. Ez a visszamaradottság volt oka annak, hogy szellemi kiválóságaink mind nagyobb szám-

¹ *Vélemény a jogházbjavítás ügyében.* Pest, 1837.

² Kossuth : *Fogházjavítás.* P. H. 1842. 169. sz.

³ Tudósítás. 1841. május 2. és július 24.

⁴ Tudósítás. 1842. február 11.

⁵ Tudósítás Bácsmegyéből. 1842.

ban foglalkoznak egy általános reform gondolatával és vég-eredményben ez volt a megindítója annak a törvényhozó munkásságnak, amely éppen száz esztendővel ezelőtt vette kezdetét és útát tört egy modern, nemzeti szellemű büntető kódex számára.

Mely vezérelvekre akarták voltaképpen ezek a reformerek a büntető törvényeket alapítani? Az első feltétel az volt, hogy a törvény és a bíró előtt mindenki egyaránti igazzal bírjon (Deák). E feltétel megvalósítását kívánták mind az ítélő bíróságok megválasztása, mind az alkalmazható büntetések szempontjából. «Ne kívánjuk szívtelenül, hogy még a szent igazság is csak kiváltság legyen». (Kossuth). Mivel pedig az egyenlőség nem az elnyomás, hanem a szabadság egyenlőségében áll (Eötvös), e követelés azt jelentette, hogy azokat az intézkedéseket, amelyeket a nemesekkel szemben alkalmazni nem lehetett, ki kell küszöbölni a nem-nemesekkel szemben is (uriszékek bíraskodása, testi büntetés, fellebbezés korlátozása). Az így megállapított fő elvek mellett gondoskodni kell oly törvényekről, amelyek személyt, vagyont és a szorgalomnak gyümölcseit minden önkény ellen biztosítják (Deák). Kerülve az újabb bűnre készítő enyheséget, szigorú, de az emberséges század javítási szellemében kell az új törvényt megalkotni (Nyáry Pál). Ne a kegyetlenkedés, hanem a büntettesnek a társadalomba való visszavezetése legyen ezek után az irányító gondolat (Eötvös). Az igazságos bíraskodás alapfeltételei tehát: kényszerítő eszközök eltiltása a kihallgatásnál, akadálytalan védekezés, esküdthíraskodás, az angol jogból átveendő, egyenlő jogokat biztosító keresztkérdés. A vagyontalan vádlottak védelmének biztosítására Kossuth felveti a közbírói intézmény megalkotásának gondolatát. «Oly tevékenység ez, amellyel magukat az ügyvédi hivatás nemesebb részére felküzdik és az ügyvédi kart emelik, amelynek tekintetét a pervadászó rabulák naponként mélyebbre süllyesztik».¹ «A tárgyalásokon kötelező legyen a nyilvánosság, amely a közönségnek az ítéletek igazsága felőli bizodalját szilárd alapokra fekteti» (Kossuth).

¹ *Védelem mód.* P. H. 1841. 55. sz. Ugyanígy Justhy József: *Szegények ügyvédjei.* P. H. 1841. 461. old.

3x A büntetéseket illetően elsősorban is azt kívánták, hogy meg kell tiltania a törvénynek a nyilvános végrehajtást, amelynek megengedésével még «Jamaicánál is hátrább vagyunk» (Kossuth). A szabadságvesztés büntetéseket a külföldi tapasztalatok felhasználásával megépítendő javítóházakban, dologházakban (dologdákbán) kell tisztességesen, munkára neveléssel végrehajtani (Szemere B., Eötvös. Szalay L.). Meg kell választani a kellően fegyelmező, de a rabok egészségét kímélő büntető rendszert.¹ És végül gondoskodni kell a büntetésüket elszenvedettek istápolásáról.

Ezek voltak a reformerek általánosságban körvonalazott kívánságai, amelyekhez azonban messzebbmenő, a büntetőjog határait túlhaladó reményeket is fűztek. E reformtervekben ugyanis a szakemberek és a politikusok törekvései találkoztak. Amennyire tisztában voltak az előbbieket, hogy egy törvényhozási reformnak a közállapotok megváltozása, különösen a nemesi privilégiumoknak a gyakorlatban való hatályon kívül helyezése nélkül nem lehet eredménye, annyira tudták az utóbbiak is azt, hogy ha sikerül is kiküzdieniök közállapotaink rendezését, az elért eredményt csak bölcs és haladó szellemben alkotott törvények útján biztosíthatják.² Hogy a büntető igazságszolgáltatás egész területét átfogó törvény nélkül az egyén legszemélyesebb jogait sértő igazságtalanságok megsűrése nem remélhető, azt azok a sovány eredmények is bizonyították, amelyeket szellemi életünk legkiválóbbjai egy évtizeden át folytatott küzdelemben kiharcoltak.

Egyes megértőbb vármegyék a botbüntetést már «nem annyira nyilvános helyen» hajtatták végre (vármegyeház, tömlőc udvarán). Igaz, hogy már ezért az újjításért is sokszor támadják a vármegye vezetőségét azok, akik szerint gondoskodni kellene arról, hogy minden vásár területén történjék

¹ A tömlőcbüntetés ne váljon soha kínzássá, melynek nagysága nem a rab gonoszságától, hanem őrzője embertelenségétől függ. (Eötvös id. *Vélemény.*) A végrehajtásra vonatkozó elvek rendszeres feldolgozását l. Eötvös J., Lukács M.: *Fogházjavítás.* Pest, 1842.

² L. erről Eötvös: *Emlékeszéd Szalay László fölött.* 1865. december 11.

botozás az esetleg ott tartózkodó gonosztevők elrettentése céljából.¹ Voltak vármegyék, amelyek a testi büntetés körének korlátozását határozták² el, sőt megtörtént az is, hogy a korlátozások folytán a botbüntetés csak ritkán előforduló esetekben volt alkalmazható.³ Megértéssel vannak a nyilvánosság üdvös hatása iránt is, de «egyelőre csak a műveltebb osztály tagjainál»⁴. Haladás volt még az is, hogy sok vármegye saját hatáskörében elválasztja a bíraskodást a közigazgatástól. Szolgabírák helyett már csak a kerületi törvényezékekre bízzák az igazságszolgáltatást, az ott ítélkező bírákat pedig a vármegye választja. A legmesszebb megy a haladás útján Pest városának fenyítő bizottmánya, amely a csekélyebb jelentőségű ügyekben eljárási rendtartást állapít meg a reform-kívánságok javarészének (kötelező védelem, fellebbvitel stb.) megvalósításával és részletes tanácskozást folytat a bűnvádi eljárás megjavításáról (1841. nov. hó). A nemes elhatározás érvényesülésének útját állja azonban a királyi leirat, amely a megye végzéseiben hatáskörének túlhágásait látja, az így megállapított eljárási rendet semmisnek nyilvánítja és törvényhozói úton teendő intézkedés bevárására utasítja a megyét.

Mindezek az eredménytelenségek, vagy a kívánságokat meg sem közelítő eredmények arra ösztönözték szellemi életünk vezetőit, hogy a büntető igazságszolgáltatásnak törvényes reformok útján való megjavítását töretlen következetességgel szorgalmazzák.

Századik évfordulóját ünnepelhetjük most e nemes törekvés sikerre jutásának. Az 1840. évi V. t.-c. országos választmányt küld ki az országgyűlés tagjainak sorából a büntető és javító rendszer kidolgozására. Feladatává tette e választmánynak a törvény, hogy készítsen véleményt a büntetőintézetek rendszeréről és felállításáról, továbbá az 1827. évi

¹ Bodon Á.: *Fenyítő törvényszéki adatok Gömörből*. P. H. 1841. 156. oldal.

² *Ung vármegye eltöltte a falusi bírák botozását és kalodák alkalmazását* és Tudósítás Nyitrából. U. o. 1842. 494.

³ Békés vármegye. P. H. 1841. február 1.

⁴ Tudósítás Krassó vármegyéből.

büntetőjavaslat tökéletesítéséről. A vélemény a legközelebbi országgyűlésnek bemutatandó volt.

Dicséretére válik akkori közéletünknek, hogy a kitartó munkával kiküzdött eredményt nem a győzők elbizakodottságával, hanem a reá háruló felelősség súlyának teljes átérzésével fogadta. «A munka nehéz, — írja Kossuth — mert egyetlen alapelvben századok sorsa rejtezik. A kerékvágásból, amelybe egyetlen alapelv büntetőjogi helyzetünket belesodorja, évek meg évek hosszú sora sem képes kisodorni».¹ «A feladás nagy — írta Szalay László — s így tehát mondjunk le a kivitelről? Korántsem, de lépünk legjobb erőinkkel a munkához».² «Ügyekezünk — mondja ugyanó — mint belsőleg igazság, úgy külsőleg nyugalom s erő által a fenségesnek jellemét adni a törvénynek, ami a lelkeket hódolatra hívja». Hogy valóban a legjobb erőkkel léptek a munkához, arról meggyőző az országos választmány tagjainak névsora. Idézzük emlékeztünkbe, hogy a Majláth György országbíró elnöklete alatt munkálkodók között megtaláljuk Teleki Józsefet, Apponyi Györgyöt, Eötvös Józsefet, Klauzál Gábort, Pulszky Ferencet, Bezeredy Miklóst, Szalay Lászlót. Ő nem volt tagja az országgyűlésnek, mint a választmány jegyzőjét vonták be a munkába. És ott volt, akiről elsősorban kell megemlékezni, a *codificatio* irányítója, oszlopa : Deák Ferenc. Amint munkatársai — Szalay, Pulszky — megállapították a választmány törvénytervezetét, Deák személyes művének tekinthetjük. Ő volt az, aki a legfontosabb elhatározásokat törvényes parancs formájába öntötte, ő volt, aki fékezte az újítók túláradó hevét és ő oszlatta el a haladó idők által követelt újításokban is veszélyeket sejtők kételyeit. A törvényelőkészítés elválaszthatatlanul összeforrott Deák közreműködésével és — amint utóbb látni fogjuk — menthetetlenül megfeneklett, amint e közreműködés megszűnt.

Az országos választmány a legbiztosabb körülmények között kezdte meg tanácskozásait. A «*codificatio*» eszméjét felkarolja az ország első tudományos testülete, az Akadémia.

¹ *Adalék büntetőjogi eszmékhez.* P. H. 1841. 53. szám.

² Szalay L. : *Codificatio.* Bud. Sz., II. f., 1841.

Jogtudósainkat közreműködésre hívja fel a történettudományi osztály, 100 arannyal jutalmazandó pályadíj kitűzése mellett: «Határozassék meg a büntetés értelme és célja, adassanak elő annak biztos elvei és ezekhez alkalmazható nemei; fejtsék meg, találhat-e köztük helyet a halálbüntetés és mely esetekben, s miképp és mily sikerrel gyakoroltatott ez a régi és újabb népeknél, különösen hazánkban.» Tudományos Akadémiánk kezdeményezése meghozza a várt eredményt, ami a politikusok munkájának a tudósok közreműködésével való elmélyítését jelentette. Önzetlenül, útmutatóként előkészítő tanulmányt ír Lukács Móric azok számára, akik az Akadémia pályázatán részt kívánnak venni. A külföldi anyag lelkiismeretes feltárása mellett fejti ki e kitűnő tanulmány azt a gondolatot, hogy «polgárosodási haladásunknak s kifejlődésünknek egyik legérzettebb szükségése a büntetőjognak javítása és századunk szelídebb erkölcsihez s a tudomány jelen állásához alkalmaztatása».¹ Ugyanő — amint említettük — Eötvös Józseffel megírja a *Fogházjavítás* című munkát. Szemere Bertalan megnyeri az Akadémia díját. Szalay közzéteszi újabb munkáját,² amelyben a választmányban kialakult alapvető nézetek nyomán fejti ki, hogy «a vádoló eljárás, ügyvédi segéd, a nyilvánosság, szóbeliség és szélesebb alapon nyugvó recusálási jog fogják jellemezni büntetőjogi törvénykezésünket». Jellemzi a munkákat már az is, hogy az érdeklődés központjában álló anyagi jogi kérdések mellett a figyelmet a bűnvádi eljárás alapvető kérdéseire terelik. Ki mint büntetőbíró, — írja Szalay — a felelet súlyának érzetével kebelében, valaha ítéletet mondott vádlottak felett, tudja: hogy a bírói eljárás a büntetőigazság kiszolgáltatásában a legfontosabb.³ Akármily jó codex készíttessék, — hirdeti Eötvös József — ha a büntető eljárásra bizonyos garanciák nincsenek adva, a büntető törvények által nem nyertünk semmit.⁴

¹ *Büntetőjogi teóriák.* Bud. Sz., 2. füz., 1841.

² *A büntető eljárásról, különös tekintettel az esküdszékekre.* Pest, 1841.

³ *Codificatio.*

⁴ Felszólalás a főrendi táblán. 1843. október 28.

Ebben a szellemi légkörben kezdte meg tehát munkáját az országos választmány, amelynek minden döntését feszült figyelemmel kísérte az ország. A tudósok útmutatása volt irányadó abban a kérdésben is, hogy három önálló törvénytervezet készíttessék, még pedig az anyagi törvényről, az eljárásról és a büntetések végrehajtásáról. A megszakítás nélkül folyó tanácskozások színvonala mindvégig méltó a választmány tagjainak szellemi képességeihez. A Code Napoléonon kívül 14 külföldi kódex szem előtt tartása, az indítványtömegek megrostálása Deáknak határt nem ismerő lelkiismeretessége mellett nem volt könnyű feladat. Olyan kódexet akartak szerkeszteni, amely nem könyörtelen ugyan, de amelynek uralma alatt a büntetett el ne kerülje büntetését. Ügyeltek arra, hogy a törvényt ne csak ügyvéd vagy bíró, hanem mindenki (a béres, a juhász — írja Pulszky) megértse. És valóban az első magyar nyelvű büntető törvénytervezet mesteri alkotás a rendelkezések szabatossága, színmagyar stílusa és a kifejezőmód világossága szempontjából is.

Tartalom dolgában a három kódexre tagolt tervezet megfelelt mindazok várakozásának, akik a böles mérséklettel megrostált reformtörekvések következetes megvalósítását várták.

A tervezet lényeges elvei: a büntetőbíró előtt való egyenlőség (nincs különbség nemes és nem-nemes között), a testi büntetés kiküszöbölése, az úriszékek joghatóságának megszüntetése, a büntetés kiszabásánál messzemenő szabadság a bíró számára, az enyhe esetekben egyszerű dorgálással is megelégedhetik a bíróság. Legfontosabb azonban: a halálbüntetés megszüntetése. Az országos választmány előtt ebben a kérdésben elhangzott vélemények büntetőjogunk történetének nagyértékű emlékei. Amíg az abolitionisták Bulwer mondatát idézve vették fel a harcot, hangoztatván, hogy embernek sohasem veszik rosszabbul hasznát, mint ha felakasztják — addig a mérsékeltbb reformerek csak fokozatos megszüntetést és ezzel egyidejűleg nagyobb igazságszolgáltatási garanciákat javasoltak. Szemben állt ezekkel az a vélemény, — amelyről még utóbb is szó lesz — amely a halálbüntetés eltörlésében a közrendre és a közbiztonságra súlyos veszedel-

met látott. Nem bocsájtkozhatván e hasábokon a különböző vélemények részletes értékelésébe, csak annak megállapítására szorítkozunk, hogy a választmányban végre is többségre jutott az a vélemény, hogy «a halálbüntetés alkalmazása azon általános tévedések közé sorozandó, melyeket századról századra megállapít a törvényhozás terén a gyakorlat.¹ Ennek a tévedésnek kiküszöbölésére vállalkozott tehát a választmány a halálbüntetésnek életfogytig tartó fegyházzal való helyettesítésével. Az egyes bűncselekmények megítélését illetően ki kell emelnünk azokat az elveket, amelyek az erkölcsi értékek (becsület, szülők tisztelete, könyörületesség) fokozott védelmét biztosították. A sajtó útján elkövetett bűncselekményeknél gondoskodtak a szólásszabadság legmesszebbmenő védelméről és Deák volt az, aki kivívta annak az elvnek megvalósítását, hogy «mindent szabad írni, csak hazudni nem szabad». Egyes régi magyar jogintézmény fellevenítésével² közeledik a tervezet a hagyományokhoz, elősegítve ezzel a javasolt rendelkezések céljának megértését. Az eljárás terén iránytszabó elvek: a teljes nyilvánosság, a vádlott védekezési szabadsága (vallomásra nem kötelezhető), a fellebbvitel és a perújítás intézményének kiépítése. A büntetésvégrehajtás terén gondoskodik a javaslat arról, hogy a büntetésnek ne legyen becstelenítő hatása; aki büntetését kiállotta, azt vissza kell adni a társadalomnak. A büntetés célja legyen a vallásosság felébresztése, a nevelés (Klauzál) és kereseti lehetőség nyújtása azoknak, akik bűnökért megszenvedtek. Dologházat kívánnak felállítani a munkakerülőknek s különleges elveket szemmel tartó javító-iskolákat a fiatalokú bűnözőknek. A szabadságvesztés büntetések végrehajtását illető rendszerekre (hallgató rendszer, magánzárka) elméleti ízű viták hangzanak el, amelyek azonban nem annyira a választmányban, mint később az országgyűlési tárgyalás során hozzájárultak az érdeklődés ellanyhításához. Pedig az érdeklődés megcsappanása — amint utóbb bebizonyosodott — a legnagyobb veszéllyel fenyegetett. Az 1843. év elején a

¹ Fayer L.: *Az 1843-i büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye*. Budapest, 1898.

² L. XXIII. fej. *A csalásról*.

választmány befejezte tanácskozásait és nyomtatásban is megjelent a tervezet.¹ Bár ekkor még a megyék körlevélben sürgetik a választmány munkálatainak az 1842-es országgyűlés elé juttatását, egyes jelenségekből arra kell következtetni, hogy a büntetőjogi reformtörekvések napja túlhaladta a zenitét.

Amidőn Kossuth a választmány tanácskozásainak befejezéséről beszámol,² már sejteti azt, hogy még ennél is fontosabb, életbevágó problémák tűntek fel a láthatáron, amelyek miatt «aggódva függ a honfi kebel a közel hetek rejtelmeiben. És eljövend, aminek jönni kell, de amely nemzet magáról lemond, az ha vész, sorsát megérdemletle.» Az országgyűlés is még ígéri, — a felírási javaslatban — hogy egész készséggel fog nyulni az országos választmány munkálatainak megvizsgálásához, miáltal a nemzet közkívánatát reméli teljesíthetőnek.³ De mindez már csak visszfénye volt annak a magával ragadó felbuzdulásnak, amely a választmány kiküldésekor érte el tetőfokát.

A közállapotainkban beállott változás egymagában talán még sem lett volna alkalmas a büntetőjogi reform háttérbe szorítására. Hozzászegődött ehhez az okhoz azonban még egy szerencsétlen körülmény is. Az 1842—43-as országgyűlésnek nem volt tagja Deák Ferenc. A conversatio háttérbe szorul — írja a *Pesti Hirlap* — a közfájdalomnak manifestatiója által, melyet Deák Ferencnek a követkarból hiányzata minden pártok és pártszínezetek ajkaira idézett.⁴ E veszteség valóban pótolhatatlan volt. A közteherviselésnek a nemesekre való kiterjesztését sürgető álláspontja miatt Deák ebben az időben nemcsak hogy népszerűségét veszítette el egy csapásra, hanem a kiváltságos helyzetükhöz görcsösen tapadó elemek szemében egyenesen gyűlöletessé vált. A tüntetés 1843 áprilisában a kehidai Deák-lak előtt és az ezt követő vérengzések megszilárdították Deákban azt az elhatározást, hogy a tör-

¹ *A büntető s javítórenlster behozása iránt véleményadása végett kiküldött választmány jelentése.* Pest, 1843.

² P. H. 1843. március 23.

³ 1843. Felírási javaslat.

⁴ P. H. 1843., 354. oldal.

vényhozói munkában nem vesz részt. Az volt a meggyőződése, hogy az ő működése csak kielezi az ellentéteket, már pedig «a közügynek egyes személy miatt szenvednie nem szabad».¹ Hiába volt tehát minden rábeszélés, hiába választották őt meg utóbb akarata ellenére újból követté, ezen az országgyűlésen és így a büntetőjavaslatok megvitatásánál is Deák távolmaradása végleges volt. A követek tehát 1843 nyarán a codificatio mesterének távollétében fognak a vitához. E vita kezdetben értékes és élénk is volt. Az érdeklődés a büntetések felsoroló szakasznál érte el tetőfokát, amikor dönteni kellett, vajjon a halálbüntetést is felvegyék-e. A többség a javaslat álláspontját tette magáévá. «Szabad legyen meleg polgári és emberi öröm felriadásával kiáltani ki, — írja Kossuth² — hogy a magyar képviselő-tábla a halálos büntetést nagy többséggel határozta eltöröltetni.» A további szakaszoknál a vita már gyérebb volt. «A jelesen kidolgozott javaslat feleslegessé teszi a sok szóvitát s ezért a vizsgálat igen gyorsan megy, többnyire csak felolvasás és helybenhagyás alapján.»³ Vajjon ez a feltűnő véleményegyezés is nem az érdeklődés tüzeinek kialvását jelentette-e? A vitában eleveiséget már csak azok a börtönügyre vonatkozó rendelkezések tudtak kelteni, amelyek sejtették azt, hogy a megfelelő, korszerű letartóztató-intézetek létesítése anyagi áldozatokat kíván. «Lázás ingerültség fogta el a kerületi táblát, melyet a pénz, a fizetés említése hazánkban okozni szokott.» S egy megye követe röviden kijelentette, hogy semmi terhet a nemesek nyakára el nem vállal. Ilyenkor a liberálizmus szavai — jelenti gúnyosan az országgyűlési tudósító⁴ — gyengén és gyéren hallatszanak. A követek összesége azonban nem érdemelte meg e gúnyt, mert határozatba ment «a szükséges költségeknek nemes és nem-nemes honlakosok általi közös viselése».

A kerületi ülések után az országos ülésbe kerül a javaslat (szept. 1.), amely lényeges változtatás nélkül és gyors

¹ Deák levele Klauzál Gáborhoz. 1843. szept. 3.

² P. H. 573. oldal.

³ P. H. 1843. augusztus 27.

⁴ Tudósítás. P. H. 1843. szeptember 12. ülésről.

ütemben való tárgyalás után hozzájárul a korábbi döntésekhez.

Az első magyar nyelvű büntetőtörvény-javaslat hazai életútjának vázolója közben legyen szabad röviden kitérni arra a megítélésre is, amelyben e munkát külföldön részesült. Nem mellőzhetjük e megemlékezést már azért sem, mert reá kell mutatnunk, hogy amily mértékben csökkent az érdeklődés hazánkban a javaslat jövő sorsa iránt, éppen olyan arányban növekedett a figyelem e kitűnő mű iránt a külföldön. Szalay László és Pulszky Ferenc gondoskodtak arról, hogy a javaslatot a külföld is megismerje és bírálhassa. Közzéteszik a teljes német fordítást, amely a munka részletes megismerését lehetővé teszi. Mittermayer heidelbergi professzortól, a német codifikatio nagymesterétől kérnek véleményt a javaslatról. E vélemény felette megtisztelő a javaslat szerzőire. A Lipszéban megjelenő német fordítás alapján több tudományos irat, sőt napilapok is¹ sorozatosan foglalkoznak a magyar javaslattal. Más államok, amelyek büntető kódexük újjáalkotásával foglalkoznak, ugyancsak gondos figyelemmel tanulmányozzák a magyar javaslatot.² És így túlzás nélkül állapítják meg hazánkban, hogy a külföld közfigyelme a magyar javaslat felé fordul.

A külföld megbecsülő érdeklődése azonban a javaslat szerzői számára csupán tudományos babérokat szerzett, törekvéseik sikerét nem mozdította elő. Amikor egyesek büszkén állapították meg, hogy a javaslat a közvéleményt évtizedekkel megelőzi, nem gondoltak arra, hogy e miatt fogja szomorú végzete elérni. A közvélemény rendszerint nem méltányolja azokat az újításokat, amelyek mögött az ő felfogása messze elmarad. A fokozatos fejlődés elvéből vett érvek voltak azok, amelyek ebben az esetben is a többségi véleményt irányították.

1843. október 28-án kezdi meg a főrendi tábla a büntetőjavaslat tárgyalását. Az elnök bevezető szavai nem adnak biztatást a gyökeres újításokban reménykedőknek. Figyelmeztetés a beszéd,³ hogy «filozófiai büntető rendszer kérdésében kell most állást foglalni s vigyázni kell, hogy olyakat.

¹ Augsburger Allgem. Zeitung. 1843—44.

² Belgium — a halálbüntetéssel kapcsolatban.

³ *Világ*, 1843., 586. oldal.

amelyek célszerűségét más népeknél experimentumok által be nem bizonyítottat, ne használjunk». A főrendek által elfogadott tárgyalási sorrend sem volt kedvező a javaslat sorsára. A vita a harmadik, a büntetések végrehajtását szabályozó kódex-tervezet felett indul meg és csakhamar elmerül a börtönrendszerek részleteiben. A felszólalók elméleti ízű beszédek tartanak a hallgató és a magányrendszer előnyeiről és hátrányairól, mintabörtönök felállítását javasolják, távoli országokban észlelt eredményekre hivatkozva. Amikor pedig végre ez a szélesen folydogáló vita kimerül, egy kevésbé lényeges kérdés további tisztázása végett a tervezetnek ezt a részét visszaküldik a követi táblának. Amidőn pedig végre az anyagi codex megvitatására került sor, az egyházi személyeknek világi büntetőbíróság alá helyezése kérdésében még objektív érvek latbavetésével folyt a vitatkozás. A halálbüntetés kérdésében már romlik a hangulat és az alsó táblán kisebbségben maradt vélemény érveinek elfogadásával a főrendek dacosan foglalnak állást a halálbüntetés fenntartása mellett, kimondván, hogy ennek eltörlése, «mielőtt a helyette alkalmazandó büntetési mód nagyságáróli fogalom a nép vérébe átmenne — veszedelem».¹ De még nagyobb ellenzésre találunk a főispánok ellen is kiélezett, a vármegyei közgyűlések szabadságának biztosítását célzó, a korteskedés, a vesztegetés ellen tett javaslatok.² Végül is a főrendek a javaslatot több lényegbe vágó módosítás után újabb megfontolás végett küldik vissza az alsó táblának. Az elavult tárgyalási mód, amely a jelen esetben a vita eredménytelenségére vezetett, az országos választmány javaslatát is zátonyra juttatta. A néhány év múlva bekövetkező, nemzeti létünket alapjaiban megrengető események már mutatkoznak előjeleikben. Ezek az események pedig lekötnek minden figyelmet és hamarosan kioltják a büntető reform iránt már amúgy is kialvó féltékeny érdeklődést. A száz esztendővel ezelőtt indult reform-munka és az ennek eredményeire épített törvényjavaslat sorsa ezzel meg volt pecsételve. Mert amikor két évtizedes szünet után a büntető kódex megalkotásának terve újból napirendre került, a megvalósítás feltételei lényegesen különböztek azon időkétől,

¹ *Világ*, 1843. október 7. tudósítása.

² L. Hóman—Szekfü: *Magy. történet*. V., 329.

amikor Deák vette kezébe e probléma megoldását. A büntető javaslat elkészítésével megbízott Csemegi Károly és kortársai a 70-es évek elején a német büntető törvények és a német jogtudomány hatása alatt állottak. Nem tudta bizalmukat felbreszteni sem az oly rendelkezés, amely más jogrendszer terméke volt, sem pedig az, amely régi hazai jogunk valamely intézményét kívánta új életre kelteni. Az 1843-as javaslat ezért a büntetőtörvénykönyv megalkotásánál kevés szerephez jutott.

Ennek ellenére is az országos választmány javaslata nem merült el a feledés homályában. Sőt tapasztalhatjuk, hogy minél több idő telik el e javaslat félretételétől, annál gyakrabban térnek vissza azokhoz az elvekhez, amelyek elsőszben ebben a javaslatban jutottak kifejezésre. Elsősorban is a bűnvádi eljárásokat szabályozó kódexre hivatkozhatunk, mint amelyik a vezérelvek tekintetében megvalósítja az 1843. évi tervezet reformjait. Ezt követi egy évtizeddel utóbb a fiatalokú bűnözőkről rendelkező törvény, amelynek a büntetés gondolatát háttérbe szorító, a javítást és nevelést kidomborító elgondolása egyezik Deák és munkatársainak elveivel. Az első magyar büntetőjavaslat emlékét idézik vissza azok a rendelkezések is, amelyeknek célja büntetőtörvénykönyvünknek a becsület védelmére rendelt, de megfelelőeknek nem bizonyult rendelkezéseinek újabb, hatályosabb intézkedésekkel való felcserélése. De — a kevésbbé fontos újítások figyelmen kívül hagyása mellett — meg kell emlékeznünk arról, hogy csaknem egy évszázad után is visszatérünk e javaslat elveihez, amikor a munkakerülők, majd a megrögzött büntettek számára a dologházakat felállítjuk. Ha nem szerezhették is meg tehát javaslatuk számára a törvényhozás hozzájárulását az 1843-as javaslat szerzői, kétségtelen, hogy oly munkát végeztek, amely mély nyomokat hagyott büntető igazságszolgáltatásunk fejlődésében.

Amidőn pedig e munkálatok megindulásának századik évfordulójához jutottunk, elismeréssel és hálával emlékezünk meg azokról a nagy magyar elmékről, akik az anyagi igazság akadálytalan érvényre juttatásáért folytatott küzdelemben oly nemes szerepet vállaltak.

AUER GYÖRGY.

KÖLTEMÉNYEK.

Hadd essen az árnyék.

Mondá Izaiás : «Ez leszen jel az Úrtól...
Akarod, hogy fölmenjen az árnyék tíz vonallal
vagy hogy visszatérjen ugyanannyival?
És mondá Ezehiás :
Könnyű az árnyéknak növekedni tíz vonallal.
Nem akarom, hogy ez történjék, hanem, hogy
térjen vissza tíz vonallal». (4. Kir. 20, 9—10).

Mint ama bibliás királyi emberhez,
Prófétáddal, Uram, hozzánk is üzengess.
Jelt a jövendőre kívánva kívánnék.
Legyen a jel most is : hadd essen az árnyék!

Könnyű az árnyéknak szállni meredekre,
Mikor a nap zuhan holtra nehezedve,
Amikor az éjnek kísértete mozdul.
(Őrizzen az Isten a nem-ismert rossztul!)

Ha a napnak, Uram, vagy egy szót üzennél :
«Engedelmes szolgám, eleget pihentél.
Mától más a parancs : keltegető, kelj fel!»
És szállna az árnyék egy pici hüvelykkel!

Istenem! az első rózsaszírom — vékony
Keleti ég alján kiderengő csíkon
Szedres szánkából milyen lihegés szakadna!
A pincebogár nép hogy' szökne szabadba!

Látnád az öröm hogy' piheg át a földön!
Csicsergő kisgyerek a harsanó zöldön
Bundás pulijával hogy' kacag, hempereg.
Meglátnád, mit tudnak nappal az emberek :

Tarkállik a rét, ha meleg eső éri,
 Virágzik az ember, ha engedik élni.
 Csak érhessük egyszer árnyék megaléltát!
 Küldd el, Uram, küldd el hamar a prófétát!

Dalolj, ne félj.

«Egy új világ akar születni» — mondják,
 Kik új zenének bokázzák bolondját.
 Amazok, kiknek szája fél-sírásra :
 «Megérett a világ a pusztulásra!»
 Ne higgy nekik, magadnak higgy te, lelkem!
 Én egy órával mások előtt keltem,
 De fáradt nem vagyok,
 És bizalmasaim a csillagok.

Én nem hiszek a tele-szájas újban.
 Az új csendben jön és oldott sarúban,
 Vagy a magasból angyalpille-szárnnyal
 A szívbe-, mit az Istenség megárnyal.
 És akiben Ígését megfogantja,
 Az szánva néz a kérkedő kalandra,
 Amely ma szerteszt
 Elfojtja a szemérmes Új neszét.

Ne higgy, én lelkem, csak makaes magadnak.
 Megy a karaván, kiskutyák ugatnak.
 Vénhedt ebek vonítanak a holdra :
 A hold csak hinti harmatát mosolygva.
 Eredj, előre, elrendelt utadnak,
 Szolgálatodra : keletről nyugatnak,
 Némán, akár a nap.
 A Pillérek erősen állanak.

Meleg a nap és hűvös szellők fújnak :
 Ki mondja őket réginek vagy újnak?
 Csorog a forrás, szüntelen szülemlő :
 Embernek, őznek örök anyaemlő.

Vedlik és újul az emberi öltő,
 Meleg a nap és énekel a költő.
 Lelkem, dalolj s ne félj,
 Te napsugár, forrásvíz, enyhe szél!

Óda egy nyúlhoz.

Láttam egy nyúlat. Kővér volt a rét.
 Óvatosan eszegetett az árva,
 Közben mozgatta két hosszú fülét
 Előre-hátra.
 Egy-egy harapás, egy-egy fülelés.
 Olyan furcsa volt ez a jelenés,
 Kacagnom kellett ökemét.

Aztán megláttam a szemét,
 És megfagyott a nevetésem.

Ó az a két szem!
 Az a két sárga, rab-sunyi
 Szemecske, mit fáradt-bután
 Minden falás után
 Meg-meghunyít!
 Egyet harap
 A két felé álló periszkóp alatt,
 És míg habzsol szegény, félig-se-rágva,
 Silbakolva, előre-hátra.
 A két fül körbe les.

Szegény füles!
 Mi fojtogatja kis szived?
 A farkas körmét retteded?
 Vadász csövét? ebek fogát?
 Vagy mely az égen vijjog át:
 A csőrehorgas vércsefajt?
 Vagy a rezzentő gyíkbajt?
 Minden gyanús! Minden gyanús!
 Ha szöcske szökken, csiga húz,

Fűszál tövén is tőr leseng,
Alattomos maga a csend.
Halált hozhat a víz, a szél :
Ellenség minden, ami él.

Hiába katonás fülek,
Hiába láb, szél módra gyors :
Gyorsabb a Sors,
És éberebb a rémület.

Emberek, emberek,
Az Isten legyen irgalmas nekünk!

SÍK SÁNDOR.

IRODALOM.

Erdély és az erdélyi kérdés.

Erdély. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat. Budapest, 1940. 284 l. — *Die siebenbürgische Frage.* Studien aus der Vergangenheit und Gegenwart Siebenbürgens. Redigiert von Dr. Emerich Lukinich. Budapest, 1940. A Pázmány Péter Tudományegyetem keleteurópai intézetének kiadása. 400 l.

Hogy Erdélyre vonatkozó ismereteink e két kiváló munka segítségével nagy mértékben gyarapodtak, annak okát kétségen kívül a párizsi békemű elmúlásának köszönhetjük. Mindkét munka történetírók kézjegyét viseli nemcsak formailag, hanem szellemileg is. Közéjük kell számítani gróf Teleki Pál miniszterelnököt és professzort, kinek tanulmányában jelentékeny történelmi anyag van, de kinek Erdély visszaszerzésében is nagy szerepe volt; nevéhez nemcsak ennek a munkának a megalkotása fűződik, hanem Erdély visszaszerzése is.

A magyar kérdés egész anyagát egybefoglalva találjuk az 1920-i magyar békedelegáció irataiban, melyeknek összeállítása nagyrészt szintén gróf Teleki Pál nevéhez fűződött. Az akkor közölt anyag arányai azonban csak abban az esetben növekednek meg szemünk előtt, ha ez anyag kis részét új feldolgozásban látjuk magunk elé terítve. Mert az említett két könyvnek az alábbiakban ismertetett anyaga, mely közel napjainkban látott csak napvilágot, még az erdélyi kérdés terén is csak egyes olyan részleteknek a bemutatására szorítkozik, melyeknek átvizsgálását és a világ elé terjesztését az idők és alkalmak, mondjuk az elkövetkezett események szükségessé tették. Nem Erdély földjének és népeinek, azok multjának és jelenének, nem is Erdély történelmének és az erdélyi kérdés annyi síkból szemlélhető képeinek egyetemes ismertetése volt a cél, hanem csak az, hogy minden oldalról komoly és lelkiismeretes, szakszerű bemutatásra kerüljenek azok a pontok, melyekre az európai fejlődés világitó tornyának erre forduló tűzesóvjából élesebb fény esik.

A két munka külső elrendezés és belső tartalom szerint is kiegyensúlyozott egymást.

Páratlannak kell neveznünk azt a térképanyagot, amellyel az *Erdély* című díszmunka Erdély földjét a jelenben és a múltban ismerteti, mert azt külön ki kell emelnünk, mint a szakemberekre nézve is elismerésre méltó meglepetést.

Gróf Teleki Pál *Erdély helyzete Magyarországon és Európában* cím alatt mesteri kézzel adja Erdély földrajzát (*Erdély*, 9—20. l.). Megállapításai és következtetései sokatmondóan világosak és határozottak: «Az Erdélyi-medence és egész Erdélyország kicsinyben hasonmása az egész magyar medencének, Magyarországnak. Kisebbségi hasonmása a történelmi szerepben és a történelmi sorsban is. Jobb védekezési lehetőség és messze előretolt fekvése folytán mintegy integrált, fokozott hasonmása. És amint hasonmása Erdély az egész magyar, fátlan és erdős és magas hegyvidéki tájak szintézisének, úgy hasonmása életformák és népek szintézisének, összefogásának, úgy amint ezt Szent István elgondolta és amint Erdély magyar fejedelmek megvalósították, akik a magyar művelődésnek, a szász munkának előmozdítói s a megszülető román kultúrfejlődésnek és irodalomnak első mecénásai és minden szabadságnak, különösképpen a vallás-szabadságnak őrzői voltak».

Egy-két szóval abban is fontos és újszerű megállapítást ad, hogy Kolozsvárt a magyar Alföld felől Erdély főkapujának nevezi, Románia felől pedig a szatmár—váradai vonal felé hadtáphelynek.

A szöveghez mellékelte határállandósági térképek felbontva külön tanulmányok magvát rejthetik, mert a magyar határok története nagyrészt megritlan része a magyar történelemnek is. Jorgával szemben, aki Románia súlypontját a balkáni regát-ból kihelyezve és a hegyek közé állítva Erdélyt nevezte Románia központjának, Teleki kimutatta, hogy Nagy-Románia centrifugális jellegű alakulat, «világos képe a széteső, más-másfelé néző országrészeknek, amelyek közt széles, alig lakott övezet húzódik végig».

A föld után a lakosságot kell sorra vennünk, mellyel hat különböző fejezet foglalkozik (*Erdély* 37—80. l.). Alföldi András európai hírű kutatásainak eredményeit foglalja össze a dákokról és rómaiakról írt fejezetben. Hóman Bálint a székelyek magyarságát mutatja ki és a dunavidéki turk népek közül a hun-avar turkoktól eltérő bolgár-magyar-kazár turkokhoz sorolja őket; Mályusz Elemér a magyarok településtörténetét ismerteti; Pukánszky Béla a szászok, Tamás Lajos a románok történetével foglalkozik: valamennyi tanulmány szintén csak összegezése és egységes képbe foglalása eddigi

kutatásaiknak. Ehhez sorakozik Tamás Lajos másik tanulmánya a román nép és nyelv kialakulásáról (*Die siebenbürgische Frage* 7—20. l.).

Erdély történelmét négyen írták meg. Hóman Bálint *A magyarság történelmi hivatása* címmel (*Erdély*, 21—34. l.) vázlatos képet nyújt a magyar nemzet ezeréves történetéről, a Dunamedencének a történelmi fejlődésben nyilvánuló egységét és összetartozását tárván az olvasó szeméi elé. «A Kárpátmedence természetadta földrajzi és gazdasági egysége és a magyar népnek a szentistváni koncepcióban gyökerező európai hivatástudata mellett éppen az egység helyreállításához fűződő nyugati érdekek felismerése vezetett a multban és vezet most is a szétdarabolt Magyarország újjáépítéséhez» (34. l.). Négy fejezetben másfélszáz oldalon írták meg Erdély részletesebb történetét Darkó Jenő, Mester Miklós és Szász Zsombor (*Die siebenbürgische Frage* 20—175. l.). Tárgyalásuk mozaikszerű, mert csak a fontosabb vonásokat említik ki és állítják az olvasó szeméi elé. A tanulmányok alapja a magyar-román viszonylat boncolása.

Már az 1920-i magyar béke delegáció páratlanul értékes munkálataiban fejtette ki a megalkotandó békeszerződésnek előrelátható tragédiáját akkor, ha Erdély különleges fejlődését nem veszik figyelembe. A trianoni döntés azonban ezzel a hibával szeptet vetett és vihart aratott, mert amint akkor kimutatták és amint most olvasunk (*Erdély*, 81—210. l.), a valóságos fejlődést hagyták figyelmen kívül. Ezért írt Lukinich professzor Erdély államiságának történetéről. Eckhart az erdélyi államiság magyar jellegéhez hozzáfűzvé azt, hogy az erdélyi alkotmány a magyar államszervezet folytatásának tekinthető. Deér professzor az erdélyi szászok, Tóth András az erdélyi románok jogai alapján mutatják ki azt, hogy mit élveztek a magyar uralom idejében.

Igen érdekes Elekes Lajos tanulmánya, melyben kimutatja, hogy az aldunai román fejedelemségek is Erdélyt vették mintául a magok politikai szervezetének kialakításában.

Elekes tanulmánya vezet át az egyik vonalon a politikai történet kiegészítéséhez azzal az ismeretanyaggal, melyet Gerevich Tibor az erdélyi művészetről, Makkai László Erdély irodalmáról, Fitz József a magyar könyv sorsáról Erdélyben, Imre Sándor az erdélyi felsőoktatás történetéről összeállítottak (*Erdély*, 141—210. l.). Mind olyan dolgok ezek, amelyeket a román történetírás szívesen mellőz. A másik vonal Elekes tanulmányával Nagyrománia szemléletéhez vezet bennünket.

A hallgatással mellőzés módszerét fölötte indokolják azok a fejezetek, melyek az 1918-ban elkövetkezett uralomváltozás követ-

kezményeit állítják az olvasó szeméi elé. Mindkét munkában öt-öt ilyen tanulmányt találunk (*Erdély* 211—273. l., *Die siebenbürgische Frage* 176—380. l.). E tíz tanulmány együttvéve is csak hozzávetőleg adja mértékét az Erdélyt ért pusztulásnak. Rónay professzor az uralomváltozás politikai jellegét ismerteti; Kovács Alajos államtitkár a statisztikai adatok aránytalanságait és a velök űzött visszaéléseket; Rónay Erdély gazdasági életét Romániában, Makkai Sándor Erdély társadalmát, Makkai László Erdély irodalmi életét a román uralom két évtizedében. Nagyon érdekes Rónay tanulmánya Nagyrománia földrajzi és statisztikai képéről, Darkó, Fritz és Rónay tanulmányai Nagyrománia gazdasági és kultúrpolitikájának a magyarság sorsára való hatásáról.

Mindent összevéve az erdélyi részek egy részének visszacsatolása meglebbentette a fátyolt az erdélyi kérdés fölött és alkalmat adott arra, hogy annak ismeretanyaga szakszerű felkutatásban és feldolgozásban kerüljön a világ közvéleményének asztalára. Reméljük, hogy nem siker nélkül, mert aki a két könyvet kezébe veszi és figyelemre méltatja, lehetetlen, hogy elzárkózzék azok anyagának súlya elől.

Annak figyelembevételre a magyar ügy diadalát fogja jelenteni.

Horráth Jenő.

A mese felfedezése és a magyar mese.

Kegyességre serkentő, szíveket vidámító, elmét mulattató Historiák és mesés Fabulák, melyeket iminnen amonnan válogatva egybeszedegedett s mind hasznos időtöltésre s mind épületes tanúságra ujonnan kibocsájtott Turóczi-Trostler József. Gyoma. nyom. Kner Izidor betűívevel. 1939.

Mint már a cím is jelzi, Turóczi-Trostler József régi meséket tett közzé. Az *angyal és a remete* lelőhelye Ács Mihály *Boldog halál szekere* (1702), az 1763-ból való *Két leányairól egy asszonynak* címűt a *Mulatságos dolgok és történetekben* találta (*Naptártoldalékok*, 1763/8, a Nemzeti Múzeum Széchenyi könyvtárában.). Ebben a gyűjteményben fedezi fel *Az ördögnél is gonoszabb asszonyt* is (1756). *Mese a három kívánságookról* Beaumont Mária francia eredetű *Kisdedek tudománnyal telyes tárházából* kerül elő (Kolozsvár, 1781). *A paraszt és kigyó* Kónyi János *Mindenkor nevető Democritusának* egyik érdekes meséje (Buda, 1782.). A *Dánus országi részes paraszt* Rípselt Farkas Antal *Erköltsi iskolájának* kriptájából szabadította ki (Kassa, 1790.). A *Mesét a hálás halotról* Csokonai Vitéz Mihály *Tempefőjéből* menti át (1793.).

Az utolsó kivételével irodalmi eredetűek. Tárgyuk és előadásuk módja megérdemelte, hogy kiadójuk egy csokorba kötötte őket. Ezt a széles érdeklődésre méltó kiadást tanulmányal kíséri.

A mese felfedezése és a magyar mese mélyenjáró dolgozat. Lélektani úton merül el a mese eredetének vizsgálatába. Élesen rámutat arra, hogy a mese erkölcsi felfogásának alapja a *mesei eleveelrendelés*. A mesék hőstét a középkor emberével hasonlítja össze: mindkettő életének a transcendens értékrendszer ad értelmet. Rávilágít arra is, hogy a renaissance korában a mesét veszedelem fenyegeti, a protestantizmus tanításra fogja, a barokk még egyszer kivirágoztatja, a XVIII. század a pietista kispolgárok otthonába utalja, *gesunkenes Kulturgut* sorsára ítéli, de már a romantika idején rangban fokozatosan emelkedik.

A régi magyar irodalomban az «irracionalitas egész gazdagsága» tárul fel előtte a legendák, példák és széphistóriák körében. Kiemeli hogy kétségtelenül Bornemisza Péternek köszönhetjük az első magyar népmesenyomokat (*Ördögi kísértetekről*, 1578.). Megállapítja, hogy a pietista Ács Mihály közel áll a barokk szellemhez. Élesen figyel Csúzy Zsigmond és Taxonyi János nagy példatáraitra, szól a barokk hangon mesélő Bíró Márton prédikációiról, Verestói György és Gombási István beszédeinek meselemeiről. Nem feledkezik meg Benkő Ferencről, Simon Mátéről sem. Úgy látja, hogy a *Mulatságos napokban* Mikes Kelemen szívesen szolgálja a mesei és kalandos irracionális¹; Faludi Ferenc a *Téli Éjtszakákban* a barokk képzelet játékát követi. Gvadányi József népiességében szokatlan tudatos-ságot vesz észre, Dugonics Andrásról pedig azt állapítja meg, hogy a mesét a régiség alkotó részének tartja. Észreveszi, hogy Bessenyei György és Kármán József elfordul tőle, Kazinczy Ferencet sem érdekli a mese, ennek útját az aesopusi fajta egyengeti. Meggyőzően magyarázza, hogy az 1763-iki *gyöngyösi mese* a síró, rózsát nevető leányról a francia divat magyar hajtása. Talál az az ítélete is, hogy Kónyi János «racionalizált népiesítés»-sel dolgozta át D'Aulnoy-né meséit. A XVIII. század végén az irracionális mozzanatok új életre táma-

¹ Turóczi-Trostler könyvének közrebocsátása után jelent meg Heller Bernát cikke: *Erdélyi népmese Mikes Kelemen egyik levelében*. A 60. levélnek erről a helyéről szól: «Hol vagyon? Hol vagyon az a puskás, aki meglötte azt a farkast, ki megette azt a kecskét, kit apám vett a vásáron? Kiemeli, hogy ez a Cervantesnél és Fischartnál is felcsillanó és sok folkloristát foglalkoztatott mese a láncolatoss, halmozó típusúak közül való. (*Irodalomtörténet*, 1940, 20—21. 1.)

dására utal Pázmány János munkájában (*Schediasmata Praeludalia*, 1756.). Majd Farkas Antallal és Csokonai Vitéz Mihállyal foglalkozik.

Turóczi-Trostler József széles alapvetése olyan dicséretet érdemel, mint történeti szemleútja, a különböző korszakok szellemével való kapcsolatok kipuhatólása, az egyes jelenségek sajátosan egyéni vonásainak éleslátásról tanuskodó kiderítése. Se szeri, se száma magvas ítéleteinek. Közülök való : utalása arra, hogy a lírai elem emeli a ranglétrán a mesénél magasabbra a népdalt és a balladát ; ilyen ez is : az a Csokonai, ki *Dorottyája* Előbeszédében az üres álmélkodás birodalmába számúzi a mesét, *Tempefőiben* megkapó és közvetetlen hangú mesélőnek bizonyul.

A tanulmány és a hozzá fűződő jegyzetek a Katona Lajos megjelölte kutatás módszerére vallanak mind a mesemotívumok gyökerei mélyreverődésének, mind a gyökérszétágazás szélességének kinyomozásában. Fejtegetéseit eleven nyelven, nem egyszer szellemes és szemléltető módon tárja elénk, csupán itt-ott elvont, vagy idegen szavakkal terhelt.

*

A méltatott munka olyan sugalmas erejű, hogy olvasóját valószínűleg együttműködésre serkenti a szerzővel ; *annak* agyában olyan képzettársító munkát indít meg, mellyel tovább szövi *ennek* a fonójából kikandikáló fonalat.

Egyik dolgozatában Beke Ödön kimutatja, hogy Baranyai Decsi János 1598-ban megjelent szólásgyűjteményében, az *Adagiában* előfordul ez a szokásmondás is : *Vert viszen verellent* ; a farkast csúffá tevő rókáról szóló mese XVI. századi nyoma ez (*Mesenyom a legelső magyar szólásgyűjteményben*, *Ethnographia*, 1932, 31. l.).

Érdekesek azok az adatok is, melyek Tündér Ilona népszerűségét igazolják. Turóczi-Trostler szól ugyan Gvadányi József munkájáról (*A falusi nótáriusnak elmékedései, betegsége, halála és testamentuma*, 1796), de kissé elvont fogalmazása miatt Gvadányi hivatkozásai elmosódnak. Gvadányi leírja, hogy Peleskére hazatért fia a nótáriusnak hírül adja, hogy kinyomatták már budai utazását :

Senki sem olvassa más históriáját,
Árgirus királynak Tündér Ilonáját,
Markalfot mindnyájan már most kinevetik,
Toldi Miklósra is szemüket nem vetik.

Bizonyító erejű tanusolgáztatás ez, még ha a gúny enyhébb fokú ecetjébe mártotta is az író, mennyire népszerű volt Tündér

Ilona. Tündér Ilonának híres országáról szól Barcsay Ábrahám költeménye: *Együgyű életnek dícsérete* (Vajthó László: *Magyar irodalmi ritkaságok* 25. b., 43. l., 1. még az 59-et is.). *Dorottyájában* Csokonai is megemlíti Tündér Ilonát. Tanulságos ez a komikus eposz egyéb vonatkozásokban is.

Széles ecsetelésű és gúnyos célt szolgáló hasonlatban állítja elének benne a *garaboncás diákat*. Ezt a megjegyzést fűzi hozzá: «A garaboncás diák felől az a mese van népünknel, hogy sárkányon jár . . . (II. 6.). Más helyen azt írja le, hogyan táncol Bordács Dorottyával:

Így táncol a tátos banyák paszitjába.
Varázsló pamatján a vasorrú bába.

A szerző *Dorottya* Előbeszédét méltatva kiemeli, hogy Csokonai mesét kikezdő gúnyolódása mögött «meghitt, megértő meseismeret» húzódik meg. *Dorottya* garaboncás — tátos és vasorrú bába hasonlata megerősíti ezt a találó jellemzést.

Nem kevésbé tanulságosak a Dugonicsra vonatkozó adatok. Ezek is megszilárdítják szerzőnk ítéletét: Dugonics a mesékben az ősi magyarság emlékeit látta. Tanulságos *Etelkának* (1788) egy helye. Hanzár azt mondja Zoltánnak, hogy próbára kell tenni az ő szerelmére gerjedező Rókat: «Vizsgáljuk meg a gonosz Vádlónak erkölceseit. És íme! ha hállóba nem kerítene, bár az egész országban *Hamupipőkének* mondgyatok» (II. b. 54. l.) A *Magyar Példa Beszédék és Jeles Mondásokban* (Szeged, 1820.). *Hamupipőkét* így magyarázza: «Nevezetes mese a Magyaroknál, melyet hamu pipőkének neveznek. Ezt örökké a tűzhelyen ülni mondgyák és szájába furcsa beszédeket adnak». (II. k. 84. l.)

Végül egy tanulságos összehasonlításra nyílik alkalom. Csokonai *Dorottya* Előszavában fölényes gúny hangján szól a mesék álmélkodást keltő jelenségeiről «az akastyáni hegyig, mely 50 mérföldről, az egy erős griffmadáron kívül, mindent magához szippant». Turóczi-Trostler jól látja Csokonai kritikai álláspontját, de kínálkozik más felfogás is. Arany János *Toldi szerelmében* Piroska ábrándozik, Budára vágyik, oda vonzza az, akit szeret:

Mint az Akastyán-hegy, griffmadarak honja.
Száz mérföldnyírről is maga felé vonja. (V. é. 5. v. sz.)

Az Akastyán-hegy a XVIII. század racionális korának gyermeke, Csokonai előtt fitymáló bírálat tárgya, a romantikus idő becsülte népköltést megnemesítő Arany János szemében festői szemléltetést előmozdító mesemotivum. Mindakettő *felfedezi* a mesét, de Csokonait

a kicsinylő kritikus, Aranyt a teremtő költő iránytűje vezeti. Egy mesemotivum résén át nemcsak két egyéniség, hanem két kor szellemébe is sikerült bepillantnunk. Az ilyen összevetés megfelel annak a szellemtörténeti módszernek, melynek sugalmára szerző annyi becses alkotással gyarapította tudományos irodalmunkat.

*

Adataimmal csak némi kiegészítésre törekedtem. Mintegy erősíteni kívántam velök Turóczy-Trostler Józsefnek eddig figyelmen kívül hagyott mozzanatokra kiterjedő, tudós akribiával végzett kutatásait. Munkáját mind anyagának «porából» feltámasztott életre kelt ujsága, mind fejtegetésének emelkedettebb szempontja miatt méltán sorakoztathatjuk mesetanulmány-irodalmunk java termései közé.

Elek Oszkár.

Róma eredete.

Emanuele Ciaceri: *Le origini di Roma*. La monarchia e la prima fase dell'età repubblicana. Milano—Genova—Roma—Napoli, Società Anonima Editrice Dante Alighieri.

Majdnem 500 lapon tárgyalja a szerző Róma történetét, az ősidőktől a Kr. e. V. század közepéig. Hatalmas arányú római történelemnek ígérkezik Ciaceri munkája, de az ilyen arányokhoz már hozzászoktattak Róma történelmének olasz feldolgozói, Ettore Pais, G. de Sanctis és a többiek. Valóban, nem is lehet rövidre fogni Róma történelmét, ha a kutató mindvégig lelkiismeretesen érvényesíteni akarja a kritikai szempontokat. Sőt ma már nemcsak a forrásanyag kritikájára van szükség, hanem a kritikák kritikájára is. Feltétlenül szemlét kell tartani az eddigi feldolgozók módszerein és meg kell találni az elvi alapot, hogy felépíthessük Róma történelmének új tudományos feldolgozását.

A szerző hatalmas könyve, roppant tudományos anyagával, tulajdonképpen a nápolyi egyetemen tartott előadásainak feldolgozása, szóval tudományos alapvetésen kívül módszeres mintakép is. El kell ismernünk, hogy Ciaceri feltétlenül ura a római történelem egész anyagának, és alaposan ismeri az eddigi feldolgozásokat, kiválóságokkal, módszeres és tárgyhi hibákkal együtt. Érdekes megfigyelni, hogy hosszú századokig semmi kétség sem merült fel a római történelem egyes tényei tekintetében; Titus Livius tekintélye megingathatatlan volt; a történetírás nem volt egyéb, mint Livius szövegének

ismételgetése. Szent volt minden hagyomány és szentségtörés lett volna kétségbevonni a szívet dobogtató mondák és hősi hagyományok hitelességét. Lorenzo Valla volt az első, aki elkövette ezt a szentségtörést, és ezzel megtört a jég: elindult útjan a komoly és kíméletlen történelmi kritika.

Hosszú sorban következtek utána olaszok és franciák, megpázták Livius és halikarnassosi Dionysios tekintélyét és Giambattista Vico már az egész hagyományos történelem hitelességét kétségbevonta. Szerinte Romulus csak a Város alapítójának megszemélyesítése és Róma őstörténete teljes egészében mondai jellegű. Utána megerősödik a kritika és már nemcsak a hagyományban megőrzött eseményanyagot bírálja és boncolja, hanem a történelmi források hitelességét is megingatja. Ez a mélyre vágó kritika a XIX. században Beaufort fogalmazásában már azt a tételét védelmezi, hogy a római történet első öt századának esemény-anyaga egészében kétes, hitelessége teljesen bizonytalan. Éppen Beaufort érdeme, hogy megindította a történelmi források rendszeres kritikáját. Ez a negatív kritika Georg Niebuhr római történelmében jutott tökéletesen érvényre, a XIX. század második felében. Niebuhr a legrégebb római történelmet legendákból és hősi énekekből származtatja; szerinte ezekből merítettek az annalisták, tehát maga Livius is; minden történetíró bővített és módosított ezeken a legendás adatokon, s így a legszigorúbb kritika is jogosult, mert csak ezzel a módszerrel hámozhatjuk ki az igazságot a mondák szövevényéből. Niebuhr romboló kritikája hatalmas visszhangot vert fel; a tudós világ általában ellene fordult és csak lassan érvényesültek elvei és megállapításai.

A legújabb időkben azonban felülkerekedett a józanabb és tartózkodóbb történetnézet és a hyperkritikának megjött a természetes ellenhatása; különösen az olasz történetírás igyekezett megvédelmezni és visszaszerezni a források tekintélyét. Gaetano de Sanctis nagy történelmi művével (*Storia dei Romani*, 4 kötet, 1907—1923) újra jogaiba lép a konzervatív történelmi kritika. Természetes, hogy sem Sanctis, sem Pais nem tud még teljesen szabadulni a Niebuhr-iskola hatásától, de kételkedésüknek már semmi köze a hyperkritikához. Érdemük, hogy a radikális történelmi kritikát végképpen kiszorították és figyelemreméltó érvekkel igazolták a hagyománynak sok kétségbevont adatát. Ma már komoly és erős érvek és adatok kardoskodnak a királykor bizonyos személyeinek és eseményeinek történelmsége mellett. Ennek az építő kritikának éppen jókor jött segítségére a modern történetkutatás nélkülözhetetlen szövetségese, az archaeologia. Mióta Giacomo Boni felfedezete a fórumi ásások során a Lapis

Nigert és az ősi cippus híres feliratát (Rex), azóta az addig teljesen mondainak tartott hagyomány egyre határozottabb vonásokkal dereng fel az ősidők homályából. És ma, a lendületesebb archaeológiai kutatás fénykorában, lépten-nyomon kerülnek elő emlékek, amelyek a konzervatív történeti kritikát és módszert igazolják. Az archaeologia mellett azonban még egy hatalmas fegyvertársa akadt a történeti kutatásnak; a jogtörténet. Pietro Bonfante a feje annak az iskolának, amely a római jogalkotás és intézmények fejlődését vizsgálja történeti-kritikai módszerrel és ezen a módon igyekszik következtetni a történeti személyek és események hitelességére.

Ciaceri nagyszabású munkája már ennek a konzervatív kritikának a jegyében készült. Ebből a szempontból korszakot nyit, mert elmondhatjuk, hogy a radikális kritika kétszázéves uralma után elsőnek érvényesíti a kutatás és kritika modern szempontjait a római történet vizsgálatában. Elsőnek értékeli józan szempontok alapján a Róma őstörténetére vonatkozó hagyományt, a régi annalistákat és történetírókat, az okmányokat és emlékeket. Könyvének vezető elve: a történeti kritikának mindig joga van kétségbevonni és vitatni mindent, amit legendának vagy mesének tart, de nincs joga szó nélkül elvetni. Valamely hagyomány nem hamis pusztán azért, mert igazságát egyelőre nem tudjuk bebizonyítani. Ezek a józan és konzervatív elvek érvényesülnek Ciaceri minden ízében modern történelmében, amely nemcsak tudományos kézikönyvnek, hanem olvasmányának is érdekes és tanulságos.

Révay József.

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

752. SZÁM

1940. JÚLIUS

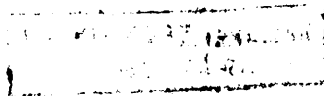
BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1940

Megjelenik minden hó elején

TARTALOM.

	Lap
I. FELELŐSSÉG A VILÁGHÁBORÚÉRT ÉS A BÉKESZERZŐDÉSÉRT. — Balogh Jenőtől	1
II. A FILOLÓGIA FOGALMA. — Förster Auréltól	21
III. TUDOMÁNY ÉS FILOZÓFIA. — Halasy-Nagy Józseftől	34
IV. KÖLTEMÉNYEK. — <i>Tavas.</i> — Lenau után, németből, — <i>Egy holdfogyatkozáskor.</i> — Thomas Hardy után, angolból, — <i>Szépség.</i> — John Masefield után, angolból, — Szabó Lőrinctől	51
V. IRODALOM. — 1. <i>Márai Sándor új regénye.</i> — (Márai Sándor: <i>Vendéjáték Bolzanóban.</i>) — —n —y-től.	
2. <i>Falu Tamás kis regénye.</i> — (Falu Tamás: <i>Tiszta víz.</i>) — yi-től.	
3. <i>Egy nagymultú tanítóképző intézet története.</i> — (Osváth Ferenc: <i>A nagykörösi református tanítóképzőintézet története.</i>) — Vajthó Lászlótól	53

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. **Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12—.**

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvárus is elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs, I. ker., Kärntnerstrasse 59.

Felelős szerkesztő: Voinovich Géza.

Felelős kiadó a Magy. Tud. Akadémia részéről Voinovich Géza főtítkár.

Franklin-Társulat nyomdája: Ábrai V.

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

753. SZÁM

1940. AUGUSZTUS

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVTOMDA

1940

Megjelenik minden hó elején

TARTALOM.

	Lap
I. EMLÉKEZÉS BERZEVICZY ALBERTRE. — Szász Károlytól	61
II. AZ ORGANIKUS ÁLLAMESZME A KÖZÉPKORBAN. — Eckhart Ferenctől	74
III. VILÁG-ÚTVONALAK. — Ifj. Fellner Frigyesről	96
IV. A MAGYAR ROMANTIKUS MŰZENE FŐIRÁNYAI. (I.) — Szabolcsi Bencétől	124
V. SZEMLE. — 1. <i>Császár Elemér.</i> — Kornis Gyulától.	
2. <i>Képzőművészet.</i> — Spectator-tól	163
VI. IRODALOM. — 1. <i>«Nemes ponyva.»</i> — (Nemzeti Könyvtár. 1—12. szám.) — —os-tól.	
2. <i>Széchenyi gazdaságpolitikája.</i> — (Éber Antal: <i>Széchenyi gazdaságpolitikája.</i>) — Jirkovsky Sándortól.	
3. <i>A hadviselés kérdései.</i> — (Suhay Imre: <i>Hadviselés és had- vezetés.</i>) — Gyalóky Jenőtől.	
4. <i>Ex Oriente Lux?</i> — (1. Lin Yutang: <i>Mi kínaiak.</i> — 2. Lin Yutang: <i>A bölcs mosoly.</i>) — Kiss Ernőtől	176

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. **Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12.—.**

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvárus is elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs, I. ker., Kärntnerstrasse 59.

Felelős szerkesztő: Voinovich Géza.

Felelős kiadó a Magy. Tud. Akadémia részéről Voinovich Géza főtítkár.

Franklin-Társulat nyomdája: Ábrai V.

BUDAPESTI SZÉMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

754. SZÁM

1940. SZEPTEMBER

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1940

Megjelenik minden hó elején

TARTALOM.

	Lap
I. MUNKÁSNEVELÉS — MUNKÁSOKTATÁS. — Földes Bélától	189
II. A MAGYAR ROMANTIKUS MŰZENE FŐIRÁNYAI. (II.) — Szabolcsi Bencétől	195
III. GEPIDÁK VOLTAK-E A SZÉKELYEK ÖSEI? — Nagy Miklóstól	232
IV. IRODALOM. — 1. <i>A Felvidék borús és derűs képe.</i> — (Jankovics Marcell: <i>Húsz esztendő Pozsonyban.</i> — Cseh Béla: <i>Daróctól a talárig.</i> — Szmrecsányi Géza: <i>A skvarka.</i>) — Kékylajostól.	
2. <i>Új magyar regényírókn.</i> — (Köváry Margit: <i>Viz és kenyér.</i> — —df—-től	239

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. **Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12.—.**

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvtár is elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs, I. ker., Kärntnerstrasse 59.

Felelős szerkesztő: Voinovich Géza.

Felelős kiadó a Magy. Tud. Akadémia részéről Voinovich Géza főtitkár.

Franklin-Társulat nyomdája: Ábrai V.

vitéz HEFTY FRIGYES

REPÜLŐK ELŐRE!

József királyi herceg előszavával

Háborús vad hajszák, égő és zuhanó gépek, elkeseredett csaták a levegőben, cikázások és halálugrások, különösen a szerző ejtőernyőugrása 4800 méterről, és ezek mellett kedves hangulatok, látogatás otthon, egy-egy anyai levél, bajtársi évődések: — mindez így együtt nagyszerű képbe olvad s a háborút adja egy különös szemszögből: *a háborút, amint a szárnyas ember látta.*

Száznál több képpel, vászonkötésben 14 pengő.

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

UGO MARALDI

AZ ÁGYÚTÓ L A HALÁLSUGÁRIG

Ugo Maraldinak, az olasz haditudomány világszerte ismert szaktekintélyének műve a legérdekesebb könyv, napjaink történelmi eseményei mindennél nagyobb időszerűséget adnak neki. E könyv nélkül aligha érthetjük meg azt, ami a nagy háború harcterein — földön és levegőben, a tengereken és a tenger alatt történik. A ritkaságszámba menő képek bősége vetekszik a haditechnika fejlődését ismertető szöveg érdekességével.

Számos műmelléklettel, egészvászonkötésben, ára P 6·50

vitéz HEFTY FRIGYES

REPÜLŐK ELŐRE!

József királyi herceg előszavával

Háborús vad hajszák, égő és zuhanó gépek, elkeseredett csaták a levegőben, cikázások és halálugrások, különösen a szerző ejtőernyőugrása 4800 méterről, és ezek mellett kedves hangulatok, látogatás otthon, egy-egy anyai levél, bajtársi évődések: — mindez így együtt nagyszerű képbe olvad s a háborút adja egy különös szemszögből: *a háborút, amint a szárnyas ember látta.*

Száznál több képpel, vászonkötésben 14 pengő.

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

A BÜVÁR KÖNYVEI ÚJ KÖTETE

UGO MARALDI

AZ ÁGYÚTÓL A HALÁLSUGÁRIG

Ugo Maraldinak, az olasz haditudomány világszerte ismert szaktekintélyének műve a legérdekesebb könyv, napjaink történelmi eseményei mindennél nagyobb időszerűséget adnak neki. E könyv nélkül aligha érthetjük meg azt, ami a nagy háború harcterein — földön és levegőben, a tengereken és a tenger alatt történik. A ritkaságszámba menő képek bősége vetekszik a haditechnika fejlődését ismertető szöveg érdekességével.

Számos műmelléklettel, egészvászonkötésben, ára P 6·50

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

vitéz HEFTY FRIGYES

REPÜLŐK ELŐRE!

József királyi herceg előszavával

Háborús vad hajszák, égő és zuhanó gépek, elkeseredett csaták a levegőben, cikázások és halálugrások, különösen a szerző ejtőernyőugrása 4800 méterről, és ezek mellett kedves hangulatok, látogatás otthon, egy-egy anyai levél, bajtársi évődések: — mindez így együtt nagyszerű képbe olvad s a háborút adja egy különös szemszögből: *a háborút, amint a szárnyas ember látta.*

Száznál több képpel, vászonkötésben 14 pengő.

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

A BÜVÁR KÖNYVEI ÚJ KÖTETE

UGO MARALDI

AZ ÁGYÚTÓL A HALÁLSUGÁRIG

Ugo Maraldinak, az olasz haditudomány világszerte ismert szaktekintélyének műve a legérdekesebb könyv, napjaink történelmi eseményei mindennél nagyobb időszerűséget adnak neki. E könyv nélkül aligha érthetjük meg azt, ami a nagy háború harcterein — földön és levegőben, a tengereken és a tenger alatt történik. A ritkaságszámba menő képek bősége vetekszik a haditechnika fejlődését ismertető szöveg érdekességével.

Számos műmelléklettel, egészvászonkötésben, ára P 6:50

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

1941

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

755. SZÁM

1940. OKTÓBER

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1940

Megjelenik minden hó elején

TARTALOM.

	Lap
I. AZ »ERDÉLYI MÚZEUM» ÖTVEN ESZTENDEJE. — György Lajostól — — — — —	1
II. AZ ELNÉPTELENEDEŐ FALU. — Gesztelyi Nagy Lászlótól — —	23
III. KÖLTEMÉNYEK. — <i>Mindennap temetek.</i> — <i>A dal.</i> — <i>Tűnnek az órák . . .</i> — Vietórisz Józseftől — — — — —	44
IV. LISZT ROMÁN RAPSZÓDIÁJA. — Szöllősy Andortól — — — —	46
V. IRODALOM. — 1. <i>Egy jeles magyar színész élete és emlékei.</i> — (Szacsuvay Imre: <i>Életem és emlékeim.</i>) — Kéky Lajostól.	
2. <i>Regény az orvostudomány művelőinek magyarországi sorsáról.</i> (Feliczián Vilmos: <i>Fehérköpenyes rabszolgák.</i>) — — df-től. —	
3. <i>A Hűség Diadalma.</i> — (Kozocsa Sándor: <i>A Hűség Diadalmának első kidolgozása.</i>) — Gálos Rezsőtől.	
4. <i>Erdély a Habsburgok ellen.</i> — (Depner Maja: <i>Das Fürstentum Siebnbürgen im Kampf gegen Habsburg.</i>) — Horváth Jenőtől.	
5. <i>Az egyházi reform és Magyarország.</i> — (Galla Ferenc: <i>Borromei szent Károly hatása Magyarországon.</i>) — Révay Józseftől	51

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. **Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12.—.**

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvárus is elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs, I. ker., Kärntnerstrasse 59.

Felelős szerkesztő: Voinovich Géza.

Felelős kiadó a Magy. Tud. Akadémia részéről Voinovich Géza főtítkár.

Franklin-Társulat nyomdája: Ábrai V.

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

756. SZÁM

1940. NOVEMBER

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1940

Megjelenik minden hó elején

TARTALOM.

	Lap
I. LOGIKÁK ÉS LOGIKA. (I.) — Schütz Antaltól	65
II. HOMEROS ÉS HEKABÉ. (I.) — Hegedüs Loránttól	80
III. A MAGYAR THÁLIA ELSŐ LÉPÉSE. — Kéky Lajostól	93
IV. KÖLTEMÉNYEK. — Régimódi versek. — <i>Fenyő a Hargitán.</i> — <i>Őszi dalok.</i> — <i>A virágot sohse törd le...</i> — Szász Károlytól	105
V. SZEMLE. — 1. <i>Erdély köszöntése.</i> — Voinovich Gézától.	
2. <i>Arany János és a magyar sorskérdés.</i> — Zilahy Lajostól.	
3. <i>Egy év magyar drámatermése.</i> — Rédey Tivadartól	107
VI. IRODALOM. — 1. <i>Vadászati életképek és természeti rajzok.</i> — (Zsindely Ferenc: <i>Dunáról fúj a szél.</i>) — k. l.-tól.	
2. <i>Magyar költők francia fordításban.</i> — (Jean Hankiss et L. Molnos-Müller: <i>Anthologie de la poésie hongroise.</i>) — Elek Oszkártól	121

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy kösvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. **Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12.—.**

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvárús is elfogad. Bécsben Szelinski György os. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs, I. ker., Kärntnerstrasse 59.

Felelős szerkesztő: Voinovich Géza.

Felelős kiadó a Magy. Tud. Akadémia részéről Voinovich Géza főtitkár.

Franklin-Társulat nyomdája: Ábrai V.

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

757. SZÁM

1940. DECEMBER

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVTOMDA

1940

Megjelenik minden hó elején

TARTALOM.

	Lap
I. SZENT LÁSZLÓ EMLÉKEZETE. — Lukinich Imrétől.	129
II. KULTÚRAK TALÁLKOZÁSÁRÓL ÉS KÜZDELMÉRŐL. — Spranger Eduárdtól.	137
III. A VISSZATÉRT MAGYAR- ÉS ERDÉLYORSZÁGI RÉSZEK ÁSVÁNYKINCSEI ÉS BANYASZATUK. — Vitális Istvántól.	159
IV. HOMEROS ÉS HEKABÉ (II.) — Hegedüs Loránttól.	177
V. LOGIKÁK ÉS LOGIKA (II.) — Schütz Antaltól.	192
VI. «CODIFICATIO». — Auer Györgytől.	221
VII. KÖLTEMÉNYEK. — <i>Hadd essen az árnyék... — Dalolj, ne félj!</i> — <i>Óda egy nyúlhoz.</i> — Sík Sándortól.	239
VIII. IRODALOM. — 1. <i>Erdély és az erdélyi kérdés.</i> — <i>Erdély.</i> — <i>Die siebenbürgische Frage.</i> — Horváth Jenőtől.	
2. <i>A mese felfedezése és a magyar mese.</i> — (<i>Kegyességre serkentő, szíveket vidámitó, elmét mulattató Historiák és mesés Fabulák, melyeket iminnen amonnan válogatva egybeszedetett s mind hasznos időtöltésre s mind épületes tanúságra kibocsájtott Turóczy-Trostler József.</i>) — Elek Oszkártól.	
3. <i>Róma eredete.</i> — (Emanuele Ciaceri: <i>Le origini di Roma.</i>) — Révay Józseftől.	243

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőségét illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. **Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12.—.**

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvárus is elfogad. Bécsben Szelinaki György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs, I. ker., Kärntnerstrasse 59.

Felelős szerkesztő: Voinovich Géza.

Felelős kiadó a Magy. Tud. Akadémia részéről Voinovich Géza főtitkár.

Franklin-Társulat nyomdája: Ábrai V.

Ú J K Ö N Y V E K

Jékely Zoltán: ZUGLIGET

Erdély és Pest találkozása egy tragikus szerelem történetében.

Török Sándor: KÜLÖNÖS ÉJSZAKA

A nagyszerű író új regénye a mai magyar élet súlyos kérdéseiről.

Massimo Bontempelli. AZ EZÜST KAKAS

A legeredetibb tehetségű mai olasz regényíró remekműve.

Georges Duhamel: A NAPLÓ

A kiváló francia író legszebb regénye: az emberi jóság tragédiája.

Richard Hughes: ÖRVÉNYBEN

A «Szélvihar Jamaikában» világhírű írójának izgalmas, kalandos regénye.

Aldous Huxley: ÉS MÚLNAK AZ ÉVEK

Az amerikai gazdagok életének ragyogóan szellemes satírája.

Frans Emil Sillanpää: EGY FÉRFI ÚTJA

A Nobel-díjas nagy finn író megrázó regénye a finn parasztságról.

F. Zweig-Winternitz: PASTEUR

A modern orvostudomány legnagyobb alakjának életregénye.

Sven Hedin: A VÁNDORLÓ TÓ

Felfedező út Turkesztán ismeretlen sivatagjain egy eltűnt kultúra nyomán.

Nyisztor Zoltán: KALANDOZÁSOK A BALKÁNON

A kiváló pap-író útja Délkelet-Európában, Belgrádtól Isztanbulig.

Kornis Gyula: A MAGYAR POLITIKA HŐSEI

A múlt és jelen nagy politikai egyéniségeinek brilliáns arcképei.

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁS

ÚJ KÖNYVEK

Malassy-Nagy J.: A MAI POLITIKAI RENDSZEREK

A mai kor világtörténete ez a minden szempontból időszerű könyv.

Udassare Castiglione: AZ UDVARI ÉMBER

A memoárirodalom örökbecsű kincse, a renaissance udvari élet tükré gróf Zichy Rafaelné kitűnő fordításában.

Bankáló Sándor: A RUTÉNEK

A hazatért Kárpátalja népe, élete, története, szokásai, szerepe a magyar földön.

Ujdos Árpád: MAGYAR NÉPI JÁTÉKOK

Milyen magyar játékkal mulatnak és mulassanak a gyerekek?

Ukányszky Béla:

NÉMET POLGÁRSÁG MAGYAR FÖLDÖN

A legidőszerűbb könyv a magyar föld egyik sorsdöntő kérdéséről.

Ulnai Béla: A MAGYAR BIEDERMEYER

A XIX. század polgári társadalma, irodalma, művészete.

Uancé Raoul: AZ ÁLLATOK CSODÁLATOS VILÁGA

A világhírű természettudós izgalmasan érdekes új könyve.

Uz Sándor: ZRÍNYI MIKLÓS

Nagy pap-költőnk új könyve: hatalmas Zrínyi-életrajz, irodalmunk eseménye.

Urecsényi Dezső: KÖLCSEY FERENC

Nemzeti imádságunk költőjének élete és munkássága.

Uhöpflin Aladár: MIKSZÁTH KÁLMÁN

A nagy regényíróról a mai magyar kritika legszámottevőbb képviselője.

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

AZ ŐSZI KÖNYVPIAC NAGY ESEMÉNYE

Jékely Zoltán: ZUGLIGET

Erdély és Pest találkozása egy tragikus szerelem történetében.

Török Sándor: KÜLÖNÖS ÉJSZAKA

A nagyszerű író új regénye a mai magyar élet súlyos kérdéseiről.

Massimo Bontempelli. AZ EZÜST KAKAS

A legeredetibb tehetségű mai olasz regényíró remekműve.

Georges Duhamel: A NAPLÓ

A kiváló francia író legszebb regénye: az emberi jóság tragédiája.

Richard Hughes: ÖRVÉNYBEN

A «Szélvihar Jamaikában» világhírű írójának izgalmas, kalandos regénye.

Aldous Huxley: ÉS MÚLNAK AZ ÉVEK

Az amerikai gazdagok életének ragyogóan szellemes szatírja.

Frans Emil Sillanpää: EGY FÉRFI ÚTJA

A Nobel-díjas nagy finn író megrázó regénye a finn parasztságról.

F. Zweig-Winternitz: PASTEUR

A modern orvostudomány legnagyobb alakjának életregénye.

Sven Hedin: A VÁNDORLÓ TÓ

Felfedező út Turkesztán ismeretlen sivatagjain egy eltűnt kultúra nyomában.

Nyisztor Zoltán: KALANDOZÁSOK A BALKÁNON

A kiváló pap-író útja Délkelet-Európában, Belgrádtól Isztanbulig.

Kornis Gyula: A MAGYAR POLITIKA HŐSEI

A múlt és jelen nagy politikai egyéniségeinek briliáns arcképe.

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁS

Z őszi könyvpiac nagy eseményei

Malasy-Nagy J.: A MAI POLITIKAI RENDSZEREK

A mai kor világtörténete ez a minden szempontból időszerű könyv.

aldassare Castiglione: AZ UDVARI EMBER

A memoáriródalom örökbecsű kincse, a renaissance udvari élet tükré gróf Zichy Rafaelné kitűnő fordításában.

onkáló Sándor: A RUTÉNEK

A hazatért Kárpátalja népe, élete, története, szokásai, szerepe a magyar földön.

ajos Árpád: MAGYAR NÉPI JÁTÉKOK

Milyen magyar játékkal mulatnak és mulassanak a gyerekek?

ikánszky Béla:

NÉMET POLGÁRSÁG MAGYAR FÖLDÖN

A legidőszerűbb könyv a magyar föld egyik sorsdöntő kérdéséről.

olnai Béla: A MAGYAR BIEDERMEYER

A XIX. század polgári társadalma, irodalma, művészete.

rancé Raoul: AZ ÁLLATOK CSODÁLATOS VILÁGA

A világhírű természettudós izgalmasan érdekes új könyve.

k Sándor: ZRÍNYI MIKLÓS

Nagy pap-költőnk új könyve: hatalmas Zrínyi-életrajz, irodalmunk eseménye.

erecsényi Dezső: KÖLCSEY FERENC

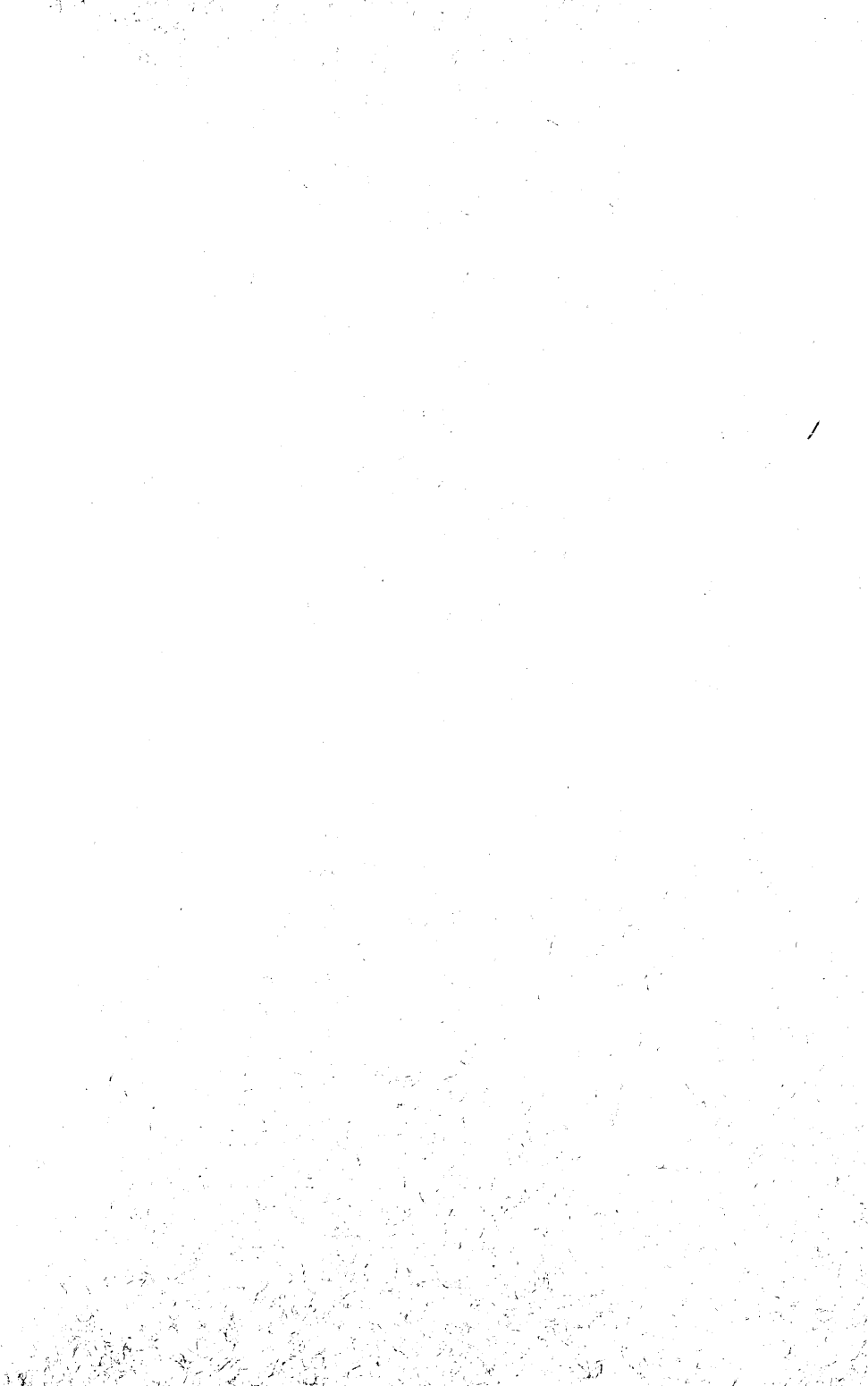
Nemzeti imádságunk költőjének élete és munkássága.

höpfflin Aladár: MIKSZÁTH KÁLMÁN

A nagy regényíróról a mai magyar kritika legszámottevőbb képviselője.

RANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

MAGYAR KÖNYVEK

Arany János: A Jóka ördöge

Petőfi Sándor: János vitéz

A vén cigány

Vörösmarty Mihály legszebb költeményei

A madár fiaihoz

Tompa Mihály legszebb költeményei

Hadnagy uram

Gyulai Pál legszebb költeményei

A virrasztók

Vajda János legszebb költeményei

Hazádnak rendületlenül

A legszebb magyar hazafias versek

Sírva vigad a magyar

A legszebb magyar bordalok

Székely népmesék

A legszebb székely népmesék

Daloló Magyarország

A legszebb magyar népdalok

Trombita harsog, dob pereg

A legszebb magyar katonadalok

**Boldizsár Iván: A gazdag parasz-
tok országa — Dánia**

**Makkai László: Tündérország —
Erdély**

Minden kötet ára 44 fillér

FRANKLIN-TÁRSULAT